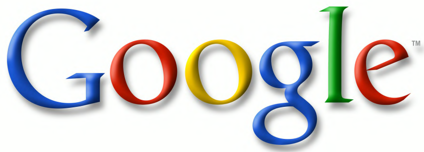

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIV.

С ЈЕДНОМ КАРТОМ И ТАБЛОМ СЛИКА.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1872.

Где је што.

[1]) Опомињемо на попис штампарских погрешака при крају књиге.

СТАНОВНИЧЕСТВО ЂАКОВАЧКЕ ВИСКУПІЄ У СЛАВОНІИ.

Les habitants de l' évêché de Diacovo en Slavonie.

ОДЪ РЕДОВНОГЪ ЧЛАНА СРБСКОГЪ УЧЕНОГЪ ДРУЖСТВА

Владимира Якшића

НАЧАЛНИКА СТАТИСТИЧНОГЪ ОДѢЛЕНЯ

PAR

Vladimir Iakchitch.

У цѣломъ славенскомъ свету нема ни єдногъ края, кои бы се са своіом природномъ лепотомъ и плодношћу землишта са онимъ упоредити могао, кои намъ є подъ географичнимъ именомъ „Славонія“ познатъ. Ова питома земля: обухватаюћа осимъ тога и прекрасну жупу, Србима драгій „Сремъ“; обливена є са три стране лађоноснимъ рѣкама, Савомъ, Дравомъ и Дунавомъ; обрашћена є прастарымъ растовымъ и буковымъ шумама; прекривена є плоднымъ ньивама, сочнымъ ливадама и изреднымъ виноградима свуда у на крстъ у толикой мѣри, да кршеви, ритови и баруштине наспрамъ обраћеногъ землишта у рачунъ никако неузимаю се и само вишу образованость становничества исчекую, па да се и оне у корыстне културе брзо преобразе. Као што само име предѣла сведочи, Славонія є превасходно славенска постойбына одъ прастары времена была, а може то и остати, ако се нѣни собствени жительи зато више одъ сада побрину но до сада што су чинили.

У овомъ спису намѣрили смо изложити статистична одношеня жителя дольне веће половине реченогъ края, кои у административномъ погледу у границама католичке ђаковачке епархіе стануѭ.

Са вѣроисповѣдногъ гледишта сматрани, жительи цѣле Славоніе састое се: из Католика, Православны, Уніята, Луторана, Калвина и Евреја. Прве две вѣре у найячимъ су броевима заступлѣне, а остале су у далеко слабіимъ. Католицы у духовномъ погледу подчинѣни су сасвимъ бискупу ђаковачкомъ у полковина: Варадинскомъ, и Бродскомъ а у незнатномъ брою, у Градишкомъ; далѣ у жупаніи Сремской сасвимъ, а одъ части и у Веровитичкой. Осимъ округа валповскогъ, спадаюћегъ подъ печуйскогъ бискупа, сви остали окрузи, воени и грађански, Славоніе, подчинѣни су у црквеномъ погледу надбискупу у Загребу.

Православни Срби имаю две црквене главе у Славоніи; а на име: Карловачкогъ митрополита, — србскогъ патріярха — у Срему; и пакрачкогъ владику у собственой Славоній, чія се црквена власть и на предѣле ново установлѣне беловарске жупаніе у Рватской простире.

Єдинствена побуда за сачиненѣ овога списа была є, да дамо осетити чувство скромне благодарности наспрамъ личности многозаслуженогъ за южно славенство мужа саданѣгъ католичкогъ бискупа у Ђакову, преосвештеногъ господина Јосифа Юра Штросмаера, кои поглавито са основаномъ о својъ трошку Югославенскомъ Академіомъ за науке и уметности у години 1867. себи неумрлу славу у целокупномъ славенству стече. На овой му задужбини и наука статистике умѣстніе захвалити неби могла, но што у овима врстима чини: испитуюћій многогодишня бройна одношеня католичке пастве речено бискупіе на спрамъ свію осталы у нѣномъ кругу налазећій се иновераца, па почемъ су у той бискупіи и многи православни Срби настанѣни а и међу католицыма найвише славена има, кои и ако се

Србима не зову међу собомъ већъ радіе топографично: Сремцыма, Шлавонцыма или и Шокцыма, ипакъ чистимъ србскимъ езикомъ говоре и то у Срему сремскимъ а у Славоніи особитимъ поднаречіемъ, кое се од онога само у толико расликуе, што се у многимъ рѣчима писме и у мѣсто е усвая, као: сино мѣсто сено; вира мѣсто вера, и т. д., то е у толико већій за ученый србскій светъ задатакъ, да речену покраину статистично позна.

Изъ исторійскій записа католичке цркве дознаемо преко Луя Липомана и Лоренца Сиріе, да е св. Петаръ, првый апостолъ, пошто е христіянску цркву установіо, у Сремъ дошао гдѣ поставивши свога ученика за епископа, пређе после у Картагену, африканску варошъ. А Салагіусъ вели: „Светый Павле, учитель народа, после смрти Епенетове постави свогъ ученика Андроника, за поглавара сремске цркве.“

Сремска епархія беше испрва проста епархія до времена Константина великогъ, кои е, као врло побожанъ, исту на степенъ архидіецезе подигао. Подъ овога вѣдомствомъ стояху владике помоћници: у Бѣограду, Сиску, Шиду, Винковцыма, Осѣку и пр.

Столица сремскій владика у првимъ вѣковима была е варошъ Сремъ, а ово се по томе изводи изванъ сваке сумнѣ што Анеміе, сремскій владика, на црквеномъ сабору у години 381. после Христа у Аквилеи држаномъ следуюће речи изговоріо е: „Глава Илиріе ніе нико другій но варошъ Сремъ, а я самь ове вароши владика.“ У год. 441. услѣдъ навале атилины орда, беше варошь Сремъ сасвимъ разрушена, али съ тиме іоштъ непрестаде тамо и власть архипастирска, шта више, ова траяше іоштъ и цѣо еданъ векъ после тога времена Юстина и аварскогъ краля Хакана Баяна у години 574. када се она сасвим угаси. Ово се е све збивало донде, докле се западна римска црква одъ источне неодцепи, а када се ово у години 867. започе

а потомъ у год. 1054. и сасвимъ доврши, оста предѣлъ Срема а и цѣле данашнѣ ђаковачке бискупіє чисто православнимъ Србима населѣнъ, све одъ части до године 1319 а коначно до године 1400. после Христа, када Срби, после косовске погибіє, и Сремъ изгубише, наваломъ Мађара. Одъ ове пакъ године све до год. 1521. када Сремъ Турцы претискоше бѣше столица католичкогъ бискупа найпре у Илоку, вароши на Дунаву, гдѣ беше подигнута саборна црква и владике сремске свою резиденцію држаху, а затимъ се на скоро смести у Баношторъ, сада село сниже по часа ода на Дунаву, а кадъ оне године Турци Сремомъ овладаше, преста и речено столно мѣсто владика.

У баношторскомъ манастиру имађаше своє седиште и редъ Крстоносаца: св. Іована єрусалимскогъ, кои се єдномъ зваху гостолюбиви, доцніє пакъ витезова родскій и критскій.

У години 1773. Юлія 9. услѣдъ буле папе Клименте XIV. беше доякошня сремска бискупія упразнѣна и са босанскомъ или ђаковачкомъ сдружена са столицомъ у мѣсту Ђакову, у веровитичкой жупаніи, у Славоніи. Древна варошъ Сремъ лежала є на истоме готово мѣсту на коме є саданя аустрійска Митровица на Сави, близу коє се многе старине изъ римскій времена и садъ налазе.

У граду Серму (правилніє него Срему) столовали су често римски императори, нѣки су се одъ ньи у нѣму родили, а многи и умрли. Царъ Пробусъ, разсадивши винову лозу по цѣлой долньой Славоніи (данашнѣмъ Срему) и подизаюћій у ньой сваковрстну културу, помоћу свои легія, беше найпосле збогъ великій робота одъ собствены своій войника у новой своіой престолницы претученъ.

Навели смо горе, како є до владе аварскогъ Хакана Баяна столица православне епархіє у Срему (данашньой аустрійской Митровицы) была, а кадъ є у време Крстоносаца већъ оделѣна римо-католичка црква нову столицу подигла изабрала є за то данашнѣ село Баношторъ на Дунаву.

Црквена глава ђаковачке римокатоличке бискупіє садъ є славнопознатый Іосифъ Юра Штросмаєръ, пореклом нѣмацъ али срцемъ и душомъ правый славенинъ. Онъ є на славенскомъ югу то, што є генералъ Кауфманъ у Русіи, крѣпкій поборникъ славенске пародности. Рођенъ є у граду Осеку 4. мѣсеца Фебруара, године 1815. У своіой 23. години постане капеланомъ у Варадину а наскоро у истомъ качеству у и самомъ царскомъ двору у Бечу. Рватскій банъ Єлачићъ, воєвавшій противъ Маћара и разбивши исте съ граничарима на Швехату у месецу септ. 1848. године, упозна се съ ньиме у престолници и оцѣни као быстроумный войвода врла качества младога тадашнѣгъ попе и богословског професора на бечкоме свеучилишту. Нѣговимъ ходатайствомъ беше Штросмаєръ већъ у Новембру 1849. године за владику босанскогъ или ђаковачкогъ и сремскогъ изабранъ, у Маю 1850. год. рукоположенъ, а у Септ. исте у рватску престолницу, Загребъ светчано уведенъ. — Подъ нѣговимъ вѣдомствомъ стоє и оно мало међу нама живећій католика са своимъ парохомъ и капеломъ у Бѣограду.

Сремска бискупія за себе до године 1773. суштествовавша имала є свега одъ постанка 53 владика, саюжена пакъ са босанскомъ или ђаковачкомъ у поменутой години владика є Штросмаєръ шестый на реду.

Као што є наведено, поглавито изъ почести спрамъ овогъ врлогъ прелата западне цркве науманъ самъ био статистику нѣгове діецезе да сачинимъ. По той цѣли обратіо самъ се іоштъ у 1868. години на Нѣгово Высокопреосвештенство съ молбомъ, да ми све католичке шематизме нѣгове юрисдикціє пошлѣ одъ оногъ времена, одъ како су свештеници исте, поредъ именослова братіє, и броєве становничества свію христіянскій обредій и Еврея явности предавати почели. На ту цѣль пошлю ми се сви шематизми изишавши одъ године 1809. до 1866. и я изъ ньи матеріялъ прерадимъ наменувши га додуше у првый ма за органъ

югославенске Академіе наука и вештина но одъ чега у самомъ тренутку пошиляня одустадо, изъ узрока позніе явности наменѣны.

Јоштъ као нѣкій прилогъ у споменъ прославлѣногъ мужа узмемъ за излазну точку мои подробны статистичны испитиваня попису 1815. год. (изъ шематизма у години 1816. явности преданогъ) у коіой се е као што видосмо, славенскій владика родіо. Бровве жителя свакогъ обытаваногъ мѣста у Епархіи нѣговой изложимъ по списковима за поменуту годину и напоредо ставимъ опетъ после 50 година, а на име у 1865. пронађене резултате. (Изъ шематизма у години 1866 печатаногъ.) Но услѣдъ преиначене првобитне намѣре и намѣне раширимъ кругъ временогъ простора и послужимъ се са найновіимъ католичкимъ шематизмомъ ђаковачке бискупіе лане светъ угледавшимъ, са државајућій бровве жителя свію вѣроисповѣдій за попису 1869. годину. Качество самогъ матеріяла контролисати нисамъ у станю быо, не имајућій подробне податке политичногъ пописа одъ исте године, али то е дѣло савести и просветногъ станя католичкогъ клира подъ жезломъ найученіегъ нашегъ архипастира преко стоећегъ, кои безъ сумнѣ и надъ вршенѣмъ преполезны по народъ статистичны сниманя бди као и надъ точнымъ испуняванѣмъ душеспасителны чинодѣйства свои пастира међъ стадомъ Христовимъ. —

I. Веровитичка жупанія.
I. Comitat de Verovititz.

Текућій брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
1	Ђаково	1815.	1.750	—	—	—	—	—	*1.750*
		69.	3.018	—	9	1	2	180	*3.210*
2	Сатница	1815.	705	—	—	—	-	—	*705*
		69.	767	—	—	—	—	5	*772*
3	Селцы	1815.	709	—	—	—	—	—	*709*
		69.	786	—	1	1	—	6	*794*
4	Вишковцы	1815.	915	—	—	—	—	—	*915*
		69.	833	—	1	—	—	3	*837*
5	Дренѣ	1815.	448	—	—	—	—	—	*448*
		69.	410	—	—	—	—	3	*413*
6	Боровикъ	1815.	—	—	130	—	—	—	*130*
		69.	4	—	130	—	—	2	*136*
7	Брачевцы	1815.	8	—	328	—	—	—	*336*
		69.	94	—	275	—	—	8	*377*
8	Бучѣ	1815.	14	—	123	—	—	—	*137*
		69.	—	—	133	—	—	—	*133*
9	Гашинцы	1815.	618	—	—	—	—	—	*618*
		69.	825	—	—	—	16	6	*847*
10	Кучанцы	1815.	62	—	101	—	—	—	*163*
		69.	116	—	130	—	—	4	*250*
11	Палѣвина	1815.	209	—	—	—	—	—	*209*
		69,	212	—	—	—	—	3	*215*
12	Подгорѣ	1815.	—	—	186	—	—	—	*186*
		69.	—	—	220	—	—	4	*224*
13	Потняни	1815.	131	—	105	—	—	—	*236*
		69.	220	—	187	—	—	4	*411*
14	Преслатинцы	1815.	210	—	28	—	—	—	*238*
		69.	241	—	30	—	—	—	*271*
15	Придворѣ	1815.	338	—	23	—	—	—	*361*
		69.	286	—	21	—	—	6	*313*

Текући број Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Habitants selon le culte Житељи по вѣри						
			Католика Catholiques	Уніата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
16	Слатиникъ .	1815.	580	—	1	—	—	—	*581*
		69.	879	—	4	—	9	4	*896*
17	Горянъ .	1815.	1.290	—	—	—	—	—	*1.290*
		69.	1.200	—	—	—	—	4	*1.204*
18	Ивановцы .	1815.	340	—	—	—	—	—	*340*
		69.	318	—	—	—	—	3	*321*
19	Томашанцы .	1815.	475	—	—	—	—	—	*475*
		69.	520	—	—	—	—	3	*523*
20	Пишкоревцы	1815.	1.182	—	—	—	—	—	*1.182*
		69.	1.145	—	—	—	—	8	*1.153*
21	Будровцы .	1815.	1.450	—	—	—	—	—	*1.450*
		69.	1.451	–	—	—	—	12	*1.463*
22	Перковцы .	1815.	240	—	—	—	—	—	*240*
		69.	312	—	—	—	—	—	*312*
23	Пунитовцы .	1815.	548	—	—	—	—	—	*548*
		69.	781	—	12	—	—	6	*799*
24	Бекетинцы .	1815.	212	—	90	—	—	—	*302*
		69.	284	—	68	—	—	—	*352*
25	Широко полѣ	1815.	259	—	—	—	—	—	*259*
		69.	556	—	8	—	—	8	*572*
26	Вука . .	1815.	425	—	—	—	—	—	*425*
		69.	605	—	5	—	—	4	*614*
27	Семельцы .	1815.	913	—	—	—	—	—	*913*
		69.	925	—	—	3	—	12	*940*
28	Добшинъ .	1815.	—	—	473	—	—	—	*473*
		69.	4	—	470	—	—	3	*477*
29	Лацхаза .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	55	—	2	—	—	5	*62*
30	Форкушевцы	1815.	270	—	4	—	—	—	*274*
		69.	202	—	—	—	—	—	*202*
31	Кешинцы .	1815.	765	—	—	—	—	—	*765*
		69.	860	—	—	—	—	6	*866*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
32	Копривна .	1815.	10	—	218	—	—	—	*228*
		69.	15	—	205	—	—	4	*224*
33	Коритна .	1815.	242	—	—	—	—	—	*242*
		69.	740	—	—	—	—	10	*750*
34	Вучевцы .	1815.	152	—	129	—	—	—	*281*
		69.	202	—	105	—	—	5	*312*
35	Трнава .	1815.	490	—	—	—	—	—	*490*
		69.	520	—	—	—	—	11	*531*
36	Драготинъ .	1815.	158	—	—	—	—	—	*158*
		69.	120	—	—	—	—	4	*124*
37	Хркановцы .	1815.	10	—	270	—	—	—	*280*
		68.	17	—	246	—	—	2	*265*
38	Кондрићъ .	1815.	172	—	—	—	—	—	*172*
		69.	223	—	—	—	—	—	*223*
39	Лаповцы .	1815.	301	—	—	—	—	—	*301*
		69.	459	—	—	—	—	5	*464*
40	Маяръ . .	1815.	12	—	427	—	—	—	*439*
		69.	65	—	325	—	—	8	*398*
41	Светоблажѣ	1815.	–	—	215	—	—	—	*215*
		69.		—	218	—	—	—	*218*
42	Варошъ .	1815.	352	—	—	—	—	—	*352*
		69.	349	—	—	—	—	6	*355*
43	Антуновацъ	1815.	119	—	—	—	—	—	*119*
		69.	63	—	—	—	—	—	*63*
44	Боровцы .	1815.	58	—	64	—	—	—	*122*
		69.	29	—	55	—	—	—	*84*
45	Брезница .	1815.	3	—	290	—	—	—	*293*
		69.	13	—	119	—	—	—	*132*
46	Ченково . .	1815.	—	—	274	—	—	—	*274*
		69.	—	—	185	—	—	—	*185*
47	Мушићъ . .	1815.	262	—	—	—	—	—	*262*
		69.	258	—	—	—	—	—	*258*

Текуhiй брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жительи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унiята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
48	Набрђе шок.	1815.	141	—	2	—	—	—	*143*
		69.	**147**	—	**7**	—	—	—	*154*
49	Набрђе срб.	1815.	3	—	500	—	—	—	*503*
		69.	**10**	—	**562**	—	—	**4**	*576*
50	Паучѣ . .	1815.	—	—	330	—	—	—	*330*
		69.	—	—	**241**	—	—	—	*241*
51	Ратковдолъ	1815.	—	—	189	—	—	—	*189*
		69.	—	—	**137**	—	—	—	*137*
52	Слободна вл.	1815.	104	—	270	—	—	—	*374*
		69.	**168**	—	**235**	—	—	**2**	*405*
53	Врбица .	1815.	554	—	—	—	—	—	*554*
		69.	**488**	—	—	—	—	**9**	*497*
54	Ђурђанцы .	1815.	516	—	—	—	—	—	*516*
		69.	**505**	—	—	—	—	—	*505*
55	Мрзовиhъ .	1815.	504	—	22	—	—	—	*526*
		69.	**496**	—	**22**	**1**	—	—	*519*
56	Алмашъ .	1815.	649	—	128	—	—	—	*777*
		69.	**940**	—	**93**	**1**	—		*1.041*
57	Даль . . .	1815.	723	—	2.837	—	—	—	*3.560*
		69.	**1.685**	—	**3.385**	**1**	—	**56**	*5.127*
58	Борово . .	1815.	2	—	1.651	—	—	—	*1.653*
		69.	**42**	—	**1.805**	—	—	**5**	*1.852*
59	Ердутъ . .	1315.	248	—	421	—	—	—	*669*
		69.	**655**	—	**341**	—	—	**9**	*1.005*
60	Осѣкь . .	1815.	6.684	—	1.825	8	11	—	*8 528*
		69.	**13.227**	**11**	**1.846**	**84**	**92**	**1.011**	*16.271*
61	Новый град	1815.	596	—	—	—	—	—	*596*
		69.	**960**	—	—	—	—	**16**	*976*
62	Теня . .	1815.	359	—	1.887	—	14	—	*2.260*
		69.	**994**	—	**2.130**	**4**	—	**32**	*3.160*
63	Харастинъ .	1815.	—	—	—	—	703	—	*703*
		69.	**4**	—	—	—	**745**	**3**	*757*

Текући број Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
64	Сентъ-Ласло	1815.	6	—	—	—	596	—	*602*
		69.	15	—	—	—	630	8	*653*
65	Ивановцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	674	—	—	—	—	5	*679*
66	Алтуновцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	143	—	—	—	—	—	*143*
67	Кравица .	1815.	136	—	—	—	—	—	*136*
		69.	198	—	27	—	—	17	*242*
68	Ретфалу нѣм.	1815.	539	—	—	—	10	—	*549*
		69.	972	—	3	7	9	41	*1.032*
69	Ретфалу маџ.	1869.	11	—	—	—	653	—	*664*
		69.	59	—	—	—	750	2	*811*
70	Сарвашъ .	1815.	653	—	16	1	—	—	*670*
		69.	1.174	—	—	2	—	5	*1.181*
71	Бѣлобрдо .	1815.	2	—	1.560	—	—	—	*1.562*
		69.	91	—	2.000	—	—	13	*2.104*
72	Клиса . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	21	—	—	5	—	—	*26*
73	Ернестовцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	356	—	—	—	—	4	*360*

II. Бродскій полкъ.

II. Régiment de Brode.

Текуђій брой Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Години Années	Жительи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
74	Стар. Микановцы .	1815.	994	—	5	—	—	—	999
		69.	1.119	—	—	—	—	—	1.119
75	Нов. Микан.	1815.	266	—	—	—	—	—	266
		69.	222	—	—	—	—	—	222
76	Андрієвцы	1815.	1.089	—	—	—	—	—	1.089
		69.	1.401		20	—	—	14	1.435
77	Перковцы .	1815.	713	—	—	—	—	—	713
		69.	962	—	—	—	—	—	962
78	Бабина греда	1815.	3.337	—	25	—	—	—	3.362
		69.	4.036	—	25	2	—	6	4.072
76	Крушевица .	1815.	696	—	—	—	—	—	696
		69.	614	—	—	—	—	7	621
80	Шамацъ .	1815.	476	—	7	—	—	—	483
		69.	438	—	8	—	—	6	452
81	Гундинцы	1815.	1.842	—	21	—	—	—	1.863
		69.	2.166	—	46	—	—	2	2.214
82	Копаница	1815.	1.408	—	13	—	—	—	1.421
		69.	1.512	—	4	—	—	9	1.525
83	Беравцы .	1815.	766	—	—	—	—	—	766
		69.	807	—	—	—	—	—	807
84	Дивошевцы .	1815.	259	1	—	—	—	—	260
		69.	245	—	—	—	—	—	245
85	Копан. мала	1815.	217	—	—	—	-	—	217
		69.	240	—	—	—	—	—	240
86	Купина . .	1815.	200	—	—	—	—	—	200
		69.	230	—	—	—	—	—	230
87	Сикиревцы	1815.	1.444	—	—	—	—	—	1.444
		69.	1.646	—	12	—	—	—	1.658

Текући број Numeros d'ordre	ИМЕНА МЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
88	Яруге . .	1815.	342	—	8	—	—	—	350
		69.	305	—	6	—	—	—	311
89	Свилай . .	1815.	226	—	—	—	—	—	226
		69.	304	—	4	—	—	—	308
90	Новый градъ	1869.	187	—	8	—	—	—	195
		69.	250	—	3	—	—	—	253
91	Приняворъ .	1815.	193	—	—	—	—	—	193
		69.	225	—		—	—	—	225
92	Среданцы .	1865.	365	—	—	—	—	—	365
		69.	400	—	—	—	—	—	400
93	Стружани .	1815.	191	—	—	—	—	—	191
		69.	170	—	—	—	—	—	170
94	Золяни . .	1815.	67	—	—	—	—	—	67
		69.	50	—	—	—	—	—	50
95	Врполѣ .	1815.	909	—	4	—	—	—	913
		69.	1.088	—	32	—	—	5	1.125
96	Чайковцы .	1815.	544	—	50	—	—	—	594
		69.	634	—	24	—	—	4	662
97	Стрикивойна	1815.	842	—	—	—	—	—	842
		69.	1.281	—	7	—	—	—	1.288
98	Бродъ . .	1815.	1.756	—	217	—	1	—	1.974
		69.	2.221	—	192	1	—	1	2.415
99	Рушчица .	1815.	336	—	—	—	—	—	336
		69.	411	—	—	—	—	—	411
100	Варошъ . .	1815.	694	—	—	—	—	—	694
		69.	703	—	—	—	—	—	703
101	Врба горня .	1815.	244	—	—	—	—	—	244
		69.	302	—	—	—	—	—	302
102	Гарчинъ .	1815.	383	—	3	—	—	—	386
		69.	401	—	3	1	—	—	405
103	Бичко село	1815.	324	—	—	—	—	—	324
		69.	294	—	9	—	—	—	303

Текућiй број Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унiята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреа Israélites	Свега Total
104	Сапце . .	1815.	202	—	—	—	—	—	*202*
		69.	**241**	—	—	—	—	—	*241*
105	Селна . .	1815.	70	—	61	—	—	—	*131*
		69.	**108**	—	**53**	—	—	—	*161*
106	Тополѣ ново	1815.	4	—	302	—	—	—	*306*
		69.	**4**	—	**217**	—	—	—	*221*
107	Тополѣ старо	1815.	*406*	—	—	—	—	—	*406*
		69.	**388**	—	**1**	—	—	—	*389*
108	Клакарѣ .	1815.	384	—	—	—	—	—	*384*
		69.	**386**	—	—	—	—	—	*386*
109	Бебрина дол.	1815.	776	—	—	—	—	—	*776*
		69.	**825**	—	—	—	—	**2**	*827*
110	Бебрина гор.	1815.	504	—	—	—	—	—	*504*
		69.	**643**	—	—	—	—	—	*643*
111	Оприсавцы	1815.	820	—	16	—	—	—	*836*
		69.	**611**	—	**70**	—	—	—	*681*
112	Кути. . .	1815.	422	—	—	—	—	—	*422*
		69.	**380**	—	—	—	—	**5**	*385*
113	Полянцы .	1815.	172	—	60	—	—	—	*232*
		69.	**145**	—	**88**	—	—	—	*233*
114	Подцркавлѣ	1815.	110	—	—	—	—	—	*110*
		69.	**140**	—	—	—	—	—	*140*
115	Дубовикъ .	1815.	139	—	—	—	—	—	*139*
		69.	**142**	—	—	—	—	—	*142*
116	Глоговица .	1815.	450	—	—	—	—	—	*450*
		69.	**426**	—	—	—	—	—	*426*
117	Грабарѣ .	1815.	116	—	—	—	—	—	*116*
		69.	**143**	—	—	—	—	—	*143*
118	Киндрово .	1815.	142	—	—	—	—	—	*142*
		69.	**113**	—	—	—	—	—	*113*
119	Матковѣ .	1815.	94	—	—	—	—	—	*94*
		69.	**102**	—	—	—	—	—	*102*

Текућій брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Годинe Années	Жительи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреи Israélites	Свега Total
120	Оріовацъ .	1815.	90	—	—	—	—	—	*90*
		69.	**87**	—	—	—	—	—	*87*
121	Слатинакъ .	1815.	205	—	—	—	—	—	*205*
		69.	**206**	—	—	—	—	—	*206*
122	Зденцы . .	1815.	319	—	64	—	—	—	*383*
		69.	**319**	—	**70**	—	—	—	*389*
123	Подвинѣ .	1815.	436	—	3	—	—	—	*439*
		69.	**520**	—	**1**	—	—	—	*521*
124	Буковѣ . .	1815.	303	—	6	—	—	—	*309*
		69.	**236**	—	**1**	—	—	—	*237*
125	Растушѣ .	1815.	76	—	—	—	—	—	*76*
		69.	**75**	—	—	—	—	—	*75*
126	Томица . .	1815.	136	—	1	—	—	—	*137*
		69.	**138**	—	—	—	—	—	*138*
127	Врановцы .	1815.	205	—	—	—	—	—	*205*
		69.	**263**	.	**1**	—	—	—	*264*
128	Трняни .	1815.	139	—	165	—	—	—	*304*
		69	**105**	—	**212**	—	—	—	*317*
129	Црный потокъ	1815.	158	—	—	—	—	—	*158*
		69.	**106**	—	—	—	—	—	*106*
130	Єшевикъ .	1815.	27	—	85	—	—	—	*112*
		69.	**10**	—	**44**	—	—	—	*54*
131	Клокочевикъ	1815.	195	—	518	—	—	—	*713*
		69.	**136**	—	**340**	—	—	**3**	*479*
132	Кордушевцы	1815.	82	—	130	—	—	—	*212*
		69.	**51**	—	**86**	—	—	—	*137*
133	Шушнѣвцы .	1815.	85	—	128	—	—	—	*213*
		69.	**110**	—	**111**	—	—	—	*221*
134	Долня врба	1815.	306	—	-	—	—	—	*306*
		69.	**371**	—	—	—	—	—	*371*
135	Врховине .	1815.	313	—	10	—	—	—	*323*
		69.	**299**	—	**7**	—	—	—	*306*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЕСТА Noms des lieux habités	Година Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
136	Задубравѣ .	1815.	454	—	—	—	—	—	*454*
		69.	**470**	—	—	—	—	—	*470*
137	Комлетинцы . . .	1815.	1.375	—	21	—	—	—	*1.396*
		69.	**1.827**	—	**56**	—	—	—	*1.883*
136	Немцы .	1815.	1.171	—	23	—	—	—	*1.194*
		69.	**1.197**	—	**22**	**1**	—	**7**	*1.227*
139	Целетовцы .	1815.	305	—	15	—	—	—	*320*
		69.	**333**	—	**2**	—	—	—	*335*
140	Ново село .	1815.	357	—	3	—	—	—	*360*
		69.	**431**	—	—	—	—	—	*431*
141	Подграђе .	1815.	445	—	21	—	—	—	*466*
		69.	**462**	—	**28**	—	—	—	*490*
142	Отокъ . .	1815.	2.204	—	57	—	—	—	*3.261*
		69.	**2.971**	—	**162**	—	—	**5**	*3.138*
143	Привлака	1815.	1.159	—	167	—	-	—	*1.326*
		69.	**1.445**	—	**216**	—	—	**4**	*1.665*
144	Винковцы	1815.	1.670	—	570	—	—	—	*2.240*
		69.	**2.197**	**2**	**325**	**200**	—	**26**	*2.750*
145	Андріяшевцы	1815.	636	—	—	—	-	—	*636*
		69.	**611**	—	—	—	—	—	*611*
146	Мирковцы .	1815.	5	—	850	—	—	—	*855*
		69.	**3**	—	**770**	—	—	—	*773*
147	Найдорфъ .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	**5**	—	—	**760**	—	—	*765*
148	Роковцы .	1815.	525	—	5	—	—	—	*530*
		69.	**432**	—	**2**	—	—	—	*434*
149	Ороликъ .	1815.	83	—	352	—	—	—	*435*
		69.	**107**	—	**230**	—	—	—	*337*
150	Бошняцы .	1815.	2.298	—	36	—	—	—	*2.334*
		69.	**3.461**	—	**200**	**1**	—	—	*3.662*
151	Церна . .	1815.	1.314	—	15	—	—	—	*1.329*
		69.	**1.419**	—	**60**	—	—	**16**	*1.495*

Текуђий брой Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреа Israélites	Свега Total
152	Шишковцы .	1815.	325	—	5	—	—	—	*330*
		69.	270	—	41	—	—	—	*311*
153	Градиште	1815.	1.857	—	27	—	—	—	*1.884*
		69.	2.780	—	100	—	—	5	*2.885*
154	Иванково	1815.	1.806	—	16	—	—	—	*1.822*
		69.	2.013	2	15	1	—	8	*2.039*
155	Вођинцы .	1815.	868	—	14	—	—	—	*882*
		69.	684	—	7	—	—	4	*695*
156	Ретковцы.	1815.	1.090	—	7	—	--	—	*1.097*
		69.	934	—	—	—	—	4	*938*
157	Прковцы .	1815.	490	—	4	—	—	—	*494*
		69.	504	—	—	—	—	5	*509*
158	Штитаръ.	1815	1.111	—	20	—	—	—	1.*131*
		69.	1.685	—	54	—	—	5	*1.744*
159	Жупаня .	1815.	1.560	—	68	—	—	—	*1.628*
		69.	2.138	—	174	1	—	6	*2.319*
160	Янковцы нов.	1815.	291	—	251	—	—	—	*542*
		69.	358	—	325	—	—	—	*683*
161	Лазе. . .	1815.	—	—	460	—	—	—	*460*
		69.	42	—	738	—	—	4	*784*
162	Слаковцы .	1815.	486	—	—	—	—	—	*486*
		69.	680	—	—	—	—	—	*680*
163	Бановцы ст.	1815.	—	—	130	—	—	—	*130*
		69.	—	—	200	—	—	—	*200*
164	Дреновцы.	1815.	1.162	—	27	3	—	—	1.*192*
		69.	1.285	—	25	—	—	—	*1.310*
165	Соляни . .	1815.	710	—	8	—	—	—	*718*
		69.	1.003	—	2	—	—	—	*1.005*
166	Рачиновцы	1815.	650	—	6	1	—	—	*657*
		69.	839	—	4	—	—	—	*843*
167	Ђурићъ . .	1815.	295	—	6	—	—	—	*305*
		69.	311	—	8	—	—	—	*319*

Текућій бројъ Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
168	Гуня . . .	1815.	692	—	9	—	—	—	*701*
		69.	772	—	11	—	—	—	*783*
169	Равно село	1815.	610	—	48	—	—	—	*658*
		69.	660	—	105	—	—	—	*765*
170	Подгайцы .	1815.	484	—	—	—	—	—	*484*
		69.	637	—	29	—	—	—	*666*
171	Врбаня .	1815.	1.106	—	18	—	—	—	*1.124*
		69.	1.460	1	81	—	—	1	*1.543*
172	Абшевцы .	1815.	190	—	22	—	—	—	*212*
		69.	232	—	20	—	—	—	*252*

III. Градишкій полкъ.
Régiment de Gradichka.

173	Канижа .	1815.	1.002	—	—	—	—	—	*1.002*
		69.	970	—	—	—	—	—	*970*
174	Одворцы .	1815.	417	—	—	—	—	—	*417*
		69.	350	—	4	—	—	—	*354*
175	Берчино .	1815.	226	—	—	—	—	—	*226*
		69.	243	—	—	—	—	—	*243*
176	Брђани . .	1815.	176	—	—	—	—	—	*176*
		69.	149	—	—	—	—	—	*149*
177	Грижићъ .	1815.	195	—	—	—	—	—	*195*
		69.	165	—	—	—	—	—	*165*
178	Ивићъ . .	1815.	152	—	—	—	—	—	*152*
		69.	136	—	—	—	—	—	*136*
179	Якачићъ .	1815.	150	—	—	—	—	—	*150*
		69.	142	—	—	—	—	—	*142*
180	Краячићъ .	1815.	68	—	—	—	—	—	*68*
		69.	74	—	—	—	—	—	*74*
181	Михалѣвцы .	1815.	22	—	—	—	—	—	*22*
		69.	31	—	—	—	—	—	*31*

Текући број / Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА / Noms des lieux habités	Године / Années	Житељи по вѣри / Habitants selon le culte						
			Католикт / Catholiques	Унiята / Grecs-Unis	Православни / Orthodoxes	Лутерана / Luthériens	Калвина / Calvins	Евреи / Israélites	Свега / Total
182	Раванъ . .	1815.	206	—	—	—	—	—	*206*
		69.	**138**	—	—	—	—	—	*138*
183	Винчацъ .	1815.	50	—	—	—	—	—	*50*
		69.	**57**	—	—	—	—	—	*57*
184	Слободница . .	1815.	922	—	—	—	—	—	*922*
		69.	**894**	—	—	—	—	—	*894*
185	Шумеђе .	1815.	442	—	—	—	—	—	*442*
		69.	**320**	—	—	—	—	—	*320*
186	Збегъ . .	1815.	385	—	19	—	—	—	*404*
		69.	**360**	—	**14**	—	—	—	*374*
187	Сибинь .	1815.	890	—	50	—	—	—	*940*
		69.	**722**	—	**52**	—	—	—	*774*
188	Андреевцы горный .	1815.	305	—	—	—	—	—	*305*
		69.	**332**	—	—	—	—	—	*332*
189	Громочникъ	1815.	150	—	30	—	—	—	*180*
		69.	**169**	—	**23**	—	—	—	*192*
190	Слатиникъ горный .	1815.	419	—	60	—	—	—	*479*
		69.	**377**	—	**43**	—	—	—	*420*

VI. Сремска жупанія.

VI. Comitat de Syrmie.

Текући број / Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА / Noms des lieux habités	Године / Années	Католикт / Catholiques	Унiята / Grecs-Unis	Православни / Orthodoxes	Лутерана / Luthériens	Калвина / Calvins	Евреи / Israélites	Свега / Total
191	Ярмина .	1815.	617	—	—	—	—	—	*617*
		69.	**880**	—	**1**	—	—	—	*881*
192	Ада . . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	**62**	—	—	—	—	—	*62*
193	Габошъ . .	1815.	128	—	600	—	—	—	*728*
		69.	**223**	—	**461**	—	—	**6**	*630*
194	Мартинцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	**22**	—	—	—	—	—	*22*
195	Нуштаръ .	1815.	555	—	6	—	—	—	*561*
		69.	**897**	—	—	**3**	**4**	**18**	*922*

Текућий брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреа Israélites	Свега Total
196	Церићъ . .	1815.	503	—	10	—	—	—	*513*
		69.	812	—	—	—	—	8	*820*
197	Маринцы .	1815.	361		250	—	—	—	*611*
		69.	372	—	357	—	5	6	*740*
198	Маркушица .	1815.	20	—	962	—	—	—	*982*
		69.	112	—	960	—	—	7	*1.079*
199	Острово . .	1815.	—	—	606	—	—	—	*606*
		69.	8	—	769	—	—	10	*787*
200	Шодоловцы .	1815.	36	—	16	—	—	—	*52*
		69.	150	–	2	—	2	–	*154*
201	Тординцы	1815.	540	—	16	—	615	—	*1.171*
		69.	436	—	—	—	680	9	*1.125*
202	Антинъ . .	1815.	550	—	2	—	48	—	*600*
		69.	530	—	5	—	35	3	*573*
203	Бобота . .	1815.	9	—	1.484	—	—	—	*1.493*
		69.	30	—	1.620	—	—	8	*1.658*
204	Короги . .	1815.	—	—	—	—	728	—	*728*
		69.	3	—	—	—	1.200	6	*1.209*
205	Пачетинъ .	1815.	16	—	767	—	—	—	*783*
		69.	7	—	802	—	—	6	*815*
206	Лудвинцы, Липовача .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	36	—	8	—	—	—	*44*
207	Беракъ .	1815.	594	—	45	—	—	—	*639*
		69.	630	—	7	—	12	13	*662*
208	Чаковцы .	1815.	346	—	276	—	—	—	*622*
		69.	598	—	129	—	—	12	*739*
209	Нѣгославцы	1815.	17	—	776	—	—	—	*793*
		69.	15	—	830	—	—	14	*859*
210	Чалма . .	1815.	30	—	920	1	—	—	*951*
		69.	793	—	632	—	3	6	*1.434*
211	Ердевикъ	1815.	68	84	844	—	—	—	*996*
		69.	1.259	2	1.100	196	9	72	*2.638*

Текућій брой Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жительи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israëlis	Свега Total
212	Бингула .	1815.	7	—	966	—	—	—	*973*
		69.	288	2	706	263	—	15	*1.274*
213	Гибарацъ	1815.	840	—	110	—	—	—	*950*
		69.	742	2	20	—	—	3	*767*
214	Шидъ . .	1815.	195	287	2.726	—	—	—	*3.208*
		69.	193	350	2.301	—	—	49	*2.893*
215	Илокъ . .	1815.	1.550	—	380	4	—	—	*1.934*
		69.	3.050	4	270	25	3	160	*3.512*
216	Гибша . .	1815.	—	—	66	—	—	—	*66*
		69.	5	—	80	—	—	—	*85*
217	Нештинъ .	1815.	263	—	812	—	—	—	*1.075*
		69.	384	—	770	—	—	19	*1.173*
218	Сусекъ . .	1815.	18	—	1.060	—	—	—	*1.078*
		69.	70	—	966	11	—	13	*1.060*
219	Визићъ . .	1815.	3	—	210	—	—	—	*213*
		69.	253	3	309	59	12	7	*673*
220	Янковцы .	1815.	615	—	24	—	—	—	*639*
		69.	768	27	5	100	—	15	*915*
221	Свиняревцы	1815.	505	—	7	—	—	—	*512*
		69.	471	—	—	—	—	8	*478*
222	Петровцы .	1815.	30	—	389	—	—	—	*419*
		69.	—	515	287	—	—	8	*810*
223	Кукоевцы	1815.	1.816	—	14	—	—	—	*1.830*
		69.	1.670	5	—	—	—	11	*1.686*
224	Бачинцы .	1815.	16	—	935	—	—	—	*951*
		69.	51	284	619	24	—	8	*986*
225	Дивошъ . .	1815.	28	—	1.372	—	—	—	*1.400*
		69.	9	—	1.127	—	—	6	*1.142*
226	Ковеждинъ .	1815.	55	—	240	—	—	—	*295*
		69.	11	—	157	—	—	—	*168*
227	Ловасъ .	1815.	840	—	8	—	—	-	*848*
		69.	997	15	1	—	—	10	*1.023*

Текућій броя Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
228	Мохово . .	1815.	—	—	314	—	—	—	314
		69.	9	—	426	—	—	4	439
229	Опатовацъ .	1815.	225	—	382	—	—	—	607
		69.	405	—	344	—	—	7	756
230	Новакъ .	1815.	643	—	8	—	—	—	651
		69.	554	—	5	—	25	—	584
231	Бабска . .	1815.	356	—	29	—	—	—	385
		69.	540	—	1	—	—	4	545
232	Сотъ . .	1815.	568	—	53	—	—	—	621
		69.	807	3	10	7	—	7	834
233	Беркасово .	1815.	193	—	730	—	—	—	923
		69.	77	220	500	—	—	7	804
234	Люба . .	1815.	419	—	130	—	—	—	549
		69.	298	1	118	62	—	6	485
235	Моловинъ .	1815.	—	—	356	6	—	—	362
		69.	—	—	380	—	—	3	383
236	Привина гл.	1815.	—	—	375	—	—	—	375
		69.	182	130	162	16	—	—	490
237	Сотинъ .	1815.	571	—	254	—	—	—	825
		69.	1.182	—	98	1	—	—	1.281
238	Грабово. .	1815.	31	—	—	—	—	—	31
		69.	93	30	11	3	—	10	147
239	Миклошевцы	1815.	—	—	184	—	—	—	184
		69.	8	270	340	—	—	6	624
240	Томпоевци .	1815.	461	—	29	—	—	—	490
		69.	563	—	—	—	—	—	563
241	Шарен-градъ .	1815.	800	—	270	—	20	—	1.090
		69.	987	3	218	8	—	11	1.227
242	Бележъ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	32	—	—	—	—	—	32
243	Товарникъ	1815.	1.832	—	501	—	—	—	2.333
		69.	1.750	—	420	—	—	15	2.185

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унiята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреа Israélites	Свега Total
244	Бановцы нови	1815.	—	—	449	—	—	—	*449*
		69.	10	—	290	270	150	10	*730*
245	Илача . .	1815.	1.188	—	5	—	—	—	*1.193*
		69.	800	—	5	—	--	6	*811*
246	Вуковаръ	1815.	2.369	3	1.668	16	12	27	*4.095*
		69.	4.204	1	1.235	12	6	354	*5.812*
247	Бермадинъ .	1815.	6	—	300	—	—	—	*306*
		69.	9	—	575	—	—	13	*597*
248	Богдановцы	1815.	582	—	3	—	—	—	*585*
		69.	656	—	—	2	2	—	*660*
249	Трпиня . .	1815.	15	—	898	—	—	—	*913*
		69.	32	—	1.652	—	—	25	*1.709*
250	Новый Вуковаръ .	1815.	645	—	72	—	—	—	*717*
		69.	1.120	—	96	14	6	17	*1.253*
251	Индiя . .	1815.	6	—	780	—	—	—	*786*
		69.	2 517	—	665	2	9	23	*3.216*
252	Моя воля .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	151	—	9	—	19	—	*179*
253	Колоперка .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	30	—	—	—	5	—	*35*
254	Лединцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	36	—	—	—	8	—	*44*
255	Иригъ . .	1815.	452	—	3.400	—	—	—	*3.852*
		69.	801	11	3.377	3	—	8	*4.200*
256	Гргетогъ .	1815.	22	—	167	—	—	—	*189*
		69.	4	—	391	—	—	—	*395*
257	Крушедолъ .	1815.	20	—	750	—	—	—	*770*
		69.	7	—	1.114	—	—	4	*1.125*
258	Марадикъ .	1815.	6	—	700	—	—	—	*706*
		69.	674	—	791	—	—	7	*1.472*
259	Нерадинъ .	1815.	10	—	574	—	—	—	*584*
		69.	4	—	789	—	—	—	*793*

Текућiи број Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унiята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
260	Опово . .	1815.	8	—	30	—	—	—	*38*
		69.	—	—	13	—	—	—	*13*
261	Раваница .	1815.	6	—	132	—	—	—	*138*
		69.	—	—	43	—	—	—	*43*
262	Ривица . .	1816.	23	—	360	—	—	—	*383*
		69.	—	—	775	—	—	3	*778*
263	Шатринцы .	1815.	100	—	98	—	—	—	*198*
		69.	220	—	119	—	—	4	*343*
264	Врдникъ .	1815.	10	—	780	—	—	—	*790*
		69.	—	—	887	—	—	3	*890*
265	Путинцы .	1815.	3	—	634	—	—	—	*637*
		69.	495	—	350	—	—	7	*852*
266	Ценѣ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	17	—	—	5	—	—	*22*
267	Добринцы .	1815.	22	—	1.305	—	—	—	*1.327*
		69.	10	—	1.745	—	—	—	*1.755*
268	Добар-долъ	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	21	—	—	—	3	—	*24*
269	Међешъ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	61	—	—	—	3	—	*64*
270	Николин-стан	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	25	—	—	—	6	—	*31*
271	Петровцы .	1815.	1	—	725	—	—	—	*726*
		69.	35	—	661	—	—	2	*698*
272	Солнокъ .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	195	—	—	42	11	—	*248*
273	Шелевренци	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	27	—	—	—	2	—	*29*
274	Рума . . .	1815.	2.988	—	2.653	—	—	—	*5.641*
		69.	4.826	30	3.158	10	—	105	*8.129*
275	Язакъ . .	1815.	21	—	989	—	—	—	*1.010*
		69.	6	—	1.280	—	—	4	*1.290*

Текућій брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жительи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
276	Кралѣцы .	1815.	10	—	913	—	—	—	*923*
		69.	—	—	1.320	—	—	—	*1.320*
277	Кутасъ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	80	—	—	—	35	—	*115*
278	Павловцы .	1815.	22	—	408	—	—	—	*430*
		69.	10	—	334	—	—	—	*344*
279	Рандинцы м.	1815.	10	—	482	—	—	—	*492*
		69.	33	—	318	—	—	—	*351*
280	Ремета мала	1815.	12	—	203	—	—	—	*215*
		69.	—	—	206	—	—	—	*206*
281	Стеяновцы .	1815.	13	—	632	—	—	—	*645*
		69.	16	14	764	—	—	—	*794*
282	Вогань . .	1815.	6	—	533	—	—	—	*539*
		69.	220	—	533	—	—	5	*758*
283	Черевићъ	1815.	208	—	1.169	—	3	—	*1.380*
		69.	233	—	1.500	21	—	18	*1.772*
284	Баноштоуъ .	1815.	170	—	560	—	—	—	*730*
		69.	131	—	501	45	—	5	*682*
285	Беочинъ .	1815.	12	—	603	—	3	—	*618*
		69.	24	—	722	3	—	4	*753*
286	Грабово .	1815.	2	—	298	—	—	—	*300*
		69.	3	—	650	—	—	3	*656*
287	Свилошъ .	1815.	—	—	342	—	—	—	*342*
		69.	2	—	501	—	—	2	*505*
288	Каменица	1815.	730	12	1.092	10	—	—	*1.844*
		69.	632	1	914	1	—	3	*1.551*
289	Лединци .	1815.	30	—	553	—	—	—	*583*
		69.	3	—	1.050	—	—	—	*1.053*
290	Раковацъ .	1815.	22	—	190	7	—	—	*219*
		69.	6	—	386	—	—	—	*392*
291	Вера . .	1815.	3	—	325	—	—	—	*328*
		69.	8	—	781	—	—	6	*795*

Текућій брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унiята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
29.	Буђановци .	1815.	7	—	1.829	—	—	—	1.836
		69.	10	—	1.740	—	—	—	1.750
293	Бешеново .	1815.	5	—	1.252	—	—	—	1.257
		69.	28	21	1.171	15	11	7	1.253
294	Гргуревци .	1815.	67	—	1.614	—	—	—	1.681
		69.	67	25	1.665	10	19	7	1.793
295	Лежимиръ .	1815.	4	—	1.388	—	—	—	1.392
		69.	9	28	1.682	2	7	3	1.731
296	Манђелосъ .	1815.	2	—	842	—	—	—	844
		69.	11	19	1.127	—	—	2	1.159
297	Радинцы вел.	1815.	16	—	396	—	—	—	412
		69.	11	15	598	—	—	6	630
298	Шульомъ .	1815.	20	—	649	—	—	—	669
		69.	7	8	775	—	—	—	790
299	Шишатовацъ	1815.	8	—	378	—	—	—	386
		69.	18	5	237	—	—	—	260
300	Вишнѣвци .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	44	—	—	—	12	—	56
301	Брестачъ .	1815.	1	—	993	—	—	—	994
		69.	—	—	1.004	—	—	7	1.011
302	Мишковци .	1815.	—	—	565	—	—	—	565
		69.	—	—	920	—	—	4	924
303	Сибачъ . .	1815.	—	—	609	—	—	—	609
		69.	—	—	539	—	—	2	541

Текућій брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Годинe Années	Жители по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total

V. Варадинскій полкъ.
V. Régiment de Pétervardein.

304	Илинци . .	1815.	7	—	995	—	—	—	*1.002*
		69.	13	—	874	—	—	—	*887*
305	Кузминъ .	1815.	11	—	2.790	—	—	—	*2.801*
		69.	15	—	2.241	—	—	—	*2.256*
306	Бановцы новы. .	1815.	251	—	4	89	3	—	*347*
		69.	349	—	2	350	22	—	*723*
307	Бановцы ст.	1815.	19	—	1.340	2	—	—	*1.361*
		69.	36	—	1.730	6	—	—	*1.772*
308	Батаньица .	1815.	21	—	1.790	—	—	—	*1.811*
		69.	19	—	1.691	—	16	—	*1.726*
309	Белегишъ .	1815.	10	—	1.180	—	—	—	*1.190*
		69.	7	—	1.672	—	—	—	*1.679*
310	Пазово ново	1815.	17	—	1	550	—	—	*568*
		69.	2	—	11	1720	31	—	*1.764*
311	Угриновцы .	1815.	—	—	1.206	—	—	—	*1.206*
		69.	11	—	1.630	34	—	—	*1.675*
312	Голубинцы	1815.	875	—	1.795	—	—	—	*2.670*
		69.	1.083	—	2.220	—	—	12	*3.315*
313	Дечъ . .	1815.	—	—	834	—	—	—	*834*
		69.	—	—	867	—	—	—	*867*
314	Крнѣшевцы .	1815.	—	—	825	—	—	—	*825*
		69.	—	—	853	—	—	4	*857*
315	Пазово старо	1815.	24	—	680	2056	—	—	*2.670*
		69.	70	—	794	2605	—	—	*3.469*
316	Печинцы .	1815.	—	—	886	—	—	—	*886*
		69.	—	—	876	—	—	—	*876*
317	Пр'хово. .	1815.	—	—	745	—	—	—	*745*
		69.	—	—	731	—	—	2	*733*

Текућий број Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Habitants selon le culte Житељи по вѣри						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
318	Попинци .	1815.	2	—	943	—	—	—	*945*
		69.	3	—	970	—	—	—	*973*
319	Шимановци .	1815.	14	—	930	—	—	—	*944*
		69.	21	—	996	—	—	3	*1.020*
320	Војка . .	1815.	11	—	2.083	—	—	—	*2.094*
		69.	4	—	2.457	—	—	—	*2.461*
321	Хртковци	1815.	894	—	62	—	—	—	*956*
		69.	1.062	2	38	1	—	—	*1.103*
322	Яракъ . .	1815.	8	—	878	—	—	—	*886*
		69.	10	—	820	—	—	—	*830*
323	Кленакъ .	1815.	36	—	962	—	—	—	*998*
		69.	30	—	690	—	—	—	*720*
324	Митровица	1815.	1.341	—	2.630	12	2	—	*3.985*
		69.	2.559	111	2.584	12	3	113	*5.382*
325	Лаћаракъ .	1815.	31	—	2.950	3	—	—	*2.984*
		69.	268	15	2.431	—	—	4	*2.718*
326	Мартинцы .	1815.	4	—	2.904	—	—	—	*2.908*
		69.	24	5	3.118	—	—	5	*3.152*
327	Шашинцы .	1815.	2	—	1.569	—	—	—	*1.571*
		69.	5	13	1.583	—	—	—	*1.601*
328	Никинцы .	1815.	784	4	15	4	2	—	*809*
		69.	846	—	12	—	—	4	*862*
329	Ашаня . .	1815.	3	—	700	—	—	—	*703*
		69.	—	—	649	47	—	5	*701*
330	Грабовцы .	1815.	3	—	1.052	—	—	—	*1.055*
		69.	153	—	805	—	—	3	*961*
331	Карловчићъ	1815.	2	—	648	—	—	—	*650*
		69.	—	—	836	—	—	3	*839*
332	Купиново .	1815.	7	—	1.404	—	—	—	*1.411*
		69.	29	—	1.140	—	—	5	*1.174*
333	Михалѣвци .	1815.	1	—	741	—	—	—	*742*
		69.	—	—	865	—	—	4	*869*

Текућій брой Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
334	Обрежъ . .	1815.	6	—	913	—	—	—	*919*
		69.	14	—	617	—	—	3	*634*
335	Огаръ . .	1815.	2	—	856	—	—	—	*858*
		69.	6	—	738	—	—	2	*746*
336	Платишево .	1815.	5	—	1.093	—	—	—	*1.098*
		69.	364	—	583	—	—	3	*950*
337	Прогаръ .	1815.	3	—	617	—	—	—	*620*
		69.	—	—	639	—	—	2	*641*
338	Товарникъ .	1815.	7	—	654	—	—	—	*661*
		69.	—	—	650	—	—	2	*652*
339	Витоєвцы .	1815.	4	—	506	—	—	—	*510*
		69.	36	—	440	—	—	1	*477*
340	Земунъ .	1815.	1.700	20	6.035	30	25	362	*8.152*
		69.	4.991	—	4.359	28	7	661	*10046*
341	Бечменъ .	1815.	15	—	265	—	—	—	*280*
		69.	8	—	321	7	—	—	*336*
342	Бежанія . .	1815.	12	—	983	—	—	—	*995*
		69.	12	—	782	49	—	—	*843*
343	Болѣвцы .	1815.	38	—	998	—	—	—	*1.036*
		69.	11	—	1.231	236	—	—	*1.478*
344	Добановцы .	1815.	12	—	1.093	—	—	—	*1.105*
		69.	22	—	1.595	12	—	—	*1.529*
345	Яково . .	1815.	28	—	640	—	—	—	*668*
		69.	12	—	715	—	—	—	*727*
346	Петровчићъ	1815.	10	—	159	—	—	—	*169*
		69.	1	—	270	—	—	—	*271*
347	Сурчинъ .	1815.	42	—	562	—	—	—	*604*
		69.	310	1	1.212	24	—	—	*1.547*
348	Фенекъ . .	1815.	22	—	274	—	—	—	*296*
		69.	3	—	128	—	—	—	*131*
349	Липовацъ	1815.	1.000	—	36	—	—	—	*1.036*
		69.	701	—	26	—	—	2	*729*

Текућій број Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри / Habitants selon le culte Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
350	Батровцы .	1815.	301	—	400	—	—	—	*701*
		69.	**210**	—	**260**	—	—	4	*474*
351	Моровићъ	1815.	369	—	312	2	—	—	*683*
		69.	**459**	—	**447**	—	—	—	*906*
352	Адашевцы .	1815	59	—	1.325	—	...	—	*1.384*
		69.	**71**	—	**1.480**	—	—	4	*1.555*
353	Босутъ . .	1815.	1	—	409	—	—	—	*410*
		69.	—	—	**520**	—	—	—	*520*
354	Гркъ . .	1815.	2	—	1.371	—	—	—	*1.373*
		69.	**6**	—	**1.040**	—	—	—	*1.046*
355	Рача . .	1815.	13	—	415	—	—	—	*428*
		69.	**13**	—	**597**	—	—	—	*610*
356	Ватица . .	1815.	336	—	1.130	—	—	—	*1.466*
		69.	**245**	—	**1.130**	—	—	—	*1.375*
357	Строшинцы	1815.	538	—	30	—	—	—	*568*
		69.	**636**	—	**44**	—	—	—	*680*
358	Ямина . .	1815.	190	—	999	—	—	—	*1.189*
		69.	**196**	—	**950**	**2**	—	—	*1.148*
359	Карловцы	1815.	1.240	—	4.350	30	20	—	*5.640*
		69.	**1.950**	**4**	**2.895**	**6**	**18**	**1**	*4.874*
360	Ремета вел.	1815.	6	—	65	—	—	—	*71*
		69.	—	—	**74**	—	—	—	*74*
361	Варадинъ	1815.	2.950	15	12	20	4	12	*3.013*
		69.	**3.103**	—	**20**	**41**	**22**	**8**	*3.194*
362	Сланкаменъ. .	1815.	1.032	—	430	—	2	—	*1.464*
		69.	**1.765**	—	**580**	**1**	—	—	*2.346*
363	Буковацъ .	1815.	290	—	1.360	2	—	-	*1.652*
		69.	**222**	—	**1.178**	—	—	—	*1.400*
364	Бешка . .	1815.	10	—	1.272	—	—	—	*1.282*
		69.	**16**	—	**1.370**	—	**60**	—	*1 446*
365	Чортановцы	1815.	—	—	695	—	—	—	*695*
		69.	—	—	**935**	—	—	—	*935*

Текуһій број Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
369	Крчединъ .	1815.	7	—	1.240	—	—	—	*1.247*
		69.	8	—	1.495	—	25	—	*1.528*
367	Сасе . .	1815.	10	—	1.890	—	—	—	*1.900*
		69.	15	—	2.588	—	—	—	*2.603*
368	Сланкаменъ старый .	1815.	358	—	650	2	—	—	*1.010*
		69.	350	—	367	2	—	—	*719*
369	Сурдукъ .	1815.	10	—	1.293	—	—	—	*1.303*
		69.	25	—	1.550	—	—	—	*1.575*

Изъ предидуһій скрижали видимо за сваку парохію: по колико є душа у коіой обытавало было у првой 1815. было у последной одъ насъ сматраной 1869. години. Овомъ приликомъ изложили смо управне кругове пошавъ одъ запада къ истоку изъ узрока, што су на западу католицы а на истоку опетъ православни у претежніим броєвима, а овай се списъ служи, као што рекосмо, изворима прикуплѣнымъ католичкимъ духовенствомъ, те нѣнымъ послѣдовательима првенство и припада. Све остале вѣроисповедій, сачиняваюһе єдва четири на сто свега становничества у границама ђаковачке бискупіє, губе сваку статистичну важность. Да прегледамо сада речене становнике по вѣроисповеди у скупнимъ годишньимъ броєвима.

I. Католицы и Уніяти.

Католицы су настанѣни веһиномъ у западнымъ краєвима бискупіє, у собственой Славоніи, а манѣ су у Срему. У полковима: градишкомъ и бродскомъ они су у несразмѣрной веһини, а тако исто и у жупаніи веровитичкой, али у Срему,

како грађанскомъ тако, и воєномъ у маньини су на спрамъ православны жителя. Католицы у поменутой бискупіи познати су подъ именомъ „Шокаца“, єръ овако ій зову не само Срби него и сви друге народности жительи а и сами међу собомъ найвише се овимъ именомъ служе.

У именованымъ католичкимъ шематизмима забележено є кодъ сваке парохіє у коіой є години коя основана а за врло мало ньи примећено є, да су одъ памтивека као н. п. за ђаковачку. Између свію 83. католичкій парохія у ђаковачкой бискупіи нема више одъ 18. за коє се поуздано зна да су већъ и у годинама између 1331 и 1334. постояле а све су остале млађегъ порекла. Изъ следећегъ списка види се вѣрно у коіой є години коя парохія основана.

Хронологичный прегледъ постанка католичкій нарохія.

Тек. брой	Округія и парохіє	Године	Тек. брой	Округія и парохіє	Године
	I. Веровитичка жупанія.			**II. Градишкій полкъ.**	
1	Горянъ	1.331	1	Сибинь	1.695
2	Варошъ. . . .	1.332	2	Одворци . . .	1.779
3	Осѣкъ	„	3	Канижа . . .	1.789
4	Ђаково	„	4	Слободинци . .	„
5	Врбица	1.660	5	Шумеђе . . .	1.807
6	Семельцы . . .	1.754			
7	Жрнава . . .	1.758		**III. Бродскій полкъ.**	
8	Пишкоревцы . .	„	1	Винковцы . . .	1.332
9	Путиновцы. . .	1.767	2	Жупаня . . .	„
10	Дренѣ	1.785	3	Иванково . . .	„
11	Алмашъ . . .	1.807	4	Немцы	„
12	Даль	„	5	Отокъ	„
13	Сарвашъ . . .	„	6	Привлака . . .	„

Тек. брой	Окружія и парохіе	Године	Тек. брой	Окружія и парохіе	Године
7	Копаница	1.600	6	Янковци	1.332
8	Церна	1.650	7	Ярмина	„
9	Бродъ	1.660	8	Нуштаръ	1.334
10	Врполѣ	„	9	Кукоевци	1.690
11	Свилай	„	10	Ловачъ	1.700
12	Гарчинъ	1.695	11	Товарникъ	1.719
13	Бабина греда	1.700	12	Сотъ	1.737
14	Древовцы	1.719	13	Каменица	1.746
15	Трняни	1.725	14	Рума	1.749
16	Подцркавлѣ	1.756	15	Новакъ	1.777
17	Подвинѣ	1.757	16	Беракъ	1.807
18	Рачиновци	1.769	17	Черевићъ	„
19	Бошняци	1.789	18	Иригъ	1.817
20	Градиште	„	19	Индія	1.835
21	Гудинци	„	20	Путинци	1.845
22	Клакарѣ	„	21	Ердевикъ	1.865
23	Комлетинци	„	22	Чалма	1.869
24	Ретковци	„			
25	Сикиревци	„		**V. Варадинскій**	
26	Андріевци	1.798		**полкъ.**	
27	Врбаня	1.807	1	Моровићъ	1.332
28	Оприсавци	„	2	Земунъ	1.400
29	Раево село	„	3	Липовацъ	1.689
30	Штитари	1.848	4	Варадинъ	1.701
31	Ст. Микановци	1.869	5	Карловци	1.737
			6	Митровица	„
	IV. Сремска жупанія.		7	Сланкаменъ	1.755
1	Тординци	1.331	8	Голубинци	1.771
2	Вуковаръ	1.332	9	Хртковци	1.785
3	Гибарацъ	„	10	Бановци новы	1.789
4	Илокъ	„	11	Никинци	1.807
5	Сотинъ	„	12	Строшинци	1.857

Овай е прегледъ у землъописномъ и повѣстничкомъ погледу занимљивъ. Готово се може потврдити, да одъ про-

пасти епископске власти у данашньой ђаковачкой бискупіи у год. 574. подъ аварскимъ владаоцемъ Баяномъ па све до почетка четрнаестогъ века, никаквы католички жителя, поне у повећимъ броевима, у Срему и ближе нѣговимъ данашньимъ границама живило ніе, те тако е вѣра православна у истимъ исключно господарила. И србска намъ повѣстница речено дѣло довольно обяснява. У години 1319. ударе на србскога краля Милутина съ едне стране Мађари а съ друге Сициліянцы, први у намѣри Мачву да освое а другій приморскій градъ Драчъ. Они у своmъ предузећу успеду, али ови буду разбіени. Збогъ овога догађая подигне рим-папа читавый крстоносный походъ противъ Срба позивајућій у савезъ римскогъ цара Фридриха, польскогъ краля Владислава, чешкога краля Іована, войводе: аустрійскогъ Леополда а корутанскогъ Хайнриха, а то зато, што е Милутинъ папине легате празне одпустіо, дошавше къ нѣму у намѣри да га у римокатоличку вѣру обрате. Са побуномъ собственій поданика мађарскогъ краля Карла Роберта распе се и злосмишлѣно по Србе савезно ратованѣ у коме бы ови у толико горе прошли, што е одма затимъ у години 1320. у народной повѣстици славный владаоцъ Милутинъ преставио се. Подъ именомъ Мачве нема се никако данашній нашъ край съ ове стране рѣке Саве разумети већъ нѣму противположеный, обухватајућій данашній предѣлъ ђаковачке бискупіе. Срби су подъ своимъ кралѣмъ Милутиномъ у реченомъ рату, судећій по горньой хронологіи католичкій парохія, половину свое прекосавске бановине „Мачве“ изгубили, и ужу границу у Срему добили, — одъ утока Дрине у Саву пакъ къ сѣверу на Илокъ, дакле само половину данашнѣга Срема задржаше но и ову имъ у год. 1400. такође Мађари коначно отеше.

Подъ уніятима у Срему живећимъ разумевају се последователи православне цркве рим-папу за главара цркве признавајућій. Они су у маленомъ броју тамо и одъ скора су

доселѣни, а пореклом су подкарпатски Руси у Маћарской станујућій. Што се говорногъ єзыка тиче они су свой рођеный србскимъ сасвимъ заменули.

II. Православни.

У пређашня времена као и у почетку нашегъ вѣка па све до године 1838. последователи источне цркве были су броемъ ячій одъ католика али одъ последнѣ године па до данасъ ништа приновили нису а католицы су много. У ђаковачкой бискупіи живећи православни чисти су Срби, говоре сремскимъ нарѣчіемъ као и наши Мачвани, а у црквеномъ смотреню подпадаю осимъ градишканаца подъ Єпархію Карловачку. Одъ времена свога доселеня изъ закарпата у год. 626. Срби су у Срему староседіоци, примивши православну христіянску вѣру пре тисућу година. Они су, као што већъ рекосмо, све до год. 1400. и у непрекидной политичной заєдници са ово савскомъ браћомъ стаяли, а и после тога до навале Турака у години 1521. имали су своє народне главаре, — деспоте. Сремци су познати као найчеститіи Срби у Унгарской земльи, кои се за родъ и за вѣру свои отаца смѣло боре и радо гину. Као што се изъ предидућегъ прегледа види, они живе чешће у одвоєнимъ чистимъ парохіяма, ређе у помешанимъ са Шокцима и готово никако у повећимъ броєвима са иноплеменицыма.

III. Протестанти и Евреи.

За послѣдователѣ оба предизложена обреда рекли смо да су староседіоци, доселѣни у Славонію и то Шокци вѣроватно пре 1300 година а Срби нешто са 50 година позднїє, алъ одъ ови найвише ньи воде своє порекло одъ они Срба изишавши пре 180 година изъ Старе и саданѣ Србіє подъ Патріярхомъ пећскимъ Арсеніємъ III. Чарноєвићемъ. Свію пакъ другій вѣроисповѣдій послѣдователи поиздолазили су у Славонію текъ одъ 100 година овамо. — Мeђъ Лу-

торанима има Нѣмаца, нарочито у Новомъ Пазуву у варад. полку на Дунаву, али іоштъ више Словака оба народа текъ одъ скора доселѣна. — Калвини су све сами Мађари као у обште у Унгаріи у найвећемъ брою у вировитичкой жупаніи около Осѣка. — Што се Евреа тиче, осимъ Земуна, ньи у прошломъ вѣку у Славоніи никако и ніе было, али после грађанскогъ рата у години 1848. и 1849. задобивши подпуну равноправность са осталимъ жительима државе, врве све у ячимъ гомилама у красну србску жупу, да ю подъ видомъ више трговачке образованости што пре опустоше и одтуђе. Они су по єзику коимъ говоре све сами Нѣмци.

Деоба становничества по народности.

У найновіємъ шематизму за годину 1870. назначено стои кодъ сваке католичке парохіє и у коимъ се єзику проповѣдъ у цркви држи, изъ чега се лако заключити дає: и по колико душа одъ коє народности приближно у свакомъ мѣсту обитаваня живи. Ако у єдномъ мѣсту н. п. 3000 католика има а у истомъ се проповедъ поредъ србскогъ и на нѣмачкомъ єзику држи, онда самъ своту преполовіо и ове дотичнымъ народностима причисліо; држи ли се пакъ проповѣдъ іоштъ и на мађарскомъ єзику онда є цео брой са три разделѣнъ и свакой народности 1000 душа додато. На овай начинъ добивамо осимъ Срба (Раца) и Шокаца следеће броєве за остале народности.

Тек. брой	Имена места	Брой душа	Тек. брой	Имена места	Брой душа
	I. НѢМЦЫ.		3	Индія	2.446
	а) Католицы:		4	Рума	2.413
1	Осекъ	4.409	5	Вуковаръ . . .	2.102
2	Земунъ . . .	2.496	6	Варадинъ . . .	1.552

Тек. број	Имена места	Број душа
7	Илокъ	1.525
8	Ђаково . . .	1.509
9	Митровица . .	1.280
10	Карловцы . . .	975
11	Ретфалу . . .	972
12	Чалма	793
13	Сарвашъ . . .	587
14	Путинцы . . .	495
15	Семельцы . . .	463
16	Нуштаръ . . .	449
17	Ярмина . . .	440
18	Ердевикъ . . .	420
19	Ирпгъ	401
20	Сотинъ . . .	394
21	Бановци нови . .	175
22	Черевићъ . . .	117
	Свега .	26.413
	б) Луторани:	
1	Пазово ново . .	1.720
2	Найдорфъ . .	760
3	Болѣвци . . .	236
4	Винковци . . .	200
5	Ердевикъ . . .	196
6	Осекъ	84
7	Бежанія . . .	49
8	Варадинъ . . .	41
	Свега .	3.286

Тек. број	Имена места	Број душа
	II. **МАЂАРИ.**	
	а) Католицы:	
1	Осекъ	4.409
2	Ердевикъ . . .	420
3	Сотинъ . . .	394
4	Кутасъ . . .	80
	Свега .	5.303
	б) Калвини:	
1	Короги . . .	1.200
2	Ретфалу . . .	750
3	Хараштинъ . .	745
4	Тординци . . .	680
5	Сент. Ласло . .	630
6	Бановци нови . .	150
7	Осекъ	92
8	Кутасъ . . .	35
	Свега .	4.282
	III. **АРНАУТИ.**	
	Католицы:	
1	Ртковци . . .	531
2	Никинци . . .	423
	Свега .	954

Къ горнѣмъ брою Нѣмаца треба причислити и Евреє, кои се истина и србскимъ єзикомъ у Славоніи служе али опетъ зато найвише нѣмачкимъ, нарочито у средини свои породица. — Словаке луторанску вѣру исповѣдаюће нисмо могли сасвимъ вѣрно одъ Нѣмаца исте вѣре одвоити

незнаюћи у коемъ су размѣру они где наспрамъ Нѣмаца настанѣни, а и зато, што Луторана местимице и у оманьимъ броевима има, али свакояко су одъ Нѣмаца луторанске вѣре числомъ претежніи. За Русе смо већъ казали, да су се посрбили. — На овай начинъ добивамо следеће броеве за становничество бискупіе ђаковачке по народностима.

Текућій брой Numeros d' ordre	Народности Nationalités	Вѣроисповѣди Cultes	Числа Nombres: Почастна speciaux	Числа Nombres: Скупа total	На 100.000 житеља Sur » habitants
1	**СРБИ** . . Serbes.	а) Католицы Catholiques	152.768		
		б) Уніяти Grecs-Unis	2.211		
		в) Православ. Orthodoxes	152 087	**307.066**	86.263
2	**СЛОВАЦЫ** Slovaques.	а) Луторани Lutheriens	4.68	**4.689**	1.317
3	**НЕМЦЫ** . Allemands.	а) Католицы Catholiques	26.413		
		б) Луторани Luteriéns	3..86		
		в) Евреи Israélites	3.9 8	**33.637**	9.460
4	**МАЂАРИ** . Hongrois.	а) Католицы Catholiques	5.303		
		б) Калвини Calvins	4.282	**9.585**	2.700
5	**АРНАУТИ** . Albanais.	а) Католицы Catholiques	954	**954**	260
		Свега . . Total.	—	**355.931**	100.000

У границама бискупіє ђаковачке найяче су настанѣни католички Славени, готово ій има 43.000 душа на 100.000 жителя. Ньима придружени уніяти Руси неизносе више одъ 620 душа на 100.000 жителя, али православни Срби исто су онако броємъ якій као што су и католички Славени. У обште узевши има Славена на 100.000 жителя 86.263 душа, гдѣ пре єдногъ вѣка осимъ славенске другій народностій никако ни было нiє. — И Словака луторанске вѣре такођe у Срему, поглавито военой части, има, кои такође сви већъ доста добро србскій говоре и наменѣни су, да се такође съ временомъ у Србе претворе.

За славенима долазе Нѣмци сачинявајућій скоро десетый део цѣлогъ жительства. Они као и ньима по єзику причислѣни Евреи найяче се одъ свію становника броємъ множе и прете лепу србску землю после сто година у подпуну нѣмачку область да претворе.

Мађари су већъ слабій броємъ нити се природно онако нагло множе као Нѣмци. Ньи има найвише у предѣлу вароши Осѣка и износе 2700 душа на 100.000 жителя.

Познато є да у Срему, на спрамъ Шабца, и Арнаута у два села има, но они и ако матерньимъ своимъ єзикомъ и данасъ говоре ипакъ сви и србски разумеду. Они су се тамо пре 135 година доселили, пакъ сва є прилика да ће се после оволико година они сасвимъ у Шокце прелити и славени постати.

Повремено напредованѣ послѣдователя разны вѣроисповѣдій.

Progrès périodique de la population des divers cultes.

a) Католицы, Уніяти и Православни.

Catholiques, Gres-Unis et Orthodoxes.

Одъ године 1809 почевши издавани су одъ стране католичкогъ свештенстенства шематизми сваке године са

дотичнимъ броввима исповедіоца свію вѣроисповѣдій у ђаковачкогъ бискупіи пакъ текъ одъ године 1840 установи се, да се то текъ сваке друге године чини. И свакій свестанъ свога посла статистичаръ одобриће, да се у речи стоећи послови ређе али свакояко точніе врше, еръ када се шематизми учестаю, лако се догодити може, да ће погдѣкои комотніи попа са старимъ броввима послужити се у место себи труда одъ неделю дана да даде, нове податке да прикупля.

Године Années	Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Године Années	Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes
1808.	*134.600*	285	**144.579**	1831.	*152.600*	475	**157.855**
10.	*138.273*	392	**149.060**	32.	*150.341*	502	**157.792**
11.	*139.271*	381	**151.648**	33.	*149.318*	497	**156.541**
12.	*139.445*	386	**151.096**	34.	*151.161*	660	**156.172**
13.	*137.602*	396	**148.033**	35.	*153.874*	875	**156.372**
14.	*137.185*	412	**148.160**	36.	*154.967*	846	**155.410**
15.	*136.853*	426	**147.560**	37.	*155.253*	895	**155.806**
16.	*136.505*	428	**147.944**	38.	*157.913*	975	**157.871**
17.	*135.161*	452	**146.475**	40.	*158.590*	1.044	**158.365**
18.	*137.265*	469	**149.223**	42.	*162.169*	1.139	**156.718**
19.	*139.543*	439	**152.761**	44.	*164.426*	1.12[illegible]	**157.240**
20.	*140.368*	432	**154.573**	46.	*170.539*	1.244	**158.753**
21.	*140.937*	478	**155.526**	50.	*164.780*	1.206	**146.150**
22.	*142.938*	481	**155.683**	52.	*167.448*	1.354	**152.639**
23.	*145.890*	482	**156.445**	53.	*168.040*	1.388	**151.929**
24.	*147.245*	477	**158.468**	55.	*165.584*	1.807	**150.252**
25.	*148.672*	408	**159.290**	59.	*168.135*	2.269	**152.589**
26.	*150.621*	434	**160.842**	61.	*169.516*	2.223	**151.150**
27.	*153.185*	460	**161.169**	63.	*171.240*	2.193	**151.861**
28.	*153.462*	453	**161.718**	65.	*174.700*	2.292	**153.460**
29.	*152.885*	429	**160.633**	67.	*177.069*	2.343	**153.010**
30.	*152.150*	454	**160.608**	69.	*185.438*	2.211	**152.087**

Значайно є, да католици одъ прве 1808. па до 1817. године ништа бройно напредовали нису. Одъ ове пакъ до 1827. прилично су у людству коракнули, да опетъ до године 1835. на старой мѣри застану. Крозъ следећій єданаестъ година до 1846. яко су опетъ напредовали, али грађанскій ратъ у год. 1848. и 1849. вођени тако ій є сатро, да су се текъ на шестнаестъ година по томе одъ нѣга опоравити могли. Одъ године 1861. до найновіє 1869. напредованѣ є было найяче у целомъ временомъ простору одъ шестдесетъ година. Они католици славенскогъ порекла подъ именомъ Шокаца познати, множили су се само природнимъ путемъ, али одъ исте вере Немци осимъ тога ячали су и са знатнимъ досельаванѣмъ изъ преко Дунава. — И уніяти Руси множили су се редовно сваке године, али и кодъ ньи є више са стране — нарочито изъ Бачке — дошло, но што су се природно наплодили.

Срби православни претрпили су чудновату судбину у Славоніи у течаю последньій шестдесетъ година. — Одъ прве 1808. до 1817. године ништа скоро у броју людства приновили нису, а крозъ следећій єдандесетъ година до 1828. знатно. Одъ ове до 1831. наста осетно опаданѣ: штета изнесе око 1000 душа на 100.000. Одъ последнѣ па крозъ петнаестъ година, до 1846. оста брой людства све на єдной мѣри съ малимъ колебанѣмъ. Шокци се, као што видесмо, крозъ шестнаестъ година одъ грађанскогъ рата опетъ опоравише, а Срби напротивъ никако, тако, да ій се и у последньой 1869. години манѣ на брою нађе но пре двадесетъ и три године што ій беше.

Годиие Années	Лутораии Luthériens	Калвини Calvins	Евреи Israélites	Годиие Années	Лутерани Luthériens	Калвини Calvins	Евреи Israélites
1808.	*2.351*	3.044	**348**	1831.	*3.859*	3.951	**378**
10.	*2.626*	3.311	**364**	32.	*3.918*	3.795	**440**
11.	*2.657*	3.378	**346**	33.	*3.931*	3.957	**454**
12.	*2.708*	3.415	**386**	34.	*3.949*	3.994	**447**
13.	*2.812*	3.412	**375**	35.	*3.931*	4.015	**492**
14.	*2.840*	3.447	**406**	36.	*3.807*	3.890	**500**
15.	*2.859*	3.503	**401**	37.	*3.814*	3.974	**495**
16.	*2.936*	3.619	**393**	38.	*3.881*	3.963	**546**
17.	*3.245*	3.623	**436**	40.	*3.982*	3.894	**570**
18.	*3.271*	3.480	**429**	42.	*4.148*	3.996	**579**
19.	*3.399*	3.493	**437**	44.	*4.135*	4.013	**665**
20.	*3.555*	3.496	**430**	46.	*4.072*	4.016	**753**
21.	*3.616*	3.680	**340**	50.	*4.185*	4.104	**945**
22.	*3.701*	3.797	**315**	52.	*4.273*	4.181	**1.454**
23.	*3.789*	3.845	**315**	53.	*4.585*	4.214	**1.506**
24.	*3.767*	3.891	**352**	55.	*4.659*	4.201	**1.652**
25.	*3.785*	3.908	**342**	59,	*4.860*	4.219	**2.197**
26.	*3.855*	3.969	**382**	61.	*4.937*	4.206	**2.259**
27.	*3.883*	4.117	**402**	63.	*5.526*	4.314	**2.446**
28.	*3.846*	3.985	**386**	65.	*6.366*	4.501	**2.665**
29.	*4.023*	4.001	**419**	67.	*6.759*	4.686	**3.032**
30.	*3.978*	3.922	**394**	69.	*7.496*	4.761	**3.938**

Послѣдователи лутерове вѣре множили су се одъ 1808. до 1823. године редовно, а одъ ове пакъ до 1838 беху скоро сасвимъ застали. Но одъ 1838. добише тако якъ полетъ у множеню, да имъ и саме 1848. и 1849. године ништа ненаудише.

Кодъ Калвина, — све сами Мађара — напредованѣ є было редовно одъ 1808. до 1827. године. Но одъ последнѣ пакъ све до год. 1852. ништа бройно приновили нису. Одъ ове пакъ године до найновіє множили су се, но свакояко слабіє одъ свію другій вѣроисповѣдій, — изузевъ само православне.

Врло є значайно, да и Евреи одъ године 1808 до 1831. ништа бройно приновили нису. И одъ ове године пакъ све до 1842. такође незнатно, али новый унгарскій законъ на сабору израђеный, кои имъ и населяванѣ Рватске и Славоніє допусти, куда се донде селити несмедоше, учини, да су се они у исполинскимъ размѣрима преко Саве намножили, а множиће се одъ сада тамо и яче, чимъ имъ се са укинућемъ воєне границе пространіє поприште за ньино матерялно благостанѣ па и бройно множенѣ людства отвори.

Напредованѣ целогъ людства.

Progrés général de la population.

Године Années	Цео број жителя Nombre total de la population	Године Années	Цео број жителя Nombre total de la population	Године Années	Цео број жителя Nombre total de la population
1808.	285.207	1824.	314.200	1840.	326.445
10.	294.026	25.	316.405	42.	328.749
11.	297.681	26.	320.103	44.	331.604
12.	297.436	27.	323.216	46.	339.377
13.	292.630	28.	323.850	50.	321.370
14.	292.450	29.	322.390	52.	331.349
15.	291.602	30.	321.506	53.	331.662
16.	291.825	31.	319.118	55.	328.155
17.	289.392	32.	316.788	59.	334.269
18.	294.437	33.	314.698	61.	334.291
19.	300.072	34.	316.383	63.	337.580
20.	302.854	35.	319.559	65.	343.984
21.	304.577	36.	319.420	67.	346.899
22.	306.915	37.	320.237	69.	355.931
23.	310.566	38.	325.149		

Као кодъ поєдины религіозны секта што є напредованѣ людства неєднако крозъ сматраны шестдесетъ година было,

исто тако примѣчава се и кодъ цѣлогъ становничества у речи стоеће бискупіе, да е оно у разнымъ годинама нееднако множило се.

Одъ године 1808. пакъ све до године 1817. стаяло е людство скоро на едной величини и не помично, одъ ове пакъ почевши па до 1828. растило е редовно. После тога прошло е десетъ година, све до 1838. за кое е се време людство опетъ помицало ніе. Одъ ове 1838. пакъ до 1846. людство е опетъ у напредъ кренуло се, и ако не богъ зна како, али ратне неволѣ прекосавско жительство у грађанской борби 1848. и 1849. године снашавше учинише, да оно крозъ следеће шестнаестъ година ништа приновило ніе. У последнѣ пакъ доба, на име одъ године 1863. пакъ крозъ шестъ следећи година людство е редовно, и ако не у пожеленымъ размѣрима, растило.

Кодъ католичкогъ становничества назначено е одъ стране ньиногъ свештенства, поне у последьимъ годинама, и колико има сталны бракова како чисти тако и мешовити, а за найновіе године и колико ученика основне школе посѣћую.

Године Années	Католички жителя Habitants catholiques	Бракова Mariages чисти pures	мешовиты mixtes	Скупа Total	Брой ученика Nombre d' écoliers
1844.	164.426	36.930	173	37.103	—
46.	170.539	38.718	205	38.923	—
50.	164.780	35.889	164	36.053	—
52.	167.448	38.084	156	38.240	—
55.	165.584	39.594	173	39.767	—
59.	168.135	38.920	268	39.188	—
61.	169.516	37.926	283	38.209	—
63.	171.240	39.535	279	39.814	6.012
65.	174.700	39.928	291	40.219	6.301
67.	177.069	40.365	286	40.651	5.958
69.	185.438	41.360	331	41.691	5.973

Изъ овогъ прегледа убѣђавамо се, да є католичко прекосавско людство съ браковима богато; на миліонъ жителя долази одсекомъ по 228.000 бракова, осимъ последнѣ године у коіой є манѣ нађено, т. є. само 224.800 на миліонъ жителя. Многи стални бракови найвѣрніє потврђую истину, да є преко лако лебацъ зарадити, али у исто доба да є и смртность врло яка, као што є у Србіи нема, осимъ цыглогъ Бѣограда. — Далѣ видимо, да на 1000. сталны бракова, чисты само осамъ мешовити долази, одъ кои ће єдва четири быти у коима є єдна страна изъ православне вѣре. Съ овимъ се дѣломъ потврђує необоримо истина, да є пожелѣно друштвено сближенѣ између србскогъ народа католичке и православне вѣре іоштъ далеко удалѣно, и ако се малый напредакъ у томъ погледу сасвимъ оспорити неможе, съ призренѣмъ на 25 минувшій година.

Школованѣ католичке младежи доста є похвалио, єрь є на миліонъ жителя у г. 1869. до 32.430 ученика долазило и ако є на четири године пре тога и 35.000 деце было.

Као што є изъ предидућегъ виђено: православно є жительство назадно и абсолутно и односно къ католицима. Тако є размѣръ одъ обе вѣроисповѣдій у ниженименованимъ сремскимъ варошима за извѣстне године следећій быо.

Вароши Villes	Године Années	Католика Catholiques	Православни Orthodoxes	Скупа Total
Вуковаръ . . Voukovar.	1810.	2.574	1.801	4.375
	27.	2.503	1.838	4.341
	46.	3.280	1.563	4.843
	69.	4.204	1.235	5.439
Рума . . . . Rouma.	1810.	2.510	2.980	5.490
	27.	3.393	3.397	6.790
	46.	4.062	2.859	6.921
	69.	4.826	3.158	7.984

Вароши Villes	Године Années	Католика Catholiques	Православни Orthodoxes	Скупа Total
Иригъ . . . Irigue.	1810.	*350*	3.936	**4.286**
	27.	*508*	3.210	**3.718**
	46.	*556*	3.241	**3.797**
	69.	*801*	3.377	**4.178**
Митровица . . Mitrovitz.	1810.	*1.459*	2.748	**4.207**
	27.	*1.765*	2.871	**4.636**
	46.	*2.111*	2.540	**4.651**
	69.	*2.559*	2.584	**5.143**
Карловцы . . Karlovitz.	1810.	*1.346*	3.905	**5.251**
	27.	*1.244*	3.765	**5.009**
	46.	*1.024*	3.346	**4.370**
	69.	*1.950*	2.892	**4.842**
Земунъ . . . Semlin.	1810.	*1.538*	5.860	**7.398**
	27.	*1.925*	6.509	**8.434**
	46.	*3.336*	6.192	**9.528**
	69.	*4.991*	4.358	**9.349**
Свега . Total.	1810.	*9.877*	21.530	**31.407**
	27.	*11.538*	21.590	**33.128**
	46.	*14.369*	19.741	**33.910**
	69.	*19.331*	17.604	**36.935**

У сви шестъ сматраны вароши католичко є жительство броємъ напредно было крозъ минувшій шестдесетъ година, а скупно узевши удвоило се, коє се є само тако постићи, могло, кадъ се людство съ 1% годишнѣ множи. Православни пакъ прирастили су само у Иригу и то незнатно, а у сви петъ осталы вароши изгубили су они знатне броєве людства; укупно пакъ узевши у сви шестъ варошій сада манѣ православны жителя има но што ій беше пре шестдесетъ година, а штета износи годишнѣ по три одъ тисуће душа. Друге вѣроисповѣди, као: Луторани, Евреи и пр. іоштъ су и яче напредовале и одъ самы католика а све на штету право-

славны Срба међъ коима є не само разселяванѣ узрокъ веђъ и необично великій поморъ, кои кодъ другій народа невлада.

На свршетку овога статистичногъ списа о ђаковачкой бискупіи остає намъ іоштъ да у хронологичномъ прегледу по поєдинимъ воєнимъ и грађанскитъ окрузима послѣдователѣ свію поєдины вѣроисповѣдій изложимо, изъ кога ђе се на очигледъ видити у коме су краю они више у коме ли манѣ напредни были. Нетреба међу тимъ сметнути съ ума, да ђе свештенички пописъ увекъ манѣ людства одъ они показати, кои политичне власти сачине, а то зато, што оне несталне живеђе особе — покретно людство — обычно у рачунъ не узимаю, докле ове сво у єдномъ мѣсту затекло се людство у спискове заведу. Но ако у скупнимъ броєвима и разлике има ова пакъ изчезава, кадъ се размѣръ напредованя людства у рачунъ узме, а овай є моментъ за насъ свакояко одъ веђе важности, єръ методъ пописиваня было є и пре шестдесетъ година онай истый кодъ свештеника, кои ій є и у найновіє доба руководіо.

I. Католицы. — Catholiques.

	Области Territoires	Године — Années				
		1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	6.210	*6.177*	6.674	*6.670*	5.629
2	Бродскій полкъ . Rég. de Brode	59.499	*58.980*	65.788	*70.367*	69.164
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	14.014	*14.706*	16.781	*19.331*	22.400
4	Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	29.519	*29.837*	33.081	*36 886*	45.322
5	Сремска жупанія . Com. de Syrmie	25.358	*27.153*	30.861	*37.285*	42.923
	Свега . Total.	**134.600**	**136.853**	**153.185**	**170.539**	**185.438**

II. Уніяти. — Grecs-Unis.

	Области Territoires	Године — Années				
		1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradischka	—	—	—	—	—
2	Бродскій полкъ . Rég. de Brode	—	*1*	2	10	5
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	10	*39*	39	51	151
4	Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	—	—	14	10	11
5	Сремска жупанія Com. de Syrmie	275	*386*	405	1.173	2.044
	Свега . Total.	**285**	**426**	**460**	**1.244**	**2.211**

III. Православни. — Orthodoxes.

	Области Territoires	Године — Années				
		1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	171	*159*	214	*182*	136
2	Бродскій полкъ Rég. de Brode	5.149	*5.191*	5.532	*6.374*	5.709
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	71.043	*70.873*	76.658	*74.311*	70.012
4	Веровитичка жун. Com. de Verovititz	12.906	*14.717*	16.700	*16.243*	15.998
5	Сремска жунанія Com. de Syrmie	55.310	*56.620*	62.065	*61.643*	60.232
	Свега . Total.	**144.579**	**147.560**	**161.169**	**158.753**	**152.087**

IV. Луторани. — Luthériens.

Области Territoires	Године — Années 1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1 Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	—	—	—	—	—
2 Бродскій полкъ Rég. de Brode	3	*4*	262	*345*	968
3 Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	2.310	*2.802*	3.489	*3.512*	5.183
4 Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	9	*9*	35	*20*	110
5 Сремска жупанія Com. de Syrmie	29	*44*	97	*195*	1.235
Свега . Total.	**2.351**	**2.859**	**3.883**	**4.072**	**7.496**

V. Калвини. — Calvins.

Области Territoires	Године — Années 1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1 Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	—	—	—	—	—
2 Бродскій полкъ Rég. de Brode.	—	*1*	—	—	—
3 Варадинскій полкъ Rég. de Petervard.	20	*86*	20	*49*	204
4 Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	1.876	*1.987*	2.079	*2.140*	2.253
5 Сремска жупанія Com. de Syrmie	1.148	*1.429*	2.018	*1.827*	2.304
Свега . Total.	**3.044**	**3.503**	**4.117**	**4.016**	**4.761**

VI. Евреи. — Israélites.

	Области Territoires	Годиве — Années 1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	—	—	—	—	—
2	Бродскій полкъ Rég. de Brode	—	—	1	—	167
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	318	*374*	261	*298*	860
4	Вировитичка жуп. Com. de Verovititz	18	—	96	*223*	1.616
5	Сремска жупанія Com. de Syrmie	12	*27*	44	*232*	1.295
	Свега. Total.	**348**	**401**	**402**	**753**	**3.938**

Главный прегледъ свега людства.
Relevé général de toute la population.

Године Années	Полкови / Régiments de: Градишкій Gradichka	Бродскій Broode	Варадинскій Pétervardein	Жупаніе / Comitat de: Вровитичка Verovititz	Сремска Syrmie	Свега Total
1808.	6.381	64.651	87.715	44.328	82.132	**285.207**
15.	*6.336*	*64.177*	*88.880*	*46.550*	*85.659*	**291.602**
27.	6.878	71.585	97.348	52.005	95.490	**323.216**
46.	*6.852*	*77.096*	*97.552*	*55.522*	*102.355*	**339.377**
69.	5.765	76.013	98.810	65.310	110.033	**355.931**
Множенѣ одъ 1808—69. Augment de 1808 à 69.	— **10**	**186**	**181**	**342**	**458**	**1.116**
%	— *·170*	*·264*	*·194*	*·625*	*·477*	*·349*

И по овоме прегледу судећи католиъы су у свимъ окрузима напредни были, осимъ градишкогъ полка у коме ій и онако мало на броју има, те су се тамо іоштъ и више смањили.

Православни су се намножили нешто мало у Срему и у Бродскомъ полку а много више у Custom Вировитичкой жупаній али у варадинскомъ полку и у Градишкомъ іоштъ су у људству изгубили крозъ шестдесетину година, за кое бы време подъ срећнимъ околностима требало да су се и удвоили.

Калвини су прилично напредовали, али Луторани іоштъ и далеко јаче нарочито услѣдъ досељавања, кое се и кодъ Уніята повторава.

Найпослѣ мойсеови послѣдователи више него удесеторили су се за сматрано време, више наравно досељавааѣмъ изъ Маџарске него услѣдъ природногъ множења.

ГОДИШЊЕ МНОЖЕЊЕ ЉУДСТВА.
Augmentation annuelle de la population.

ВРЕМЕНИЦЫ Périodes	Католика Catholiques		Православни Orthodoxes	
	Душа Individus	На сто Pourcent	Душа Individus	На сто Pourcent
1808—1818.	267	*·20*	464	*·31*
18—1828.	1.620	*1·12*	1.250	*·80*
28—1838.	445	*·28*	— 385	— *·24*
38—1859.	534	*·32*	— 251	— *·16*
59—1869.	1.730	*·97*	— 28	— *·02*
1808—1869.	**833**	**·52**	**127**	**·08**

ВРЕМЕНИЦЫ Périodes	Сви други Tous les autres		Скупа Total	
	Душа Individus	На сто Pourcent	Душа Individus	На сто Pourcent
1808—1818.	112	*1·66*	**843**	*·29*
18—1828.	102	*1·25*	**2.972**	*·96*
28—1838.	70	*·80*	**130**	*·04*
38—1859.	199	*1·73*	**482**	*·15*
59—1869.	474	*3·00*	**2.111**	*·86*
1808—1869.	**200**	**1·65**	**1.148**	**·36**

И ова заключна скрижаль потврђує до сада толковане истине односно растеня жительства по вѣри. — Католицы су у прво доба найспоріє напредовали а у друго найболѣ. а и у последнѣ болѣ него у целомъ временомъ простору. — Срби православни напредоваше такође нешто съ почетка. а у другомъ времену врло добро, но после тога губише се непрекидно све до найновіи времена. — Сви остали иновѣрци напредовали су болѣ и одъ католика и одъ православни. поглавито у найповіє време. Цѣло пакъ становничество приновило є добро у првомъ а іошть болѣ у другомъ временику да у трећемъ и четвртомъ непомично остане. Найновіє пакъ десетолѣтіє, означава повольну еру напредованя људства, коє ће се вѣроватно и у будуће одржати — но да ли и за православне, подлежи якой сумньи.

У Бѣограду у месецу Септембру 1871. године.

СТАРИ СРПСКО-СЛОВЕНСКИ БУКВАР

С НЕКОЛИКИМ БЕЛЕШКАМА ЗА ИСТОРИЈУ БУКВАРА У ОПШТЕ

ОД

Стојана Новаковића.

Приправљајући овај буквар за штампу, нијесмо могли обићи питања о старини самога буквара, књиге, која прва дјеци долази у руке, да из ње почињу учити читати и писати. Истражујући то, видјели смо, да буквар неће бити старији од школе у садашњем њеном облику или барем од почетака тога облика. У средњем вијеку није се знало за школе у нашем данашњем смислу; средњевјековне школе налазиле су се уз манастире., а поука манастирска више је имала на уму религијозност, којој је читање и писање служило као средство. С тога се приступало к читању црквенијех књига, чим је то приправа ученичка допуштала. Средњевјековни тај систем, који је од азбуке прелазио одмах на молитве и разне религијозне почетне ствари, који је одатле ишао у часловац и свршавао псалтирем, врло је стар, а завршетак његов избрисан је из наших школа тако рећи тек јуче. Уз те ствари предавало се и пјевање. И у томе је било једнако по цијелој Јевропи као и у свима другим установама за средњега вијека. Још Карло Велики кад је уредио манастирске школе у своме царству, наредио је, да се у њима уче псалми, ноте, пјевање, рачун, и граматика. Руски историци нашли су, да су се ти

исти предмети налазили и у руским школама. И на западу и овамо у словенству владала је једна иста система овога рада. Познавање слова, срицање по слоговима и читање били су ступњи, за које се, покрај осталих наставних предмета, изискивало на сву прилику три године. Псалтирци звали су се они који су довршивали, и psalteratus значило је по Диканжу у средњевјековној Јевропи човјека који је знао читати.

Но како се и чим се почињало питања су која забављају данашњу историју педагогије и ове гране књижевности. Које је и каква је била књига, из које се учило познавање слова? Је ли то била књига нарочито томе намијењена? Одговарајући на та питања има многих обзира, које морамо цијенити и у рачун узети. Разлике међу свијетом ондашњим и садашњим чиниће, да нешто и нешто, што је сад са свијем обично, у оно вријеме не можемо ни очекивати.

Већ то, што се данас сваком дјетету чим у школу ступи даје у руку књига, на прилику буквар, била је у средњем вијеку немогућна ствар. Кад се у Јевропи загубио папир старога јелинског и римског свијета; поглавито тијем што су Јегипат, Африку и Малу Азију заузели Арапи, непријатељи јевропскому хришћанству, почео се употребљавати пергамен, који је био тако скуп, да је у средњем вијеку било скоро тако исто тешко добавити књигу, као што је кућу или ливаду. Ако се школа није налазила уз манастир који је богатим задужбинама својих приложника могао бити у стању да набавља скупоцјени материјал за писање и да издржава писаре, те је отуд и могао имати нешто библиотеке — онда се могла сматрати за срећну, ако је имала свега двије три књиге. Према томе дакле не имајући јевтиних и свакоме лако приступних средстава за наставу и науку, средњи вијек није могао имати образовану народну масу, баш да узмемо да су и духовници и властела имали за то најсилнију оданост и најјачу вољу. То је морало трајати све дотле,

докле механичка вјештина није савладала материјалне препријеке људскога развића, докле му, тако рећи, није поставила и утрла пут. Јер и фабрикација хартије није могла од један пут постићи своју садашњу цијену, наручност и обиље.

Школски рад дакле радио се на једној књизи, радио се писањем, врло често на чамовим и липовим даскама. Науци су извори били ужасно стијешњени, ограничени на мало — на мало избором, временом и приновом. Зна се за западне школе, да су у њима мјесто садашњега букварa заступале моралне изреке некога Катона (Дионисија Катона, којега су гдјекоји звали и Великим) које су биле у стиховима (disticha de moribus) и које су, сигурно тога ради превођене на све јевропске језике, па и на српски међу Далматинцима.[1]) Те су изреке изучаване на памет. На чешки их је превео славни Коменски и штампао их у Амстердаму 1622 год. Карло Шмит у својој опширној историји педагогије (Gesch. d. Paedagogik 2-te Aufl. besorgt durch Dr. W. Lange. III. 188) ово говори о школској књижевности из времена самога њемачког реформатора Лутера. У то вријеме, кад су се већ толике вароши отеле од средњевјековног заборава, кад су у њима ојачани обрт, трговина и раденост освједочиле народу потребу науке читања и писања, које је прије требало скоро само поповима и чиновницима, могли бисмо се већ надати много бољем којечему. Школске књиге основних школа, вели К. Шмит, биле су катихизис и црквена пјесмарица, покрај њих псалтир или зборник пословица, изреке из Сираха и из новог завјета покупљене, или Троцендорфов зборник пословица по имену Rosarium. Али је ипак неки Валентин Икелсамер издао још 1520. некаку методичну читанку „Von der rechten

[1]) Један је од преводника славни далматински пјесник Марулић који је живео у XV в. и припада међу прве почетнике наше пјесничке књижевности у Далмацији.

Weise lesen zu lernen; auch deutsche Grammatica, daraus einer von ihm selbst mag lesen lernen." — Но најобичнији буквар шеснаестога вијека била је дјетиња ручна књижица Лутерова, у којој се налази оченаш, вјерују, и десет заповијести. Г. 1526. изашла је наставна књига за њемачке школе. Име јој је „Књижица за дјецу, der Laien Biblia, у којој је буквица, даље, самогласници и сугласници, десет заповијести, вјерују, благословите итд. за тијем бројеви, титуле за писма итд. Историци њемачке педагогије спомињу даље, како се и у њих до недавног времена сва метода састајала у батини, грђењу и суровом нападању на ђаке, и како се учитељски ред у та несрећна времена попуњао самим пропалицама и несретницима. Али не само у средњем вијеку него је у свему скоро тако исто било у Швајцарској све до послије 1830-те године, гдје се осим ужасне учитељске сиротиње и незнања налазило и учења без школских књига.[1])

С ове слике, из које видимо да се прави буквар и права школа врло касно јављају, пријећи ћемо на своју домаћу градину, и потражити како је било у Русији. То чинимо из два узрока, прво што је развитак нашега и руског народа од почетка па до новијега времена ишао с једних истих основа у једним стихијама, из једних побуда и извора, јер смо и једне прилике, један правац и једне учитеље имали; а друго, што унапријеђена руска испитивања ових ствари баш с тога могу и нама освијетлити пут и управо пола нам посла свршити.

А. Галахов у својој „Исторіи русской словесности" спомиње (стр. 287) да је први штампан руски буквар заједно с неким чланцима из катихизиса изашао у Вилни 1596. под насловом „Науки чтенія и разумѣнія письма славянскаго."

---

[1]) J. Bänninger. Der Schulreformator Doktor Thomas Scherr. Sein Leben und Wirken. Zürich 1871.

Други, наштампан на истом мјесту назван је био „Грамматика албо сложеніе писмена, хотящимъ ся учити словенскаго языка младолѣтнымъ отрочатомъ“ и изашао је 1621. По том обрасцу састављен је „Славянскій Букварˮ Василија Бурцева (1634 и 2. изд. 1637) који се звао и именом „Начальное ученіе человѣкомъ хотящимъ разумѣти божественнаго писанія.“ Тим ријечима, вели А. Галахов показује се, за што се учила писменост; она је сматрана као први ступањ к разумијевању светога писма. У њему су слова и имена њихова, слогови, бројеви, знаци горњи (акценти) и знаци слога (препинанія); послије у азбучном реду обрасци глаголске промјене, глаголи и имена која једнако гласе, а неједнако значе, те им се та разлика биљежи акцентом, по том промјене именица, нарочито оних које се у црквено-словенском пишу с титлама. Послије овога долази „азбука толковаяˮ, т. ј. изреке које се тичу науке и живота Исуса Христа, разређене по словима којима се почињу. За том „толковом азбукомˮ иду заповијести, чланци из катихизиса, исписи и приче из светога писма, поуке Товијине своме сину. На крају је прича о томе, како је Кирило филозоф саставио азбуку. У другом букварy од 1679. иза предговора у стиховима иду молитве које се читају у почетку учења, за њима слова, слогови, имена што се пишу под титлама, састављена у азбучном поретку, молитве, вјерују, расправице у питањима и одговорима о православној вјери, десет заповијести, знаци (акценти и остали), на пошљетку поздрави родитељу и добротвору о божићу, богојављењу, ускрсу, тројицама и новој години. У расправи Ник. Лавровскога „О древне-русскихъ училищахъ. Харьковъ 1854ˮ прича се (стр. 127) о буквару из којега се учио Петар Велики. Послије моралних стихова н. пр. „азбука — начало добру учити ся и не лѣнити сяˮ долазе слова, окићена и ишарана, а уз њих текстови из светога писма на прилику „А-зъ цвѣть польный и кринъ удольныйˮ, итд.

Да је овако некако — како поуздано, тешко је нама сада знати — било и у Србији, ми бисмо без многог затезања вјеровали, већ с тога, што су Руси још и у то доба (као што показује појава Максима Грка) црпли своје знање са Свете Горе, која је кроз сав средњи вијек словенству источне цркве вриједила толико колико би данас вриједило какво университетско мјесто. Но то знатно потврђује рукопис који ми овдје имамо да изнесемо у прилог испитиваоцима историје педагогије међу Словенима.

Рукопис наш писан је 1717. године. Он је на 12-ни, има га 636 листа, а на листу 635-ом почиње се дугачак запис, у коме се послије искићеног богословског увода пише ово: Въсем православным, въсем въсакого чина чатѹштих сію книгѹ зовомѹ бѹкваръ или наѹка детем, и юном, събранна ѿт вѣтьхаго завѣта и новіе въсегда ѿт Бога заповѣди, каменопраштна словеса пророчаскых острозрѣніих речені съвъкѹплꙗемо ѿт исплнѥніа бездны мора капли и въ сію малѹю книгѹ ꙗко въ малы кладез сътеснꙗемо, и не възможно бо, сами вѣст, въсе море вънъ въліати и по широтѣ плавати кораблѥм, въ стѹденцы водѣ сѹшты. Сего ради раболѣпьно метаніе до лица земльнаго оумилѥнно сътвараю ѿт ѹсрдіа дѹше ѹсрдно молю, что се ѥ приключило ѿписаніем прѣгрѣшеніе, исправлꙗйте, неподобьн же възтрзѹйте заглажденіем, и сего хѹдаго писца проштеніа сподоблꙗйте и благословеніа да и вы тожде полѹчити сподобите се ѿт Христа Бога въ днъ въ иже когождо дѣла ѿбнажет се противѹ лица его и по них маздѹ пріимет, аминъ. Сіе же вѣдомо сътвараю вамъ, любимы съпришалци мои[1]) иже на земли сѹште, ꙗко да нест вам замишлѥніа, чесо ради нѣстъ писато редом, нъ семо тамо въզложено и спред и зад. Того ради сіа сице бише, понѥже никогда же сіе ни въ оумѣ моем пришьло даж сице

[1]) Ове се ријечи тичу без сумње Срба досељених с патријархом А. Чрнојевићем и показују да је и писац дошао у Аустрију из старих српских земаља.

напльнити се, нъ обычнаго мѣста не имѣх, нъ въ чуждей странѣ ѡбрѣтох книгу зовому библію, и прочат ю рекох; сіе да испишу на листове такмо, и пойду ѡт суду. Паки ѡстаях, и незгодіем врѣмене ѡтиђи и ѡт мѣсеца до мѣсеца подвиженіем ѡтхода за неколико лѣта, сіе онда, и тое тогда, донде уже тльсто быст хартіею, и сврьши се сице до зде въ лѣто ѡт рождаства Христова ҂ѧ҃ѱ҃і. Богу нашему слава въ вѣки амин.

Но ко је то писао, и гдје, не налазимо одговора. Рукопис је у библиотеци Српског ученог друштва (бр. 141.) и набављен је заједно с рукописима Гаврила Стефановића, а по једнакости руке могло би се судити, да га је писао сам Кипријан Рачанин, учитељ Гаврилов, као што то Гаврило сам спомиње,[1]) и један од оних калуђера који су с патријархом А. Чарнојевићем прешли у Аустрију. Али важније је питање, је ли Кипријан свој буквар исписао, као што је то чинио са комадима из библије, из старијега каква рукописа, или га је у то вријеме свега из нова састављао? . . . У поговору се налазе знамените ријечи. „А идѣже въ вѣштех и словах букваря сего недостало узрит се, яко въ прьводѣланіи, благоразумьнѣ неѡсудне изволи каажды въ приличаство исправити.“ Опомињући се, да су управо у то вријеме завођене школе међу Србима досељеним у Аустрију, и да се од тада води наш нови покрет у првим својим почетцима, лако излази пред очи јасно значење тога записа. Да имамо при руци оне старѐ руске букваре или какав старији рукопис с букваром него што је овај (јер је овај за сад најстарији), могли бисмо видети на кога се наш писац угледао и одакле је свој план и своју грађу црпао. Је ли у нас пре овога било још каквог дјела од те струке, не може се дознати, али може се нешто друго докучити. Исти узроци који су на западу спречавали множење књига и постанак библиотека, па наравно и ширење пис-

[1]) Види о њима обојици у мојој Историји српске књижевности, друго издање стр. 182.

мености, т. ј. скупоћа пергамена и по том хартије владали су и овамо, те прије XVI. а може бити и прије XVII. вијека, узимајући у обзир турско ропство, пад српске писмености и оскудицу штампарија нарочито у XVIII. вијеку, тешко да је могло бити учења слова по каквом напреднијем или наручнијем начину. Букова кора или липова дашчица замјењиваху у то вријеме буквар. То би нас могло навратити, да речемо да ово лако може бити и најстарији наш буквар. Пошљедња ријеч у томе остаје опет времену и случају, хоће ли се или не ће наћи још какав рукопис старији од овога. Ко упореди садржину овога буквара са онима руским о којима говорисмо напријед, нарочито с онима од 1679, наћи ће знатну сличност. И морални стихови у њему, за сад најстарији у нашој књижевности на источној страни нашега народа, доводе га у савез с једне стране са старим руским букварима, а с друге, са средњевјековним букварским обичајем, да се у првој дјечијој књизи вазда налазе какви морални стихови. И Орфелинов буквар за Србе штампан у Млецима 1776, а можда који пут и раније, држи се скоро истог плана, но већ нема занимљивог тумачења слова моралним изрекама, које нам се још један пут враћа у Доситијевој Буквици.

Напријед долази сам буквар. Ми смо у потпуности исписали само оно што је знаменитије; што је познатије, оно смо само напоменули, да добро сачувамо особине редакције, но држећи се код нас усвојенога начина мјесто щ писали смо свуда шт, мјесто ѿ — ωт. Од старинске српске редакције изгубило се једино ь; мјесто нега долази махом ъ, али у сриједи ријечи, гдје је некад ь сугласнике раздвајало наш је писац, ако му је кад старина пала на ум па је хтио да је сачува, биљежио увијек ', што смо ми такође замијенили самим ь.

Граматик или ꙋченіи писмени книжнаго.

Начинаеи, отроче, ꙋчити се ѿт знаменіа крьста, ѿт имени божіаго, да начнет знаменаюштіи себѣ и глаголюшти г.жъ: Въ име оца и сына и светаго дꙋха аминъ.

— А-ж. Крьстное знаменіе тако сложеніем прьст вь десніе рꙋки подобает въсакомꙋ[1]) благочастивомꙋ христіанинꙋ на себѣ изображати, првѣе на челѣ, егоже касает се вишши рогъ крьста, второ на чревѣ, егоже достизает нижніи рог крьста, г-е на правом рамѣ, егоже рог крьста въ правои ширинѣ касает' се, д-е на лѣвом плеħꙋ, егоже рог крьста въ лѣвои ширинѣ достизаетъ.

Бꙋква или писмена.

а, б, в, г, д, е, є є,[2]) ж, ѕ, з, ї, и, к, л, м, н, о, п, р, с, с,[3]) т, т,[4]) оу, ꙋ, ф, х, ъ, ѿ, ѡ, ѡ, ѡ, о,[5]) ф, ѱ, ц, ч, ш, щ, ѣ, ꙗ, ю, ѥ, ѯ, ħ, џ, ы, ѷ ѵѱилон.[6])

Одмах за овима долазе мала брзописна слова овим редом:

а, а, б, в, в, г, г, г, д, е, е, ж, ж, s, з, з, з, і, и, и, к, л, м, н, о, п, р, с, с, т, т, оу, ꙋ, ѳ, х, ъ, ѿ, ѡ, ф, ѱ, ц, ч, ш, щ, ѣ, ꙗ, ꙗ, ю, ѥ, ѯ, ħ, ы, џ, ѵ,

С овијем свршује друга страна рукописа. Што појединa слова по неколико пута долазе, то је ради различног нацрта,

---

[1]) Ове ријечи стоје около мастилом насликане руке која представља како треба намјестити прсте при крштењу. На врху је рама који опкољава руку крст у зрацима, и у угловима његовим слова Іс Хс Ни Ка. У раму око крста стоје брзописом писане ријечи: ꙋказь рꙋки светаго апостола првозванаго Андреа, ꙗкоже подобаеть знаменати се.

[2]) Прво је рогљасто на испупченој средини на лијево, а друго као ово обично.

[3]) Једно је мало с једва савијеним крацима у десно, а треће хвата двије трећине круга.

[4]) Једно је као обично штампаће, а друго старинско т, право не извраћуто ш.

[5]) Пошљедње је о скоро на три рогља нацртано; три ѡ разликују се цртежем и мањим и већим испуштањем средњег свог рогља.

[6]) Дијели се дакле ижица од ипсилона.

који она у тексту при различитом склопу с осталим словима добијају, тако да ред слова више личи на палеографски збор свију њихових облика него на голи прибор свију знака за гласове. Из биљежака о различности великих слова види се од прилике какве су природе те разлике, с тога се овдје и не упуштамо у бескорисно описивање. Иза овога долазе слова у овом реду.

ѵ, ы, ѯ, ѥ, ю, ѩ ѣ, щ, ш, ч, ц, ѱ, ф, ѡ, ѿ, ъ, х, ѳ, ꙋ, оу, т, с, р, п, о, м, л, к, и, і, з, ѕ, ж, е, д, г, в, б, а.

И она су у друкчијем облику од оних брзописних. Ово су обрнутум редом изложена мала уставна слова спрам оних као великих.

На главну дакле палеографску разлику начина којима су у старо вријеме, управо све до пред почетак овога вијека слова цртана међу Србима обзире се овај буквар, изложивши од оба начина сва три облика слова. Средњи, то јест брзописни облик, извор је и особитом облику ћирилице који се види у босанској ћирилици.

Послије тога долазе два правила ондашње методике овако:

Дети, слишите и вънемлите юноши премꙋдрости божіеи, възиштите ее, и поживѣте и исправите въ свѣдѣніи разꙋм

Къ оучителюм.[1]) Не ѡтрей младенца наказовати. Аште бо жазлом біеши его, не оумрет ѡт нѥго, ты же біеи его жазлом дꙋшꙋ его избавиши ѡт зліе съмрьти.

Иза овијех премудрих правила иду сами букварски чланци.

Слози двоеписменни ѡт съгласніих начинаеміи:

Ба бе би бо бꙋ бѣ бъ[2]) | ба ва га да жа за | ѕа ка ла ма на па ра | са та ѳа ха фа ѱа ча | ша ща ѯа.

---

[1]) Што је штампано растављенијем словима, у оригиналу је црвеним.

[2]) Овај знак међем на крају врсте. Овдје је задржана и интерпункција оригинала.

Ва ве ви во | вꙋ въ ве ге де же ѕе | зе бе. ке ле. ме не. пе ре. | се те. ѳе хе. фе ѱе. це | че. ше ще. ѯе.

Би ви | ги ди жи. ѕи зи. ки | ли. мини. пири. сити | ѳи хи. фи ѱи. ци чи. | ши щи. ѯи.

Бо во. го | до жо ѕо зо, ко ло | моно поро со то ѳо | хо фо ѱо цо чо шо | що ѯо.

Бꙋ вꙋ гꙋ | дꙋ жꙋ ѕꙋ зꙋ кꙋлꙋ. | мꙋ нꙋ, пꙋ рꙋ сꙋ тꙋ | ѳꙋ хꙋ фꙋ ѱꙋ цꙋ чꙋ | шꙋ щꙋ ѯꙋ.

Бѣ вѣ гѣ | дѣ жѣ ѕѣ зѣ кѣ | лѣ мѣ нѣ пѣ рѣ сѣ | тѣ ѳѣ хѣ фѣ ѱѣ | цѣ чѣ щѣ щъ | ѯѣ.

Бы вы гы ды | жы[1]) ѕы зы кы лы | мы ны пы ры сы ты | ѳы хы фы ѱы цы чы | шы щы ѯы.

Бъ въ | гъ дъ жъ ѕъ зъ къ | лъ мъ нъ пъ ръ съ | тъ хъ фъ ѳъ ѱъ | цъ шъ щъ щѣ ѯъ.

Га ге. ги го гꙋ гъ. да | де ди до дꙋ дъ. жа | же же жи жо жъ жъ | за зе зи зо зꙋ зъ ка | ке ки ко кꙋ къ. ла | ле ли ло лꙋ лꙋ лъ. ма ме ми мо мꙋ мъ. | на не ни но нꙋ нъ. па | пе пи по пꙋ пъ. ра ре | ри ро рꙋ ръ. са се си со | сꙋ съ. тъ те ти то | тꙋ тъ. ха хе ли хо. | ху хъ. фа фе фи фо | фꙋ фъ ѱа ѱе ѱи | ѱо ѱꙋ ѱъ ца це ци | цо цꙋ цъ ча ча чи чо | чꙋ чъ ша ше ши шо | шꙋ шъ ща ще щи. що | щꙋ щъ. лꙗ лѥ ли лю | нꙗ нѥ ню ни.

Слозы трепис̑мены.

Бла вла вле вли вло | влꙋ влъ, бле вле гле | дле дли зле жле кле | мле мли тле пле рле | сле тле хле хли фле ѱле | цле чле шле щле ѯле | гли дли жли зли кли | мли нли пли рли сли | тли хли фли ѱли цли | чли шли щли ѯли | гло дло жло зло кло | мло нло пло рло сло | тло хло фло ѱло цло | чло шло щло ѯло | глꙋ длꙋ жлꙋ злꙋ | клꙋ млꙋ нлꙋ плꙋ рлꙋ слꙋ тлꙋ хлꙋ флꙋ ѱлꙋ | цлꙋ члꙋ шлꙋ щлꙋ ѯлꙋ | глъ длъ жлъ злъ | клъ млъ нлъ плъ | рлъ слъ тлъ хлъ флъ | ѱлъ цлъ члъ шлъ щлъ | ѯлъ.

---

[1]) Чувар на дну стране није жы него жи.

В. троесловіе.

Бра бре бри бро брȣ бръ | вра вре ври вро врȣ връ | гра гре гри гро грȣ гръ | дра дре дри дро дрȣ дръ | жра жре жри жро жрȣ жръ | зра зре зри зро зрȣ зръ | кра кре кри кро крȣ кръ | мра мре мри мро мрȣ мръ | нра нре нри нро нрȣ нръ | пра пре при про прȣ пръ | сра сре сри сро срȣ сръ | тра тре три тро трȣ тръ | хра хре хри хро хрȣ хръ | фра фре фри фро фрȣ фрь | ѱра ѱре ѱри ѱро ѱрȣ ѱръ | цра цре цри цро црȣ цръ | чра чре чри чро чрȣ чръ | шра шре шри шро шрȣ шръ | щра щре щри щро щро щръ | ѯра ѯре ѯри ѯро ѯрȣ ѯръ.

Слози знаменателніи триписменны.

Тма мна здо | зло где кто чтȣ мню | слю тлю адъ ꙗдъ въ | нѣ[1]) тыю ныю тлꙗ.

Корен премȣдрости боꙗти се господа.

Боештемȣ се господа благо бȣдет на послѣдакъ и въ данъ скончаніа ѡбрештет благодетъ. Сине, чти господа, и оукрѣпиши се. Храни мое заповѣди и. поживѣши, нарци же премȣдрост сестрȣ себѣ и мȣдростъ знаемȣ сътвори себѣ[2].)

Въ исправленіе ꙗзыка ѡтрокѡм. Слози словесъ под титлами.

А. Агг҃лъ, агг҃ли, архагг҃лъ, архагг҃ли архагг҃лскїй.

Б. Бг҃ъ бжⷭ҇тво бжⷭ҇твны бц҃а бг҃оро́дичанъ бл҃женъ блⷭ҇венъ блⷣгтъ, бг҃о бл҃годⷮени.

В. Влⷣки влⷣчца влⷣчаство въскрⷭ҇ніе.

Г. Гь҃, гⷭ҇тво гдⷭ҇твны гдⷭ҇нъ гпⷭ҇ръ гпⷭ҇жⷣа.

Д. Дх҃ъ дх҃ованъ дв҃ица дв҃ъ дв҃въ дѣⷭ҇тво дш҃а дн҃ъ днⷭ҇ъ.

---

[1]) Подијељено је у двије врсте, а треба га може бити читати вънѣ.

[2]) И ако нигдје није било ријечи о скраћењима у овима врстама долазе скраћене ријечи: господа, благо, данъ, благодетъ.

Е. Єство, еѵлистъ, еѵліе, епкпъ епкпство.

І. Ісль, Іислскій Ісъ, Іерлимъ.

К. Крстъ, крщеніе кртлъ.

Л. Любомръ, люскіи.

М. Мръ, мростъ, млтъ, млрдіе, млтыны, млтва, мтръ; мнкъ мнчатво, мцъ, млнцъ мріа.

Н. Нбо, нбны нны, нша.

П. ПремѸрост, престъ, пртолъ, првнъ, прпвнъ, пррkъ, пррчица, прно.

Р. Ржтво, ржаставанъ, рженіе, разжеженіе.

С. Свѣт, стъ, слнце, срдце, срчны, съмртъ, стртъ, сщеникъ.

Т. Трца, трчаскъ, трчанъ, тртъ, тртьі, трислнчныи.

Ѹ. Очтлъ, оумъ,[1]) оучнкъ, оучнцы.

Х. Хс, хвъ, хртіанскіи.

Ѿ. Ѿцъ, Ѿчъ, Ѿчтвъ, Ѿчкій.

Ц. Црь, цртво, црца, црковъ.

Ч. Члчъ, члкъ, члчаскіи, чтъ, чтнъ.

А.

Аште что любо твориши, въсе въ славѹ божію твори. Аште съвратиши се ѡт истины, премѣни съвѣст. Аште врагъ твои ал'четъ, насиштаи; аште жеждет, напаѭи его.

Б.

Бога бои се. Благочастив бѹди. Ближнѩго люби ѩко себѣ. Благоѹгодан быти въсем твори се.

В.

Вѣждь самаго себѣ. Вѣштъ въсакѹ твори вь истин'не. Въсем повинѹи се. Вѣшти сѹетные не ишти.

[1]) Ово је ваљда погрјешка. Нити је скраћење, нити врх те ријечи има рукопис титлу какву.

Г.

Глаголи еже ѥст истина. Гнѥв оукроштай. Гниліих словес ѡтвраштаи се. Грдост възненавиж. Грѣха блюди се ꙗко ѕміина жала.

Д.

Добродѣтели помним бывай, дрзай на благое, еже ѥст полазно. Дрзновеніе на ѕло ѹбителное ѥст. Дѹховным оцем част ваздаваи. Дѹховных наслажденіи желай а не тѣлесных.

Е.

Еже себѣ не хоштеши, иным не твори. Еже ѡбѣштаеши что благо, оускори сътворыти. Ѥзыком да не речеши, прежде размысли, хоштет ли на ползѹ быти; да не постидиши се по сих. Ѥзыкъ неоукротимо ѕло ѥст. Еже сътвориши родителѥм, сего ѡт своих чед ѡжидай.

Ж.

Живота ништа не презирай. Житіе стежи бла́гочастно. Желанію ревнѹй благомѹ.

Ѕ.

Ѕла за ѕло не въздавай. Ѕло побѣждай благым. Ѕлы ѕлѣ погибнет.

З.

Законъ божіи въ срдцы твоем да бѹдет Законѹ господню поѹчай се данъ и ноштъ. Законѹ сѹдій повинѹй се. Заповѣдъ господню не престѹпай, да не паднеш въ рѹце нечастивыих.

И.

Испитѹй писаніа. Испитѹй ѡ своих а не чѹждих. Иштей чѹжда и своѧ погубитъ.

І.

Іже оусрдіе имат къ благомѹ, даст се емѹ. Іѡвѹ подоби се трпѣніемъ, скѹшеніа побѣдиши. Іѡсифѹ подражай въ чистотѣ. свободѹ полѹчиши ѡт напасти.

К.

Клевѣтника и шапатника клѣти подобает. Клнѣй се частію погибнет. Книги части прилѣжи.

Л.

Любовъ къ Богꙋ и ближнѥмꙋ имѣй. Лжꙋ възненавиждъ. Люби въсакꙋ добродѣтелъ.

М.

Миръ съ въсеми имѣй. Мꙋдрых съвѣтꙋ прилѣжи. Ман'шимъ прости и снисходи.

Н.

Ничтоже въ лꙋкавствѣ рци. Насиліа не твори. Не високо мꙋдрствꙋй ѡ себѣ.

О.

Очима не завиди. Очи твои семо и овамо да не помизаютъ. Оком не намигꙋй. Очи твои вынꙋ къ Господу да бꙋдꙋт.

П.

Помышлꙗй еже ѥст праведно. Прибытакъ скврны вештъ люта. Празанъ не пребывай. Послѣднꙗ въсегда помишлꙗй.

Р.

Родитилѥй почитꙋй. Родителѥй трьпѣніем побѣждай. Разсꙋжденіем въса твори а не съ нꙋждою.

С.

Слиши много а глаголи мало. Стареишаго чти. Славою же превъзноси се.

Т.

Таинꙋ храны. Татем не ревнꙋи. Твори сіа, ѡних по сем, не поболиши.

Ꙋ.

Оучителю ꙗко и родителѥм повинꙋй се. Оучити се прилѣжи. Оученіа коренъ горакъ, плоды же его слаткіи сꙋт.

Х.

Христа ради вьса тръпи. Хвалан бѹди въсеми. Хитростанъ въ сѹетных быти не желай.

Ѿ.

Ѡтвѣштай въ време испитаніа. Ѡт лѹкаваго оуклоньй се. Ѡтвраштай очи твои не видети сѹети.

Ѡ.

Ѡ лѹкавствѣ не поѹчай се. Ѡ находештих напастей Бога благодари, и не печалѹй. Ѡ спасеніи своем въсегда промишльй. Ѡ страш'нем сѹде пешти се. Ѡ молитвѣ и милостини прилежи.

Ф.

Философіа ѡ бозѣ пріѡбретеніе дѹши. Философіа въ ништете сіает. Філософіа мнѡгаа идеже ѥст, скрьбъ. Філософіа и мѹдрост при вратѣхъ силных.

Ц.

Цара чти и бои се. Црькви божіей прилѣжи. Въ црькви стой съ страхом. Царства землнаго не желай. Иже црков матерію не стежит, Бога отца не обретет.

Ч.

Части сѹетные не ишти. Частъ въздавай емѹ частъ. Частнаа себе ни пред ким не твори. Чисто срдце имѣй. Чловеком ѹгоди не твори, чловекоѹгодники Богъ раздрѹшит.

Ш.

Шлем спасеніа въспріемли. Шапатникъ не бѹди. Шаствіе на пл'зу твори. Позориштъ ѡшаи се.

Шт.

Штедаръ бѹди въ добродѣтелѥх. Штедроти твое да бѹдѹт к ништим. Штеди себе ѿ въсакого лѹкавства.

Ю.

Юности твоей не проводи въсѹе. Въ юности трѹждай се. Юност свою блюди ѿ непріазны.

Ѡ.

Ѡбычаю добраго не лиши. Ѡбичаю мꙋдрых послѣдꙋй. Ѡбличай се ѡт своее съвѣсти.

Ѥ.

Ѥзыком не съгрѣшаей, свршен мꙋж ѥст. Ѥзык бо лютѣйши ѥст паче мача ѡбоюдꙋ ѡстра. Глаголѥй ѡ злѣ ненасладимо благо, въсегда глаголи благо. Ѥзык съдржи, и не поболиши главою.

Ѱ.

Ѱальми и песан'ми непрестано славослови Бога. Ѱалом Богꙋ нашемꙋ благъ, да ꙋсладит се ѱальми и пѣснми въ(с) кликнем емꙋ.

Ово све заузима првих девет листа овога буквара.

За тијем се налазе ове ствари:

На л. 10 нацртан је на врх листа Исус Христос и богородица, а испод цртежа почињу Молитвы ꙋтрніи их же дльжно ѥст въставшіи ѡт сна Богꙋ благочастно въздати, првѣе оубо да знаменает се крьстом светым трижд кланѣѥ се и глаголѥ: Въ име отца и сына и светаго дꙋха, аминъ, и молитвꙋ митаревꙋ .г. жд: Боже милостивъ бꙋди мнѣ грѣшномꙋ, съ въсаким вънимaніем и смѣреніем къ иконам зре ничтоже брзае, нь тихо глаголѥ, и молитвы сіе: Слава богꙋ единомꙋ, въ троицы светѣй славимомꙋ отцꙋ и сынꙋ и светомꙋ дꙋхꙋ и нынѣ и присно и въ вѣки вѣком аминь. — Молитавъ ради пречистіе ти матере и въсѣх светых твоих помилꙋй насъ, аминъ. — Слава тебѣ, Боже нашъ, слава тебѣ. — Царꙋ небесны итд. — Прѣсветаа троице, помилꙋй насъ итд. — Отче нашъ.

Томе опет слиједи ово правилце: По сем съ въсакым вънимaніем тропари сіе и съ смѣреніемъ глаголи оумилно.

Ту долази: Въставыше ѡт сна итд. Молитва у уторак, у среду и петак, у суботу, од којих су молитава само прве почетне врсте забиљежене.

Иза тога опет долазе ове молитве: Ѿт одра и сна въздвигл ме еси . . .; Напрасно сѹдіа пріидет . . .; Ѿт сна въстав благодарѹ те въсесветаа троице . . .; Пріидете поклоним' се царѹ нашемѹ . . .; Ѱалом .и. Помилѹи нас, Боже, по велицеи милости твоей и по множаствѹ штедрот твоих . . .; Вѣрѹю въ единаго Бога отца . . .; Богородице дѣво . . .; Крстителю Христовъ . . ; Молите се светіи апостолы, пророци . . .; Под твою милостъ прибѣгаем Богородице дѣво . . .; Молитва къ светомѹ аггелѹ хранителю; Пѣснь оутрьнѧ въ недѣлю ѣъ Богородици; Славѹ Богѹ давшомѹ нам свѣт; Исповѣдаю тебѣ Господѹ Богѹ моемѹ; Пѣснь ѡтпѹстнѹю къ прѣсветѣй Богородицы; Молитавъ ради пречистіе ти матере и въсех светых твоих; и абіе съ смѣреніем благоговѣино кланѧѥ се да глаголѥт: Тебѣ Богѹ и творцѹ итд.

Ту је: конацъ оутрних молитавъ.

Послије тога иду Молитвы пред обѣдом съ вьниманіем да глаголѥт сице: Оче нашъ; Слава и нынѧ; Господи помилѹй .г. ждь.; Господи благослови; Господи Іисѹсе Христе, Боже нашъ, благослови пиштѹ сію, послије чега пише: И сед да ѩст славе Бога, па за тим: Въставъ ѡт трапези; Глаголи благодареніе сіе молитвы; Благодаримъ тебѣ Христе...; Молитва ради пречистіе светіе твоее матере и въсех светых твоих, Господи, Іисусе Христе, Боже нашъ, помилѹй нас, аминъ.

Иза овога су Молитвы пред вечерѹ: Да знаменает се крстным знаменіем глаголѥ сіе: Ѩдетъ ништіи . . . ; Слава и нынѧ; Господи пом. .в. ждъ, Господи благослови нам пиштѹ — Благодареніе по вечери: Възвеселил ны еси итд.; Благословѐнъ еси Христе Боже наш . . .

Послије тога иду Молитви на санъ грѣдѹштим мірским чловеком. Прежде да знаменает се крстним знаменіем трижд, и глаголи сіе: Въ име отца и сына и светога дѹха, аминъ. И біе въ прьси .г.-жд да глаголѥт: Боже, милостивъ бѹди

мнѣ грѣшномꙋ. По сем смѣрено стое да глаголѥт: Слава Богꙋ единомꙋ въ троицы светѣи славимомꙋ отцꙋ и сынꙋ и светомꙋ дꙋхꙋ и нынѩ и присно и въ вѣки вѣкомъ аминъ. Молитва ради пречистые твоее матере и въсех светых твоих, Господи Іисꙋсе Христе, Боже наш, помилꙋй насъ, аминъ. Слава тебѣ Боже наш, слава тебѣ. Царю небесны, оутѣшителю, светы боже, пресветаа троице, Оченаш, Господи, помилꙋй .ві. Слава и нынѩ, Пріидете поклоним се .г.-жд. и ѱалом .и. Помилꙋй ме, Боже! — и абіе тропари сіе благодарніе (има их три), за којима долази молитва: Боже вѣчны и царꙋ, Молитва къ прѣсветеи богородице, Молитва къ светомꙋ аггелꙋ хранителю, Слава и нынѩ, Господи пом., Оче благослови, Молитва ради прѣчистіе ти матере и въсех светых твоих, Господи Іисꙋсе Христе, Боже нашъ, помилꙋй насъ, аминъ. И абіе: знаменает се крстным знаменіем и ниско кланѩе се и біе въ прьсы, и глаголи молитвꙋ сію: Боже милостивъ бꙋди мнѣ грѣшьномꙋ. На одаръ же възлѥгъ, глаголи стихи: Огради ме, Господи, силою частнаго и животворештаго креста, и тѣм съхрани ме ѿт въсакого зла. Възлегъ же да глаголѥт: Въ име твое, Господи Іисꙋсе . . . Оуснꙋти же хоте глаголи сіе: въ рꙋцѣ твои, Господи Іисꙋсе Боже . . . И тако размишлѩй како Господъ нашъ Іисꙋсъ Христосъ грѣх ради наших на крстѣ за въсе оумрѣ, и съ миром оусни. Или Сѵмволъ, исповѣданіе православніе вѣры единые светые съборніе и апостолскіе въсточные црквы, иже въ светых оца нашего Аѳанасіа патріарха алеѯандріискаго: Иже хоштет спасти се.

Послије тога на другој страни л. 24 налазе се Десѣтословіе или десет заповѣдіи. Иза десете заповијести иду Двѣ заповѣди, въ них же съкраштеннѣ съдржит се вьсе десетословіе и въсъ закон и пророци висет, Маѳ. глав. кв. зач. чв.

Пошто је и то показано, иде Шесть съвршенства новаго завѣта.

За овијем иду: Седамъ съмртных грѣховъ лютѣйших; Седам дѣлъ милосрдіа кь тѣлꙋ присавакꙋплших се; Седам дѣлъ милосрдіи дꙋховных; Девѥть блаженстав Іисꙋ Христом; Приказаніи црьковных .з. како христіаном жити требꙋет. Та приказанија, или, како по врху страна пише, повелѣниꙗ новога завета трају до друге стране листа 34.

На поменутој страни долази: Сіи ѥст брой до .р. тысꙋщъ. Из њега ћемо изнијети бројеве од хиљаде, јер су остали познати. Ево их: ҂а҃, ҂в҃, ҂г҃, ҂д҃, ҂є҃, ҂ѕ҃, ҂ꙁ҃, ҂и҃, ҂ѳ҃, ҂і҃, ҂к҃, ҂л҃, ҂м҃, ҂н҃, ҂ѯ҃, ҂о҃, ҂п҃, ҂ч҃, ҂р҃, ҂с҃, ҂т҃, ҂ѵ҃, ҂ф҃.

Послије овога долазе:

Просодіе врьхнѥе еіже требꙋют Словене.

´ оѯіа — ` варіа или тешька (остра) — ˆ ѡблеченна — ’ ѱили, ˘ врахіа, — ’ ѵссонъ, или полеръ, — . срока, — , кꙋка, — : двосрочіе, — ; ѵподіастоли, еже ест питателна, — а се ! ꙋдивителнаа. Ѡ благоти! А се тако. Ѡ богомрьзстіи врази, и подобна сим.

За том прозодијом долази Молитва дѣтем въ началѣ хотѣштимъ оучити се. Сами да глаголють за ꙋчителѥм: Боже въсачаских слове, въсѣх царꙋ.

Иза молитве иде: Исповѣданіе православніе вѣры иже въ светых отацъ нашего Амвросіа Медиоланскаго и Аѵгꙋстина Гипонскаго епископѡвъ.

За овијем: Аѳанасіа блаженнагѡ патріарха великіе Антіохіе и Кѵрилла Алеѯандрьска го изложеніе въ кратцѣ о вѣре въпроси и ѡтвѣти ѡ богословіи.

За тијем: Бꙋкваръ словеньских писмен оуставьных и скорописных въ славꙋ въсех творца Господа Бога и въ част прѣсветые дѣвы богородицы Маріи и въсех светых изобрази се имꙋштим ꙋчити се отроком и отроковицам, мꙋжем же и женам писати и еже ѡт сіих писмѣнъ къ дѣлꙋ потребнꙋ възмет се стихи. Правоꙋчителны сꙋт, да въ

пльзѹ въсакаа дѹша въ имены господни пишѹштіи она и чтѹштіи спасеніе полѹчит и благословеніе божіе въ заповѣданном дѣланіи своем на земли и на небеси, сего ради и писано ѥст.

А идѣже въ вѣштех и словах бѹквара сего недостало ѹзрит се, ꙗко въ прьводѣланіи, благоразѹмьнѣ неѡсѹдне изволи кааждо въ приличаство исправити.

По сем въсакъ пиши и чаты сіе въ пльзѣ, бѹди здравъ и спасенъ въ лѣте дльзѣ, желаю ѡ въсем славѹ възсилае чловѣколюбивомѹ Богѹ и нынꙗ и прысно и въ вѣкы вѣком аминъ.

Въсѣх творьцѹ Богѹ бѹди частъ и слава, онь бо людем въсем вьдѣла въса оуправа. Писменъ когда кто хоштет, оучи се Богѹ, моле се за дѣло ими се. Елинскы грамата, словенскіи писмѣна та зде се образѹютъ. Званство сы сказѹют како пишѹть се ты скоро писме добрѣ оуставом, зри въсакь очевисно. Писмѣна сложнаа дадѹт реченіе, из оных же слово въ все ѹченіе.

Послије овога предговора или расправе пише црвенијем: Начело иное аза, и слиједи му овај текст у стиховима, но у оригиналу су ти стихови писани један за другим као и проза.

Азъ писмѹ дльгъ знати.
Видимост въ Адамѣ людей въсѣх сматрати.
Землꙗ ѥст въ частѣх, въ мѣсецах измѣна.
Отроче зрѣти сладцѣ въ самысалъ ѡдѣанна.
Въсѣ міра вѣшти въсак да назирает,
Въ Бозѣ же мысал свою въсѹ ѡбраштает.
Прысно въ врѣме свое въсако дѣло просит.
Вѣшти потребны въ пльзѹ приносит.
Из начела юнъ сы въсем добрым ѡбѹчай се.
Въздѣ ѡ жизьны мѹдрей оутешай се.
По дѹши мѹжай се!

Бытност из Бога стихы пріеше,
Из начела бранъ ѡбытает,

Юных люди жити ѡбꙋчает,
Барабанъ въ пльцѣх времѣ дает знати,
Животна оумным могꙋт помагати.
Чловеком брада ѥст съвршенство,
Младым послꙋшаніе ѥст данство.
Ткати поставъ добьро, юных наказати
Ѿт жазла бо не оумрꙋт
Нъ въ благо ꙋспѣют.

Вѣде писмо въ слозѣ преизредно
Изоученьномꙋ писати нѣст досадно.
Въса видѣніа чловекомъ трѣбны,
Что не бꙋдꙋт по том врѣдны.
Виноград ꙗсти людем полазанъ,
Віна пити много не васакъ бꙋди любазанъ.
Бꙋим юным не сладькаа наꙋка,
За свою волю въ вѣригах им мꙋка.
Воинꙋ въсегда имѣти достоит съ діаволом чловекꙋ,
Како преидетъ пꙋтъ къ небесномꙋ вѣкꙋ

Глаголъ писмо иже добро изꙋчает
Се въсем ꙗвствꙋет въ слозѣх речъ въсакꙋ извѣштает,
Разꙋмѣй юны ѡ въсаком глаголѣ,
Въ правдѣ не бꙋдешъ ты въ грѣховьнѣмъ долѣ,
Съглаголѥй вѣшти комꙋ и како треба сматрати,
Въ прикладах пльзꙋ възможет имѣти,
Лѣти въ блаженствѣ въсходи на горꙋ,
Кромѣ мірьскіе мльвѣ, и причестиши се ты небесномꙋ съборꙋ
Никомꙋ же здѣ съмрьтъ и гробъ нѣст страшанъ,
Аште ко добрым жительством ѥст оукрашен.

Добра оучити се комꙋ ѥст охота,
Постигнет того раиска доброта,

И въ діадимах въ благои жизны
Славны расмотрителством, аште ѥст благонравны,
Домомь ли жити, требѣ имъ домостроиство,
Въсакомꙋ знати своих вештей своиство.
Сего бо ради люди разꙋм стежꙋт,
Да ласти въ мирѣ ѕлобою не свѣжꙋт.
Пꙋти въпрашай и обычаем внемли
Въсакъ ходѣй по въсꙋду, никогда же дремли.

Естли комꙋ добродѣтелъ имѣти,
Въ еѵаггеліе дльжно томꙋ сматрати,
Добродѣтель же юна въ десных те ставит,
Съ старими людми его прославит
Въ ком доброта ѥст, въсе вѣшти емꙋ въ дивост,
И оуспѣетъ въсакъ сей[1]) въ небесны живот,
Юным и старым въсе ѡ ѩстію таштати се ѥст,
Ѕлобъ грѣховных въсегда тѣм ѡпасовати се достоит

Жених и жена животное словесно
Съпрегьшіи се въ блазѣ проводет жизанъ десно,
Родеште чеда люде ꙋмнѡжают,
На славꙋ Богꙋ землю населѩют.
Съ благыми люди безбедно ѥст жити,
Зліе же мнѡго ихъ имѣютъ вредити.
Оусрьдно врьвъ натегай въ благое,
Жазлом прогонѩй въсе въ мірѣ сем ѕлое.
И пріимет благіи жребы въсꙋдꙋ
И прейдешъ въ житніцꙋ небеснꙋ ѡтсꙋдꙋ.

Число шест (.ѕ.) потребне въ вештех и лѣтехъ
За ѕлобꙋ и казны на старых и дѣтех.
Ѕвѣзда блистает въ своей мѣре въсака,

[1]) Тако.

Ѕвѣздочатцꙋ смотрит въ небѣ знака.
Когда что бꙋдет въ божіеи воли,
За дѣла въсака намѣрает долꙋ на земли
Ѕѣліе ꙗсти грѣховьны ѕмій тебѣ не вредит,
Зеница водꙋ въ мѣрꙋ здравствіа ради да пити зрим.

Землꙗ вештъ крѣпька богомъ сътворен'наа,
Ни на чем же словом его оукрѣплѥнна.
Звонацъ глашает вештъ и времѣ,
Златица лагчитъ въ слꙋчаꙗх зліих бремѣ.
Завѣса ѡт гласа чꙋж'дих свою вѣштъ закланꙗти,
Орати землю въ корѣ оучи се
И людем слꙋжити въ дльзѣ не лѣни се!

І же право писати нꙋждъно,
Повѣстъ ѡ писцѣ слꙋшай неꙋтрꙋждно.
Добродѣтель бо хвалы въсѣхъ доводитъ,
Въ чловѣцех съмысалъ чисть въ вѣштех породит
Новое лѣто індиктіѡн ѡбрештеши,
Въ небѣ по съмрти здѣшних не възал'чеши.

Иконꙋ светых зрѣвъ паметно веди се,
Из млада бо іго добро въсакъ понесы
Чистотꙋ съхранꙗй въ своем тѣлесы,
Источником благым бꙋди напаꙗемъ,
Езыком къ въсем тихым въ пльзѣ людіе въси почиют,
Въ мѣсто имены примлѥт се (иже)
Съблюдаей се ѕлобы, не сврнет се ниже.

Како кто хоштет видом сіи поз'нати,
Въ прьвіих вѣштеи сих бꙋдет то писати,
Кѵти сꙋт въ мори, кѵпариси на сꙋши
Юны, въ разꙋм ѡтврьзай твое ꙋши!

Ѡтложи присно ѡт себѣ таштетные трѹди
И недосѣгы, и ѡтвргнеши ѡт себѣ поношенія вражди,
Звоно слѹшай и твори въ небѣ дрѹгы.

Люби въ съгласѣ добры бывают,
Любов житѣлство въ людех оустроѧѥт.
Ладію прави себѣ самаго
Мыслномѹ лавѹ не ѩвлѧй се безьорѹжанъ благым дѣлом наго,
Лиліѡм трава цвѣтом преизреднаа,
Юноше, не дѣлай дѣла смраднаа.

Мисли юноше и пиши мислѣте,
Како би жити тебѣ въ благом лѣте,
Мѵтрѹ здѣ носет части достоины
Мача боет се въ мерилѣхъ ѕлобьны.
Медведъ въ мрежах вражіих люди,
Грѣхом ловимы ты ѡпасен бѹди.
Мравіи въ трѹдѣ сы свой дом пльнит моштьно,
Мишъ да не проѧст похоти, и ѡкрадѹт благоѹміе вразы
въсенроштны
Монисти людем въ оукрасу,
Слѣдѹй оучештим тебѣ добрѹ гласѹ.

Нашъ напишет кто и въ пріемствѣ бѹдет знанство,
Дѹша спѣшит се въ небесно гражданьство.
Богъ нашъ въздѣ сы въсѣх благъ испльнѧет,
Чловекъ чрез нос ѡбонѧет.
Оумомъ кто здравъ, ногама бѹди болномѹ носило,
Ножем не дрьзай, въ инѹ бо потребѹ он ѥст.
Наћви въ дом възми, въ потребѹ пригодет се
Нетопири же ѕлобъ ѡт себѣ да истребет се.
Где ли камо идеши, смотри где сѹт наши люди въ блаженьствѣ,
Раѧ села ваши дрѹзи ва мѹжастве.

Онъ зри оком тѣлесным,
Инъ вѣкъ онъ васегда мисли ꙋмом дꙋшевьным.
Орьлово зрѣніе емли,
Овце же смѣреніе недремлѥнно стежи,
Оумъ твой на ослꙋ стырай,
Въ книжно ꙋченіе ꙗко осалъ здѣ не лѣни се,
Възми орало, въ дѣле трꙋди се из млада,
Да свободиши дꙋшꙋ ѡт врага и ада.
И по трꙋдехъ сладко овоштник оузриши,
И въ благых вѣчных наслажденіе пріимѣши,
Аште не лѣнив зде пребꙋдеши.
Оком чꙋвьство стрѣжи, грѣхъ его не докꙋчит,
Оуманъ чловѣкъ въсем благъ ꙗко оръганъ звꙋчитъ.

Покой ѡт трꙋда въсако ѥст знати,
Егда и пером писати.
Пардꙋс желаньны въсем любимы людем пꙋштай въ добро,
Полатꙋ срдца въ постѣ тѣло оусꙋшай.
Стрѣлꙗй къ Богꙋ мыслію своею,
Онь те опоꙗшет силою своею.
Чистотꙋ въ лѡбьви пꙋгвица затегнет.
Аште планти грѣха, кто свобод ѡтбѣгнет.
Праштею молитав враги побѣждати,
Питици же бѣсы не имꙋт ти стꙋжати.

Рци писмо се и глагол рци творит,
Рꙋка штедра въсем добро наводит.
Ризꙋ възам, рогъ не възноси,
Смѣренных блаженствъ оу Бога проси.
Дꙋшевна бѣлост не боит се громꙋ, рѣшето потреби,
Гнилꙋ стрьтивост ѡт себѣ отребы.
Събери рѡтквꙋ и репꙋ,
Сѣй въ народ милост богатꙋ и слѣпꙋ.

Въ правьдѣ без порока походи,
Въздѣ въ любви оусрѣтнѹт те лицъ породи.

Словѣ и дѣлѣ въсаком юнъ сы зри свое срдце,
Да не бѹдеши двоедѹшьства двѣрьце.
Сапоги босъ ѡбѹвает въ крѣпост
Въ сѣт грѣховнѹю ногъ да не пѹштает
Сасцем оученіа питай се въ словѣсех,
Стакленицъ и сковрад въ излишаствѣ ѡшай се.
Ѩко слонъ въ дѹбравѣ без дѣла не ѹнивай,
Свѣштьникъ поставал сноп дай рѹкоети,
Не бѹдеш въ старост стрѹчца заимовати.

Тврьдое слово дѣет постоѩнство,
Не бѹди въ людех бездѣлны въ прекословство,
При старіих наѹчи се тврьдо жити,
Тако и иных можеши оучити.
Небесно царство сматрай изредно,
Гдѣ аггели ты въ пріазанъ милосрдіи.

Оусерезъ женам и оузда ѥзыкѹ,
Кто ѥст невъздржанъ, предстанеши обиди,
Оудицы грѣха стрежи се,
Оужем съблазнѡв, прошѹ, не свѣжи се,
Слово закопа поставлѩй въ твоем оусѣ,
Дрьжи въсе оуды въ мѹдростнѡм ѹбрѹсѣ
Богъ чловѣки таковіе любит,
Трпѣштим въ правдѣ въздѣ маздѹ сѹгѹбит.

Ферьтъ ѥст въ ѥзыкѹ словенском
Знает строиство въ дѣле древнѣнском
Фініѯъ ѥст древо, фіниѯъ же и птица,
Въ разѹм сътвори господнѩ десница.

Въ філософіи назирай въсе вѣшти,
И свободиши се ѡт грьдостные пешти,
Фенѥръ добры съмысалъ носи въ дни и ношти,
Фелон и фіанъ въ радост мошти.

Хиръ въ писмах знай хѥрꙋвім писати,
По сем оузриши, и хлѣбъ съ трꙋдом брати.
При хлѣбѣ и ризꙋ, людеи ѡдѣаніе,
Хльмъ добродѣтели въ пльꙋ хорꙋгьви стави,
Да бꙋдеш въсем любимы по морꙋ и по земли,
Въсак своих дрꙋгѡв ишти.
Въсе вешти далъ Богъ чловекꙋ въ потребꙋ,
Да въ всемъ славит его и течет къ сꙋштьномꙋ вѣкꙋ.

Ѡтъ съ твръдом въ речи имѣют разност
Ѡт кого печалъ въ людех и досадност
Дѣют, ѡт Бога милост, ѡ сем благодари
Како би пред ним жити, где въсегда говорит.
Ѡбрꙋч готовъ дрьжи любьве нерастрьзаньны,
Бꙋдешъ частанъ и слави избрананъ,
Вѣчьнаго блаженьсвта ѡт юны да чаеши,
Прієство где възмѣши, да его величаеши,
Остенъ лѣнивꙋ ослꙋ съдѣла се,
Оумнꙋ же и бадьрꙋ се не згодит се.

Каковы сꙋт ци, въ писменном зри слозѣ,
Въ благодарствѣ васакъ бꙋди Ботꙋ мнозѣ,
Въ црквъ оучештаи, та бо небо земльное,
Въ цвѣтах житѣлство расмотрай травное,
Какѡв ѥст цвѣтъ, расцвѣтай свою добродѣтѥлъ,
Бꙋдеши небом съ светими владател.
Въ цѣвьницꙋ дꙋха моштно ти играти,
Аште мꙋдрꙋ пѣснъ имаши слагати,

Не красны пѣсны сѫт ѿт чловѣк грѣшных,
Егда не имеют ѹчены оутѣшних.

И чловѣкъ чрьвъ ѳаломскіи назва се,
Чрьвъ пиши, пак мысли ѿт которые матеріе ты сазда се,
Чашѹ оученіи юным почрпати,
Словесъ благіих дльгъ чртѹ съблюдати,
Въ члнѹ разѹма въ книгах проплавѹй се,
И людем разѹмьным въсегда пріѡбштай се;
Чеснока грѣхѡв въсакъ не вькѹшай смрада,
Чшагъ пльнъ добраго свободит те ѿт дѹшевнаго глада,
Чрешьнѧ древо ꙗгоди раждает,
Пріимет въ ꙗстіе кто въ разѹмѣ ѹспѣвает.

Шишакъ, безкоса въ полю въ нѹжди,
Юноше, бывай людем въсем въслѹженъ.
Ꙗко шаръ въздѣ плодит се, тако ты въсакой слѹжбѣ такай се,
Въ игрѣ и шамати не велми съчитай се,
Без нѥе моштьно ти имѣти забавѹ,
Такмо въса твори въ божію славѹ.

Кромѣ штита нѣст моштно въ бранех вѣштати,
Оученіем может на въсаком мѣсте васакъ ѿт въсѣхь заштиштати се.
Штипцами свѣште въ ꙗсност ѡтирают се,
Юниж образом свѣтлы въ чистотѣ бывают,
При людех разѹмьных при штитах седѣти
Не велет имъ штети въ грьдости имѣти,
Словеса же мѹдрым стары и сѹдіе смѣрают
Въсакомѹ дѣлѹ въ мѣрност поѹчают,
Въсем оумьным дѹшам штит ѥст законъ
Цвѣт имѫт быти въ раи сладьковонныи.

Писмо зде еръ тако образ носит,
Въ слогах реченіи въ писмѣ мѣста просит.
Гдѣ Богъ въ начелѣ кою вешть оустроилъ,
Таи бо юноше въсе съмотривьноством ѡкроилъ,
Въсакой бо вешти и времѣ дает се,
Нъ како комꙋ добрѣ повѣдает се.

Еръ въ словѣ дебѣлъ мѣсто занимаетъ,
Смѣренъ чловекъ въ небо достꙋпает,
Еръ танько словит въ произносѣ гласа
Въ беседи же ѥст въсакомꙋ знанство и оукраса,
Тѣи млада дꙋшо, егда еръ пишеши,
Танкости въ съмислѣ въсегда да възыштеши,
И бꙋдеши въздѣ мѣсто ты имѣти съ оумом
И на преднѥм месте седѣти нестидно,
Тачію носи трꙋдь твои въ наꙋцѣ,
Често възноси въ молитвах къ Богꙋ рꙋцѣ.

Ѩхати комꙋ по жизны сей полю,
Размишьлѩй присно зде божію волю.
Въ начелѣ ли кто иных потребꙋет,
Въ средствѣ лы кто или въ концы начела възыскꙋет,
Въ кꙋпност Богъ свѣза оуды въ тѣлесы,
Распры не быти и писменъ въ словесы,
Въ лѣпоте въздѣ, чловече, бꙋди,
Да възвеселит ти се срдце и грꙋди.

Юности трꙋды лѣпо ѥст давати,
Въ старости бꙋдет въсакъ ѡтпочивати.
Ю бо предꙋчиньно въ слѡг и въ подчинствѣ слꙋжит,
Юны быв празанъ, въ вѣкы тꙋжит.
Аште что потребьно, пренебрѣгает,
Добра быти въ нѥм никтоже оуповает.

Ѡ юны, старых людѣх ты држи се,
Въ забавах с ними въздѣ быти таштн се,
Въ подчиньствѣ быв юнъ, въпред седает,
Притчи словеса вешт и времѣ знает.

Кто ѡтзовѣт се, ѫ, въ каковѡм дѣлѣ,
И писмо зрѣв ѫ, познают его въси смѣли,
Ѥзыкъ оудъ вь слово създанъ оумъ носити,
Ѥзыци различны въ странах говорити,
Држати ѥзык ѡт ѕлобные страсти,
Ѩстребъ въздѹхом, ѩзъ водою ходит,
Ѩштѹрькы, гѹштерицы въсаки въ домѹ да не плодит,
Оубо пишей ѫ, васакъ вѣранъ скажи се,
Чловѣкъ зде сѹштъ, раѫ не лиши се.

Ѳитѹ потребьно съ фіѡм въ писмѣ знати,
Где въ именах и писменных числах писати,
Сиплива ѳиѳа въ произносѣ гласѣ,
А юны оуманъ любазна оукраса,
Навикнет ли кто жити зде въ покорьствѣ,
Въсакіи вѣшты хоштет быти въ дозорьствѣ
Пачеж самъ себѣ въсхошти сматрати,
Чесо хоштет Богъ ѡт тебѣ питати.
Сътворенъ еси ты оумословесанъ,
Прославлѩй творьца, въ рай бѹдешъ вънесенъ.

Видъ писмены ѱи сицев показѹютъ,
Грчаских именъ въ слозѣ ѡбразѹют,
Славене[1]) пишѹт и Грьцы то въ честе,
Събирай, ъчитай въсакъ пльзи въ твоѥм лѣтѣ.
Дѹша съ пльтію въсако разлѹчити се,

---

[1]) Тако.

И пакы имат на вѣкъ единити се.
Въ добродѣтельных лѣтех искѹси се,
Ѡт слѹчаевъ зліих въ молитвѣ крѣпи се.
Богъ же благаа готов ѥст давати,
Молештее же се ѡт скръби изымати.

Юны, писати ѯи не ѡтрицай се,
Въ паметех светых въ небо ѹправлꙗй се,
Занѥже въ житіе свето ты еси оустроенъ,
Ходи разѹмно въ мѹдрости оузброенъ,
Сѹштее надежди въ вѣкы не ѡтпадеши,
Еште и дрѹгіих къ Богѹ привѣдеши.

Еръ съ ижем въ слозѣ еръи творит,
Трѹдно без еры многіих словъ говорит.
Ѡ човече, смотры въ въсаком дѣлѣ меры,
И исплънишн се частности и вѣры,
Вѣра ж' наслѣдство даст небесны горы,
Въ истинѣ ты въсе люде подпорай,
Въ небѣ хотѣћи бѹди въсакъ въздръжанъ,
И не бѹдеши бо мѣста сего ѡтврьжен.

Въ писмах славан ѥст ѵпсилон дрьжит се,
Въ грчаскіих разѹм тою различан ꙗвлꙗет се,
Въса писма кто изѹчит писати,
Разѹмѣй въсегда изреданъ быти,
Потрѣбы тѣми въсе добрые пиши,
Въ саблазанъ себѣ и вредъ въсегда лиши.
И бѹдеши частанъ за трѹд твои и слѹжбѹ,
Въздѣ бо възмѣши давъ тѣбѣ и дрѹжбѹ.

Послије овога долазе молитвице и призиви: Боже едины, Богородице ѡ дѣво, Небесніи чини, Ѡ въси свети — и за тијем, црвенијем словима: Конацъ боуквамъ сіимъ.

Послије записа иду двије формуле за „посланіе любовное“ т. ј. пријатељско.

На првој страни 55-ога листа завршује се буквар, а почиње се пророк Исаија.

ОБШТИНА.

од

ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА.

Природни закон обштинског живота. — Историјски развитак обштине.

или

Каква треба да буде обштина; а како се она у историји старог и новог света развила.

Човек одкад зна за себе, живи у друштву. Историја незна да су људи кад усамљено живили.

Друштво је нагон и потреба човека, оно природни закон живота и напредка његова. Шта је човек без друштва? Сама замисао. Човек се рађа и одгајује у недрима друштва; друштвеном потпором стаје он на своје ноге; друштвена помоћ нужна му је и да би као слободан, могао одговарати потребама живота и напретка.

У природној нужности друштва налази свога разлога и обштина.

Већ као скуп фамилија и људи што живе на близу, у суседству, у једном истом месту, обштина даје прве и најпрече изворе друштвеног живота.

Човек се мора приближити човеку, па да друштва буде. Приближени људи менују се осећањем, мислима, искуством и знањем; они се траже узајмно кадгод једно другоме затребају, и друштвени живот развија се међу њима као израз свакидање и неодољиве нужности.

У породици, или фамилији, крвно сродство привлачи најближе човека човеку; али сама за себе снага породице

недостиже за потребе живота и напредка. Тек обштинском свезом породица и људи може да се покрене прави живот друштва и човештва.

Да промотримо природни закон обштинског живота, па онда да погледамо на историјски развитак обштине.

I.

Природни закон обштинског живота.

Обштина, као што јој име каже, представља друштвени живот. Применимо обшта начела друштвеног живота на заједничке интересе и потребе мештана, или људи који живе у једном истом месту, па ће нам јасан постати природни закон обштинског живота.

Начела друштвеног живота дају се у главноме свести на ово:

У друштву и помоћу друштва човек живи и напредује али живи својим животом, и напредује развитком своје унутрашње собствености. Он представља члана друштва, али као једнина, као личност за себе; он ради са другима и помоћу других, али ради и сам собом; он развија мисли и тежње, али мисли својим умом и тежи својим срцем; он у друштву налази достојанства и славе, али као створење које има свој разум, своју савест, и своју вољу.

Човек неможе сам подмирити све потребе живота и напредка, и зато му треба да се удружи са другим људима. Али човек носи у себи клице живота и напредка свог, и зато треба да својим развитком себе изрази, да својим изразом живи, да усавршавањем себе напредује. Зашто је природа одликовала човека умом, савешћу и вољом? Да би сам о себи мислио, — да би сам себе опредељивао, — да би сам собом владао и управљао, — да би **слободан** био.

Што је у природи једнога човека, то је и у природи свију људи. Давши **свакоме** човеку ум, савест и вољу,

природа је хтела — да сваки сам собом влада и управља, да сваки слободно живи и напредује.

Што је човеку у природи, то је његово право и његова дужност. Као што је слобода у природи свију људи, и као је друштво свима и свакоме неодољиво нужно: тако су слобода и друштво једнако право и једнака дужност за све и за свакога.

Неда се појмити да људи живе у друштву, а да непризнају нужност неког обштег правила, обштег закона, по коме ће се једно према другоме понашати, владати. Без обштег закона, људи могу живити у гомили, али не у друштву; могу представљати усамљеност у множини, али не ону свезу и узајмност што друштво друштвом чини. Признати или непризнати нужност обштег закона, значи за друштво: бити или небити. Колико се та нужност у друштву даје изразити на делу, представити у облику друштвених установа, назива се она јавна, или друштвена власт.

Без друштва човек је само замисао; али нетреба заборавити, да је друштво ради човека. Друштво је израз природне нужности за човека; зато и јесте човек прва и последња цељ друштву. Друштво неможе имати вишег опредељења, него да служи потребама човека. Дакле и обшти закон друштва треба да тежи ономе стању, у коме човек најбоље може да одговори потребама живота и напретка, те да буде за што је створен; а то стање опредељује се и разјасњује једнакошћу у слободи.

Слобода значи право и власт сваког човека: да развије и усаврша све што га човеком чини; да буде израз себе самога, и господар од свију дарова и способности, снаге и свеколике унутрашње собствености своје; да по вољи разполаже са оним што својим умом и својим радом привреди, произведе и стече; да се по својој потреби, по својој вољи, и по своме избору састаје и удружује са другима људима, за узајмну подпору, заштиту и одбрану; за своје

и обште добро; да свагда и свугде буде себи самоме цељ, а никада никомѐ средство и оруђе.

Без слободе једнаке за све и за свакога, неда се појмити друштво. Оно стање у коме људи неби смели да сваки свој ум и своју вољу својом собственом мишљу и тежњом, својом собственом речи и радњом потврде, значило би одрицање и саме човечности у човеку, а камо ли да би се у томе стању могао огледати још и природни закон те човечности, или оно што се зове израз природне нужности људске. Једнакост у неслободи, под притиском, под јармом, незначи друштво, него одсуство друштвене свезе; као што и господарење једнога или неколицине над другима незначи да је сваки себи самоме цељ, него да гомила игра ниску улогу „безсловесног стада“ — под палицом пастира, под стражом паса.

Једнакост у слободи, или слобода једнака за све, хоће да сваки у свима и сви у свакоме слободу поштују; да сваки собом, а друштво друштвом влада и управља; да сви који заједно живе, једнако воде бригу о свему што се свију тиче; да се обште добро сарадњом свију постиже. Једнакост која оставља свакоме своје, појединцу или личности што је лично, а друштву што је друштвено: јесте оно што се правда зове.

По начелу једнакости, по правди, воља свију, изражена обштим гласом, или гласом свију, а на основу слободе, има да буде извор јавној власти, основно начело обштем закону друштва.

Као извор јавној власти, обшта вола јесте закон закона у друштву.

И тако: закон је то што му име каже, само кад је донет слободном вољом свију, и докле зависи од те воље. Или, као што се слободан израз обште воље оснива на правди, може се рећи: закон је законит само кад освештава правду.

Закон који би носио то име, али који неби освештавао правду, који неби изражавао обшту вољу, или би престао зависити од ове, — такав закон противан је свести о природи друштва; он незаслужује да буде обште признат, и да влада друштвом.

Друштво коіе би признало над собом закон што неосвештава правду, и што недолази и независи од обште воље, одрекло би се тиме себе самога, и престало би бити друштво.

Има их који доказују, да човек у друштву мора жртвовати нешто од своје слободе, од свога права, да би остатак одржао и уживао. То док зивање оснива се на кривом појимању слободе и друштва. Човеку је нужно друштво да би се одржао, развио и усавршао у себи и у роду своме. А слобода, као што је напред определисмо, управо значи природни закон живота, развитка и усавршања човечијег. Без друштва човек неби могао употребити слободу своју; али, и друштво без слободе не би било друштво. Истина, у друштву људи морају нешто на друштвену свезу приложити; али, те обвезаности, ти прилози незначе да се нешто од слободе жртвује, да се одрече неког права, него напротив значе да се даде могућности човеку да осигура, и да као што најбоље уме употреби своју слободу, своје право. Ако би човек и без друштва могао имати слободе, зашто би онда требало му друштво? Зар да би смањио своју слободу, окрњио своје право?!

У правоме друштву обвезаности морају бити једнаке за све, и тада оне незначе да слепо зависе сви од једнога, или већина од мањине, него значе узајмност, по којој сваки свима и сви свакоме на услузи и од користи јесу.

Криво схватање слободе и друштва наводи неке, да и јавну власт замишљају као противну слободи човека. Слобода човека хоће да сваки своја лична својства, своје дарове и способности подпуно развије и усаврша, и да сваки као што најбоље уме и може ради за подмирење својих човечан-

ских потреба. А јавна власт, која извире из обште воље, има бдити, да радња свакога буде у сагласности са радњом свију; да сваки свима и сви свакоме буду од користи, а нико никоме од штете.

Како управо стоји јавна власт према слободи, то је јасно разложио познати Инглески публициста, Џ. Стјуарт Мил.

„Има један круг радње (говори он у својој књизи о слободи — On Liberty), који обухвата сав онај део живота и владања једне личности што се само те личности тиче, или ако се и дотиче других личности, то бива само са слободним, вољним и неварљивим саизвољењем и учешћем њиховим. То је прави круг човечије слободе. Тај круг обухвата прво унутрашњу област свести: слободу савести, слободу мисли и осећања; неограничену (абсолутну) слободу мнења и чуства на свакоме пољу, практичном или умном, научном, моралном или богословском. Могло би се помислити да слобода израза и објаве мисли принада другоме кругу, почем она долази у онај део владања који се тиче и других. Али, та слобода јесте онако иста важна као и слобода мисли, и као што се већином оснива на истим разлозима, она се у делу неда оделити од ове (од слободе мисли). Друго што се непосредно личности тиче, јесте слобода укуса и радње, слобода да удешавамо наш живот према нашем карактеру, да чинимо што нам је воља, подлежући последицама које би отуд дошле: да то чинимо, а да нас у томе неспречују наши сарађани, ако им тоненаноси штету, па ма им се чинило да је наше владање непаметно покварено, или зло. Треће што слобода сваке личности собом доноси, јесте: да се човек у границама личне слободе удружује са другима људима, да се удружује за све цели што неправе штету другима, предпостављајућ' да су пунолетни они што се удружују, а да нису натерани, и преварени... Једина слобода која заслужује своје име, јесте:

да сваки води бригу о своме собственоме добру на свој собствени начин, докле неби покушао да одузме слободу другима, или да их спречи у ономе што они раде за своје добро... За људе је од веће користи да трпе једно другога, да сваки живи онако као што се њему чини да је добро, него да се сваки натерује да живи онако као што се другима чини да је добро."

А где почиње јавна власт?

Џ. С. Мил одговара:

„Сваки који живи у друштву, под заштитом друштва, дугује неку накнаду за ту заштиту; а и за живљење у друштву неодољиво је нужно, да се сваки држи извесног правца владања наспрам других. Владање то своди се на ово двоје:

1) „да нико недира у туђе интересе, или у туђа права;

2) „да сваки чини што је дужан, и даје што је нужно за одбрану друштва, или његових чланова, противу неправде и немира.

„Који не би хтели да испуне те услове, друштво је властно да их натера. То није све што друштво сме. Што која личност ради, то може да буде на штету другима; или нека личност може радити што, а да се необзире колико је дужна за потребу благостања других. У томе случају ту личност може да казни јавно мнење, ако и не закон. Чим који део владања једне личности засеца штетно у интересе других, друштво треба да учини правду. А да-ли ће обште добро бити подпомогнуто посредовањем друштва, или неће: то питање отвара се за већање. Али, таквоме питању неможе бити места, ако се владање једне личности недотиче ничијих других, него само њених интереса, или ако се оно немора дотицати интереса других људи, осим ако ови хоћеју (предпостављајућ' да су пунолетни и здраве памети). Накратко, за своју радњу личност неодговара друштву, уколико се та радња нетиче ничијих других, него само

њених интереса. Једино чиме друштво може властито изразити да одобрава, или да неодобрава владање те личности, јесте: да се овој даје савета и поуке, да се она убеђава, или да је се клоне други људи, ако ови налазе да је то нужно за собствено њихово добро. Личност је одговорна за све што чини на штету другима; а друштво је сме подвргнути законитој казни, ако је ова нужна за његову заштиту."

По своме позиву јавна власт сва је ради слободе. Она треба да буде снажна, али под условом да своју снагу употреби на заштиту и на одбрану слободе. Власт неможе доћи у противност са слободом, осим ако се изметне у насиље и неправду. Али тако изметнута власт престаје бити израз обште воље; јер обшта свест неможе никад бити противу слободе, која је право и интерес свију. Ко би хтео да неограничено, или абсолутно, господари над другима, или да мимо и противу обште воље влада и управља друштвом, тај би већ тиме дао оставку на закониту власт. Сваки у друштву има право, да се одупре господарству које се одпађује од обште воље, и које у деспотизам и тиранију прелази; а сви су дужни радити да се власт сведе у границе у којима ће бити чуварка и бранилица слободе, једнаке за све, јемство и штит за правду.

II.

Као представница друштвеног живота, општина мора одговарати природном закону друштва.

Слобода једнака за све и за свакога треба да буде основно начело, а обште добро цељ обштинскоме животу, као и друштвеноме у обште.

Све што се само личности тиче, треба оставити личности; обштина нетреба да опредељује човеку како ће он у своме дому живити, или шта ће мислити и веровати. Мешање обштине у лични живот човека, било би повреда личне сло-

боде, насиље и неправда. Живити по пропису и под надзором обштине, значило би за човека небити господар од себе, него служити туђој вољи. Унижење човека до оруђа туђе воље јесте увреда за човештво; то је злочинство које здрави разум и наука осуђују.

У обштини, као и у друштву уобште, јавна власт јесте законита само кад извире из обште воље, и кад освештава и ујамчује слободу и једнакост у слободи, или правду. Она треба да представља скуп права и дужности, скуп интереса свију оних који у обштини живе.

Сваки има право да буде слободан, и дужност да поштује слободу других; отуд и обштини власт да, по мери своје снаге и својих средстава, чува и брани слободу свију. Сваки има право да слободно живи у обштини али и дужност да чини и даје што по правди треба да учини и даде за обшту цељ: отуд и обштини, као скупу свију, власт да разрезује и сабира прирезе и порезе за обшту цељ, да управља и располаже обштинском благајном, обштинским добрима и приходима. Сваки је властан опуномоћити другога да у име њега и за њега ради неке послове његове; отуд и обштина има власт да изабере представнике и званичнике којима ће поверити оне послове, што их они који сачињавају обштину, немогу сви у скупу радити. Обштински представници и званичници могу радити у име свију и за све само оно, на што их сви — на основу слободног избора и обштим гласом — овласте. Којима друштво повери да управљају јавним пословима, ти остају под контролом свију, и јесу одговорни за све поверене послове. Обштина, као што је властна да неки део своје власти повери коме хоће, властна је и да одузме што је коме поверила. Право свију који живе у обштини, да контролишу управу обштинских послова, и да се брину о свему што осигурава слободан живот и напредак њихов, то право даје обштини власт да бди над оним стањем друштва, у коме сви могу јавно разговарати се и договарати

о судби свију, могу живом, писаном и штампаном речи казивати мисли своје о начину уређења и управе обштине, као и о свему што се свију тиче. За добро уређење и за разумну и поштену управу обштинских интереса, јавност је неодољиво нужна.

Питање је да-ли снага и средства обштине достижу за све потребе друштвеног живота, који она представља.

Један од битних услова обштинског живота јесте становање на близу, у истоме месту. Дакле и снага и средства обштине, саме за себе, своде се на изворе места. Али, потребе човека развијају се и шире даље, него што обично допиру извори једног места. А чим се оне разгранају и размноже толико, да им снага и средства обштине немогу држати равнотежу, настаје нужност да се рашири друштвена свеза. Таквом нужности разјасњује се и развитак друштва до облика државе, која уједињеном снагом разних обштина постиже оне користи, за које извори, снага и средства ни једне обштине за себе недостижу.

Како стоји обштина према држави?

Што смо напред казали о друштву у обште, то важи за државу као и за обштину. Сва је разлика у размеру. Обштина је скуп становника једног места, а држава скуп разних обштина; обштина почиње од личности, држава од обштине; обштина посредује свезу између мештана и државе; држава између људи и човештва.

Као што човек треба да призна власт обштине, да би на обштинском огњишту нашао снаге и заштите коју сам неби могао себи дати, кад би усамљено живео, тако и обштина треба да призна власт државе, да би њени грађани имали и оне снаге, и оних јемстава за слободу и напредак, што им обштина сама за себе неможе дати.

По природи ствари снага и независност, па дакле и власт обштине, налази на делу своје границе у границама места. Изван граница места тек уједињена снага разних обштина,

или снага државе, може да осигура и личности и општини користи што оне саме за себе постићи немогу.

У природи државе, као уједињене снаге општина, није никако да она у самој општини чини оно што грађани појединце или као општина за себе учинити могу, него само оно што они ни појединце ни као општина немогу да учине за општу слободу и општи напредак.

У питању како стоји општина према човеку и према држави, ваља дакле разликовати: шта је лично, шта мештанско (локално), шта опште (народно, државно). Свакој личности треба да буде слободно све што се само те личности тиче; свака општина нека је самостална и независна у свему што се само ње тиче; а држава да обухвати све што се тиче опште свезе друштвене, што је од интереса са све општине и грађане, што се општи интерес зове. Другим речима: сваки човек јесте господар од себе; свака општина јесте властна од свега што се тиче места које она захвата (што је локално): а држава бди над оним што је народно, опште, или што се свију тиче.

Нека општина црпе своју власт из опште воље, а на основу слободе и правде, па је она у своме хатару подпуно властна да сама води бригу о себи, и да управља својим интересима. За то говори сама природа ствари. Они који живе у једноме месту, имају нешто заједничко, општинско, што се нетиче других места; па је и праведно да се они сами брину о томе што се само њих тиче. Свакоме своја брига. Да бригу једне општине деле и они који неделе интересе те општине, томе нема разлога.

Неимајућ' ни од кога споља зависити у својим унутрашњим пословима и својој унутрашњој управи, општина је властна: да сама бира представнике и званичнике своје, и да им одређује плату; да сама разрезује и сабира порезе и прирезе у хатару своме; да сама води бригу о добрима, о приходима и потребама својим; да сама одржава јавни

ред и мир на огњишту своме; да сама бди над чистотом јавних нарави, над јавном здравствености, и над свима интересима места. Установе јавног доброчинства, јавне болнице и делење помоћи сиромасима; тржишта, друмови и друга средства и установе за јавни саобраћај; чистота, осветљење и калдрмисање улица; доводење потребне и одводење непотребне воде; моралност јавних забава и јавног проводења; наткратко, све што се тиче само оних који живе у једноме месту, све је то предмет општинске бриге — у границама снаге и средстава општине.

Општина је властна да слободно и независно ради све што се само ње тиче; али, ништа мимо тога.

Што се тиче целокупног народа, или свију општина и грађана, што једну државу сачињавају, о томе држава бригу води.

Начело узајмности што све делове народа сроћава, и у неку целину сједињава, нужност која општине доводи у ширу свезу државе, право свију да заједно воде бригу о ономе што се свију тиче, — доносе собом да држава, као скуп свију, бди над општином, и да допуњава радњу ове, свугде где општински извори недају колико треба снаге и средства за слободу и напредак, за подмирење потреба људских.

Казалисмо да јавна или друштвена власт црпе своју законитост из поверења свију, из опште воље, на основу слободе једнаке за све. Дакле, и држава има признати свима општинама, као и свима грађанима, једнаку слободу, једнако право, те да своју власт општом вољом потврдити може.

Држава има да заштићава и брани општу слободу и напредак, општи интерес. У тој цели она може, слободном вољом свију, доносити законе који ће за све једнако важити, законе опште.

Сваки човек, као господар од себе, има право да се удружује са другим људима за опште добро, и да слободно уговора с њима услове за међусобну свезу и узајмност.

На што сваки човек право има, на то имају право и сви у скупу. По томе основу и општи закон има определити и утврдити одношаје између општине и државе, као и све друге услове и јемства за слободу и напредак свију.

Узев једнакост за основно начело, општи закон треба да определи права и дужности општине и грађанина, као и власт и дужности државе. Једнакост собом доноси узајмност, по којој нико неможе имати права без дужности, ни дужности без права. У правој једнакости и узајмности право и дужност недаду се оделити једно од другога, они су као лице и наличје једне исте битности. Према томе и дужности грађана наспрам општине и државе, имају се мерити правима које им општина и држава ујамчују. Преко те мере грађани недугују ништа ни општини ни држави, и ове немају ништа од њих тражити. На исти начин мере се и дужности општине спрам државе, тако да држава нема спрам општине више власти, него колико јој је нужно да би осигурала и ујамчила право, слободу и напредак свију.

Друштво као што је властно да даје опште законе, властно је и да бди над извршењем њиховим. У томе смислу и држави се признаје власт да законе опште у поштовању одржава. Држава је властна да чува и брани слободу свију, да бди над општим интересима; али, њена власт несме се изметути у насиље и неправду. Она несме допустити, да се повреди општи интерес, да се име и власт општине употреби противу народне целокупности и на општу штету; али она несме на себе узети да сама решава општинска питања, и да сама управља општинским интересима. По крајњој нужди, може се трпити да држава и заустави неки општински посао, или да уздржи општину од неког предузећа; али, она није властна да укине или суспендује саму установу општине, да сама бира представнике, или поставља званичнике општини.

Само у границама правде, на основу закона допетог слободним гласом и обштом вољом народа, и само онако као што закон наређује, може држава обштину на дужност опэменути и упутити. Разлог и убеђавање, савет и поука, обавештење и светлост истине јесу најдостојнија средства за измирење реда и слободе, у народу који себе појми и поштује.

Да држава, или управо они који говоре и раде у име државе, могу доћи и у сукоб са појединим деловима, или члановима државе, то треба да буде предвиђено у обштем закону, и уједно састарано: да се такви сукоби праведно, а што простије и брже, са што мање трошка, дангубе и жртве, а што трајније и подпуније расправе и реше.

Начело једнакости хоће да се код истих судова који суде грађанима, тражи правице и противу злоупотребљења обштинске, као и противу злоупотребљења државне власти.

Ту се, наравно, предпоставља: да судска, као и сваколика јавна власт, извире из самога народа, да овај сам слободно судије бира, па у тој предпоставци хоће се да и они којима се повери обштинска, и они којима се повери државна власт, зависе сви од редовних закона и судова; да сви стоје под контролом јавне правде, и да сваки одговара за оно што учини противно закону.

Да се обштински и државни званичници немогу обтужити и судити код оних истих судова, који суде и другим грађанима; да се „чиновници" заклањају од редовног суђења, под изговором да се мора искати „предходно одобрење више власти": такво што може бивати и пролазити само где невлада обшта воља, или где начело правне једнакости није прешло у прави живот. Где једнакост права у истини постоји, ту она влада политичним као и приватним одношајима, ту су „чиновник" и грађанин сасвим равни пред законом и судом.

Као што може бити спора о праву, може бити и одпора извршењу судске пресуде. То такође треба да буде пред-

виђено у обштем закону, и уједно наређено како да се такви одпори савладају.

Изрећи правицу, а немати снаге да се и на делу правица у поштовању одржи, то би изгледало као да се само снева о правици. Кад се баш мора употребити снага за извршење пресуде која правду изриче, треба је употребити у оној мери, у којој је нужна да би се одпор савладао. Ако је савладати одпор једнога или неколицине, за то може достизати обична снага обштинске полиције. Ако-ли је савлађивати одпор једне или више обштина, једног или више делова државе, онда је нужна знатнија снага. Особито треба имати на уму опасност грађанског рата, који лако може букнути у сукобу између разних делова државе. Обшти закон треба да предвиди могућност и те опасности, па да се побрине како да се она одклони или савлада, тим пре што би грађански рат могао дати прилике да се развије и утврди деспотизам унутра, или да освојачка сила споља земљу притисне. Да би се савладао сукоб који грози да пређе у грађански рат, за то треба тражити снаге у самоме народу. Наравно, народ може располагати својом снагом тек кад сам собом управља. Поверити онима који су на челу политичне или државне управе, да они располажу народним снагом за угушење унутрашњих сукоба, то је опасно. Лако се може догодити да и ови као једна страна буду умешани у домаће сукобе, које народном снагом савладати треба, па онда како да се од њих спасе правда и обште добро, кад баш они располажу оном снагом којом би се од њих бранити требало?! Противу злоупотребљења народне или обште снаге сматра се као најпоузданије ово јемство: да се та снага тек на захтевање законитог суда. и по одобрењу и под контролом сдободног народног представништва, може у покрет ставити. А то предпоставља да је народна снага и у војеном погледу уређена онако, како нико неће имати власти, и неће моћи да ту снагу обрне

противу слободе и правде, противу обште воље и обштег добра.

III.

Двојаки одношај обштине, према човеку и према држави, треба да буде представљен и у обштинском уређењу.

Као скуп људи који живе у истом месту, и скуп заједничких интереса тих људи, обштина треба да сама за себе представља неко огњиште друштвеног живота. А као што целокупна представља један део друге, веће — народне, или државне целокупности, обштина треба да заједно са другим деловима народа, или државе, служи обштем добру.

Да би могла бити огњиште друштвеног живота у своме месту, обштина треба да сједини у себи све услове који су јој нужни, да би своју унутрашњу самосталност на делу потврдити могла.

Пре свега она треба да бројем становника и просторијом хатара буде толика: да може развити обштинску свест и обштинску власт, да може имати своје школе, своје јавне скупове и договоре, своје изабрано представништво, своје одговорне званичнике, своје мештанске изворе за своје унутрашње потребе, своју собствену снагу за свој домаћи живот. Шака људи, прикупљених око једне обштинске куће, или око какве цркве, једва да може избећи жалосну улогу „стада“ под палицом једног незналичког „старешине“, који се слепо повија за силом јачега — па носио овај име државне или црквене власти. У Америци обштине већином броје свака више него иљаду душа, и ту видимо да друштвени живот збиља од свију грађана свој покрет добија, видимо да јавна власт извире из самога народа. И тек тај размер сматра се као довољан за уређење обштине, као друштва слободних људи, којим управља општа свест и обшта воља. Испод тог размера, испод броја од иљаде душа, једва да може бити снаге и колико је треба за најпрече потребе

обштинског живота. Неки иду још и даље, па траже да се обштина рашири до размера једне жупаније, или једног округа. У Француској, у 1848. неки публицисте предлагаху, па је и Ламенеј у своме нацрту устава изустио, да сваки данашњи кантон (жупанија) сачињава по једну обштину (Chaque canton actuel forme une commune). Али, ту се заборавља да становање на близу, у суседству, у једном истом месту, јесте један од битних услова обштинског живота. Преносом обштине у главно место кантона, несамо да би се повредило чуство домаће самосталности у становника других места тога кантона, него би се овим местима одузела и могућност, да прикупе и сједине у себи прве и најпрече основе друштвеног живота, те да свако од њих постане неко огњиште умне и политичне снаге. Признавајућ' да би се обштински живот потрео на самоме извору своме, ако свако место неби у себи имало средиште снаге своје, неки су предлагали да се свака, до размера жупаније, или округа, поширена обштина подели на онолико малих обштина, или полу-обштина, подобштина (sous-commune), колико је разних места у жупанији или округу. Али, заменити досадањи назив обштине именом подобштине, а досадањи назив жупаније, или округа, именом обштине, значило би само име променити.

Ваља признати, међутим, да стара Европа, којој су становници понајвише или густо збијени у велике вароши, или редко расути на села, недаје правог размера за утврђење обштинске самосталности. Да се томе несаразмеру доскочи, требало би стару Европу из темеља преобразити. Докле она остаје као што је, једва да се за ојачање малих обштина може учинити више што, него да се споје у једну обштину она сеоца, или засеоци, што једно другоме на близу леже, тако да могу имати заједничких мештанских интереса.

Извори из којих обштина црпе средства своја, треба да одговарају потребама њеним. Те изворе сачињавају по

правилу прирези и порезе које грађани плаћају, и добра којима општина властито располаже. Општинска добра састоје се обично: из општинских домова и сграда што служе на општу корист, као што су: школе, општинске куће, цркве, болнице, позоришта и друге сграде што су о трошку општине подигнуте, или општини уступљене; даље, из пољских добара, као: шума, забрана, ливада, пашњака, испуста, ритова, и т. д. Скоро у свакој општини има земље што као пуста лежи, па и та се сматра као општинско добро. У ред општинских добара, или општинске имаовине, уврштују се и јавна места, улице, тржишта и шеталишта. Колико ће и каквих извора општина за своје потребе имати, о томе треба да се сама брине; а законом има да се ујамчи свакој општини слобода управљања и располагања са имаовином која јој припада. — Искуство је доказало, да није од користи оставити општинске земље да их сваки по вољи употребљава и ужива. Јер тада се сваки граби да што више на своју корист употреби те земље, а нико неће да се брине и како ће се оне у добром стању одржати, с тога се оне најпосле сасвим изцрпеју, те на општу штету залудно леже. А и ко да штеди, и да својим трудом и трошком у добром стању одржава земље, од којих вуку корист и толики други, који неће да деле жртве што се ишту да би се та корист вући могла?! У новије време општинске земље или се деле међу грађане, или се с њима располаже онако, како ће приход од њих у општинску благајну тећи. Да се сва земља у општинском хатару подели међу грађане, а да ништа неостане на расположењу општини, то може и да небуде свугде од користи. Где општина нема земље од које би приходе сабирала, ту се све потребе општинске прирезом и порезом грађана подмиривати морају, а колико је и колико места, у којима би се радије оставиле неподмирене и важније потребе општинске, него што би се хтело више приреза и пореза дати! Ако општина има

својих земаља и непокретних добара, то је добро и за оснивање општинског кредита; од прихода тих земаља и добара могу се издржавати и школе, свештенство и општински званичници; а могу и друго разне потребе општине подмиривати. Најпосле, општинске земље служе као једна свеза више за утврђење друштвене заједнице међу грађанима: оне припомажу да се развије чуство домаће самосталности, повећавају жељу да се одржи општинска независност, и тако множе моралне интересе општине.

Даље јемство за уређење општине као слободног друштва, јесте деоба и распоред послова јавне власти.

Јавна власт извире из опште воље, па од ове зависе правно и сви послови те власти. Општа воља може делити и сједињавати те послове како за најбоље нађе, може их изабраним представницима и пуномоћницима поверавати, и од њих натраг узимати кадгод потребно буде. Искуство и наука осветтали су за деобу и распоред јавних послова у друштву, па дакле и у општини, ова правила:

Сви раде оне послове које је нужно и које могу сви да раде; а послови које немогу и неморају сви радити, и који се боље обављају кад их сви нераде, ти послови поверавају се изабраним људима. Па онда, послови који нису међу собом сродни, раде се боље кад се поделе на струке и стручне знаоце и вештаке; у рукама истих људи могу се сјединити само они послови, који се дају заједно радити, и који се најбоље раде кад се у свези раде.

Тако је и нужно и могућно, да сви бирају коме ће из своје средине поверити оне општинске послове, што немогу и није нужно да сви раде. Општина се неби могла појмити као друштво слободних људи, ако они који плаћају порез и прирез, неби сви слободно гласали коме ће се поверити да решава, на што и како да се порез и прирез троши; или, ако се општински избори неби чинили општим гласањем, као непосредним изразом воље свију, из које треба

да извире јавна власт. Питање је само, под којим условом обште гласање може да изрази праву обшту вољу. Ти услови јесу:

1) Да се грађани слободно састају, разговарају и договарају, да путем штампе, писмено и иначе слободно казују једно другоме мисли, искуство и уверење. Тек тако могу се они међу собом као што треба познати, те свестно и савестно определити се за кога ће свој глас дати.

2) Да се они који имају политичну и административну власт у рукама, немешају у обштинске изборе; њихов утицај може лако да смета слободи гласања, па и да је сасвим спречи.

3) Да гласање буде тајно. То је нужно да би се очувала независност гласа. Треба само узети на ум људску природу такву каква је, па да се појми та нужност. Кад се јавно гласа, може овај или онај грађанин лако постати предмет освете, што је за овога или за онога дао свој глас; а и један једини пример такве освете доста је, да би се застрашиле стотине других грађана, и да би се учинило да они неискрено гласају.

4) Да се непосредно гласа. Сви имају право да гласају па и сваки нека употреби то право. Под изговором да сви нису способни за зрело гласање, неки предлажу да се из средине свију изаберу само неки, па да ови у име свију обштинске изборе обаве. Али, ако сви неби били способни да зрело гласају, онда одкуд би они били способни да изберу ваљане бираче, који ће у име свију обштинске изборе чинити?! Само за бирање извесних обштинских званичника допушта се посредно гласање; а то једино из разлога што се извесни избори све боље обавити могу, што је мање галаме а више тишине, тако н. пр. избори стручних зналаца и вештака, за стручне послове.

5) Сви који имају право да гласају у изборима обштине, треба да сачињавају уједињен скуп за све изборе места,

а не да се деле на разне скупове, или тела, од којих би неки овај, а други онај избор у обштини обављали. Заједничком сарадњом свију у свима изборима развија се и снажи обшта свест о праву и дужности, о слободи и одговорности, свест без које неможе да буде правог обштинског живота и напредка. —

Да сви колико их има у обштини раде не само бирачке него и све друге послове обштинске, то се све мање може захтевати, што више становника обштина броји. Само у мањим обштинама могу се сви грађани у свако доба прикупљати, да би сви заједно свако обштинско питање решавали, и сваки обштински посао радили. Али у већим обштинама, то није могућно. Ту су потребе, интереси и послови обштине многостручнији и развитији, те се и више размишљања, више времена и пажње, више спремности за њих иште, него што се може имати у гомили свију грађана једне бројем знатније обштине. Отуд и правило, да се у већим обштинама установе особити органи за оне обштинске послове, које немогу сви у гомили радити. Органи ти деле се у главноме на двоје:

1) Обштинско представништво.

2) Обштинска управа.

Обштинско представништво сачињавају они које обштина из своје средине слободним гласом свију, обштим гласањем, изабере, да би је на делу представљали. По начелу правне једнакости, сваки грађанин може учествовати у избору обштинских представника; а сваки који може бирати обштинске представнике, може и сам за обштинског представника изабран бити. Изабрани представници обштине решавају, у име свију, питања што се свију тичу, и воде бригу о свему што се обштински интерес зове. Они сачињавају тако рећи законодавну скупштину у обштини, и раде независно у границама законитости. Да би се постигла умна и морална сагласност у одлукама обштинским, и заједничка сарадња свију за об-

штинску цељ, свака обштина треба да има само једно представништво за своје обштинске интересе. По правилу сви делови једног места, или једне обштине, имају истоветне интересе. За све њих има да се исто ради и на исто троши, па и установе могу за све исте бити. Изузимају се цркве, које је најбоље оставити парохијској управи, и још неке ствари што без велике штете могу бити различне за разне крајеве места, н. пр: осветљење и калдрмисање улица, уређење тржишта и пристаништа, доводење и одводење воде. Велике вароши, у којима би разни крајеви представљали различне интересе места, тако да би се и на разне обштинске округе делиле, неби давале могућности да се уреди и развије заједничка сарадња свију за обштинску цељ.

Друштво, или скуп свију који бирају обштинске представнике, стоји као највиша (суверенска) контрола над овима. А најдостојније и најсигурније јемство контроле јесте: да представништво ради свету на видику, да му састанци буду јавни, да се радња његова слободно претреса, путем штампе као и живом речи, на јавним зборовима. Кад пред лицем света раде, кад се свака реч и сваки посао њихов јавности предаје, кад они који су их изабрали, кад цео народ гледа сваки покрет и слуша сваки глас њихов, па одобрава и узноси што је разумно, добро и узвишено, а куди и осуђује што је глупо, подло и несавесно: обштински представници тада ће се, наравно, пре надметати ко ће мудрије, поштеније и боље послужити обштем добру, него него што ће се усудити да на обшту штету раде. Под контролом јавности скупштина обштинских представника служила би као најбоља школа за своје чланове. Ако би ови који пут учинили што неби ваљало, суд јавне критике оценио би њихову радњу, и они неби више то чинили. Тако би свака потоња скупштина користила се критиком пређашње, и најпосле би се дотерало, да обштина буде достојно и верно представљена.

Општинска управа састоји се из званичника који се изаберу да извршују одлуке општинског представништва, и да одржавају законе у поштовању и уважењу. Општинске званичнике, или бар главније међу њима бира скуп свију грађана, који бира и општинске представнике: споредне општинске званичнике може бирати и општинско представништво, наравно ако га општа воља, или закон, на то овласти. У већим општинама управа мора имати више званичника; а колико управо, то зависи од потребе посла. У малим општинама може бити доста и један старешина са неколико помоћника. Била општина ма колика, правило је: да управа општинска буде што простија, што скромнија, и што јевтинија. Званичници општинске управе јесу само пуномоћници и заступници општине; а као такви они су одговорни пред овом, или пред скупштином представника њених. Они су дужни служити само општем добру; а да би се избегло свако злоупотребљење власти, њихов положај мора се определити овако: да они буду прости извршиоци опште воље, а да немогу ништа предузети и извршити изван граница општинског устава, и мимо одлука општинског преставништва. Они треба да се бирају за извесно време; а општина остаје властна да их са звања уклони кадгод за нужно нађе. Зависећи тако од општине, они ће се, наравно, трудити да верношћу, вредноћом и поштењем одрже и умноже оно поверење, које им општина једном попокаже. Свака радња заслужује своју награду, па и званичници управе треба да имају своју плату; тиме ће се они учинити и строго одговорним. Општина нетреба да се полакоми на безплатну службу. Искуство је толико и толико пута потврдило, да у општини, као и на политичном пољу уопште, најскупље стаје служба оних који бајаги „без плате“ служе. Послови управе општинске деле се по својој природи на разне струке; за сваку струку нужно је стручно знање, стручна спремност. Дакле и кад се званичници би-

рају, главно је питање: ко је за шта. За сваки посао треба изабрати човека који је за тај посао, и у кога се може имати вере да ће своју дужност савестно извршивати; нека је избор као што треба, па нека је сваком обштинском званичнику проста плата коју заслужи. Положај званичника у обштини треба да је сасвим чист од лажног спољашњег блеска, од сујетне надутости и „ауторитетског“ разметања. Ништа није горе, него кад јавни званичници уврте себи у главу, да су они нешто више него обични грађани, па у своме заносу све жртвују својој гордости и саможивости, своме уображеном првенству над другима, и празној праски свога „чина“, или своје „титуле“. Ту је друштво као осуђено да страда од њихове глупости и њиховог зулума. Особито треба избегавати све што даје лажну сјајност положају обштинског старешине. Овај треба да има под својом влашћу друге званичнике обштинске управе, али и да сам стоји под заповешћу обштине, којој је, као што напред напоменусмо, само пуномоћник. Они којима он заповеда треба да знају, да „и над попом попа има“, те да неслушају никога више него колико су дужни — из поштовања својих сограђана, и поштовања себе самих.

Обштина као што има право да бира званичнике управе, властна је и да контролише: да-ли они сви као што треба раде, и да неоставе неизвршено ништа што су дужни да изврше. Послови контроле неишту онакву деобу као послови управе. Сва одељења обштинске управе може контролисати једна иста надзорна власт, боље у обштем него у једностраном прегледу.

Толико о унутрашњем уређењу и о унутрашњој управи обштине. —

Односаји општине према држави уређују се државним уставом.

Ради олакшања управе данашња грађанска друштва деле се на жупаније, или округе (провинције, кантоне),

који стоје између обштине и државе. Устав треба да тачно определи како разни делови државе стоје међу собом, а како према целој држави. Свакоме округу, или свакој жупанији има се признати право унутрашње самоуправе, или право да за себе и независно решава сва она питања, и управља свима оним интересима, што се тичу само те жупаније или тог округа, а не и осталих делова државе. Разлози и начела што важе за самостално представништво и за самоуправу општине, и што смо их напред изложили, важе и за самостално представништво и за самоуправу округа или жупаније. А у одношајима обштина, округа или жупанија међу собом и према држави, треба све да се оснива на слободи и правди, на узајмности.

И тако, по начелу унутрашње самосталности и спољашње независности, обштина може чинити услуге округу, жупанији и држави само под условом, да и округ, жупанија и држава њој услугу чине. Кад округу, жупанији и држави затреба каква услуга обштине, њихова власт обраћа се обштинској власти, а ова даје налоге својим званичницима. Никад обштински званичници нетреба да примају налоге непосредно од окружне, од жупанијске и од државне власти; тек као званичници обштине и под непосредном заповешћу ове, могу они чинити услуге округу, жупанији и држави.

Међу услугама које обштински званичници могу чинити округу, жупанији и држави, да споменемо пре свега сабирање пореза. Знатно се уштеђује и трошак и време кад обштина, скупљајући порез за своје потребе, скупља уједно и порез за округ, или за жупанију и за државу. С друге стране, оно што обштина има платити округу, или жупанији и држави, припада у ствари обштинским трошковима, па како би она и допустила да други, а не њени званичници скупљају од њених становника порез који њеним трошковима припада? Допустити да други а не обштински званичници скупљају порез у обштини, то се неслаже ни са

начелом општинске самосталности. — Као што општина подмирује неки део окружних, или жупанијских, и државних трошкова, тако и округ, жупанија и држава могу подмиривати неки део општинских трошкова, н. пр. кад се у општини имају подићи какве јавне сграде од општег интереса, које општина није у стању сама о свом трошку направити. —

Општински званичници могу, даље, чинити округу, или жупанији, и држави полицајне и друге услуге што се састоје у употребљењу јавне снаге. И те услуге треба општински званичници да чине вазда само у име општине и без икакве припомоћи са стране. Нема никаква разлога да она власт која нема свога извора у општини, власт окружна или жупанијска и државна, да та власт држи своје собствене полицаје, или друге агенте у општини; пустити такве агенте у општину, значило би посејати семе вечитог сукоба између унутрашње и спољашње власти.

Сукоби и непријатељства између општинске власти и других власти у држави, постају поглавито кад званичници који у име „више власти“ говоре и раде, кад ти званичници саревњиво грамзе за ширењем утицаја, а особито кад хоћеју да они све појединости у општини „регулишу“ и „администрују“. Устав треба да предвиди могућност таквих сукоба, па да нареди како ће се они одклањати или расправљати; то смо већ напред казали.

Да би се ближе определило како општина стоји према већим деловима државе и према целој држави, треба разликовати који су интереси и послови само општински, а који државни.

Као што смо и напред напоменули, што се само општине тиче, што је мештанско (локално), све је то интерес и посао саме општине; дакле се и држава нема мешати у ништа од свега тога. Али, држава има бдити, да општина остане у правоме кругу своје власти, и да никако неповреди општа

права грађана. Та права јесу: слобода човека, као што смо је напред определили (са слободом савести и вероисповеди, слободом мисли и речи, слободом науке и предавања, слободом штампе, слободом привреде и собствености, слободом састанка и удружења, слободом кретања и становања, слободом брака и оснивања фамилије) и једнакост свију пред законом и судом; држава мора водити бригу да та права буду једнакоујамчена и осигурана за све грађане, у свима општинама, и све што се у том погледу уреди, има вазда стојати под надзором државе. Накратко, о свему што се тиче свију који у држави живе, што је од интереса за цео народ, о свему томе држава треба да се брине. Тако н. пр. полиција, судови, апсане, ако се и увршћују међу предмете обштинске бриге и обштинског трошка, треба да буду под надзором државе, јер се тичу обштег права и обштег интереса. Држава несме допустити ништа што би могло учинити, да овај или онај крај њен постане огњиште јавног разврата и покварености, или легло и прибежиште разбојништва и злочинства; опасност која би отуд обштим интересима народа грозила, јесте очевидна.

За очување обштих интереса није нужно, да држава има својих званичника у обштини; доста је да она бди само да обштински званичници чине што су дужни. Сасвим је природно, да они који стално живе у обштини, боље познају људе и ствари у своме месту, него они који би ту само за време били; дакле се и за обштинске званичнике предпоставља, да су способнији за појединости мештанске, обштинске управе.

Међутим, знање и искуство обштинских званичника своди се обично на искуство и знање места у коме они живе; докле државна власт, по своме положају, пре може да прикупи и у себи сједини знања и искуства разних обштина, свега народа, и уз то још искуства и знања целог напредујућег човештва. Отуд и предпоставка, да државна власт

може дубље проникhи начела јавне управе — обштинске као и државне; да је спремнија давати упутства за сваку грану обштинске управе, уколико се та тиче обштег интереса, и бдити над извршењем обштих закона. Да би што боље одговорила своме позиву, државна власт треба да сабира знања и искуства са свију крајева земље, па да искуство и знање сваког места доставља свима другима. У тој цели она треба да је у непрекидној свези са свима местима; да се непрестано извештава о њиховом искуству и знању, и опет да она своја искуства и знања њима саобштава, да даје савете који се од ње поиште.

Ако би обштина повредила обште законе, и радила противу народног интереса, или би сметала остварењу обште цели државне, држава је властна, да је поврати у границе закона, и да је на дужност упути.

Обштина је трајно друштво; живи чланови њени јесу властни само од себе и од плодова своје радње, а немају права да располажу и са будућим грађанима. Држава је властна, дакле, да и будуће грађане заштићује противу сваког терета и штете што би им обштина натурити могла. Она неможе допустити, да живи чланови обштине безусловно располажу и оном обштинском имаовином, коју нису они сами стекли, и мора бдити да обштина дугом и ничим необтерати будуће грађане.

Тако исто држава има бдити да се порез у обштини по једнаком начелу, по правди разрезује; а не онако како би неки падали и пропадали под теретом пореза, докле га други ни осетили неби. Уобште, држава је властна да неда обштинској власти изметнути се у притисак и угњетавање слабијега јачим, сиромаха богатим, скромнога и мирнога разузданим и бесним.

Такав је значај и положај обштине, такви су јој природни основи уређења и управе, таква унутрашња самосталност и спољашња узајмност њена.

IV.

Историјски развитак обштине.

Историјски развитак обштине није свугде и у свему сагласан са природним начелима обштинскога живота; он се често подупире на основе што се недаду довести у сагласност, и што остају у противности међу собом. Ево како се у главноме обштина историјски развила:

На сваком ступњу друштвеног развитка указује се нешто што у основи одговара појму о обштини, и што представља као неку клицу политичног уређења.

У патријархална времена обштина се представља у простом облику дивљачког племена. У том облику свеза крвног сродства држи на близу човека човеку. Живећи заједно, чланови племена долазе сваки час у додир. Међу њима развија се непрекидна размена осећања и мисли, која је душа обштинскоме животу. Племе се изводи из племена као рој из кошнице. Деобом земаља између чланова породице оснива се самосталност нових племена. Тако су дванајест синова праоца Јакова поделили земље међу собом, и основали дванајест нових племена. Свако ново племе признавало је обштинску власт у старешинству свога оснниваоца.

Обштина мења облик свој као што се човештво развија; али, вазда и свугде остаје она као нужна и природна основа друштву.

У старих Грка подижу се обштине као неке мале државице; или, државице се указују у облику обштине, као у најстаријем облику своме. Те обштине-државице саме се уређиваху, саме собом владаху и управљаху, као неке мале републике. Нагомилане на маломе земљишту, оне осећаху потребу да се шире, па било и једна о трошку друге. Отуд учестани сукоби и ратови међу њима. Крваво искуство отвори им очи, да увиде да је свака за себе слаба и несигурна, противу нападаја споља, и да тек у савезу

једна с другом могу ојачати и утврдити се. Тако су постали савези општина-државица. (Амфиктиониа, Ахаја, и др.)

Римљанима се приписује да су покренули идеју државе. Међутим, ако су и биле државно свезане, општине Римске разликоваху се између себе мером своје самосталности. Највише самосталности имале су таконазв. муниципије (municipia), или муниципалне вароши. То беху општине, или вароши, којима се признало право да се управљају саме, по својим собственим законима (propria lex), и да из своје средине бирају своје општинске званичнике. Оне имађаху свака свој општински, или варошки, савет, који се звао куриа (Curia), и који је управљао општинским интересима и пословима. С почетка је народ, у свакој општини, бирао чланове томе савету, назване декурионе; доцније звање ових постало је наследно, а кад је који без наследника умро, општински савет бирао је другога на његово место. Декуриони давали су кауцију, кад су примали звање. У послеђња времена царевине звање општинских саветника било је врло кобно; они беху одговорни несамо вароши за управу општинских послова, него и држави за сабирање пореза. Општинском савету председавали су два консула, или дуумвира, који су и судску власт извршивали. Број општинских званичника множио се мало по мало. Рим имађаше с почетка два квестора, или званичника који су управљали општинском благајном; а доцније и префекта, или управитеља вароши. За тим су установљени: едили, или званичници за надгледање јавних грађевина: едили који су бдили над јавним наравима; и претори, као судски званичници. Под Августом уведено је и звање ноћног надзорника, који је био дужан грађанима помоћ давати, у случају пожара и друге неприлике.

Уопште се може рећи, да је Римска муниципија имала независну унутрашњу управу. Тек доцније натурена су јој

у источној царевини, уставом цара Леона, нека ограничења, што се тичу osпољивања обштинских добара.

Било је и села која су имала своје курие; мања села сједињавала су се у једну обштину, а овој се главно место звало metrocomia.

Муниципално уређење пренели су Римљани и у своје колоније. Која би се варош одупирала господарству Рима, ту овај није остављао на миру, докле јој становнике неби силом раселио на другу страну; па онда је на њихово место населио своје војнике; овима је дао муниципално уређење, и поделио им добра расељених становника.

И варошима које су учиниле какву велику услугу царевини Римској, делио је Рим муниципалне повластице.

Вароши које су саревњиво, поносно и снажно браниле своју обштинску слободу, Римљани примаху за савезнице, остављајући им да се као муниципије, т. ј. по својим собственим законима управљају, али под условом, да плаћају царевини неки данак, и да признају Римско врховенство (ауторитет).

Изузев нека ограничења која је Рим освојеним варошима натурао, и те вароши имале су скоро такво исто муниципално уређење. Многе освојене вароши Рим је подчинио власти једног префекта, кога им је он постављао. —

Историјски је доказано, да је обштинско уређење данашњих вароша у Европи понајвише удешено по примеру варошких обштина Римских, и то као што су ове под царевима биле.

О прастарим Славенима, па и о Србима, зна се, да су имали своју мештанску самоуправу. Они живљаху у небројеним малим друштима, од којих је свако само собом управљало. Кад су Срби и Хрвати, од 5. до 7. столећа, заузели Римске области између Дунава и Јадранског мора, они беху подељени на племена, која стајаху у народној свези међу собом. Свако племе имало је своју независну

унутрашњу управу, или оно што се зове мештанска (локална) самоуправа; а сва укупно имала су заједничко, народно, представништво, познато у историји под именом: **већа** или **збор**. Тако прастара Славенска и Србска племена, са својим народним представништвом, у начелу одговараху идеји обштине у држави; она беху као клице политичне једнине, једнине којој је у Срба под Немањом облик народне државе дат.

Германи имали су такође одстарине мештанску самоуправу. Њихови обштински званичници, majores или villici, рађаху разне послове обштинске.

Пошто се на развалинама Римске царевине подигло у Европи властеоство (феудализам), приграбили су властелини обштинску управу у своје руке, и претворили је у наследну власт. Освојачка сила жртвовала је сваку слободу деспотијском господарству властелина; варошани као и сељани зависаху од ових. Који небеху властелини или племићи, дељаху се на **слободне**, на **простаке** и на **роботнике**, **Роботници** беху као оковани за грудву земље коју срађиваху (adscripti glebae); они се сматраху као ствар властелина, који беше наследни господар земље. Па морали су носити и особито одело, за разлику од слободних људи; а небеху властни да располажу ни са крпама које покриваху наготу њихову. Није било никакве власти која се могла мешати у одношаје између роботника и властелина; они беху на милост и немилост овима предани. **Простаци** (vilani) разликоваху се од роботника тиме, што могаху имати нешто као своје собствено. Они плаћаху властели известан данак; а што им преко тога остајаше, то беше њихово собствено. У осталоме и они зависаху од властеле. Таконазв. слободни људи имађаху тек неку сенку независности; њихови називи: conditionales, tributarii, arimanni потврђују, да и оно мало независности што су имали, беше везано за услове. По свој прилици, то су били

имаоци који су плаћали данак властели, било новцем, било производима и услугама; а њихов положај био је тако кобан и очајан, да су се често и сами одрицали своје назовислободе, која је понекад и од самог робовања мучнија била. У Немачкој, у Француској и у Инглеској опажаху се, свугде у исто време, знаци тако очајног положаја назови слободних људи.

У Срба одржавала се општинска самоуправа и у време властеоства; али само као повластица слободних вароша, или градова и тргова. Сељани стајаху према властели као и по осталој Европи. Они се дељаху на слободне и неслободне. Слободни беху познати под именом: малiи людiє, или себри; а неслободни називаху се: чловјек, или људин, отрок, раб. Неслободни, људини, отроци и раби нису могли бити нико други, него они роботници и робови, што су се налазили у Илирији поред слободног грађанства Римског, које су Срби затекли кад су Илирију заузели.

Тек од 11. столећа почеле су по Европи ускрсавати општине као нека острва слободе у мору властелинског зулума. Тада је, као што се мисли, и зачуло се први пут име општине. „Устанимо за општу ствар", „саставимо општину" беше усклик притиснутих и угњетених на разним крајевима Европе. У Француској почели су узимати име општине (commune) становници истог места, удружени ради заједничког одпора и одбране противу властелинског насиља. Прва таква општина установљена је у Мансу 1066. У 12. и 13. столећу пробуђен је дух општинске слободе по целој Европи. У Италији Мљетци, Ђенова, Пиза, Амалфи, Напољ и више вароша на северу ослободиле су се као независне општине, и уредиле као мале републике. Северне вароши саставиле су таконазв. Ломбардијски савез, који Милано и Павија предвођаху. У Немачкој ослобођење општина започеле су такође приморске вароши; ове су се подигле као мале републике, па су направиле и

савез за узајмну одбрану и заштиту, познат под именом Ханзе или Анзеатског савеза.

Ослобођењу обштина у средњем веку припомагаху разни догађаји и прилике. Тако у крсташким ратовима (који су се 1095. започели) изгибоше многи властелини без наследника. Њихове земље (спахилуци), остав' без господара, послужише као средство да се ускори ослобођење обштина. Власти монарха ишло је у рачун да се украти сила властеоству, које се беше и од ње отело; она је, дакле, подпомагала ослобођење обштина, као средство да се сломије сила властелинска. По том рачуну краљеви су за незнатну цену одкупљивали спахилуке изгинулих властелина, и црквене спахилуке, па су на њима, као и на другим својим добрима ослобођавали роботнике и неслободне, и ујамчавали им обштинску самоуправу, под условом да се они повременом одплатом искупљују. На пример краљева угледаху се и понеки властелини, те и они својим роботницима продаваху слободу, било на одплату у један мах, било на повремену одплату. — Разбојништво, које особито у време крсташких ратова беше маха узело, такође је допринело да се ускори ослобођење обштина. Ове служаху као бедем противу разбојништва, онако исто као и противу силе витезова, војвода и грофова, што грамзаху да присвоје оне спахилуке, којима господари у крсташким ратовима изгибоше. — И еснафи и радничке дружине, којима краљеви повластице раздаваху, послужише у многим варошима као моћни органи обштине.

Али, више него све друго помогао је ослобођењу обштина онај неуморни и одважни одпор, којим сами народи узбијаху силу и зулум светске и свештене властеле.

Народи, кад се у себе за своју слободу поуздају, некају се. Мислећи сами о себи, они долазе до свести шта као људи да учине за себе. Развита свест оружа им мишице, удваја њихово јуначко усиљавање, челичи их и чини

непобедивим пред непријатељем. Сложна борба уздиже их над њиховим угњетачима; ови осете сав терет својих грехова и свога злочинства, па уступају пред правом народа. Народним одпором сломљена је и у средњем веку сила властеоства. У своме страдању народи су пренули мишљу о себи. У кутовима радионица, на вечерњим састанцима, и гдегод се могаху поверено разговарати они који беху притиснути, говорило се: о зулуму властелинском, о глобама које угњетени више давати немогаху, о пустоши и убијствима што их угњетачи без казни чињаху, о повређеној женској части, која вапијаше за мушку освету, и о другим неправдама и увредама што их светске и свештене спахије над главом народа шираху. Летио је глас за гласом како је ово или оно, ближе или даље место јуначки устало, и од гнусног јарма ослободило се. То је рабрило оне који су још под притиском били; прво ново злочинство зулумћарског властелина подигло је и њих на ноге јуначке. Сваки је у страдању другога гледао своје собствено страдање, па је и своју сигурност у обштој одбрани тражио. Трговци, занатлије и пољски привредници, варошки и сеоски радници пружише једно другоме руку. Подиже се „кука и мотика“; по Европи се заори усклик: обштина! обштина!, и настаде ослобођење обштинско.

Ослобођене обштине имађаху своје уставе, за ујамчање права: да саме воде бригу о себи; да се њихови грађани слободно састају, договарају, па и оружају за своју одбрану; да саме одржавају ред и мир на своме огњишту. Са тако ујамченим правом обштине имађаху у својој власти и „крвави мач правде“; а њихов судски поступак беше толико унапређен, да се јавношћу и слободом осигуравала правица и у кривичним споровима. У познијем средњем веку варошке обштине имађаху своје законодавство, своје судове и своју полицију, своје финансије и војске. Оне уговараху савезе, тако да понеки народи беху представљени савезом

општина, савезом који је у неколико постао образац потоњем уређењу народних држава. Сеоске општине располагаху властито, собственички, са великим делом земаља у хатару своме; њихови становници употребљаваху заједнички те земље. Међутим, оне беху у многоме мање самосталне него варошке; а то што се поглавито подупираху на пољску привреду, и нарочито на заједнину поља и хатара, тако да се и њихово уређење општинско сводило на правила о уживању заједничке општинске имаовине. Но ипак су оне по старинским обичајима имале своју мештанску самоуправу.

Владаоци, који су у 12. и 13. столећу подпомагали ослобођење општина, да би сломили силу властеоства, обрнули су се у 14. столећу противу општинске слободе. У жељи да све на земљи притисну, они беху допустили да се измисли и простој светини попује: као да бајаги њима (владаоцима) власт долази с неба, од Бога, и по томе да се њиховој вољи све живо безусловно покорити мора. Дошав' до слободе и снаге, општине се почну одупирати о самовољи владалаца. Но ови развију сву снагу да би општине претворили у проста оруђа своја. Тако се одпочне покрет „политичне и административне централизације“, т. ј. покрет којим се сва власт прикупља и усредсређује онако, како разни делови државе, жупаније, окрузи (провинције, кантони) и општине неће сами на месту своје домаће послове радити, него ће и сва мештанска питања бити подчињена усредсређеној, или централној власти, те ће ова над сваким и над свима командовати, туторисати и контролисати.

Дуго би било по реду излагати шта се све и како у Европи чинило, да би се општине довеле под господарство и туторство усресређене политичне и административне власти. Доста је знати да је политична и административна централизација задала грдне ударе општинској слободи, тако

да се данас за ту слободу поглавито на нови свет, на Америку очи упирати морају. Знајући то, лако ћемо појмити одкуд се данашње обштине деле на мање или више ограничене, на мање или више слободне.

Као што нас се садашњост непосредно тиче, ми ћемо нарочито да погледамо на данашње уређење обштина.

V.

По данашњом уређењу своме обштине се дају свести на два главна облика:

1) на монархијски облик,

2) на републикански облик.

У монархији усредсређује се државна власт у личности владаоца, као у некој „светој и неприкосновеној личности". Представници тако усредсређене власти нетрпе да народ сам о себи бригу води, него хоћеју да они решавају сва питања која се по разним крајевима земље замећу, па тицала се она само једног места, једне жупаније и округа, или целе државе. Својом заповешћу и својим наредбама и налозима средсредна власт располаже свима силама у земљи, и све је њој подчињено. Њени званичници деле се на „предпостављене," или „више," „старије," и на „подчињене," или „ниже," „млађе". Старији заповедају без одговорности; а млађи морају да слушају без поговора, безусловно. Средсредна власт, као најјача, господари и над обштинама; она или сама над њима управља, самовољно постављајућ' и збацујућ' обштинске званичнике, или се задовољава да их (обштине) туторише и контролише.

У республици влада начело: да се сваки сам брине о ономе што се само њега тиче, а сви о ономе што се тиче свију. У питању које се свију тиче, нема „виших" и „нижих", „старијих" и „млађих", него су сви једнаки. Представљати све, радити у име свију, могу само они

које сви на то овласте, на основу слободног избора, обштег гласа. Они на које падне избор да у име и у интересу свију раде послове јавне власти, сматрају се као пуномоћници и заступници свију. Мимо власти коју им даје обште поверење, обшта воља, немају они друге власти. Воља свију јесте једини закон, а обште добро једина цељ свему што они раде. Друштво свију, у чије име они говоре и раде, стоји као суверен над њима; они су њему одговорни за све што учине противно његовој вољи и његовом интересу, као и за све што би дужни били учинити, а неби учинили. Закони који важе за све друге грађане, важе и за оне којима друштво повери да у име свију што раде. Противу чланова владе и других јавних званичника подносе се тужбе редовним судовима, као и противу других грађана; а нема да се чиновници заклањају од редовног суђења, под изговором да се за њих мора искати „предходно одобрење више власти.“

Као што се у республици оставља свакоме своје, т. ј. личности све што се само личности тиче, а друштву што се друштва тиче, тако је ту и обштина сама од себе властна. Она сама собом влада и управља; сама води бригу о добрима и приходима својим; сама расправља рачуне, и сва питања што се само ње тичу.

Таква су у начелу два главна облика.

Кад је питање о примени начела, долази још и један мешовити, таконазв. уставно-монархијски, или ограничено-монархијски облик, Ту је јавна власт уређена нешто монархијски, нешто республикански. Она је на врху наследна, да би као тврђа била; а ограђена је неким установама које јој недаду, као што се вели, да се изметне у пуку самовољу владаоца, који на врху стоји. Владалац и народ имали би да се узајмно ограничавају и контролишу, те да из њихове сагласности изиђе ред. У истини узајмно ограничавање и контролисање између вла-

даоца и народа значи узајмно мерење снаге што је један и други у делу имају. Ако-ли је друштво подељено на разне сталеже, уставно уређење власти изражава још и одношај, или размер силе, или снаге тих сталежа, т. ј. колико снаге који сталеж у делу има, толики је и његов део у ономе што се јавна власт зове.

Уређење општина у уставној монархији такође зависи од мере снаге коју оне у делу имају; колико је већа њихова снага у делу, толико мање зависе оне од „више власти„ ; а колико је мања снага њихова у делу, толико су више оне озго ограничене.

VI.

Монархиски облици.

Најживља слика монархијског облика општине дата је у Француској. Ту су централишући утицаји абсолутизма озго већ пре револуције били потрли самосталност општине. Наполеоновим освајањем и законодавством расађени су примери Француске централизације и по осталој Европи, тако да су се државе само војском и чиновништвом, бајонетима и бирократијом блистале, а општине, са својим друштвеним и мештанским значајем, претворене су као у неке државне заводе, сведене под туторстто „више администрације.“ Под царском владом, која је сву јавну власт у себи усредсређивала, беше општина у Француској, до најновијег времена, као просто оруђе у рукама оних који владу оличаваху. Царска влада мешала се у сва општинска питања; она је по вољи збацивала и постављала општинске старешине и њихове помоћнике, поништавала општинске одлуке, и дрмала општином како је хтела. Било је бајаги општини остављено, да сама бира саветнике своје (conseillers municipaux); али ако изабрани небеху влади по вољи, она их збациваше, па на место њихово постављаше неки „изванредан одбор (ко-

мисију)." Обштина небеше властна ни од својих добара и прихода; и ту је све „од више администрације" зависило. Обштини је на артији остављено право да предлоге чини; али, оно што је она предложила, могло се извршити тек пошто је одобрио цар, или префект, кога је царска влада постављала. Префект (старешина вароши или округа) постављаше званичнике који примају плату из обштинске благајне, а не сама обштина. И што која варош знатнија и важнија беше, то и њена обштина све више зависаше од царске владе. По правилу што је која обштина већа, то је у њој и више људи способних за јавне послове, и потоме више могућности да сама собом управља. Али, „виша политика" царске владе беше преврнула тај лоћички ред. Из страха да велике вароши непостану огњиште „опозиције", царска влада гледаше са неповерењем на те вароши. Тако Париз и Лион стајаху под командом царских префекта; у њима парадоваху „изванредне комисие", у пркос томе што те вароши имађаху у својој средини доста људи којима би оне могле поверити своје обштинске послове, кад би слободно бирале своје званичнике и представнике.

И у Шпанској као да је обштина по царско-францускои калупу дотеривана. Ту краљ поставља обштинског старешину у главним местима области, и у главним местима округа, која броје више од 2000 становника; а у другим местима поставља их старешина области. Краљ је властан да збаци и оне старешине обштинске, које није поставио он, него старешина области. Старешина обштински уједно је и слуга државне (централне) власти, и као такав зависи од „више администрације". Као обштински званичник он је под контролом и под надзором владе. Обштинске саветнике или обштинаре бира обштинска скупштина. Обштински савет поставља обштинске званичнике; он је властан да издаје и полицајне наредбе, али, те наредбе могу се извршити тек пошто их „виша власт" одобри.

Па и до кнежевине Србије допрели су урнеци царско-Француске централизације. По „закону о устројству општина и општински власти“, од 24. марта 1886., „општине и општинске власти стоје под врховним надзором државног правитељства“, тако, да ово „има право сва она закључења збора, одбора или суда општинског задржати од извршења, па и уништити, која би била противна постојећим законима, или би вређала интересе државне и општинске“ (чл. 76.) „Варош Београд стоји под непосредним надзором управитељства вароши Београда (које је орган централне владе); окружне вароши стоје под непосредним надзором дотичног начелништва окружног, а све остале општине под непосредним надзором срезски власти“ (чл. 77.) Свака општина има свог кмета, који је прво лице и највиша власт у општини. Под његовим председништвом врше се сви послови општински“ (чл. 12.). Послови општински деле се између општинског збора, општинског суда и општинског одбора. „Надзорна власт може посредством свог чиновника присуствовати у заседанијама општинског збора и одбора, и где би се потреба показала, мере предузети за одржање реда“ (чл. 83.). „Надзорна власт сама изриче и извршује казни над општинским званичницима, па може их сама и са званија уклонити, и сама побринути се ко ће за време заменити их (чл. 28.).“ Догађало се, да је министар унутрашњих дела несамо кметове — „прва лица“ и „највишу власт у општини“ — натурао општини, него и саме чланове општинског одбора намештао и збацивао. Тако је тај министар у 1861. у Београду позбацивао општинаре, које је општина изабрала била, али који њему у вољи небеху, па је на њихово место своје људе понамештао.

VII.

Републикански облици.

У Американском савезу република општина сама над собом влада и управља. Све јавне послове у општини извршују одборници (Select-men), које као и све општинске званичнике, бира општина на основу слободног и општег гласа, и то сваке године у априлу, или у мају. Одборника бира се онолико, на колико се струка општински послови поделе. Закон опредељује њихове дужности. Који од њих неиснуне своју дужност, одговарају пред судом. Ту нема деобе на „више“ и „ниже“, нема самовластног збацивања са звања, ни слепе покорности. Закон је општи старешина; њиме се утврђује власт, њиме одређују казни, које редовни судови изричу. Ако треба да се предузме у општини што није законом предвиђено, и вољом општом унапред одобрено, одборници сазивају општинску скупштину. Само одборници имају власт да сазову ту скупштину; неђеду-ли они да је на време сазову, онда је доста да десет чланова општине захтевају да се скупштина држи, па да одборници буду тиме изазвани да је сазову.

О радњи општинских званичника, који су на струке подељени, пише Ток'вил:

„Неки разрезују порез, други је сабирају. Овај извршује дужност полицаја, надгледа јавна места и руководи извршење закона; онај води књиге о општинским договорима и пословима. Један чува општинске новце; а други надгледа сиромахе и просијаке. Одборници школски управљају јавном просветом. Други званичници надгледају путове, и воде бригу о јавним грађевинама места. Има званичника који руководе црквене трошкове. Други опет одређују шта ће ко у случају пожара радити, и управљају свима пословима око гасења пожара. Неки само над жетвама бдију. Неки воде бригу да се зарана уклоне тегобе којих би могло

бити у питању о притвору и затвору. А неки бдију да се све право мери.“

У општини сва власт долази од народа: а одборници, који се бирају само на годину дана, сматрају се просто као пуномоћници оних што су их изабрали. Они немају општинског савета, који би једном одлуком скидао одговорност са њих. Скупштина бирача јесте права општинска скупштина; она има главну власт у општини, а одборнике, бира тек да извршују законе, да у случајима који неби били предвиђени законом, сазивају општинску скупштину (Townmeeting), и да у овој председавају.

Укратко, општина је у Америци мала република у већој. Она је подчињена држави само у питању о општем интересу; а у свему што се само места тиче, општина је сасвим независна. Међу становницима општине, као што Токвил казује, нема ни једног који би допустио да се државна влада меша у унутрашњу управу општинских интереса. Ако има да се што прода, купи, наручи; или, да се поведе каква парница, и одбрани право: општина је властна да то чини, а немора искати одобрења ни од какве „више власти“. Према држави општина је дужна чинити само што је од опште користи, и то по општем закону. Кад држава иште порез, општина је дужна дати јој. Кад држава хоће да отвори друм, који ће водити кроз више општина, ни једна од тих општина неможе затворити јој свој хатар. Кад држава донесе закон, или општу уредбу, све општине дужне су признати и поштовати тај закон и ту уредбу. Кад држава хоће да просвета буде за све једнака, општине су дужне подићи онолико школа, колико закон пропише.

По Токвилу, у Америци општине позајмљују своје званичнике држави, противно неким владама у Европи, које своје званичнике општини дају. Тако званичници Американске општине сабирају порезе и приходе за државу.

Државна власт у Америци као средсредна своди се строго на најобштије послове. По начелу „свакоме своје“, унутрашњи или домаћи живот жупанија (грофовина), општина и личности сасвим је слободан. Ту се неочекује све од централне владе, као у Европским монархијама, него сваки на себе рачуна. Мешање државне владе у домаће послове жупаније, општине и личности, сматрало би се као насиље и нападање на слободу свију. Американац воле да се изложи и неугодностима нереда, него да се слепо подвргне полицији неке „више администрације“. Навикнут да се сам о себи брине, он воле да дугује своме револверу за своју одбрану, па ма и нешто узнемирен био, него да буде обвезан сувише „бодрој полицији“. Начело самовладе и самоуправе (Selfgovernment), самопомоћи и самоодбране дубоко је проникло душу и срце слободних Американаца; оно је и на њихов општински живот примењено верније, него и у којем крају Европе.

У Швајцарској слобода служи као општа основа за уређење општина у савезним републикама (кантонима). Као што је познато, Швајцарска се састоји из 22 кантона, који као 22 мале републике стоје у савезу. Сваки кантон има свој устав за себе, свој независан домаћи живот. Као што је познато Швајцарци деле се на три народности, различне по језику, т. ј. на Немце, на Французе и на Италијане. Усред те различности владају општа, једнака начела за уређење општина. Све Швајцарске општине управљају саме својим интересима и пословима; свака сама бира своје званичнике; свака слободно располаже добрима својим, слободно већа и решава о јавној здравствености, о општинским грађевинама, о друмовима и другим средствима за јавни саобраћај, о издржавању сиромаха, о болницама, и о свему што се само ње тиче. Свака сама бира своје парохе и учитеље. У важним питањима општина сазива на сабор све становнике своје. А слободно је и да се по више општина договарају о својим пословима, па и да скупштину зајед-

ничку саставе. Савез республикански, или држава бди над обштинама, али у границама закона, донетог скупштином представника целе Швајцарске. Народ хоће да се просвета у земљи шири, да ред и мир влада, да се друмови и путови у добром стању одржавају, да се порез праведно разрезује, и на обште добро употребљује; и закон је све то определио, а државна власт позвана је да бди да све буде као што народ и закон хоће. У оно што се само обштине тиче, у чисто унутрашња (локална) питања обштине државна власт немеша се: ова бди само над оним, што даје јемства за добру управу обште ствари.

Ради примера да изложимо како су уређене обштине у Женевском кантону.

Свака обштина у том кантону има свој обштински савет (Conseil municipal). Чланове томе савету бира, на четри године, скуп свију обштинских бирача. Обштински бирач јесте сваки грађанин: који има политична права; који је у обштини рођен и настањен; и који ту има својих добара (собствености), или свога стана дуже од године дана. Сваки обштински бирач може бити изабран за обштинског саветника. У вароши Женеви управа обштинска поверена је једном управљајућем одбору (Conseil administratif); овај се састоји од пет чланова, које обштински савет из своје средине на четри године поставља. У другим мањим и сеоским обштинама управа је поверена једном кмету и његовим помоћницима; а све те бира скупштина обштинских бирача.

Обштински савет већа и решава: 1) о буџету обштинском (који спрема и обштинском савету подноси: у вароши управљајући одбор, а по селима кмет); 2) о обштинским трошковима мимо буџета, и о средствима за подмирење његово; 3) о годишњем рачуну (који подноси у Женеви управљајући одбор, а у селима кмет); 4) како да се управља и служи обштинским добрима; као и о свему што се тиче

одржања и унапређења општинске имаовине; 5) о давању општинских добара под аренду; о начину, о условима и о трајању те аренде; 6) о вођењу општинских парница; 7) о отуђивању, о размени и тековини непокретних општинских добара; 8) о поклонима или завештањима што се чине општини; 9) о грађењу, или о рушењу општинских сграда; о отварању, или о укидању јавних друмова и улица; о одкупу приватних добара за општинску потребу; о пољским путовима, и о свему што служи на општу корист, или на украшење; 10) уобште о свима чисто општинским интересима и потребама; о усавршању општинске управе, и установа које од општине зависе: као и о свему што по закону општини припада.

Седнице општинског савета јесу јавне.

Од кантонске власти општински савет има да иште одобрење: 1) за годишњи буџет, и за свршене рачуне; 2) за трошкове мимо буџета, који би изнели више, него десети део општинских прихода; 3) за отуђење, размену и деобу непокретних општинских добара; за вођење парница око тих добара, и за давање ових под аренду на време дуже од 9 година; 4) за поклоне или завештања што задају неке услове или терете општини: 5) за отварање, или за укидање друмова и улица, и за грађење сеоских путова; 6) за одкуп приватне имаовине на општинску потребу.

У Женеви управљајући одбор општине дужан је: 1) да чува и надгледа општинска добра; 2) да спрема предлог општинског буџета, да одобрени буџет извршује, и да општинским новцима рукује; 3) да извршује одлуке општинског савета; 4) да издаје под аренду општинска добра, и да по одлукама општинског савета утврђује услове и време аренди; 5) да води општинске парнице; 6) да поставља и надзирава званичнике општинске управе; 7) да руководи општинске послове; 8) да прима што се поклони или завешта општини, ако то незадаје никаква услова и терета, и ако

се састоји из покретности која невреди више од 2500 франака; 9) да бди над јавном здравствености, над јавним редом и миром, и над извршењем полицајних правила о тржишту; да означује име улицама, и бројеве (нумере) кућама; да бди ноћу над осветљењем улица и јавних места, над средствима јавног саобраћаја, над доводењем и употребљавањем воде, над чистотом улица, и т. д.; 10) да предлаже кантонској управи (Conseil d' Etat) све што нађе за добро у погледу општинске полиције, и да даје своје мњење о сваком предлогу полицајних правила за општину.

У мањим и сеоским општинама кмет је дужан, да под влашћу кантонске управе: објављује и извршује у општини законе и правила што се тичу јавне администрације; да извршује општинску полицију; да надгледа и чува општинска добра; да извршује одлуке општинског савета, да рукује приходима и расходима општинским; да по закону управља општинским пословима; да прима што ко поклони или завешта општини; ако је то без теретних услова, и ако се састоји из покретности која невреди више од 250 франака; да води општинске парнице, и да ради све што му закон наложи. За извршење своје званичне дужности кмет може искати жандарме. Он може прикупити и народне војнике општине, ради одржања јавног мира и реда, али мора о томе што пре известити војену управу.

Општински савет састаје се да ради званичне послове редовно два пута сваке године, а по потреби и чешће. Кад се једном састане, он држи седницу за седницом, докле непосвршује послове за које се састао. Кантонска управа одређује кад ће се скупштина општинског савета отворити, а кад распустити. У Женеви председава општинском савету председник управљајућег одбора општинског; а у мањим и сеоским општинама, кмет. Кад кмет није уједно и члан општинског савета, он нема решавајућег гласа у томе савету. Кад се већа и решава о рачунима општинским, тада пред-

седава онај члан општинског савета, кога овај нарочито за то определи. Кад се гласови у општинском савету неједнако поделе, јавља се о томе кантонској управи. Мислили ова да питање решити треба, она одговори општинском савету да се наново гласа. Буду-ли и тада гласови неједнако подељени, онда кантонска управа решава.

Сви бирачи, који плаћају порез у општини, могу у присуству кмета, или званичника кога кмет определи, разглегледати општинске записнике.

Кантонска власт може да уништи решење општинског савета: 1) кад оно није донето у законитој седници, него изван ове; 2) кад се оно простире на нешто изван власти и дужности општинског савета; или ако је донето у ванредној седници мимо оне цели, за коју је та седница била сазвана; 3) кад је оно противно закону.

Ако већина општинског савета неби хтела наново већати и решавати, или би упорно одметала се од закона, кантонска управа властна је, да распусти тај савет, одлуком коју ће, заједно са разлозима њеним, уврстити у збирку закона. У случају таквог распуста, морају се за месец дана сазвати општински бирачи на скуп, да бирају нове општинске саветнике.

Кантонска управа опредељује како ће се водити општински рачуни, општинске књиге, и како ће се чувати општинске архиве. —

Права Словенска општина, као што су јој трагови и спомени међу Русима, Србима, Бугарима и др. сачувани, означава у начелу такође самовладу и самоуправу.

Описујући Руску општину, А. Херцен говори: „Општина је суверен у свему што се тиче њених унутрашњих послова. Сваки који има земље у општини, т. ј. сваки који је пунолетан, и који порез плаћа, има гласа у питању о интересима општине. Старост и његове помоћнике бира општина сама, на својој скупштини. У општинској скуп-

штини расправљају се и спорови између чланова обштине, дели се земља (као заједничка имаовина обштине), и разрезује порез. Старост има велику власт над појединцима, али не над обштином. Обштинска скупштина стоји над њим; она може да га збаци, ако је неслуша. У осталом, његова власт јесте чисто извршна. Сва обштинска питања решавају се по старинским обичајима, сабором поглавара фамилије, или обштинском скупштином."

Руси појимају обштину као раширену фамилију; отуд и заједнина пољске имаовине у сеоских обштина Руских. Обштина се сматра као господарка од свију земаља у своме хатару; па се на њу, као на властницу од земље, и порез удара. Свако мушко, као члан обштине, има право на једнаки део, или, као што А. Херцен вели, право да заузме онолико земље обштинске, колико је и други уживају. Земља се свакоме уступа да је срађује и ужива докле је жив; његов син, чим одрасти, има право да иште земље од обштине. Ако који отац има више синова, сваки од ових кад одрасти, добије земље. Кад који члан породице или обштине умре, враћа се обштини она земља, која је њему била уступљена, тако да нема наследне непокретне имаовине у породици. Земља за срађивање дели се наједнаке одељке, а ови се коцком обштинарима раздају. По неки део земље остави се и неподељен, те служи као неки фонд за чување (за резерву). Деоба се пренавља обично сваких 10 или 15 година; од једне деобе до друге сваки је сигуран да ће остати у његовим рукама земља која му је уступљена, али, пошто 10 или 15 година прођу, мора бити спреман за нову деобу. Шуме, пашњаци, лов и риболов сматрају се такође као заједничка добра обштине. — Старци често враћају обштини своје земље, и тада се ослобођавају од пореза. Који би обштинар за време оставио обштину, негуби право на земљу. Само ко буде протеран, одузме му се то право, ако се обштина на то сагласи.

Право на земљу губи и онај, који од своје воље за свагда остави обштину. — Обштинска земља вазда је под управом саме обштине.

Са ослобођењем мужика, у 1861. проглашено је: да уређење сеоских обштина остаје у својој битности онакво, као што је од старине; али, да се доводи у сагласност са новим положајем сељана. Ако се пре ослобођења мужика обштина сматрала више као неко приватно удружење, она је сад политична установа: држава је признаје, и она стоји под обштим законима државе. Освештана законом, обштина и данас сама води бригу о својим интересима, сама управља стојим домаћим пословима, по старинском обичају. Њена скупштина, скуп свтју породичких старешина, представља законодавну власт у домаћим пословима њеним; а старост, кога обштина сама бира, сматра се као извршна власт. Скупштина управља обштинским интересима, углављује обштинске прирезе; разрезује порезе што се држави плаћају; наређује како да се скупе (рекрутују) нови војници; води бригу о земљи, као о заједничкој имаовини; решава да се из обштине изкључе они које друштво сматра за недостојне, па неће да их у својој средини трпи, и т. д. Одлуке скупштинске доносе се већином гласова. Старост председава на скупштинским састанцима; извршује скупштинске одлуке; бди да се скупе обштински прирези, да се држави плати порез, па да се и старим имаоцима земље одплаћује што се одплатити мора. Он посредује свезу између волости (скупштине жупанијске) и обштине, па и међу обштином и помиривим судијама; а као посредник волости и помиривих судија, он и одлуке њихове у обштини извршује.

Такво је уређење сеоских обштина у Русији.

За вароши издат је још под Катарином II. (1765) муниципални закон. По овоме, становници вароши, или мештани који неприпадају племству, али који имају сваки своју кућу и свој занат, или трговину, сачињавају сви муниципално тело,

и јесу властни да бирају варошке званичнике. То муниципално уређење одржава се и данас још скоро без промене. Муниципална скупштина управља обштинским интересима; она има власт да и трговачке спорове међу мештанима расправља, па у грађанским и у кривичним судовима окружним, или жупанијским, муниципије су нарочитим помоћницима представљнне.

Занатски радници Руски живе у самосталним задругама које А. Херцен назива „ходеће обштине“. То су задруге које броје често и по више стотина чланова, и које ходе за послом, од вароши до вароши, од места до места. Што ове зараде, или произведу, то се подели међу њихове чланове обштим гласом, у главним скупштинама њиховим. Сваком задругом управљају људи које она сама из своје средине изабере. —

Како Срби појимају обштински живот; каква је Србска обштина?

На то питање имамо потражити одговора у установама које су поникле из народног духа Срба. У 10. столећу, као што из историје знамо, наш народни живот усредсређивао се у горњем приморју Јадранскоме, па ту се и обштински живот Срба попајживље развио. Душанов законик ујамчавао је обштинску самоуправу слободним варошима — у Јадранскоме приморју и по целој држави Србској. После пропасти Србске државе, одржала се обштинска самоуправа и у политично растављеним деловима Србског народа. У варошима Јадранског приморја представљен је обштински живот у республиканскоме облику. Вароши те имађаху мешовито становништво, састављено од Италијана и од Срба; а у њиховоме обштинском животу јасно се огледа двојака основа, демократијска и аристократијска. Претежући утицај Срба свугде је и вазда давао маха народној самовлади и самоуправи, снажио праву демократијску основу; а гдегод су и кадгод Италијани надвалили, преузимала је маха властелинска влада, овлађивала аристократијска основа. Рес-

публикански облик одговарао је једнако духу Срба и духу Италијана, те је и могао једини скрасити се у обштинама које од оба елемента састављене беху. Само у којима од ових беше јачи Србски елеменат, те беху више народне (universitas); а у којима Италијански елеменат претезаше, те стајаху под господарством племића, који се поносно називаху „патриције,“ као да би и тиме хтели потврдити да неживе Словенским, него Римским духом. У Боци Которској, н. пр., сачувана је демократијска основа у обштинскоме животу и до најновијих времена. По А. Мајкову, такву основу морале су изнајпре имати и друге обштине приморске „где се унутрашњи ред развио мало по мало уз обштинско начело Словенско.“ Говорећи о Дубровнику, А. Мајков мисли, да је и ту у прва времена народ могао имати учешћа у влади. Доцније, пошто је овладао Италијански елеменат, преузели су јавну власт племићи, те је и республика постала аристократијска. — У Црној Гори, у Херцеговини, у Србији и гдегод Срби живе, сачувано је у обштинском животу начело народне самоуправе, начело по коме мештани сами бирају своје представнике и званичнике, сами — на својој скупштини, као скупу свију кућних или задружних старешина, или породичних представника, — већају и решавају о сваком домаћем питању. У Србији сачувана је и за Турског времена обштинска самоуправа. Обштински скуп састајао се обично сваке неделе, те је већао и решавао о интересима и потребама обштине, па је и мање спорове међу мештанима расправљао и судио. Радња обштинска беше јавна; а обштински састанци држаху се често на отвореноме пољу, под ведрим небом. Својим добрима и приходима обштина је самостално управљала; сама је одређивала и разрезивала прирез за своје потребе; сама бирала и контролисала старешину, који је извршивао одлуке и наредбе њене. — Устројство обштинско што је дато кнежевини у 1866., није производ

народног духа, него је удешено по урнеку Француске цен трализације, као што смо напред казали.

VIII.

Уставно-монархијски облици.

Инглеска је на гласу као уставна монархија. Начело самоуправе (Selfgovernment) јесте основа Инглескоме уставу. По томе начелу сваки човек и свако место слободно собом управља. Да би се олакшала самоуправа у земљи, ова је подељена на грофовине (counties); на срезове (hundreds); на варошке хатаре (boroughs), и на парохије (parishes). Варошки хатари и парохије уређују се као општине.

Парохијско уређење важи за сеоске општине. У Инглеској редка су села у којима су домови упоређени на улице, или ушорена села. Сељани живе растурено око добара племића. Уз арендаторе живе ту и мали пољски имаоци (freeholder), млинари, крчмари и занатлије. Као што племећи непривређују сами, и као што они уобште више нису, него што јесу на својим добрима, тако су црква и парохов дом постали душа сеоској општини. Парох (rector, или vicar) јесте старешина општински. У 1127. Лондонски синод увео је звање црквених тутора (Churchwardens), који бдију да парох испуни своју дужност, бдију над црквеним грађевинама и пословима, одржавају ред у цркви, заступају покретну имаовину општине, и т. д. Свака општина има обично по два тутора; ови се бирају на годину дана, а бира их општинска скупштина, или по једног од њих поставља црквени покровитељ. Сви који плаћају прирез за помоћ сиромасима, бирају општинске представнике, који сачињавају главну скупштину (general vestry). До новијих времена радио је послове општине један сталан одбор (Select vestry). У великим парохијама (које неброје мање од 800 пореских глава) бирају се само општински савет-

ници (од 12 до 110 на броју). Скупштина општинских представника управља општинским пословима, и бира општинске званичнике. Издржавање сиромаха сматра се као најважнија дужност парохије. Општина бира сваке године двојицу који ће надгледати сиромахе (Overseers of the poor). Разне парохије могу се и удружити, да би заједнички издржавале сиромахе; удружене оне сачињавају заједнице (Unions). Скупштине тих заједница бирају из своје средине један савет за надгледање сиромаха; у том савету мора из сваке парохије бар по један члан бити. Општина је, даље, дужна да одржава у добром стању друмове који преко њеног хатара воде. Надгледачи друмова (Surveyors of highways) бирају се на годину дана. У новије време уобичајено је, да се разне општине удружују у друмовске округе, који имају своје одборе за управу и надгледање друмова.

Варошки хатари имају особито општинско (муниципално уређење. Ово је доведено до данашњег значаја свог на основу закона од 1835. (Municipal Corporation Act). По томе акту свака општина има свога старешину (mayor), своје представнике (Aldermen) и своје грађане (burgesses). У ред грађана увршћује се сваки: који је пунолетан; који није странац (alien), који од две године држи кућу, или стовариште еспапа, или рачунарницу, или дућан; који на своју имаовину од две године порез плаћа; који неприма никакву подпору из благајне што је опредељена за издржавање сиромаха. Варошки хатар дели се на мање округе (wards); сваки тај округ бира за себе своје општинске саветнике (Common Counsillors), којима је број законом опредељен за сваки варошки хатар, и који се трећином свог броја сваке године мењају. Општински савет бира кметове; број ових износи трећину броја општинских саветника, а обнавља се половином сваке треће године. Општински савет (The Town Council) бира на годину дана

обштинског старешину (mayor), који му је и председник; даље: два помоћника (assessors), који подпомажу председника у пословима око обштинских избора; два контролора (auditors), који проматрају обштинске рачуне; перовођу (Townclerc); благајника (Treasurer), и друге обштинске званичнике.

Изабран грађанима обштински савет решава сва питања што се тичу обштине, изузев само нека, за која мора искати одобрење од владе. Тако; за отуђење непокретне имаовине обштинске, и за уговор о аренди на дуго време, иште се одобрење од главне финансијске управе. Предмети обштинске управе јесу: обштинска имаовина, обштински прирези и порези; обштинске грађевине; калдрма, осветљење и чистење улица; одржање јавног мира и реда; уређење тржишта, киријашких подвоза и других средстава за јавни саобраћај; јавна здравственост, јавне угодности, и т. д.; бирање обштинских заначника и контролисање ових. У послове обштинске управе влада се несме мешати. — Обштински трошкови измирују се прирезом, који се разрезује по имању.

Има вароша које свака за себе грофовину сачињавају; те, као и таконазв. парлиментске вароши (што имају право да бирају посланике за парлименат), имају нарочито муниципално уређење. Обштинско уређење Лондона овнива се такође на нарочитој уредби (од 1725.). По тој уредби увршћују се у ред грађана чланови занатлијских и трговачких дружина (еснафа), и они који су по редовној одлуци тих дружина добили почастно грађанство (honorary freedom). Чланом споменутих дружина постаје се; рођењем, изучењем заната или трговине (шегртлуком), или купњом.

Најпосле, има у Инглеској места и која нису обштински уређена. У тим местима управљају обштинским пословима нарочити одбори (Commissioners and Boards); ови воде бригу и о јавној здравствености, и о свему што се тиче обште користи. Одборе те бирају сви који порез плаћају.

У Белгији општина је по старинском уређењу сама собом управљала; гласала је о порезу; уређивала народну војску; подписивала уговоре савеза; имала је мало или нимало обвезаности да служи владаоцу другу војену службу, осим одбране земље; имала је своје судове, и право да одрече порез и послушност неваљаломе владару. Свака парохија бирала је старешину својој народној војсци; а ова је служила за одбрану слободе од сваког насиља и зулума унутра, као и од сваког напада споља.

По данашњем Белгијском уставу, свака општина има свој савет, који се састоји: из општинских саветника (Conseillers); градоначелника, или управитеља (bourgmestre); и кметова (échevins). Општинских саветника има на броју 7—31, као што је где мање или више становника; њих бира општинска скупштина на шест година, а они се обнављају половином броја свог сваке три године. Градоначелника и кметове краљ поставља из средине општинара, такође на шест година. За градоначелника краљ може да постави и кога од бирача изван круга општинских саветника. Кад је изабран из средине општинских саветника, градоначелник има и решавајући глас у општини; иначе има само саветујући глас. Општине које неброје више од 20.000 становника, имају по два кмета; а које више од 20.000 становника броје, имају по четири кмета. Сви, рођени или прирођени, Белгијани: који имају свој стан у општини, и који плаћају порез по закону, јесу бирачи општински. Скупштина бирача бира општинске саветнике. Савет општине састаје се по потреби; а сазивају га градоначелник и кметови. У седници тог савета председава градоначелник; а одлуке се доносе абсолутном већином гласова. Градоначелник и кметови дужни су сваке године поднети савету извештај о пословима и о стању општине. Седнице савета јесу јавне. У њима се већа и одлучује о трошковима и о приходима општине; о општинским добрима,

о општинским грађевинама. Општински савет уређује све што се тиче општинског интереса, и већа о свему за што виша власт поиште мњење од њега. Али, он мора искати од жупанијске (провинциалне) скупштине и од краља одобрење: 1) за отуђење непокретне општинске имаовине; за издавање ове под аренду на дуже време; за узимање зајмова и давање залоге; за деобу земаља општинских. Ту је доста и одобрење саме жупанијске скупштине, ако вредност која је у питању неизноси више од 1000 франака, или десети део обичног буџета општине, осим кад би овај део био већи од 20.000 франака. 2) За ђумручину и намете који се ударају на друмове, на мостове и друге пролазе у општини. 3) За примање онога што се поклони или завешта општини, или општинским заведењима, ако то вреди више од 3000 франака. Кад невреди више од 3000 фр., доста је и одобрење жупанијске скупштине. 4) За куповање непокретних добара. Ако ова невреде више од 3000 фр., доста је и одобрење жупанијске скупштине. 5) За уводење, промену, или укидање општинског приреза, као и правила о томе прирезу. 6) За промену начина уживања општинских добара. 7) За просецање великих друмова и давање правца овима; за уређење вароши и утрпаних крајева општине; за отварање нових, и за ширење или укидање старих улица. 8) За рушење старинских споменика, или за оправку њихову, ако би се овим мењао стил и значај њихов.

Општински савет мора искати одобрење од жупанијске скупштине: 1) за парнице које ће се у име општине повести, или подупирати. 2) За деобу и начин употребљења пашњака, шума (за сечу) и општинских плодова. 3) За продају, размену и погодбу што се тичу кредита, дуга и радње општинске. 4) За правила о пашњацима и о испусту. 5) За правила или тарифе што се тичу јавног тржишта, вашара, касапница, задржавања на јавном друму, и права мерења. 6) За отварање путова и стаза између села. 7)

За грађење, оправљање, и рушење обштинских зграда. 8) За предрачуне обштинских трошкова, и за изворе из којих ће се ови подмирити. 9) За годишњи рачун прихода и расхода обштинских. 10) За правила о управи зајмодавних установа.

Обштински савет издаје правила за унутрашњу управу и наредбе за обштинску полицију. Правила та и те наредбе несмеју бити противне законима и правилима о обштој или областној администрацији. Савет обштински може одређивати и казни за рушење његових наредаба, ако те казни неби биле законом прописане; а оне немогу бити веће, него што су просте полицајне казни.

Ако у самим пословима обштинска управа зависи од државне власти, савет обштински има више самосталности у постављању званичника. Он поставља и збацује: пореске званичнике, управитеље болница и установа за доброчинство, лекаре, инџинире, професоре и учитеље у обштини.

Градоначелник и кметови јесу извршна власт у обштини; они су дужни да извршују одлуке обштинског савета, као и законе, одлуке и наредбе областне и државне администрације.

У Холандији уређена је обштина (законом од 1851.) скоро као и у Белгији. Узакоњено је: 1) да за све обштине, без разлике, буде једнака управа. 2) Да се обштински саветници бирају на шест година. Савет обштински представља законодавну и административну власт; а градоначелник и кметови извршну. Градоначелника поставља краљ било из средине обштинског савета, било из средине бирача изван обштинског савета. Кметове поставља обштински савет. Седнице савета јесу јавне. 3) Да обштина буде самостална (автономна) у свему што се тиче чисто мештанских интереса. А државна власт бди над обштим интересом земље, и над одржањем обштих закона. 4) Да се порез и прирези разрезују по закону. — Обштинску

управу контролишу скупштине области и краљ, у главноме онако као и у Белгији.

И у **Италији** обштине су у новије време уређене по примеру Белгије.

У **Немачкој** деле се обштине, као и у Инглеској, на **сеоске и на варошке**. Сеоске обштине развиле су се из заједнине пољске имаовине; а варошке из занатлијског удруживања. Понегде су, у новије време, сеоске обштине изједначене са варошким, т. ј. и ове и оне уређене су једнако. Уобште уређење Немачких обштина оснива се на праву грађанства. Грађани бирају обштинске представнике (Stadtverordnete), који састављају обштински савет. Савет тај бира једну комисију, или одбор, који ће извршивати одлуке његове, и обављати местну полицију — пошто га владалац потврди.

На таквом основу уређене су обштине и у **Аустрији**. Ту се прави разлика између грађана који стално сачињавају неки део обштине (Gemeindebürger), и становника обштинских (Gemeinde-angehörige). Ко неприпада ни једноме од тих двају разреда, сматра се као странац; он нема оних права, која имају чланови обштине. Обштинска власт решава коме да се уступи право грађанства, на захтевање његово. Грађани бирају обштински савет (Stadtrath, Ausschuss); а овај поставља обштинског председника (Gemeindevorstand), ког потврђује владалац. Обштини припада и власт помиривог суђења.

У **Угарској** закони од 1848. беху освештали начело обштинске самоуправе, као што је оно изражено старинским обичајима и установама Словена, које су Мађари у Угарској затекли. Закони ти признају „слободним краљевим варошима“ право да под законитим надзором, управљају обштинским пословима, па да извршују и судску и полицајну власт у своме хатару. По истим законима грађани бирају сами: градоначелника, варошког судца, варошког капетана

(полиције), и ниже полицајне званичнике, судије или варошке сенаторе, бележнике (нотаре), лекаре и инџинире. Званичнике те предлаже један одбор састављен из средине грађана. Вароши имају своје представничке скупштине; а грађани слободно бирају варошке представнике. Варошких представника има у мањим варошима најмање по 30; у средњим најмање по 82: а у већим најмање по 157. За варошког представника може бити изабран сваки грађанин који живи у месту, без разлике вере. Представници имају право да већају и решавају у главним скупштинама. Главне скупштине састоје се из обштинских званичника (мађистрата) и обштинских представника; у њима председава градоначелник, или, у његовом одсуству, најстарији сенатор. Сваког месеца мора се бар по један пут састати главна скупштина; а по потреби може је мађистрат, или градоначелник и чешће у седницу позвати. На главним скупштинама већа се и решава о свему што се обштине тиче, изузев судске послове у ужем смислу.

Закон који важи за „слободне краљеве вароши,“ што се тиче бирача, представника и бирања ових, као и бирања обштинских званичника, важи и за друге вароши и места што за себе сачињавају обштине.

У новије време, у 1870., учињене су промене у уређењу обштина у Угарској, и то у смислу политичне и административне централизације, а о трошку обштинске слободе коју закони од 1848. бајаги освештавају.

IX.

На измаку прошлог столећа, па и у најновије доба, покушавало се у Француској, да се обштина ослободи сваког облика који би изражавао какву народност, или свезу са државом. Хтело се, да се држава учини сасвим непотребна за обштину и човека. То се мислило постићи овако:

Да се свакој обштини остави, да се сасвим самостално и независно састави и уреди, онако као што сама за најбоље нађе. Слободно и независно састављене и уређене обштине могле би ступати једна с другом у савез (федерацију), да би узајмно осигурале своју самосталност. Савез тај неби био оно што је Американски или, Швајцарски савез республика, т. ј. неби био савезничка (федеративна) држава, коia би имала своју политичну једнину, у којој би суверенство припадало целокупноме народу, у којој би законодавна власт појединих жупанија (н. пр. кантона у Швајцарској) била ограничена влашћу савеза (федералном централизацијом), и у којој би савезнички устав био донет гласом већине. Савез обштина, као што су га у Паризу појмили, био би онакав као што га је Прудон замишљао. Т. ј. за њега неби било народне и пределне једнине; као одрицање (негација) народа и државе, он би служио једино интересу уговарајућих страна, или обштина, које би правиле савез без обзира на народност и на питање о земљишту. У савезу обштина неби се знало за другу, него само за друштвену, или заједничку (колективну) снагу, која би извирала из савеза, а служила би за одржање савезничког уговора. Снага та неби смела уздићи се као нешто „више“, „старије“ од обштина, које су у савезу, или као нешто налик на оно што се данас зове држава, или централна власт, и што својом влашћу стоји над обштинама. Као што неби било никакве усредсређене, или народне државе, и као што би свака обштина имала своју подпуну слободу и независност: би настало оно стање, што Прудон назива права ан-архија (одсуство централне власти). Да би осигурале своју слободу и независност, обштине би савезничким уговором определиле све што се тиче њихових заједничких интереса, као што су: знатније јавне грађевине, размена производа, ујамчање личних права, узајмна подпора у случају сваког напада, и др.

У таквој цели би прокламована у марту 1871. Париска комуна. Ова је у априлу исте године обнародовала један програм, у коме обећаваше: „да ће се учинити крај старој свештеничкој, војеној (милитарској) и чиновничкој влади, као и зеленаштву, аџиотажу, монополима, привилегијама, што земљу исцеђиваху, сиромахе ујармљиваху и у несрећу бацаху.“ По истом програму, Француска би имала у будуће сачињавати савез самосталних општина, које би саме слободно бирале представнике и званичнике своје, и које би из своје средине слале посланике на општу скупштину (централни парлименат), да би већали и решавали о ономе што се целе Француске тиче. Најпосле се обећавало, да ће се и собственичка имаовина према потребама времена, према жељи учестника, и према стеченоме искуству једначије размерити. Познато је, међутим, како је за мало трајала, и како жалосно свршила комуна, којој на челу беху таконазв. социјални демократи и комунисте.

Да-ли ће се кад природа човечија усавршати, и врлине људске развити толико, да нестане засвагда крваве игре страсти, која доноси ратове и зверско клање, па да се утврди општа сагласност и братска узајмност међу људима; дали ће једном престати свако насиље и неправда, војено освајање и угњетавање, па завладати слобода и правда по свему свету: то су питања која дају изобилан предмет политичној философији, но која тек догађаји и дела решити могу. Било како било, докле људи остану овакви као што су, остаће нужна и држава, као друштво које сједињава у себи услове, и усредсређује снагу за заштиту и одбрану слободе и напредка.

Да се у данашњем друштвеном стању неможе проћи без усредсређења друштвене снаге и друштвених средстава, то потврђују и они који говоре да теже ан-архији, или одсуству централне власти, потврђују тиме што траже савез општина и савезнички уговор за осигуравање заједничких

интереса. Савез који неби представљао уједињење свију друштвених сила за обшту цељ, неби имао смисла; а чиме и да би осигурао заједничке интересе савез, који неби могао прикупити снагу и средства чланова својих? Како ће се назвати уједињење друштвене снаге за обшту цељ, да-ли „држава,“ „народ,“ и „савез республика,“ или „савез обштина“: то је у ствари свеједно; као што је свеједно и у питању о злоупотребљењу власти, да-ли се ова зове савез обштина, или држава и народ.

О подпуној независности обштина тим мање може бити разговора, што независност нестоји само до начела, до права, него још и до снаге којом се начело и право на делу одбранити и одржати може. Тек народ или држава, као друштво у великоме, може да сједини у себи услове и јемства за слободу и независност. У стара времена и у средњем веку небеше такве свезе, као што се данас држава појми; независност обштинска владала је у облику племена, или у облику малих республика, па било је, најпосле, и савеза обштина за узајмну заштиту и одбрану (у Италији и у Немачкој). Али на делу се показало, да све то недаје колико треба снаге и јемства за одбрану унутрашње и спољашње слободе. Независне обштине старијих времена падаху и пропадаху једна за другом, то под силом домаћих деспота и тирана, то под мачем спољашњег освојача. А погледајмо на данашње обштине у Американским сједињеним државама! Државна свеза осигурава их и унутра и споља, и оне цветају друштвеним и људским напредком.

Искуство које казује, да тек државна свеза може да сједини у себи несамо начело и право слободе и независности, него уједно и снагу за одбрану тог начела и права — то искуство говори и да обштина само слободом може у држави одговорити позиву своме.

Слобода једнака за све и за свакога, као што смо и напред говорили, јесте оно што сачињава битност друштва;

из ње се изводе сви основи друштвеног живота, па њоме се мери и прави значај и вредност обштинске и државне свезе.

„Где се човек неосећа ни под каквом другом спољашњом принудом — вели Инглески публициста Џ. С. Мил — него само под природном нужности, или под заповешћу друштва коме је и он члан, и у коме му је слободно изјавити се противу свега што му се чини да је рђаво, и радити да се то промени, ту тек дају се људске способности развити као што треба. . Ту је важна и практична дисциплина коју карактер достиже, кад су грађани позвани од времена на време да учествују у друштвеним пословима. Где је сваки позван на јавни посао, ту се и сваки радњом учи: да оцењује и оне интересе који нису његови собствени; да се у питању о споровима управља и по другоме правилу, а не по голим личним обзирима; да примењују на практични живот начела и правила која су постављена за обште добро. У јавној радњи он налази људи и који су искуснији од њега; изучавајући њихове идеје и послове, он обогаћава свој разум разлозима, и покреће своје осећање према обштем добру. Он се научи да се осећа као члан друштва, да сматра да је и њему од користи све што је друштву од користи. Где такве школе за јавно добро нема, ту једва да се подржава каква мисао, по којој би и они који немају никаква особита положаја у друштву, били дужни овоме више што, него само да се покоравају закону и власти. Ту нема узвишенијег осећања, које би чинило да грађанин неразликује себе од остале публике, него да се сматра као истоветан са друштвом. Свака мисао и свако осећање што се тиче интереса или дужности, тоне ту у личности и у фамилији. Човек никад ту немисли о обштем интересу, немисли ни о чему што би требало да ради заједно са другима. Он мисли само о ономе што има да добије са другима, па унеколико и о њиховоме трошку. Сусед који није савезник

или друг, почем никад није умешан ни у какво заједничко предузеће за обшту корист, — такав сусед јесте супарник. Тако страда (без слободе) и приватни морал, докле је јавни на делу угушен.“

Како слобода чини да се човек у обштини као у некој школи васпита за друштво са другим људима, томе имамо жива примера у Американским и у Швајцарским обштинама. Што људско друштво у великоме треба да буде, то су те обштине у маломе. Слобода, која је у њима за све једнака, позива свакога да учествује у јавним пословима, па да и сам што у име друштва и за друштво ради. Учешће свакога у ономе што се друштва тиче, развија у свију свест о праву и дужности, свест која чини да сви свако питање о обштем интересу, и о потреби обштој, најбрижљивије претресају, јер увиђају да је у обштему добру добро свакога.

А колико слободан живот обштински и друштвени одговара правим потребама човека, то се најбоље види кад се Американске и Швајцарске обштине упореде са мање слободнима. Где просвета, радиност и све што човека добру води, цвета више него у Американским и Швајцарским обштинама? Где је човек напреднији, достојнији и сретнији него ту?

Швајцарска и Америка слободом су претворене у огњиште друштвеног и људског усавршања; слободом служе оне правој снази и величини, срећи и слави човека. Кад погледа на отворене двери тих олтара слободе и напредка, пријатељ истине мора ускликнути:

Слободан човек у слободном друштву!

Слободна обштина у слободној држави!

О КЊИЖЕВНОМ РАДУ ЈЕРОМОНАХА ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА.

НАПИСАО

ПРОФ. ГАВРИЛО ВИТКОВИЋ.

Под скромним називом јеромонаха, гдекоји ће замислити неког анахорета или калуђера испосника, пустињика, који вас цели дан и ноћ проводи у молитвама, или постом и шибањем мучи своје тело, и у заносном животу тражи, да задобије мученички венац и славу небеску, према познатој калуђерској девизи: „Се оудалих се бѣгае, и вьдворих се въ пѫстини; чаѧ Бога спасаюштаго ме.“

Но узалуд би тражили таква испосника и заносног зелота у јеромонаху Гаврилу, о коме ће бити говора у овом чланку. Гаврило бејаше заиста побожан и својој вери одан Хришћанин, но је он био човек, који је љубио свој род српски, и старајући се о његовом душевном напретку и спасењу радио и говорио оним језиком како би га народ разумео; он је говорио и писао правим народним језиком у оно доба, кад се остало свештенство махом заразило тако званим славено-српским језиком.

Пре но што би говорио о његовом књижевном раду, у кратко споменућу његовог честитог учитеља, духовника Кипријана Рачанина, који се доселио са патријархом Арсеном Чрнојевићем и настанио у Светој-Андреји близу града Будима.

И ако је Арсен III., при оној кобној сеоби, у туђинску земљу понео био множину писаних и печатаних црквених

књига; но тај број књига бејаше недовољан према множини досељеника, који се населише на великом простору, у многим општинама растурени. Међутим бејаше старијих досељеника у тим пределима, за које се такођер мораше бринути патријарх.

Да би тој оскудици доскочио, Арсен III. прикупи око себе калуђере, који бејаху вешти преписивању црквених књига.

Од свију оних калуђера, што дођоше са патријархом, једини духовник Кипријан бејаше вешт том послу.

Он је множину црквених књига својом руком написао, као празничне и месечне Минеје, Триоде, Пентикостаре, Служабнике, Псалтире, Часловце, Требнике, Канонике, Акатисте и још друге књиге.

Но се духовник Кипријан мимо овај тешки посао постарао, да млађе калуђере, који бејаху при цркви св. Луке, поучи у писању црквених књига. Од његових ученика дознао сам за двојицу: монаха Гаврила и Михаила. Овај последњи бејаше старији од Гаврила, но је Михаило мало књига преписао, а највећи део црквених књига, које сам у околини Будима и Сент-Андреје налазио, писане су руком реченог Гаврила.

Гаврило је више година радио (1716—1747.) и много је израдио, и његов рад не бејаше ограничен на механичко преписивање књига, но је вешт био у цртању и бојадисању мањих и већих слика, од којих се множина налази по Требницима, Каноницима и другим црквеним књигама. У сентандрејским црквама, а на име у пожаревачкој, ћипровачкој, преображенској, раваничкој или хоповачкој цркви, у којој почиваху у прво доба после велике сеобе мошти кнеза Лазара, налазио сам старе иконице, за које мислим, да их је моловао Гаврило.

Но се Гаврило највише одликовао у томе, што је познат био с руском и пољском књижевношћу, и најврснија

дела руских и пољских црквених писаца на српски језик преводио.

Да би се читаоци са големим књижевним радом Гавриловим што боље упознали; то ћу овде побројати она дела, која је написао Гаврило на правом народном језику. До јако бејах срећан пронаћи таквих десет зборника, и ево их по реду износим.

I. „Поꙋченіа и слова различна и пролози нарочитим Светым, и праздником: Начинаемо от месеца Септем.“ На другој страни 351. (крајњег) листа стоји овај запис: „почети србско простим ѩзиком и сьвршити на слꙋжбꙋ селѩном на книжевним, на хвалꙋ светых имже слова сꙋть и понижно просим чатꙋштих, не за смѣх имѣти имѣті вам, но погрешенна исправлѩй, и сего хꙋдаго писца тродившаго се ѡ сих на парохи своей благословите: и простите. амин. Гаврил съписа въ лѣто 1732.“

II. Пролог различитымъ Праздникомъ. И ову је књигу написао јером. Гаврило; нема записа, но по сличности рукописа може се закључити. Написана је на великој 4-ни.

III. Књига „Маргаритъ“. На крајњем 426. листу стоји запис писца Гаврила: „Начети сію дꙋшеполазнꙋю книгꙋ, простаго ѩзыка, и поспѣшшем съвршити ю, своим хотѣніем.“ Въ лѣте бытіа ҂аѱмѕ. На првом листу пише се: „Поꙋченіе избранное от светаго Евангеліа и от мнѡгих божаставных писаніи.“

IV. „Пентикости Тріѡда Поꙋченіа въ Синаѯари. Сказіиваннie, из книге зовомы ключъ.“ Ова је књига продужење књиге „Маргарита“. У њој су тумачења јеванђелија од Цветне недеље, до краја Петрова поста. Већином беседе Јована Златоуста, Григорија богослова, Јована Дамаскина, и других светих отаца. На последњем 740. листу стоји овај запис: „Господꙋ

богꙋ давшемꙋ начеты. сію дꙋшеполазнꙋю книгꙋ, разпространюнꙋ с толкованіемъ, зовомꙋ Пентикостаръ, и съвршити до зде. — Съврши се. въ лѣбытіа от рожд. Христова ,аѱмг. мес. Ноюм. въ .г. дань."

V. „Различнаꙗ словеса поучителнаꙗ" и VI. „Мечь дꙋховный". Обе књиге написао Гаврило, као што се види из савременог записа од руке будимског пароха на корицама „Съписати книги сіе частнѣйши отацъ Гавріилъ Юромонах: капелан ђурски 1736. годꙋ Ноюм. прочитах ю азъ свештенно Юрей Н. М. въ бꙋдимской вароши.

VII. Беседе светых отаца. Најпре су песме Богородици, па за тим беседе највише Јована Златоустога и Григорија богослова. Има једна од Лазара Барановића архијепископа руског, преведена (л. 40, 2 стр.) А на крају има опет параклис светој богородици. На листу 502. има запис, како је ову књигу писао јеромонах Гаврило 1735. и има запис мањи о св. Сави. Свега има 556 листа на великој 16-ни.

VIII. „Превод от прѣкр'вених писаніи на просто и ꙋразꙋмителное знаніе срьбское за Селꙗне и просте људе." На последњем листу 770. зове се ова књига Великопостніик. „Трꙋдомь много грѣшнаго тобож юромонаха Гавріила Веньцловића сирѣч Стеванова сына, бывшаго въ Сент-Андреи обштегъ дꙋховніка Кипріана Рачанина оученика. Написа се ,аѱм првог лѣта месеца Маꙗ 29. дан. Редакција је чисто српска. Има свега 77 листа. На 4-ни.

IX. „Слова избраннаа празником от светыхь отецњ наших ѡбштих оучителіей Григоріа богослова и Іѡанна Златослова и россіискаго архіепискога Лазара Барановића и прочих. Преведено на просты юзикъ србскыи." На последњој страни записано је: „Гавріиль Стефановићь из Сенть Андрее оученик обштегъ дꙋховніика Кипріана Рачанина год. 1743.

X. „Поѹченіе избраное от светога Еваггеліа и от многіихъ божьставныхъ писаніи от Московского поѹченіа штампатога оу Москвы при царѹ Петрѹ и Адріанѹ тамошнѥм тогда бившем Патріар'се въ лѣта по рождаствѣ Христовѣ ‚ахчз. (1696.) зде же преведеніе бысть емѹ на ср'бскы ѥзык ради разѹменіа простым чловѣком. На последњем листу 762. стоји запис да је год: 1745. написана, по сличности види се да је написао Гаврило.

Из ових наведених десет књига види се, да је Гаврило био човек добро познат са словенском књижевношћу, да је веома вредан писац био, а при том уман и ревносан књижевник, што се види по избору, који је чинио преводећи дела најврснијих црквених писаца.

У његовим књигама има доста полемичких ствари, из којих се види борба његова против латинске цркве.

Међу беседама најзнатније су беседе Јована Дамаскина, Златоуста, Григорија богослова, Григорија архијепископа солунскога, Атанасија архијепископа александријског, Андреје критског, Козме пресвитера и других светих отаца. У I-ој књизи у почетку налази се превод бесêдâ Јоне кијевског митрополита при краљу пољском Сигмунду од год. 1568. У једном зборнику има превод с пољског, из историје папа. А у многим зборницима, нарочито међу беседама, знатно је, што се налазе беседе Лазара Барановића архијепископа черниговског, који је у другој половини XVII. века бранио источну цркву од католика и унијата.

Књига X-та од истог Гаврила у којој су разне беседе, и коју је превео год. 1745. из руске књиге штампане у Москви 1697. године при цару Петру великом.

Поред тога, што у овим књигама имамо доказа да је постојала свеза српских богослова с руском богословском књижевношћу, веома је важно, што је овај Гаврило своје огромне зборнике беседа, од којих многе хватају преко 770

листа на четвртини, писао правим народним језиком, без икакве примене руског изговора и правописа још 1745. г. (Види Стојана Новаковића „Историју српске књижевности“ друго издање стр. 183).

На многим од тих књига стоји написано, како су преведене „на србскы ѥзикь ради разѹменіа простым чловѣком,“ или „на простѡ и ѹразѹмителное знаніе срьбское за селѩне и просте люде,“ или „почети србско простим ѥзыком, и сьвршити на слѹжбѹ селѩном некнижевным“, или „начети сію дѹшополазнѹю книгѹ, простаго ѥзика.“

На жалост дела овога неуморног писца не добише онога уплива, каквога заслужише са својих врлина. Ал томе поглавити узрок ваља тражити у том, што већ од почетка XVIII. столећа почеше се увлачити руске црквене књиге, које због немарљивости и незнања тадањих митрополита и владика српских у Аустрији, створише ону збрку славеносрпскога језика. С друге стране тежња бечке владе, да умно упропасти српски народ, не даде Србима штампарију, и ако су Срби одмах по досељењу свом на првом сабору у Крушедолу год. 1708. тражили штампарију, и не добише је све до 1771. год. И тако оскудица штампарије у самој народној средини врло је сметала ток свију па и литерарних послова.

Као што рекосмо, дела Гаврилова одликују се чистотом народног језика. За српског језичара од велике је важности, што ће у овим зборницима наћи множину српских речи, које су мало по мало из говора изчезле. Од велике би користи био посао српског филолога, који би све ове речи прикупио и у Вуков речник уврстио. Не мање користи биће, ако се изнесу на углед сви граматички и синтактички облици, који се у овим зборницима налазе.

На свршетку имам рећи, да је Гаврило у млађим годинама живео у Сент-Андреји учећи се од духовника Кипријана Рачанина, а позније бејаше као капелан неко време

у Ђуру. а позније у Коморану. где су у оно време становали српски шајкаши. којима је он често беседе и поучења говорио.

Период књижевног самосталног рада Гаврилова траје од 1725. до 1745. године. И ако је број Гаврилових зборника. које сам досада у свом путовању пронашао, по све голем, но мислим. да ће се још које његово дело чисто српске редакције пронаћи.

Из Гаврилова зборника, о коме сам говорио под бројем II., преписао сам опај пролог Синаксарски о светом владици Максиму негдашњем деспоту српском Ђурђу Бранковићу, сину Стевана Бранковића и мајке Анђелије. а унуку Ђурђа Смедеревца. Овај пролог наводим с тога. што је различит од онога у Србљаку[1], и што је Гаврилов пролог написан по предању, како се у народној успомени одржао.

Приметба. У препису држао сам се усвојеног правила, и заменио сам нека писмена на овај начин: гıє=ђе. гıа=ђа, тıє=ће, тıа=ћа, гг=нг, ѿ=от, щ=шт, ѯ=кс.

Въ ні. данъ месеца Іанѹаріа. Иже въ светых оца нашего владике Максима, бывшаго деспота србского. Стихъ: Новое процавтеніе іавил се єси Максиме. новѹ обітель обрѣлъ єси на небесѣхъ. Синаксаръ.

Овы блаженны и дивны Максимъ, быіаше от колена благочастивого Симеона Неманıє, ѹ хрістіанствѹ првога краліа србского, отца светога Саве; синъ деспота последнєга Стевана. А и отацъ мѹ быіаше текъ деспотовићъ, Гıєорђа[1]) деспота синъ, єрно той лозы србской, кралско име погибе на младоме царѹ Урошѹ. И осташе маніа господа, єрно по кнезѹ Лазарѹ и землю вѣћъ свою 3 градови погѹбише. И тай отацъ Максимовъ Стефанъ, врлы на гласѹ витезъ біаше, ѡсвѣстанъ, мѹдаръ и юначанъ ешкиле, фришко се окретанъ, правыи воиніикъ, тако, да мѹ не

[1]) Ђурђа (Смедеревца) Бранковића I.

біаше паара међу многіимъ дружствомъ. Имаше іоште два брата свои, Лазара. и Гргура, и овы понайхубави му синъ біаше, стасит, високъ и врло красанъ лицем своим. Дочу му се гласъ нѥговой лепоти, разуму и юначству до самога цара турскога Амурата у Цариграду, корсемъ зета му ерђавца. што му Мару кћеръ држаше за собом. сестру овога Стефана Ђеорђевића. Врло зажелы видети му те синове и обоицу скупа, Гргура и Стевана, посла г. Ђеорђу с піисмом своим, свога му елчію. на лепо просећи се, да му и пошлѥ, и ино неучины, баръ на виденѥ се с Маромъ царицомъ. О тому зададе му вѣру свою съ заклетвом се, како ће и онъ пакъ на скоро частно с поштенѥм здраве и читаве вратити натрагъ дома, и послати и к своме отцу мирно. На то онъ свѣрова му, те и оправы. лепо с пешкеш[1]), посла и нека слободно иду к цару Амири Амуратовићу, и да надгледаю. кћер му, свою имъ сестру. Одоше оны с опроштенѥм се од оца и матере имъ с неколико катаана іоште пратилааца имъ на добры коны. А кадъ стигоше тамо дођи, нехае, лепо и дочека царъ. и приваты и с поштенѥмъ радо и весело. Преборавише у Цариграду неко време, и с пріинудомъ царевомъ и господе дворске, да имъ виды юначко се окретанѥ. Почеше с хртницы турци излазати у полѥ на игру съ стрелами, играти се цилита и стрѣлѧти птице, и утркавати се на кони, на оглед се тко е бржы, и учинише то. А кад видеше Турци, нихан се чудны за гонѥн се юначкы на мейдану окретъ, стрелѧюћи по високой из под неба висины орлове и гавране. и остааліи се окретъ. онизмише се каримно на них сва турска господа, съшише муніитву међу собом. И дођоше пред цара, те и оковлаисаше, то му рекоше: о цару честити, ако ты пустишъ от себѣ здраву и читаву дома отити ову момчадъ. то знай. да ће они нама до после досаадити, и хоће воевати на

[1]) Пешкеш = дар.

насъ, могꙋ нас и помало и из овога царства протерати, а ако ли и садъ наказіиш, и ꙋ чемꙋ сакате и оставишъ да ніи сꙋ собомъ волны, ꙋ томꙋ моћи ћемо мы нинꙋ землꙋ свꙋ достати, и очевинꙋ имъ освоити себы.

Како и бы то, те и досад свꙋ србскꙋ землю Тꙋрци држе.

Каде то дочꙋ ѭдни Амира, за добаръ свѣтъ себы, пріими тай говоръ от них, и рече: ђерчекъ може то стати се, право велите. И престꙋпы свою заклетвꙋ се, те вѣрꙋ под ноге ꙋдари. Дозва барбира, то боже да се обрію, и тако да идꙋ дома, а заповедыи барбирꙋ, пресећи имъ очне жиле, те тако и обоицꙋ послепы, ондаа и посла к отцꙋ дома.

Каде то ѭдны имъ отацъ зачꙋ, и виде и што се от них учини, напоконь и к сестри послао, испꙋніи се ѥда и люта чемера, велике тꙋге и жалости, ꙋзе газћати и плакати ѥцаюћи дерати се горко, с наріицанѥм изгꙋблѥнѫ се затрена, и много што шта, дор се обнезнааны од ѭдъ, ѥдва се опет повратиы.

И ꙋзе отмаштійвати се Исмаѥлтеномъ тꙋ мꙋ срамотꙋ; распосла свое чете на све стране Ѣꙋраћъ деспотъ отацъ ныховъ, и доведоше мꙋ тꙋштено тꙋрско роблѥ, седе онъ на голоі земли ꙋ долины. заповѣди клати и каа овце пред ніим, дотле и клаше до год' савъ до враата мꙋ ѡгрезе оу крви. И тако ꙋстаде, ѡстало што іошъ претече, рече, да изсекꙋ све тамо на полю, ꙋ коіѡй долины нека незадишꙋ стрвине по мезевꙋ. Пакъ, вѣћъ по томъ мало времена и пожывы, те ꙋ той мꙋ жалости и спокои се.

А млађи мꙋ синъ Лазаръ ѡдеспоти се над Србли, а цигло іеднꙋ годинꙋ мꙋ оу той влаади, више не бы живъ, ѡде с чистомъ дꙋшомъ тамо с овога свѣта г' Богꙋ.

А Гргꙋръ онако слѣпъ. ѡде у светꙋ горꙋ, те се покалꙋђеры оу србскоме на границы манастирꙋ Филандарꙋ. Ама Стефанъ ако и слѣпъ быаше, алъ прими на себе тꙋ деспотовинꙋ, воіеваше и біаше се вѣћъ с Тꙋрци колико могаше даѫнтисати се съ малом воиштанскомъ се снагомъ. Кадъ

веħъ виде да Агарены све то више надвлађую, и не може се држати предъ ныма, та и оставы свою му очевину, докле ніе горега зла допао, скупыи свое покуħе посуђіе, све што имаде и дође аамо оу горню землю под маџарскога краля на званіе му. Поборави се неко време. пакъ зачу за нѣга немачкы цесаръ у Аустры, дозва га к себы, дочека и мило привати га, лепо гостеħи се међю собом мало некои данъ. Чуђаше се нѥговой мудрости и разуму се, пакъ даде му за седиште у Фріоли горе Београдъ. Онде се вѣħъ и ожены оузе заа се кћеръ, некога Аранита храброга кнеза арваніитскога, госпогю Ангѥлію. Те онде шніоме роды то блаженно діете му Максима[1]) краснога. Докле мало подураасте, таку га даде на книгу оучити му се, и онъ како быстроумливъ и хитленъ быаше, на скоро подобро првом, изоучи нашу книгу, потомъ от много руку, и ту латинску извиче дурусъ. А после тога боравлѩше се оу цареву двору оу ѥдно служеħи му пред царемъ, слока и младиħи, сви му се чуђаху лепоти и разуму нѥгову. И саама царева кħи гледеħи га онако лепа, оузврдаа се желеħи за нимъ, и раађаше о тому не би ли се како смесила шниме. све се шалеħи додеваше му се; а ѥданпутъ текъ, обезочи се, врло се нацифра. те на само дође пред' нѥга, рече му: та згледниде ме коме самъ ѩ прилична. На то отрече онъ ніойзы: да врле лепоте, девоѩчка безобразна струка, подобна си ономе, што но ѥ Адама извео из раѩ. Со тимъ ѥ засрамы, те се вѣħъ отби оть нѥга.

Имаше онъ іоште ѥднога млађега брата му свога Іована, а отацъ имъ онде се біаше преставио. Они текъ саама двоица код' цара се боравлѩху, разабра то маџарскы краль за них, како су они у туђой земли сиротни остали без постараоца се за них, а вѣħъ и добріичкы поодраасла момчадъ біѩху, за женидбу скоро. Писа онъ горе к цесару,

[1]) Ђорђа Бранковића II. у калуђерству названог Максима.

да мꙋ и имаа послати к нѥмꙋ обоицꙋ. На то цесаръ непоинаати се ништа, такы частно и к нѥмꙋ споштенїемъ посла. Оставише они онай поклонитъ имъ оцꙋ Прїолꙋ град, оузеше што имадоше онде свое, и очине имъ свете мошти, натоварише се оу лаађу, те се спꙋстише с матером доле (г) Бꙋдимꙋ, дођоше ꙋ градъ кралю. Онъ и милокрвно привати к себѣ, и даде имъ подъ владꙋ Сремъ, што но и тако от пре нихов̆ быаше, алъ кроз Тꙋрчина, з боем се паде под Маџара. И тай краль опетъ имъ га поврати на трагъ. Отселише се ѡни тамо ꙋ ѥдно с моштима оца, и майкомъ имъ Анђелїом боравити се ꙋ своїой имъ опетъ очевини. Алъ люта онде крайна быаше, те немогоше мирно се боравити, него ѡпетъ валѥло им се с Тꙋрци харцати, и ꙋдилъ четовати и бити се. Те врло юначки се з бранїиком држаше, саамъ и краль о томꙋ з дїиком хвалѥше. И Максимꙋ за женꙋ даде свою сꙋродицꙋ именом Самбелу,[1]) алъ дотле некте се вѣнчати шнїѡме, нꙋдеђи е, докъ ѥда би се похристїанила, нека пометне се Паапишке їой вѣре, и онога заакона. Алъ она кадъ некте, тадъ заинати се, и нектеде. Кадъ онъ виде то, што она неће на рѣчъ да мꙋ пристане, отстаде се и ѡнъ пакъ нѥ, некте ѥ заа се Паапишкомъ оузети, спазы себе от нѥ, не додїирнꙋ се е, пакъ от свїю се затаи, те оде оу свой мꙋ манастиръ што га ѥ саамъ исъградїо, покалꙋђерїи се, и вѣћъ оста ꙋ нѥмꙋ молеђи се богꙋ А кад мꙋ виде то несꙋђеница Сабела, што се от нѥга збы, пожали и раскаѥ се о томе што мꙋ по ћꙋди не пође, пакъ и она нечекаа више оудадбе, него оде мегю свое дꙋмне, те се и она постриже. А братъ мꙋ Іѡанъ ꙋѥдно с матеромъ, а и сва остала србска господа тꙋжно се забринꙋше, и жалостиво много се плакаше о томꙋ. По том тога ожени мꙋ се братъ Іѡванъ, и ꙋзе то деспотство наа се, алъ

[1]) Јамачно мисли Изабелу сестру Матије Корвина и ћерку његове тетке Јелисавете, која беше удата за чувеним војводом Михајлом Силађи.

за мало бы жівъ, скоро се преставы, оде к оном тамо болѥм животованю се, а не оставы по себы мужка детета. те коначнѹ жалостъ оставы србскоме родѹ. По братніѡй смрти, и ѡпетъ Максима ако е и калѹђеръ, поче га каанити кралъ, и сва господа нѹдећи га нека приваты те офиціе десподске, да имъ непрелазы очевина оу тѹђе рѹке. И онъ никако некте, али и нѥмѹ такы то дотежа, дође имъ тѹђинъ спахіа, те се ѹселы оу нинъ домъ, и преѵзе мѹ очевинѹ. Быаше код кралѧ некы мѹ оудворица виловніикъ, деліичина, зла и оубоица, Вѹкъ,[1]) ни Маџаръ, ни Срблинъ, опора сѹрова людина, те нѥмѹ поклони краль онѹ деспотинѹ, и онъ, како онамо дође, та Максима и прогна одонѹдъ. Инди што да чины преподобны Максимъ, стаѧти више неима гдѣ, спремы све своѥ што имаде, и оузе мошти свога мѹ оца Стефана, и братине, и матеръ, а нигде и неоставлѧше свѹдъ и ношаше съсобомъ, диже се сеобом, те оде оу Каравлашкѹ к Радѹлъ бегѹ. И онъ ка христолюбацъ лепо га привати с веселом дѹшом драговолно, и тамо вѣћъ преборавише много време. мирно и хѹзѹрно без никога страха, болѥ него овамо оу своме спахилѹкѹ мѹ. За живота тога войводе пакъ и опетъ ћаво пакосніикъ свакомъ злѹ изводацъ, а добрѹ нъзѹбанъ, кћаше и тѹ великѹ да мѹ оучины пакост. диже ратъ голем оу оной земліи те се свадише међѹ собом онаа два Бега, влашкы и богдански до крвы. На хітро съставише войске. и състаше се скѹпа да се текъ сраазе быти се и сећи. Зачѹ то Максимъ, што се от них оучины, брже седе на

---

[1]) Погрешно назива Вука туђинцем, јер бејаше Максиму брат од стрица. Вук бејаше унук Ђурђа Бранковића Смедеревца, а син Гргура најстаријег сина Ђурђевог. То је исти Вук, што га народ због јунаштва назва Змајем деспотом Вуком. Вук није отео деспотство од Ђурђа (Максима) Бранковића, а јамачно је омрзнуо на Максима, што се овај у тако за Србе очајно доба покалуђери, а не хтеде као његов стричевић мачем у руци да брани свој род. Очевидно Гаврило као калуђер брани калуђера а грди народног јунака.

брза конѧ, и отрча к войскы на хитро, како крилатъ, и стаде на среди међꙋ обадва табора, и з богомꙋдримъ разꙋмом своим, лепо и обоицꙋ поміиры међꙋ собомъ, тако да се излюбише међꙋ собомъ. И тай миръ доконаа и оутврды међъ нима, више им се незаваћати докъ сꙋ жіивы обоица, ама лепо спажати им се на кошилꙋкꙋ без штеточиненѧ оу любави. Тако и съдржаше се, за живота имъ нихова, тадаръ мирно се повратише сваки на свою странꙋ, хвалећи и славећи имъ бога о томꙋ, и нѥгова мꙋ оугодника, те и обоица бѣгова, великꙋ любавъ имадоше с Максимомъ со то добине, и наврêше, те и без воліе мꙋ на силꙋ, поставише га влашким онде архіѥпископом. Пакъ по некомъ временꙋ Радꙋлбегъ оде къ богꙋ. Милостива онаа душа, милостъ и достаде от вышнѥга бога.

Алъ по нѥмꙋ опетъ наста онде лꙋкавы и злочесты бегъ Михна войвода, О злꙋ поче Максимꙋ радити, а и с Мацари нешто имааше некꙋ заавадꙋ за Хердель. Провиде светы нѥгово враговство, о чемꙋ онъ шіе. ѥръ хоће, да га жіива предаа оу рꙋке ономе Амиры царꙋ тꙋрскоме, што мꙋ оца ослепіо. Што да чини онъ, ꙋзе се довыіати, како би се от нѥга измакаѡ. Придомисліи се томꙋ. те посла некое пріателѥ свое г бегꙋ, от нъговы сꙋближни мꙋ, спатаара съвѣтніикаа беговы, да га ꙋговоре с пріинꙋдом, нѥга послати з даром, и с мобеним се піисмом до ꙋгарскога кралѧ, ꙋчини тимꙋ шниме миръ. И онъ на то послꙋша и, те съ свои мꙋ іоште пратіоци оправы га ити мꙋ аамо. Спреміи се онъ потайно з богажіом, све своіе ꙋ закривена тааборска кола потовары, што годъ имаде и съ свѣцима своіим родбином ꙋ іедно, диже се на пꙋт. Догіе до Олте рѣке, и нахитро прогіе преко ніе. Кадъ стиже оу Хердель, тадаръ вѣћъ облачка мꙋ срце от плахе се, и слободно пꙋгова крозъ Мацарскꙋ земю, докле достиже до кралѧ. И лепо з бегом онде поміиры краалѧ своіом оуправом, те и отъ кралѧ опет натрагъ к Михны посла по оніи пратіѡци мꙋ мирне

листове, а и отъ себе мꙋ за знанѥ напiиса, како се онъ выше тамо неће повратитити к нѥмꙋ, на свою мꙋ митрополію, нека посталѩю, кога они хоће от више. По том' пакъ отселіи се доле ꙋ Срем, да се вѣћъ боравы оу своме манастирꙋ, што га е быѡ саамъ исправіо за себе. Алъ онай невѣра новы деспотъ, и опетъ протера га, и недопꙋсти мꙋ онде ѡбстаѩти. Него с фрꙋшком гором онъ невлаадаше, само ѥдним Сремомъ, што онъ сꙋђаше. Инди што да чини светы Максимъ, оде проходати се по Фрꙋшкойзи гори, пронаћи за свое сѣдиште, где год пріилично мѣсто. А тадаръ Іакшићево колено влаадаше съ с фрꙋшкомъ гором, алъ нѥмꙋ они свааести біахꙋ, пронађе он ѥдно хꙋбаво, и на очію лепо свидно мꙋ се мѣсто, прозвано се Крушевъ до. Запроси се отъ Іакшіића, дати мꙋ за манастиръ онꙋ долинꙋ, и они мꙋ то незабраните, такы мꙋ е посꙋдише. Тадаръ онъ съста се с ондашнимъ воеводом, именоватіим се Іованъ Нѥгоевић, те шнѥговим се договором, и спомоћу мꙋ съграды великꙋ лепꙋ црквꙋ, храамъ е оучины именовато се Благовѣштеніе пресветые богородице, и с ћеліамі е обграды, подиже славны манастыръ, събраа ꙋ нѥга по доста калꙋђераа, саамъ драговолно трꙋдећи се ѡ богꙋ, и о дꙋши, поживы, и них свію іеднако, како отацъ свою децꙋ сꙋзливо и свѣтꙋюћи на добро ꙋчааше. Потомъ іоште за мало пожіивы, и престави се онде ꙋ Крꙋшедолꙋ.

Блаженна онаа дꙋша, ѡде къ господꙋ богꙋ оу небесно царство, месеца Іанꙋаріа осминайстога дна.

Сказꙋе се о нѥмꙋ такво здешено се чꙋдо, да при смрти мꙋ смотре код себе два Ангела врло лепо сѩйна се, ꙋ наацичꙋ, овы два Алексaндріискы, архіепискꙋпа данашны, Атанасіа, и Кирила, обꙋчени се ꙋ красне одежде црковне. За добрѣ и мотре, пакъ запiита оніи што око нѥга стоѩхꙋ, рече имъ браћо добра, откꙋда сꙋ то дошли кнама тіи хꙋбавы свештеницы ꙋ томе краснꙋ се оделꙋ, да чꙋдно красны люды свѣтла образа, и лепа имъ одела. То ѡнъ изрече, и

такы замкнв, те издаше. Алъ оно ангели быахв от бога послати мирно пріимити мв двшв. За то дрвгы и не виде и, кроме онъ самъ, што и виде, при своме смртноме концв. те шнима в едно, и отпвтова горе г богв. оу онв вѣчитв радост. А тѣло мв не закопаше в землю, ама съзыдаше мв оу црквы гробницв, метнвше га в ню. и покрише одзгоръ каменитомъ плочом. И тако пребы онде годинв, што ли више мирно. По том поче што каква чвда знаменитаа чинити, и многым се на снв оуказіивати з беседом, те за то ондашніи іноцы, з договором се игвмновом, седме године открише мв ракв, и велико чвдо вказа се от нѥга, напвни се сва црква од онога мв свѣта хвбава миріиса. а тѣломв лепо жвто цѣлоквпно лѣжаше, онако одевено здраво и читаво, канда е ѩко положено онде, ни чим ни за трвнъ. непорвшено се, нит е было што помолушавило се за толико време стаіавши оу тморини затворено без одвхе. Пакъ справишемв лепъ кивотъ, те пред олтаръ поставише стаѩти мв, и многа чвдеса оуказіивааше. лечећи, болестиве, немоћніе, з горопаће и нѣказне, коино справым вѣрованѥм, к нѥмв притрчаавахв, молећи мв се пред кивотом. г земли. с припадаѥм.

Нѥгова спомена се годиштна, а и свагдашѩ, доконаава се и свршве съборно свѣткованѥ мв, оу нѥговв от нѥга създатоме манастирв Крвшедолв.

Молитвами светых сіих тріех светителей оугодников твоих. Атанасіа, Киріла же, и Максима, Господи Іисвсе Христе боже нашъ помилвй нас. аминъ.

У другој књизи под насловом „Поученіа и слова различна и пролози нарочитым светым. и праздником“ написао је Гаврило живот свете Петке назване Трновске.

Као што се животопис Максима владике разликује од онога у Србљаку написаног, тако је и живопис Петке Трновске другчији но онај у Србљаку описан.

Због ове различитости, начина описивања и због неких историјских података саопштавам и овај животопис Петке трновске онако, како је у реченој књизи од 301 до 303 под насловом „Месеца Ѡктомбра .ді. данъ празднѹем памет. прподобніе матере наше Петкы Трновскіе:“

Светаа преподобна Параскевіа, што се називлѥ Петка, она ѥ родомъ своим Србкинѧ, съ села названога Епиватіа, отъ града Каликратіе,[1]) кћи православнога рода, богобоѩзлива. От среднѥ рѹке сѹ были нѥйзини родители отацъ іой и мати ни богаты, ни пакъ врло сиромаси, нити кои поглавиты оу селѹ или оу градѹ, съ своим трѹдом сѹ се живилы. И кадѣ вѣћъ оваа имъ девойка до свршитога ѹзраста достиже, онда вѣћъ свою мысао свѹ на ѥдно събра, те обмилова по ангелской натѹри држати се и живети. Остави оца свога и матеръ, род, и дрѹгинѥ своје и свѣ остало овоме свѣтѹ, а сама се обрте на дрѹгіи пѹть, вѣчнога се живота привати, христовымъ трагом ходити по евангелскомѹ свѣтованю се боравити, и о своме спасенію старати се. Оде оу девоѩчкой младости и чистоћи оу пѹстиню, и сама себе с дѹшом и тѣлом одаде богѹ на милостиню и на слѹжбѹ нѥговѹ, боравлѥћи се тамо ѹ великом трѹдѹ и подвизаню, данъ ноћъ мѹчећи и недеспуући своје тѣло и сушећи, с постом молбом по свѹ ноћъ стоѩнѥм на молитвы, не ѥдѹћи ни піюћи, неголи ѥло и піиће нѥне многе сѹзе и плачъ и оуздихіиванѥ, то іой ѥ храна была, и свагдашнѩ молитва, и поклони великы, и оу томѹ савъ свой живот проводѣћи, и сотим се тако боравлѩћи просвѣтлѩ, оу добром смышліиваню држећи се тврдо ніе іой оумъ нѥйзинъ ни кѹдъ на странѹ плаваѡ ни се на трагъ к овоме свѣтѹ обртао, кроме к ѥдномѹ богѹ вышнѥм свѣга ѥ покланѩла горѣ к небѹ, тѣсным и мѹчным опорим пѹтем ходећи іой.

[1]) Каликратија је сада село на развалинама негдашњег града; лежи у Румелији три сахата од Мраморског мора, а близу места Силиврија на главном друму из Једрене у Цариград.

И тако ꙋ томе држећи се до свое близꙋ смрти. От бога іой проꙋказаніем нѣкым начином прознаде, да іой се близꙋ примиче исходни от тѣла смртны данъ, те оу томе и ѡстави вѣћъ пꙋстыню, и оде оу Цариград, проходити онде светаа мѣста и чꙋдотворне цркве, да и се на глѣда. И за мало онамо преборавы, пакъ се враты к своіой очевини ꙋ Каликратію, и тамо се вѣћъ престави, предаде блаженнꙋ свою дꙋшꙋ ꙋ рꙋке господꙋ богꙋ, комꙋ но ѥ правовѣрно слꙋжила от свое младости, и почати за свою трꙋдбꙋ невѣнꙋтым вѣнцем бы вѣнчата от нѥга. И ꙋ оно добы слꙋчи се некомъ галіашꙋ злом болѣсћꙋ се разболѣти, и на скоро мре, те га онамо код пꙋта близꙋ оу нѣкога стлпника поплитко закопаше, и великъ смрад од нѥга излазаше, те врло досађіиваше ономꙋ преподобномꙋ стлпникꙋ, што онде сташе на стꙋпꙋ молећи се богꙋ, тако, да више ніе могаѡ онога смрада подносити, него валѧло мꙋ ѥ шнѥга доле сићи, и подалѥ ꙋ землю сам закопа онꙋ трꙋпинꙋ, како не бы могла задихывати из дꙋбине. и каде то дочꙋше ближны ондашніи селѧни, таи дођоше, те га извадише одонꙋд, и преместише га на дрꙋго мѣсто одонꙋд подалеко. И тако се згоды те га пакъ погрѣбоше близу гроба св. Петке. Како и нѥзинъ гроб откопаше по незнаню, и каде ѥ открише, али нађоше іѡй тѣло цѣлокꙋпно и чврсто здраво жꙋто и благоꙋханно, и на то се зачꙋдише а незнаюћи чіе ѥ, и како лі е. И говорахꙋ мећꙋ собом: та ако бы ово было свѣто тѣло, то бы ꙋчиніѡ богъ, те бы се кое годъ чꙋдо од нѥга показало, на том пакъ закопаше е, и ѡставише е ѡнде. како стои, нек стои рѣкоше тꙋ гдѣ и ѥст. И ѡне ноћи нѣкы Ђеорђіе измед них, оне ноћы сны плахо чꙋдо, видѣ нѣкꙋ царицꙋ славнꙋ, сѣдећи іѡй на царском столꙋ, и многим чиновы кано воиштански орꙋжати око нѥ стое и слꙋже іѡй. И каде то чꙋдо смотри, такы от страха канда на земли с образом паде, тако мꙋ се ꙋ снꙋ оучины. Паке от оны свѣтли мꙋжева, што око нѥ стоѧхꙋ, едан измећ них оузе га за рꙋкꙋ, те мꙋ рече и диже га от землѥ: та не боишли се ты човече бога,

видѣћи да е смрдлива та телесина, и како га оукопасте оу ѥдно с овым светым тѣлом, божіе ꙋгоднице пребогате Параскевіе, него ли то ти велим ино неоуꙋчины него сад такы хитро иди и кажи свим ѡсталим людма, да ме раставе от тога смрада, ѥръ ако то неоучинишъ, по истинѣ знайте, да ћете от бога громом и ватром спалѥны быти из неба, за што и ꙗ сам чловѣкъ рођенъ и очевина міе село Епиват, и тога смрада ні ꙗ не могꙋ трпѣти ни подносити. И те ноћи не само тай чловѣкъ Ђꙋрађ што то чꙋдо смотре, него, іоште и една жена именом Ѥфеміа, тай исты санъ виде. И ꙋтра данъ них двое ꙋ едно свимъ людмъ то проказаше, и каде то дочꙋше остали селꙗни, та и оузеше свѣће оу рꙋке, и хитро тамо над нѥзинъ гробъ дођоше, те іѡй извадише из землѥ тѣло и метнꙋше ѥ оу кивотъ, паке е однеше оу Цариградъ те о намѣстише оу црквы храмꙋ светіих апостола. И многа чꙋдеса се и исцѣлѥніа за много доби тамо ꙋказіиваше се ѡд нѥна тѣла, хроміи, слѣпіи, бѣсніи, и различіи неволницы, што се излѣчише и оздравише. А оу то добы біахꙋ от Гркаа Фꙋзы (Фрузи или Франки) преꙋзеліи Цариград, и они боравлꙗхꙋ оу нѥмꙋ, ама не біхꙋ самовластніи, него под бꙋгарскым царством подложни сꙋ были и порцію плаћали сꙋ, зашто онда с ове стране мора над свима ѥ царовао, бꙋгарскы великы царъ Іоанъ Асѣновичъ, синъ великога цара Асѣна. И каде дочꙋ царъ ѡ тіих великіи чꙋдесы за светꙋ Петкꙋ, врло за ніѡм пожели, и помислі, како бі е онъ могаѡ ѡдонꙋд оузети, да іой мошти к себи донесе оу свою землю и оу градъ свой Трновъ да е постави. И то нѥмꙋ о том оумлѥћи, дође и присиѣ оно време, кад се от землѥ кꙋпи порціа, и односи се царꙋ. И они Фꙋзи Цариграђани, біахꙋ се вѣће приготовили с порциѡм, и с осталіим даатком, да донесꙋ царꙋ. А царъ тога ништа нектеде од ніих пріимити, ни сребра, а ни злата, ни пакъ кога дрꙋгога дара скꙋпога, него заиска, да мꙋ донесꙋ тѣло свете Параскевіе. И они за тим до конца пожалише, али вѣћъ ніе имъ на инꙋ могло быти, ни се царꙋ смѣдоше сꙋпротивити, таи

скѹпише по Цариградѹ поглавице, те оучинише о том мећѹ се договоръ. и свѣликым поштеніем послаше ю и отпратише до Трнова царскога града. И сам царъ Іωанъ, заедно своим патріархом, и свим црковным начином и народом ѹредно изаћоше на срѣтнѹће съ свѣћами с иконами. с каденıем, те е допратише ѹ нѹтра ѹ славны град Трновъ. и частно наместише е из пред олтара оу великой царской цркви. гдѣно и до саде отпочива, чинећи дивнаа чѹдеса, от свакѣ немоћи исцѣлююћи люде, коино справога и чиста срдца пред кивота іωй доходе, и с вѣром просе себи здравлıа. Еже молитвами. да сподобит ны господъ царствію своемѹ аминъ.

Даље има од 313 до 317 листа слово истога Гаврила у част св. Параскеви, које овако гласи:

„Се оудалих се бѣгае: и прочаа.

Пише светы евангелист Марко, бѣде су по местіи, и ıезикъ на ıезыкъ човѣкъ на човека оустае, и царство на царство воюе, и по мѣсты трѹсови ће быти, и глад и мѹћнıа и свакои злѹ започетакъ. Ама ова наша мати преподобнаа Петка от ты насеоніи зліинıа клоні се ѹ пѹстини. На ω-тишном мѣсто от ходи. Христосъ своим Апостолом ѹказуюћи како имъ валıа по вилаетѹ пѹтовати, заповѣди имъ да ништа поред себе не носе, кроме еднога штапа ѹ рѹци. Тако е и саданıа Петка оучила, и ништа от свога дома не ѹзе, ни што понесе на овай пут, идући іой ѹ пѹстыню, ни торбе, ни лѣба ни ножа, кроме тай едан штап, што е од Ѥссеова корена оузрастао, Ісѹса Христа и тай жазалъ, и ова палица ніойзі е онде помоћъ и подпорань біо. Што е на свѣтѹ грижѹ имала, Хрістось е шніоме ѹ старости быо. и на пѹт шніоме пѹтникъ, Хрістось божіе слово, на пѹтѹ іой бесѣда. И со тымъ штапом на томе пѹтѹ она неослаби, и со тымъ лѣбомъ толико година ѹ пѹстыни боравлıећи не огладны. со тымъ изворомъ неожеднıа. Трѹдећи се подъ Христовымъ товаромъ на пѹтѹ, Хрістосъ іой е біω отпочиванıе, нıенъ излазакъ, и долазакъ, и ходъ іой Хрістосъ е спажаω.

Светы Іωанъ богословъ напісаω е за нѣкѹ женѹ говорећи: а жена, вели, побѣже оу пѹстыню, гдѣ е имала свое мѣсто приготовлѥно ωт бога, да е тамо хране. Бѣжы и преподобнаа Параскевіа ѹ пѹстыню, чекаюћи тамо бога, да е спасе, гдѣно е имала пріготовлѥно іωй ωт бога мѣсто да е тамо ангели хране лѣбомъ ангелскымъ. Онѹ е женѹ терала зміа, а преподобнѹ е овѹ терала е паклена зміа грѣхъ блѹдногa пола. Рекаω е нѣкы мѹдрацъ, каа из предъ осойнице зміе, тако да бежи човекъ от женскога грѣха, и ест ова девица каа од зміе и бѣжала. Оной сѹ жены даата была од великога орла два кріила, да од зміѥ лѣти оу пѹстиню, на оно свое мѣсто, гдѣ би прехранѥна была до нѣко време. А преподобна ова девойка имала на себи два крила, вѣрѹ и добро поѹзданѥ г богѹ, и со ты крыли е из пред зміе лѣтила до пѹстинѥ, и тамо іωй нѥне сѹзе быше лѣбац данъ и ноћъ, и свою младѹ бѹйнѹ смысалъ сѹзами ѹгасы, мртвећи с постомъ и метаніами свое тѣло, доклѣ га под ꙗрамъ дѹховны подклоны. И никадъ іωй срдце неωбтеча ѥломъ ни піићемъ, зашто с ѥднимъ исто кореницемъ и с планинскымъ зелицемъ држаше се, и травѹ е имала за ѥло, по псалмистѹ, коꙗ но ѥ и дата людма за телѣснѹ потребѹ, а и тога мѣромъ питааше се. Ходећи ѹскыма враты и тѣснимъ пѹтемъ, коино слѣды до раꙗ, а по еѵангелской свѣдочбы доиста и врло мало се находы ты люды, коино тѣсно и прискрбно от свое волѥ зактеваю се живити. Лише ѹ саданѥ добы, и самы иноцы, кои сѹ се и приватили тога тѣсна пѹта, не зактеваю шніиме ходити, него ли вѣћма волѣ оу довлѣтлѹкѹ се баашити.

А за свѣтске люде не знамъ шта ни изговарати, кои е сиромахъ, и неможе да се болѥ подкожи, а онъ мрштіи и моркоће на оне, кои се по болѥ имадѹ, и да може, како што да ѹчины кадъ ѹ нѥга не има, да и ѹ дрѹгога ништа не бѹде. А по господню глаголѹ, мало ты има да би свое-

волно сиромашки се живили, а што му е віишакъ, да оно от себе издае на сиромашъ.

Пронашла е Петка своеволно тѣснимъ путемъ Хріста, коино доводи у вѣчны животъ, кои е понапре от свога іωрданского крштенѧ у пустиню біω ωтишао, а не свѣтске Тафре искати.

И она томе сликова се и за свога девоѧчкога млада струка понапре пустинѥ се привати, мешто китенѧ, и глѣданѧ за млады момцы, изволы дивлю звѣрадъ гледати, мѣсто лѣпа руха, гола ходити, и како Хрістосъ од ђавола искушиванъ быω у пустини. И пакъ светомъ Апостолу Павлу што е даатъ быω за пачаризъ тѣлу, ангелъ сатанскы, да му чины пакость за нѥгова живота, тако ѥ и преподобну у пустыни на свашто искушаваω ђаво, чинеђи іωй пакость за много лѣта, за што тай злохитлѣніикъ, кано лавъ рычуђи ходіω е и бахтаω по пустины, иштуђи Параскевію овчицу из Хрістова двора, да прогутаа. И нѥму е супроћъ врло стаѧла преподобна, и вѣромъ тврдомъ надбори та царства, што и ѥ указіиваω с висока брда врагъ Хрісту. Како што ω томъ казуѥ Евангелистъ Матѳей: Опет, вели, оузе га ђаволъ, на врло высоку гору, и одонудъ, одказа му сва царства, што и с год по ωвоме свѣтъ. И тай зліи родъ друговѧче не ωде от преподобне, кроме с великомъ до бога мωбомъ и с постомъ, те со тым се супротиви нѥму. И тако пробѣже вѣђъ од нѥ, не даде у себы мѣста ђаволу, него своме женѥнику Хрісту, уреди мѣсто у себы, коино ходѣђи му по земли толико нигдѣ свога мѣста ніе имаω где би исто свою главу от кише заклоніω, нѥму она мѣсто у себи распремы, и привати га на станъ оу свой домъ душевны, веліи Апостолъ Паваω, кои е договоръ Хрістовы с веліаром шнѥговим одметніикомъ, ні ωвай домъ светога духа незгласи се, съ зліимъ духомъ, кое ли е рече съставлѧне божііωй црквы с нечастивіи ідолы. Или што е обштина свѣту с мракомъ, с она не попусти к себи съ статка мраку ђаволу, него Хрісту свѣту у своіωй души начины мѣсто.

Како е некадь Хрістось ѡтишаѡ біѡ самъ ѹ пѹсто мѣсто, и каде то зачѹше нарѡды, поврвише из градоваа пешице за ніимъ, тако и преподобна пѣшице е за ніим ходила. И каде ѡпази Ісѹсъ гдѣ многы народъ за нимъ сѹстиже ѹ пѹстиню, та и смилостивіи се за них, ако сѹ и отговарали оученицы, да се врате натрагъ, и рекоше: господи, ово е мѣсто пѹсто, него распѹсти тай народ нек идѹ ѹ села и оу вароше, да кѹпе што ће ести. А Исѹсъ имъ на то рече: не валѩ да отидѹ, и вы имъ подайте ѥсти, и онде самъ нахрани ѡнай жидовски народъ. Тако се е смиловаѡ и ѡ преподобной, идѹћи іѡй за нимъ ѹ пѹстиню, рекавши онъ самъ, ко кмени долази, тай никад неће ѡгладнѥти. Каде видѣ преподобнѹ еръ к нѥмѹ иде, знаде онъ да ће гладнити, ама то не зактеде, да се она от глади пренемаже, хлѣбъ сишавшіи с неба животан, ню животом' засити, да жива и фрешка боравы ѹ пѹтѹ мѣстѹ.

Рекаѡ е господъ к юдеѥмъ, ваши сѹ оцеви ѥли маннѹ оу пѹстиню, ама сѹ ѡпетъ помрли, али преподобнаа, ніе с оцем маннѹ ела, него самога лѣба е жива Хріста окѹшавала, сина тога отца, кои но забранюе дрѹгога ѡсвѣмъ себе назіивати оцемъ, и на земли рече, никога ненаричите себи оца, ѥрно свіимъ е вамъ едан отацъ, онай што е горе над небомъ. И што е от тога лѣба ела оваа девица и заради тога сад ѹвѣкчі ѥ жива, а не да ѥ ѹ ѥдно ѹмрла с онима оцы, кои сѹ се манномъ засиħіивали ѹ пѹстини, за што она е тога пронашла тамо, што дае хранѹ свакой ствари, прѹжаюћи свою рѹкѹ, и заситива свакѹ животиню, и скотомъ дајући ниховѹ пашѹ на хранѹ, и враановим птићем, каде зѩю гладны заис плююћи их с мѹхами. А она бѹдавши по болѩ от птіицаа, истином ніе е гладнѹ презіирао. И находила е себи сладак ѥцекъ чіим се е доволила, крошто но божію е волю творила, слѹшаюћи тога што е рекао мое е то ело, творити волю мога оца.

Написао е Захаріе Евангелист Іѡанъ; ѩко благодетъ Іисѹсъ Хрістомъ бѣ. Та довлетлѹкъ пронађе преподобна ѹ

пустини, по апостоловой беседы уразуміи се, да е болѥ благодетію подтврђивати свое срдце, него ли с ѥломъ, и то она з дѣлом испуни. За диводу бы нѥйзинъ трудъ и оусталство по души, и самым ангеломъ, тако да и ѡ ніѡй и разбориваше говорећи Соломонове пѣсме, што се ова подиже оу висъ от пустинѥ, и каа нѣко высоко стабло се димы, кадећи іой змурном и тамнианом, и от те лѣпе заадахѣ мириснѣ, чудише се нѥной жешкой молитвы, што се е она избарабарила кано кааденѥ предъ господиномъ богомъ, како но тко оу красной градины. Тако преподобнаа оудвори се у пустини, оу лѣпой градины от разлика поврћа, чіимно е башча богата и сладка, сваки ко годъ бы у ню дошаѡ, желіѡ бы што годъ от нѥ ѡкуси, алъ она те сладости ні едне никадъ ніе пожелила нитіе за тіим воћем чезнула, него ли свою сладку понуду саморастно из землѥ біилѥ што какво, и за пііће воду имала е себи, ѥдны люди себи воду с медомъ за пііће оуслађую, а она е свое пиће с плачем себи разблаживала, ни су толико по више, ни вѣтровы духалы оу той пустини, колико су прси нѥнѥ трудили се оударанѥм, и от срдца уздыхіиванѥм, ни су тако хубаво текле чесме градинске, како су бистре ишле из очію сузе нѥне, не тако красне быше различных птицаа песме, како што су преподобне быле сладогласне до бога с плачомъ великым молитве; нити толико высоко рааступ дрва, како но нѥна душа, каа финиксъ, и високы боръ богу се оузвисываше своіѡмъ мыслю, не тако се у висъ дыжу лѣтуште птице, колико е высоко у небо лѣтила нѥна паметъ. Нити су онолико елены желилы планинскога извора воденога, колико е нѥно срдце желило г богу, источнику живу, ни лоза се тако у винограду разрасте, а ни дрво се кое оу воћнику разцвѣта, а ні оу добромирисной башчи кое цвѣће указа се, како но што е нѥно чисто девойчство у пустини проникло. и разгранало се. цвѣтасто. И позавиде стараа зміа Еувина, томъ нѥзину добру послу, и како е некад, за женомъ испустіѡ біѡ воду из свои оуста кано велику рѣку, да е у

води ѹтопіи, тако и кад се развѧрыи лютость зміинѧ на ню, испѹсти воде многе, бѣде и наапасти, искѹшіиванѧ, да би е таа вода потопила, ако не бы под помоћѹ извора животѹ, тай потокъ прешла дѹша нѥна и водѹ несноснѹ, него ли ако се е нѥнъ корабъ и загнюріиваѡ ѹ таласъ, ама пакъ могла е к нѥмѹ дозивати и викати, господи спаси ме ѧ гинемъ, говорећи іѡй, радъ тебе сам е побѣгла ѹ пѹстиню, и тѹ самъ чекала бога да ме спасе, него проговори и мени тѹ рѣчъ, како што си Хананеи, и крвоточивой жены рекаѡ: вѣра твоѧ спасла те е, ѥрно мои врази, ѹ ѥдно съ зміем діишѹ на ме с великимъ зломъ, ама ѧ се ништа не оустрѹчамъ од нихова зла, зашто ти си саином, те с тобом сладкымъ богомъ, и мени ће благо быти, на овомъ пѹстинѧчкомъ пѹтѹ по кономѹ бо ходимъ, мои врази запеше ми споне, ама те се споне искидаше, и моѧ дѹша кано избави се, и тврђѹ тебе господи моѧ птица нађе себи домовинѹ, гдѣ е пометала птиће свое, све свое мисли. Зміа мой велики злотворъ, ископа ми ѧмѹ да се оувалим оу ню, ама ако би и пала долѣ, и тако се не боимъ да би се згрѹхала оу ніѡй, имаюћи тебе оу овой пѹстой долачи господара свога задржѹюћи ме за мою рѹкѹ, и оуздам се, да не ћѹ ни пасти, ѥрно сам оутврђена на теби, ѡблюблѥнномѹ моме господинѹ, доста ѧ оу овой пѹстини имам палица, ама не поѹздавам се на них, паче жазла ѧкога и знажна, што мі га е господъ послаѡ от Сіѡна. Провиђе преподобна господа пред собомъ да се не спотакне, она се ѥ прикѹчила ближе г богѹ, и богъ пак к ніѡйзи се е попримакаѡ, ѹдали се од люди, и преборавы ѹ пѹстыни, чекаюћи онде бога спасаюштаго, и то нѥйзино ѹзданѥ незастиды е, трплѥћи се тамо дотрпы и дочекаа господа, и господъ е наглѣда, сніизіи се ѹ пѹстини, и господъ іѡй поможе, начини себи стѹпала к небѹ з дѹховны дрваа ѹ пѹстой гѹстины шѹмской, оузглѣда се на Іисраила, кои но еѹ скрозъ пѹстыню пѹтовали оу обреченнѹ имъ от бога землю, Іисраилѧ е пѹтем

проводіѡ, ноћомъ огнѥвитъ стѹпацъ, а даніѡмъ од облака стѹпъ. Такођеръ по той пріилицы преподобной Параскевы, самъ іѡй е Хрістосъ быѡ стѹпомъ ѡчине, от вражіе силѣ, и онъ іѡй е быѡ стѹпъ ватрены и облачны, разширы облакъ на нѥнъ покривач, и самъ ю е водіѡ к обѣћанной земли. Іисраилѧ тѹштени гад попѹсты ни врло на вреды, ама преподобнѹ Петкѹ зміе ничим нѹранише, от тога е ню Хрістосъ съчѹваѡ, каа зеницѹ очнѹ, на кога но се е и надала, и рад нѥга и ѹ пѹстиню е побѣгла, и шниме бораvлеһи іѡй оу пѹстыни, ніе имала пѹстиню, и свѣга е доста имала каде е Хріста собом имала, зашто еданъ богъ е свѣ, и оу свѣмѹ е, и ніѡйзі е то понайболѥ от свѣга было дрѹжити се оуз господа, и една іѡй е дѹша была з господиномъ богомъ, ніе іѡй вакло дрѹго небо ѹ пѹстини, каде е бога при себи имала, а што лі е на небѹ по болѥ ѡсвѣм господа бога, кога но е она и ѹ пѹстыни могла наһи, а небо е без бога тако кано прстенъ без драгога камена. Ако е ткогод и нашаѡ по еѵангелскомъ словѹ, на селиштѹ скѹпіи бисеръ, али она га е доиста нашла оу пѹстыни. Вели пророкъ: процвала е пѹстинѧ кано кринъ, и овай е стрѹкъ красны онде и прокліаѡ и разцвѣтаѡ се, Еѵва наша баба оу самомъ е раю имала каменитѹ пѹстиню, ѥрно ню онде ѹхапіи за петѹ зміа, зашто ніе оу нѥмѹ добра рода породила, а преподобной и пѹстынѧ раѥмъ ѥ была, за што, не ѹвреди е оу ніѡй зміа, имаюһи достойне плоде покаѧнію, и нѥне сѹзѣ, быше іѡй источницы райскы. Хрістосъ, кои е проговоріѡ разбойникѹ: данасъ һеш быти са мномъ оу раю, онъ е и преподобной тѹ рѣчъ исговоріѡ, данасъ съ мномъ ис тога пѹстинскога животованѧ, быти һеш ѹ небесномъ раю.

Помени и нас преподобна, ѧко пришла еси въ царство небесное, ходатайствѹй къ Хрістѹ, съ нимже въ пѹстини пожила еси. И къ девици Маріи матери господней предстателствѹй, преподобна мати Параскевіе, волю боештіе се тебе сътворитъ господъ, и молитвою светѹю ѹслишит. Тѣм же и

насъ помилѹетъ ѡтчаѧнıих и окааинıихъ, надежда же ненадеждных пресветаа богородице, твоими молитвами насъ спасет, мы же благодарно ходатайства твоѥго, с тобою хвалити бѹдемъ бога спашаго тебе, ѧко да и насъ спасет, твоими светыми молитвами. Аминъ.

Овде стављам још једну беседу о св. Параскеви, која је с тим значајнија што је Гаврило превео са руског оригинала из књиге назване „Трубе“, коју је написао Архијепископ черниговски Барановић. Ова беседа написана је у истом зборнику, где је и ово остало о св. Параскеви, на 312 листу,

„Слово на летѹргıи, на преподобнѹ Параскевıю, из Трѹбе книге: Стихъ: Се оудалих се бѣгае, и въ двори се въ пѹстини, чаѧх бога спасающтаго.

Преподобна наша мати Параскевıа зактевајући здржати и съчѹвати свое девоѧштво ѹ чистоти, и тай агıаръ скѹпыо на е имала оу своме слабомъ землѧномъ съсѹдѹ, и што како да би га здраво спазила неѹкраденѹ от лакомы очıю овога свѣта, инди смисли се, те побѣже ѡсвѣм мотрилаца на ню ѹ пѹсто мѣсто, кѹдно свѣтски хрсѹзи ноћомъ неприкѹчѹю се потайно, слѹшателю православнıи, те онамо то нѥйзино благо закопава, ер но Апостолъ Пав҃алъ тако свим на ѡбшто заказѹе, те велы: люди божıи, бѣжите от блѹдногa посла пожелности. Не звамъ ко кѹди бежи, хелѣ ова девойка бежи от тога оу планинѹ, оу пѹсте и дѹбоке долаче, те от пожелнога тѣлеснога распалıиванѧ тражи сѣнке и пристанка себи по пѹстини, мотрећи се и она, на оне, о коихно каже Апостолъ: приходише оу едны исто издртıи липовцы и оу козıи кожаа, свега добра лишены, тѹжни ѧдни ѡзлоблѥни, и овай свѣт ни подашто имъ ѥ бıѡ, скитајући се по пѹстыни. Када ѥ светы Павaѡ поѹчаваѡ на добро Тимотеа, мѹ е напре заказаѡ, да се има клонити и бѣжати завичаѧ младости раздижанѧ похотнога на блѹд. И света е Петка въистинѹ тога се клонећи на далеко отбеже, и свое тѣло не мѹжкой страни, него ли господѹ

богꙋ га приготови и нацифраа. И валѧ да е том прочатаза ꙋ евангелиста Матѳеа, ѥръ Іисꙋсъ дꙋхомъ оу пустиню быѡ е одведенъ, да се тамо прокꙋша от ђавола, иде за ніим, и преподобнаа Параскевіа искати господа по пꙋстини, а како е онамо нашла господа, и с коіѡмъ іѡй е користю то хвайдисало, ѡ том болма се можемо на ѡовой пониже предикы ꙋвѣџбати.

Господи сътвориві Іѡанна крстителѧ твоего гласъ въпіюштаго въ пꙋстини, сътвори и мене гласъ въпіюштіи от пꙋстини, въ нейже те иска и ѡбрѣте преподобнаа. Іисꙋсе премилосрдныи постникомъ въздржаніе, дажд мы из рештна, како въ пꙋстыни проподобна Параскевіа въдржа се: како е ова преподобнаа Петкаа здржала ꙋ пꙋстини мꙋчанѥ, тако и вы любавницы на саданѥм слꙋшаню мало се задржите ꙋ мꙋчааню, и овоме гласꙋ оусрдно надклоните ваше оухо добри послꙋшницы.

ОПИС РУДНИЧКОГ ОКРУГА

(С КАРТОМ, СЛИКАМА И ТАВЛИЦОМ).

ПРИСТУП.

Немамо млого списа који говоре о нашој земљи: тако се мало досада на то пажња обраћала. То је ваљда било или с тога, што не беше лица довољно за то спремљених, или за то, што средства и околности на руци не беху. Како му драго, тек до скора није обраћана озбиљна пажња на овај предмет с онога места, одакле би требало да је; али новија предузимања и предлози у овоме смислу, којих је главни мотор Српско учено друштво, иду на то, да допуне ову досадању празнину, и ако је могуће да накнаде и оно, што се досада није могло или случајно пропустило да се у овој грани књижевности код нас уради.

У тој цељи, колико ми је могуће било, и ја сам један покушај те врсте учинио са жељом, да у неколико потпомогнем извршењу те племените мисли, а колико сам успео. — нека други цене.

Кад је наше војно министарство 1868. године разаслало штабне официре по окрузима, онда сам ја опредељен за руднички округ. Према налозима, које сам у мојој служби имао да извршим, ја сам чинио многе екскурзије и предузимао више путовања и испитивања по рудничком округу, те сам тако овај округ унакрст пропутовао и у сваком скоро погледу упознао. При тима путовањима ја сам и осем званичних захтева правио сваког рода белешке: у зооло-

гијском, ботаничком, минералогијском, етнографијском, историјском, језикословном, ... погледу, које сам белешке систематисао и у ред довео, колико ми је време и знање допуштало, и ево га излажем на видик и оцену, те да другима, ако ни за шта друго, а оно бар као попуна и помоћ у њиховим специјалним испитивањима послуже. У колико су пак ове моје белешке по где што непотпуне, јер је ово огроман предмет и потребује вишегодишње штудирање и специјална знања, у толико с друге стране имају вредност ту, што су истинити и поуздани извор, јер све што је написано, или сам са̂м својим очима видео, или из уста ондашњих становника дознао и побележио. Поглавито обраћам пажњу на: оро- и хидрографију, топографију и комуникацију, које су гране понајбоље исцрпљене.

С временом, ако ми прилике дозволе, ја сам намеран, да овај посао још боље дотерам и попуним, почем ништа од једном не може бити савршено, а поглавито овакве ствари; а уједно рад сам да израдим и потпуни топографијско-статистички речник рудничког округа, на коме сам већ отпочео да радим, али због околности немогох га довршити, него остављам и то за други пут.

Јован Мишковић.

I.

Положај, просторија, подељење.

Границе. Руднички округ[1]) лежи у средини оног дела Србије, што је на левој обали главне Мораве; он је дакле средиште чисто српског елемента, и већ по самом томе види се његова важност у томе погледу. Он је сав на левој обали српске Мораве, и граничи се: од **севера** делом ваљевског округа (Љиг, атари села: Велишевци, Бабаић, Цветаповци) и београдским округом (села: Дудовица, Барзиловица, Трбушница, Крушевица, Прогоревац); од **запада** ужичким округом (села: Тучково, Папратиште, Добриња, Гојна гора[2]) и Дружетићи), и једним делом ваљевског округа (села: Планиница, Палежница, Славковица и Кадијина Лука); од **истока** крагујевачким округом (села: Гараши, Јеловик, Вукасовци, Трешњевица, Шаторња, Страгари, Бушници, Рамаћа, Баре, Љуљаци, Коњуша, Борач, Претоке, Бумбарево брдо, Гунцати, Губеревац, Милавчићи и Витановац); а од **југа** чачанским округом (Моравом српском).

Граница дакле рудникког округа почевши од запада, са српске или западне Мораве, иде овако: од српске Мораве прелази на четврт сата од утока врнчанску реку, иде испод

---

[1]) Он је добио назив од »Рудничке планине«, која је и по просторији и по висини највећа у томе округу; а ова планина опет зове се »рудничка« за то, што су ту некада »руде« копате, што рударски подземни ходници, многе јаме и шлакње засведочавају.

[2]) Некада је гора на том месту затрвепа била, па се мештани одавде подигну некад на Крајину против Швапске и Маџарске. Тамо су се бавили око десетак година, па како је слабо когод, осем нејачи и жена, код куће остао, то се гора подигла била за то време, и они кад се са ратовања кући поврате нађу младу и честу гору, па у радости подвикну: »о како се гора подгојила«. И отуда постане назив »Гојна гора.«

врха брда Орлојевице, силази у реку Добрињску, па преко Годуна (пл.) долази у изворе реке Лôмнице (Лôвнице), низ њу силази до утока њеног у реку Каменицу (с десна), за тим иде уз Каменицу до утока једног потока испод брда Главаја у Каменицу (с лева), и уз тај поток граница излази на пут што из Мијоковаца у ужички округ води; тим путем води скоро један сат, па онда силази у реку Пла́ну путем, што из Коштунића долази; за тим иде уз један главни састојак те реке, прелази преко брда у поток Пȍдове, до у његов састав са реком Дȗчином (с десна), одавде иде све уз реку Дȗчину, па из ње планином Дȗчином управо к северу излази на планину Риор. Довде је била граница ужичког округа.

Са Риора граница иде на Риорак (мали Риор), одатле савија на Дамњанову Стијену, па преко Сувог Граба води изнад Мокре Пећине (главни извор Чемернице) на Округлу Ливаду[1]), за тим уз Суви Граб скреће лево уз брдо на Букови Врх, па преко северних коса сувоборских силази лево на Клисуру, прелази Дубоки и орнички поток што с десна у палежничку реку утичу, и преко Бабине главе силази на састав палежничке и бâшке реке (главни извор Љига); одатле окреће југу на брег Грȁђêник на чардак, па излази на Рајац. Са Рајца иде граница водолучном међом Љига и Дичине на велико брдо, Кладе и Липову пољану, па одатле окреће северу низ Репино брдо, Широку плочу, на брдо Сла́вковицу, на Каменитицу, па преко косе Липовице слази на уток Брезовице у Љиг (с десна).

[1]) »Округла ливада« код Граба зове се тако због тога, што је ту комисија међу за хатар њеном сајбији (који их је тада ручком почастио) заокружила, а није терала све водом, као што је требало да буде. Ова је комисија изашла услед трвења и терања Планиничана (окр. ваљевског) и Коштунићана (окр. рудничког) око планине; и тада је комисија оснорила тачно те се сад знаде шта је чије.

Одатле граница иде све низ Љиг до границе округа београдског.

Граница београдског и рудничког округа почиње од утока реке Липовице у Љиг, пење се на дудовачко брдо, и одатле силази низ брдо у реку Оњег, прелази га, па уз велику Криваја брдом и венцем излази на Вис, за тим обилазећи изворе Бабине реке прелази пут што из Ваљева у Аранђеловац води, и преко потока Црнишаве силази у Огње опет; сад иде све уз њега и излази на брдо Ва̏ган.

Одавде настаје граница крагујевачког округа. Са Вагана она води све брдом на Што̑вну, Главицу, па преко Дудинца лево слази у реку Букуљу, прелази је, иде уз Барјамово поље на маџарско гробље и између потока Бобовика и Врлаје слази у вел. Босуту (реку). Ода̏тле води уз брдо на Лисине и Главицу, прелази преко извора в. Босута и излази на брдо Страженицу. Са ње долази на Гуџу и Језербару, а одатле низ брдо иде у поток Парлог, и низ овај слази у реку Јасеницу. Пошто пређе Јасеницу иде уз један поток до на брдо Црни врх, одатле све једнако уз брдо косама рудничке планине, из малог Штурца на Славу (превоје) и даље на планински врх Бело поље. Са њега слази водолучницом реке Каменице и Сребрнице на Милатовац, Орловицу, Саму Букву, Сламиште, Џавино поље, Ковачевац, Тикву, Голо брдо, пролази испод рамаћског виса на брдо Трску и Петковац, прелази преко потока м. Кереш, и преко брежуљка Турски Гробови излази код баранске механе на насип што из Гор. Милановца у Крагујевац води. Одавде граница иде донекле поред насипа, за тим преко брдашца Ду̑маче, прелази поток Врбицу, пење се на Ковиљачу, за тим прелази Каменицу реку и код поточања Слатине прелази насип крагујевачки, а за тим и реку Гружу, пење се на липовачку главицу и преко потока Липовца и брда Таламбаса силази у Гружу. Из ње одмах води уз реку Коњушу, при врху је напушта, те десно окреће уз брдо на

Тйпац, Збеговишта,[1]) Пѐрунику, Стругбнице,[2]) В. врх,[3]) Ббцу,[4]) обилази око брда Крстови, и слази у Црну ријеку, удара на поток Поточане,[5]) па се из њега пење на гране Буковика, пролази поред брда Стојковца (Липар) и одатле узимље главни правац југоистоку и води планинским венцем на Марино брдо и Перачу, па слази на превоје (планинско седло) Бумбарево брдо, низ циганску бару, па пошто пређе тај поток окреће уз брдо те води све венцем Котленика, на врхове: Осаћански гроб, Раклеасту косу, Пйла, В. врх, Црни врх, Орловац, Велику ливаду, Црни врх, Пљакову шиндру, Татарлук, Седам Грма и Малу Борчу; сад прелази изворе потока Витановца, удара на извор Краљицу, и по том остављајући, у десно брда Бѐрчу и Камицору, слази

[1]) Збеговиште зове се коса једна због тога, што су ту некад збегови били.

[2]) Стругонице, брдо шумовито између Перунике и Вел. врха. Ту су се некад стругале даске, па отуда и име. Испод Стругоница је Дмитрина вода, која се у Врановац стаче. Нека Дмитра из Белог поља била у томе потоку у збегу, а Турци на њу наиђу. Она тада убије два Турчина бранећи своју децу; а остали Турци после погубе и њу и њена три мушка детета.

[3]) Вел. врх је сав буковом шумом обрастао и у њему се највише лисице легу. Ту је ајдучки извод (вода), где су и три жлеба (корита) њихова била, у којима су кошуље прали.

[4]) Изнад В. врха брдо, зове се тако због траве ббце, која се у њој налази, и која сву зиму зелена остаје.

[5]) У Црној ријеци близу потока Поточани било је некад село Поточани, одакле веле да је 80 сабаља у Косово отишло. Ту се налази у шуми велико гробље, још се налази један камен бињекташ, на који је, веле, неки цар стао,кад је коња узјахао.

Мало више Поточана у Црној ријеци постојало је пре 45 год. село Јешевац од 17 кућа и имало је цркву. Али зато, што се то село било увукло у средину планине између 12 села, па је тим селима штету чинило, за то ова подигну тужбу код кнеза Милоша, и успеју те их одатле све раселе, и тако то место остане пусто, и само задржи име »Јешевац.«

Из тога је села родом г. М. Жујевић, некадањи начелник главне војне управе, а садањи саветник.

За постојавшу стару цркву веле, да је зидала Јевросима, мајка Краљевића Марка. На цркви је големо камење; а у олтару је изникла голема липа, да је два човека обухватити не могу.

низ камиџорски поток у Мораву баш спрам утока Ибра у исту.

Овде се свршује граничење са крагујевачким округом, и одавде (од утока Ибра) па до оног места одакле смо почели да граничимо Морава прави границу између рудничког и ваљевског округа.

Цела ова обилазна линија око рудничког округа, износи на 54 сата[1]) путне дужине. И то:

Граница ужичког округа	7½	сати.
„ ваљевског округа	9	„
„ београдског округа	3½	„
„ крагујевачког окр.	20	„
„ чачанског округа	13½	„

Вид и просторија. У главном руднички округ има вид неправилног шестоугаоника, коме је највећа страна Морава, и захвата око 100 квадратних сати = 25 квадратних миља[2]) хоризонатне површине.

Од те површине на равнице долази ⅒, а које износи 10□ сати = 2½□ миље = 160□ километара.[3]) Остало су све брда и планине.

Главне димензије. Ради појимања вида рудничког округа навешћемо дужине главних димензија његових, узетих у правим пругама по карти, тако:

1. Камиџора Сирдљиковац . .	74000^m	=	18½	сати.
2. Баре Тучково	46000	=	11½	„
3. „ Риор	46000	=	11½	„
4. Камиџора Риор	68000	=	14½	„
5. Манојловци Тучково . . .	46000	=	11½	„

---

[1]) 1 сат = 4000 метара = 6000 корака.

[2]) 1□ сат = 16 милиона □ метара.
1□ миља = 4□ сата.
1 миља = 2 сата.

[3]) 1 кил = 1000 метара.
1□ кил = 1 милион □м.

6.	Манојловци Риор	40000m	=	10	сати.
7.	Тучково Смрдљиковац . .	50000	=	$12\frac{1}{2}$	„
8.	Баре Смрдљиковац . . .	40000	=	10	„
9.	Гор. Милановац Смрдљиковац	34000	=	$8\frac{1}{2}$	„
10.	„ Манојловци .	18000	=	$4\frac{1}{2}$	„
11.	„ Баре . .	17000	=	$4\frac{1}{4}$	„
12.	Гор. Мил. Црна ријека (Јешев.)	9000	=	$2\frac{1}{4}$	„
13.	Гор. Милановац Камицора .	38000	=	$9\frac{1}{2}$	„
14.	„ Чачак . .	18000	=	$4\frac{1}{2}$	„
15.	„ Тучково . .	29000	=	$7\frac{1}{4}$	„
16.	„ Прањани (међа)	23000	=	$5\frac{3}{4}$	„
17.	„ Баа . . .	24000	=	6	„
18.	„ Славковица .	17000	=	$4\frac{1}{4}$	„
19.	„ Љиг (мех.) .	26000	=	$6\frac{1}{2}$	„
20.	„ Липље . .	28000	=	7	„
21.	„ Босута . .	23000	=	$5\frac{3}{4}$	„

Приметба. Овде су узимате дужине свуда од границе до границе саме, а не до сêла која су именовата. Најпре су дакле узимате попречне највеће дужине, а после зрачне (ексцентричне), којима је средиште Горњи Милановац, Нај-после о томе ће бити говора још и у одељку картографији.

Подељење и насељење. Руднички је округ као и сваки други у Србији подељен двојако: у административном и војном смислу. Ми ћемо редом оба подељења посмотрити. И тако:

А) Административно подељење.

Руднички округ у административном смислу дели се на 3 среза: Црногорски, Моравски и Качерски срез;[1]) а поред тога засебно долази још и варош Горњи Милановац као средиште свију окружних власти.

---

[1]) Некада је Црногорски и Качерски срез био уједно и звао се »Црногорско-качерски срез.«

Ако се пак упустимо у још ситније административно подељење рудничког округа, то се он састоји из 40 општина (ту је и Гор. Милановачка) а које скупа имају 114 села и једну варош. Поред тога има и 6 манастира од којих у 5 стално пребивају иноци, а у једном не.

По попису од 1866 године стање становника у овом округу било је:

Број	Где?	Број села	Општина	Домова	Душа	Мушких	Женских	Пореских глава	Писмених глава
1	Вар. Г. Милановац	1	1	212	876	515	361	321	333
2	Срез Црногорски .	43	17	2448	16379	8293	8086	2911	407
3	Срез Моравски .	38	15	3326	19675	9941	9734	3748	492
4	Срез Качерски . .	34	7	1784	11418	5847	5571	2161	368
	Цео округ	115	38	7770	48348	24596	23752	9141	1600

И по томе једно на друго узевши на свако село и на сваку општину долази број људства и пореских глава као што следује:

	Село:		Општина:	
	бр. душа	пор. гл.	бр. душа	пор. гл.
У срезу црногорском	381	67¾	963½	171
„ моравском	532	101⅓	1311⅔	250
„ качерском	335⅘	63½	1631	309
Скупно у целом округу	417	77½	1217	227
Варош за себе има	876	312	876	312

Из чега се види: да су најнасељенија села у срезу моравском, за тим у срезу црногорском, а најмања су села у срезу качерском.

Општине пак, највеће су односно житељства састављене у срезу качерском, за тим у срезу моравском, а најмање су у срезу црногорском.

Како је пак срез качерски најненасељенији, то су многа села у једну општину стрпана, које велике просторије захвата, одакле опет излази тешка свеза и брзо достављење и извршење налога старешинских. И за то је у брдовитим и ненасељеним пределима теже службу вршити, него у равним и насељеним местима, и с тога је потребно, да срезови у брдовитим пределима буду по људству мањи од оних у равним местима, а то исто вреди и за општине, ако се хоће да се посао уредно врши; а не као што је овде напротив учињено: у качерском кршевитом срезу веће су општине по људству него у равном и насељенијем моравском срезу. —

У целом округу осим вароши (321 пор. гл.) највеће је село Прањани (253 пор. глав. срез црногорски), а најмање Браићи (18 пор. гл. ср. црног.); највећа пак општина калањевачка (8 села 693 пор. гл. ср. качер.) а најмања липовачка (2 села, 90 пор. гл. ср. црногорски).

У целом округу, односно насељења, долази на једну четвороугаону (квадратну) миљу 1934 становника, а на 1☐ сат 483. 4 становника или 91·4 пор. глава.

Положај срезова је оваки: црногорски лежи у среди, и у њему је и варош Горњи Милановац, за то се и ставља на прво место; моравски је према југу од њега дуж Мораве; а качерски према северу од црногорског среза.

Односно назива села има се приметити: да има два села под именом **Врнчани**, и то су једни у срезу моравском у Каратку, а други у срезу црногорском на ваљевском насипу. Тако исто два села називају се истим именом **Вањани**, од којих су једни у срезу црногорском у реци Дичини, а други у срезу качерском, на саставку Бољковачке и реке Брезовице, на ваљевском насипу. Да би се дакле знало, кад се које од ових села гдегод спомиње, о коме је баш нарочито и поименце реч за разлику једног од другог стављаће се поред њих у заграде још и назив среза,

то јест кога су среза Бањани или Врнчани, о којима се говори.

Да проговоримо коју о сваком срезу на по се.

а) Црногорски срез.

Граница. Са севера граничи га ваљевски округ и качерски срез, са истока крагујевачки округ, са југа моравски срез, а са запада ужички округ.

Местимично пак граничење овог среза са качерским иде овако почев од ваљевског округа:

Са Липове пољане, где се сутичу качерски и црногорски срез са ваљевским округом (Славковица село), граница ових срезова води планинским венцем, водолучицом Љига и Дичине, на Пријеко брдо, Сла́нац Пр̀стругу, Врановицу, Јасик, Превоје, силази донекле према Кривој реци, око врнчанске механе, излази на насип ваљевски, па њиме долази на Мрамор, за тим прелази поток Палучак, па иде на брдо Триповац, код чесме Барјактаровића; одатле продужава венцем на Брекињу, па старим рудничким путем води на Рапшинце (в. брдо), Стражевицу, и с ње силази низ дугу косу и један поток у Рудничку реку, на њен састав са плужевиначким потоком, одавде окреће уз плужевински поток, и уз његову десну страну узилази преко Злокућа на велики Штурац, силази с њега на превоје, пење се на мали Штурац и с ње силази на превоје Славу, и ту дотиче крагујевачку међу.

Граница пак црногорског и моравског среза иде преко ових места.

Почевши од реке Каменице, где се та два среза додирају са ужичким округом, међа њихова узилази на Ђевојачки мрамор, за тим прелази преко Големог брда, пресеца мијоковачки пут и силази низ поток Љубоводе у Чемерницу на уток овог потока (с десна); мало иде уз Чемерницу, до утока Бугарке, па окреће десно уз поток Бугарку на извор истог имена, за тим удара на Ружин гроб, Јасик,

оставља десно брдо Јељен, прешав преко пута, што из Чачка у Коштуниће и Ваљево води, силази преко Дерловаче у Гојевничку реку, прелази је, пење се на Јајачку, спушта се и прелази Милићевачку реку, узилази на Јелен, пење се на Рожањ, иде мало Бершићским путем, па скреће лево низ поток Црвени извор у реку Дичину. Сад иде за 5 минути низ њу, за тим окреће уз брдо преко Дуге косе, прелази преко брда и спушта се низ Курјачки поток опет у Дичину, иде низ њу мало до утока Савића пот. па за тим окрене лево уз овај поток те изађе на брдо Зрнац (Зрњача, с овога силази низ Зрњачки поток у реку Деспотовицу. У ову води мало до утока потока Грачанице, а сад окреће десно уз овај поток и пење се до на Мали Вујан, са овога силази на Столице (превоје) и затим се пење на Велики Вујан, одатле водолучном међом на Вис, па на планину Буковик и с њега косом силази у Поточане, где удара у крагујевачку границу.

Границе црногорског среза са ужичким, ваљевским и крагујевачким окр., већ су описане при граничењу целог округа.

Путне дужине граница овог среза јесу:

Ваљевског округа . . .	$4\frac{1}{2}$	сата.
Качерског среза . . .	7	„
Крагујевач. округа . .	6	„
Моравског среза . . .	$8\frac{1}{2}$	„
Ужичког округа . . .	5	„
Свега цела граница .	31	сахат путне дуж.

Вид и просторија. Вид црногорског среза врло је неправилна многострана фигура; а захвата око 37·2□ сата =9· 3□ миље хоризонатне површине.

Овај је срез по готову сав бреговима разне висине покривен, само око Дичине има за 0. 6□ сах. равнице. остало је само брдо и планина. У главном дакле црногорски срез захвала изворне пределе ових река: Чемернице, Дичине, Деспотовице и Груже.

Подељење и насељеност. Црногорски срез дели се на 17 општина, у којима се налази 43 села, а подељено је овако:

1. Општина Црнућска.
   Села: Горња Црнућа.
   Доња Црнућа.
2. Општина Каменичка.
   Села: Каменица.
   Кнежевац.
3. Општина Липовачка.
   Села: Липовац.
   Прњавор.
4. Општина Белопољска.
   Села: Бело поље.
   Горња Врбава.
   Доња Врбава.
5. Општина Грабовичка.
   Села: Грабовица.
   Луњевица.
   Јабланица.
6. Општина Мајданска.
   Села: Мајдан.
   Сврачковци.
   Неваде.
7. Општина Велеречка.
   Села: Велереч.
   Љутовница.
8. Општина Бруснична.
   Села: Брусница.
   Семедражи.
9. Општина Клатичевачка.
   Села: Клатичево.
   Калиманићи.
10. Општина Врнчанска.

Села : Врчани.
Синошевићи.
Љеваја.
11. Општина Бранетићска.
Села : Горњи Бранетићи.
Доњи Бранетићи.
Озрем.
12. Општина Таковачка.
Села : Таково.
Вершићи.
Дренова.
Шарани.
Лочевци.
13. Општина Брезањска.
Села : Брезна.
Леушићи.
Срезојевци.
14. Општина Бањанска.
Села : Бањани.
Лозањ.
Полом.
15. Општина Баашка.
Село : Баа.
16. Општина Теочинска.
Села : Теочин.
Коштунићи.
Браићи.
17. Општина Прањанска.
Село : Прањани.

У целом срезу највеће је село Прањани (253 пор. гл.) а најмање Браићи (18 пор. гл.); од општина пак, највећа је Теочинска (257 пореских глава), а најмања Липовачка, (90 пореских глава).

Односно насељености, у црногорском срезу долази на 1□ миљу 1761⅓ становника, или 313 пор. глава; а на 1□ сахат 440⅓ становника, или 78½ пореске главе.

б) Моравски срез.

Граница. Са севера граничи га Црногорски срез; са истока крагујевачки округ, са југа чачански округ (Морава); а са запада ужички округ.

Преко којих тачака местимично прелази граница овог среза изложено је од чести при граничењу целог округа, а од чести при црногорском срезу, и сад само има да се назначе путне дужине ових граничних пруга моравског среза.

Те су:

Граница	Црногорског среза . .	8½	сахата.
„	Крагујевачког округа .	7	„
„	Чачанског округа . .	13½	„
„	Ужичког округа . . .	2½	„

Цела околина пруга дужине свега 31½ сах. пут. дуж.

Вид и просторија. Моравски срез у главном има вид неправилног шестоугаоника, коме је највећа страна Морава, захвата око 34□ сахата = 8·5□ миље хоризонатне површине.

Овај је срез понајравнији од свију осталих, јер захвата уста свију оних река што се из рудничког округа у западну (српску) Мораву, између теснаца кабларског и утока Ибра, уливају. У њему равнице захватају око: 9·4□ сахата дакле ¼ целе његове површине; а остало су брда и планине.

Подељење и насељеност. Срез моравски дели се на 15 општина, у којима се находи 37 села, а подељен је овако:

1. Општина врнчанска.

Села: Рожци.
Јанчићи.
Врнчани.

2. Општина Мијоковачка.
Села: Мијоковци.
Гор. Горевница.
3. Општина Пријеворска.
Села: Пријевор.
Видова.
Трбушани.
4. Општина Милићевачка.
Села: Милићевци.
Вранићи.
Ракова.
5. Општина Љубићска (и љубичка).
Села: Љубић.
Коњевићи.
6. Општина Брђанска.
Села: Брђани.
Соколићи.
7. Општина Прислоничка.
Села: Прислоница.
Пријелина.
8. Општина Трепчанска (и Трепачка).
Села: Горња Трепча.
Доња Трепча.
Станчићи.
Балуга.
9. Општина Островачка.
Села: Мојсиње.
Остра.
Вујетинци.
10. Општина Мрчајевачка.
Села: Мрчајевци.
Д. Горевница.
11. Општина Бечањска.
Село Бечањ.

Село Бресница.

12. Општина Тавничка.

Села: Тавник.

Катрга.

13. Општина Лаћевачка.

Села: Лаћевци.

Цветке.

Обрва.

14. Општина Милочајска.

Село Милочај.

15. Општина Сирчанска (и Сирачка).

Села: Пoповићи.

Опланићи.

Сирча.

У срезу моравском највеће је село Мрчајевци (228 пор. гл.), а најмање Видова (29 пор. гл.); а општина највећа је мрчајевачка (357 пор. гл.), а најмања милочајска (једно село, 109 пор. гл.).

Што се насељености тиче, у срезу моравском долази на 1□ миљу 2314⅔ становника, или 441 пореска глава; а на 1□ сахат 578⅔ становника, или 110¼ пореских глава.

в). Качерски срез.

Граница. Са севера граничи га београдски округ, са истока крагујевачки округ, са југа црногорски срез, а са запада ваљевски округ.

Местимично пак назначење граница овог среза изложено је од части при обележавању границе целог округа, а од части при црногорском срезу.

Путне дужине пак ових граница јесу:

Ваљевског округа . .	4½
Београдског округа .	3½
Крагујевачког округа .	7
Црногорског среза . .	7

Цела околна граница износи 22 сахата путне дужине.

Вид и просторија. Качерски срез има у главном округлу форму, и прави један неправилни петоугаоник; а захвата око 28·8□ сахата = 7·2□ миље хоризонатне површине.

Овај је срез скоро понајкршевитији, јер има само мало равнице у долини Љига, и то око ½ квадратног сахата; остало су све брда знатне висине.

Подељење и насељеност. Качерски срез дели се на 7 општина, које у себи обухватају 34 села; подељен је пак овако:

1. Општина Рудничка.
   Села: Рудник.
   Јарменовци.
   Гуришевци.
   Којковци.
   Манојловци.
2. Општина Заграђска.
   Села: Заграђа.
   Рељинци.
3. Општина Калањевачка.
   Села: Калањевци.
   Живковци,
   Пољанице.
   Шутци.
   Босута.
   Драгољ.
   Трудељ.
   Козељ.
4. Општина Шилопајска.
   Села: Шилопај.
   Накучани.
   Давидовица.
   Церова.
   Мутањ.
   Крива река.

5. Општина Бољковачка.
Села: Бољковци.
Ручићи.
Штавица.
Лалинци.
Бањани.
Угриновци.
6. Општина Смрдљиковачка.
Село Смрдљиковац.
7. Општина Моравачка.
Села: Моравци.
Ивановци.
Липље.
Бранчићи.
Гукоши.
Дићи.

У срезу качерском највеће је село Смрдљиковац (139 пор. гл.), а најмање Бањани и Манојловци (по 23 пор. гл.) Од општина пак највећа је калањевачка (693 гл. пор.), а најмања заграђска (135 пореских глава).

Овакво је административно поделење на општине било онда када је ово писато. Али се приметити има, да је касније ово постепено све више преиначавано, поглавито у срезу качерском, јер су људи све више увиђали штетност Христићевског, централистичког система.

Што се насељености тиче, у срезу качерском долази на 1□ миљу 1586 становника, или 300 пореск. глава; а на 1□ сахат 396½ становника, или 75 пореских глава.

Главни преглед односно просторије и насељености за сва три среза, био би дакле овај:

Број	Где?	Хоризонатне површине у		Хоризонатне површ. у □ сатонима		На 1□ сахат долази		На 1□ миљу долази	
		□ сат.	□ миљ.	брда	равнице	душа	пор. глава	душа	пор. глава
1	Срез црногорски	37·2	9·3	36·6	0·6	440 1/3	78 1/4	1761 1/3	313
2	Срез моравски	34	8·5	24·6	9·4	578 2/3	110 1/4	2314 2/3	441
3	Срез качерски	28.8	7·2	28·3	0·5	396 2	75	1586	300
	У целом округу	100	25	89·5	10·5	483·4	91·4	1934	365 1/2

Из овог прегледа види се: да је просторијом највећи црногорски, а најмањи качерски срез; да је најравнији моравски, а најкршевитији качерски срез; и на послетку, да је најнасељенији моравски, а најненасељенији качерски срез.

В) Војно подељење.

У војничком смислу дели се руднички округ у главном на **прву класу** (првоборнике) и **другу класу** (другоборнике).

Прва класа (ред).

Прва класа народне војске рудничког округа, дели се на 3 батаљона пехоте:

а) Црногорски батаљон.

б) Моравски батаљон и

в) Качерски батаљон; даље на

г) Рудничку лаку батерију;

д) Руднички ескадрон;

е) Рудничку пионирску чету;

ж) Рудничку болничарску (санитетску) чету;

з) Руднички занатлијски вод, и
и) Руднички профијантски вод.[1])

а) Црногорски батаљон.

Његово је зборно место у Горњем Милановцу.

Он се дели на 4 чете:

1) Црнућска.
2) Таковачка.
3) Прањанска.
4) Пријељанска.

Прве три чете састављене су из људи црногорског среза а 4-та из моравског среза.

1. Црнућска чета.

Њено је зборно место у Калипољу, $2\frac{1}{2}$ сата од Горњег Милановца, поред крагујевачког насипа.

Ову чету састављају ова села:

Горња Црнућа, Д. Црнућа. Бело поље, Горња и Д. Врбава, Кнежевац, Каменица, Липовац, Прњавор, Грабовица, Неваде и Сврачковци.

2. Таковачка чета.

Њено је зборно место у Лочевцима, 2 сах. од зборног батаљ. места.

Ову чету састављају људи из ових села:

---

[1]) Ово је најновије подељење, по распореду за 1870 год. јер је распоред за 1869. годину друкчији био, т. ј. није било болничарске чете, ни профијантског и занатлијског вода; за тим био је мањи број коморџија, све чете нису имале једнаки број људи, и пионири, коњици и тобџије нису узимати из целог округа као сада. У томе је разлика између распореда војне силе у овом округу за 1869 и 1870. годину, поред тога, што су и села поизмењивана због равне бројне снаге свију чета. У карти назначене су границе батаљона према попису од 1869. год. али је ово према овде изложеном саставу у неколико измењено.

Таково, Шарани, Лочевци, Љеваја, Синошевићи, Дренова, Бершићи, Брежа, Велереч, Брусница, Семедражи, Милићевци и Брђани.[2])

3. Прањанска чета.

Њено је зборно место у Теочину, 4 сата од зборног батаљоног места удаљено.

Прањанску чету састављају људи из ових села:

Прањани, Коштунићи, Теочин, Бранићи, Полом, Леушићи.

4. Пријељанска чета.

Њено је зборно место у Пријељини, 3 сах. од зборног батаљоног места удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села:

Пријељина, Прислоница, Брђани, Соколићи, Коњевићи, Вранићи, Ракова, Љубић, Балуга, Станчићи и Д. Трепча.

У целом овом батаљону има свега 841 убојник и 130 коморџија.

Овај је батаљон наоружан пушкама острагушама Гринове системе.

б) Моравски батаљон.

Његово је зборно место у Мојсињу, 3 сахата од Горњег Милановца.

И Моравски батаљон дели се на 4 чете:

1) Мијоковачка.

2) Мојсињска.

---

[2]) Често се догађа, да се једно село у 2 чете спомиње, а то је с тога што су многа села цепана и људи се његови у 2 чете рачунају, јер је потребно да све чете бројно равне буду т. ј. свака да има по 209 убојника, и зато је морало то цепање да буде. Тако су Брђани дали 21 војника у Таковску а 18 војника у Пријељанску чету Црногорског батаљона, само да би свуда по 209 убојника изашло.

3) Мрчајевачка, и

4) Милочајска.

Све су састављене из људи Моравског среза.

1. Мијоковачка чета.

Њено је зборно место на међи Мијоковачкој и Пријеворској, на Широком пољу, 3½ сата од зборног батаљоног места удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села људи: Мијоковци, Гор. Горевница, Трбушани, Пријевор, Видова, Рошци, Јанчићи, Врнчани, (морав.) и Вранићи.

2. Мојсињска чета.

Њено је збориште у Мојсињу код батаљоног места.

Ову чету састављају људи из ових села: Мојсиње, Д. Горевница, Остра, Вујетинци, Гор. Трепча, Д. Трепча и Мрчајевци.

3. Мрчајевачка чета.

Зборно место ове чете је у атару бечањском, 1½ сахат од батаљоног зборишта удаљено.

Мрчајевачку чету састављају људи из ових села:

Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга и Лађевци.

4. Милочајска чета.

Њено је зборно место у Милочају код механе, ½ сахата од батаљоног зборишта удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села:

Милочај, Обрва, Лађевци, Цветке, Поповићи, Опланићи, и Сирча.

И у Моравском батаљону има 841 убојник (фронтових војника) и 130 комораџија.

Наоружан је са руским олучним пушкама које ће с преда пуне.

в) Качерски батаљон.

Његово је зборно место у Угриновцима поред реке Брезовице, 4 сахата од Горњег Милановца удаљено.

И овај се батаљон дели на 4 чете, и то;

1) Рудничка,

2) Калањевачка,

3) Бољковачка, и

4) Моравачка.

Већи део састављен је из људи качерског среза, али их неки део има и из црногорског среза (у првој, трећој и четвртој чети).

1. Рудничка чета.

Њено је зборно место на Руднику, 3½ сах. од зборног батаљоног места удаљено.

Рудничку чету састављају људи из ових села:

Рудник, Гуришевци, Јарменовци, Манојловци, Војковци Заграђа, Рељинци, Церова, Мутањ, Давидовица, Шилопај Љутовница и Мајдан.

2. Калањевачка чета.

Зборно је место изнад шутачке школе на качерском брду у атару калањевачком, 3 сах. од батаљоног зборишта удаљено.

Калањевачку чету састављају људи из ових села:

Калањевци, Шутци, Смрдљиковац, Живковци, Босута, Драгољ, Трудељ, Липље и Пољанице.

3. Бољковачка чета.

Њено је зборно место на Вранoвици 2 сахата од батаљоног зборишта удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села:

Бољковци, Крива река, Лалинци, Накучани, Ручићи, Горњи и Д. Бранетићи, Бањани, (Црногорски). Озрем, Лозањ, Врнчани. (Црногорски) Калиманићи, Љеваја.

4. Моравачка чета.

Њено је зборно место на Јасицима, на атару села Бањана, куда пролази ваљевски насип, и одстоји за $1\frac{1}{4}$ сах. од зборног батаљоног места.

Ову чету састављају људи из ових села:

Моравци, Пољанице, Ивановци, Козељ, Штавица, Угриновци, Лалинци, Баа, Бањани (качерски), Дићи, Бранчићи и Гукоши.

Качерски батаљон има као и она друга два 841 убојник и 130 коморџија.

Наоружани су руским олучним пушкима спредњачама.

г) Рудничка лака батерија.

Њено је зборно место у Гор. Милановцу. У њу долазе из целог округа најпре све староислужене тобџије и лабораторци, а остатак од обичних народних војника. Свега их има 200 убојника и 30 коморџија.

Ова места дају људе за батерију:

Гор. Милановац, Јабланица, Луњевица, Брусница, Клатичево, Мајдан, Каменица, Горња и Д. Врбава, Гор. Црнућа, Гор. Бранетићи, Теочин, Коштунићи, Прањани, Милићевци, Ракова, Брђани, Прислоница, Мијоковци, Рошци, Врнчани (моравски), Пријевор, Видова, Гор. Горевница, Вујетинци, Остра, Д. Горевница, Мрчајевци, Тавник, Лађевци, Цветке, Рудник, Заграђа, Гуришевци, Манојловци, Мутањ, Калањевци, Живковци, Трудељ, Босута, Драгољ, Моравци, Козељ, Дичи, Бољковци и Велереч.

Примедба. Од стојећих војника кадар засад постоји у Гор. Милановцу: 1 официр командир батерије, 1 наредник, 1 поднаредник, 1 штапструбач, 2 каплара, 1 каплар и подкивач и 12 редова; осем тога 18 коња и 6 оруђија 6 фунт. лаких изолучених са муницијоним сандуцима и осталим прибором. Народне тобџије за сад нису још никаквим оружјем наоружани.

д) Руднички ескадрон.

Зборно је место Горњи Милановац.

И у овај долазе најпре сви староислужени коњици стојеће војске, а по том најимућнији становници из целог округа.

Он се састоји из 121 убојника и 30 комораџија.

Руднички ескадрон састављају људи из ових места:

Горњи Милановац, Грабовица, Брусница, Велереч, Клатичево, Кнежевац, Прњавор, Неваде, Д. Брбава, Гор. Црнућа. Врнчани, (црногорског). Брежа, Д. Вранетићи, Лозањ, Таково, Коштунићи. Полом, Прањани, Теочин. Милићевци. Враниhи, Ракова, Брђани, Прислоница, Пријељина, Коњевићи, Љубић, Мијоковци, Рошци, Пријевор, Видова, Гор. Горевница, Трбушани, Мојсиње, Д. Трепча, Остра, Д. Горевница, Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга, Обрва, Милочај, Опланићи, Лађевци, Цветке, Рудник, Заграђа, Војковци, Јарменовци, Рељинци, Церова, Калањевци, Шутци Живковци, Сирдљиковац, Босута, Драгољ, Моравци, Бањани, (качерски). Штавица, Козељ, Пољанице, Ивановци и Угриновци.

Војници су наоружани дугим сабљама.

е) Рудничка пионирска чета.

Зборно је место такође у Горњем Милановцу.

Пионирску чету састављају људи из целог округа, и то најпре сви староислужени војници наших инџинирских трупа, а остатак од обичних народних војника, само који су вични каквом занату, као: зидари, колари, дрводеље, и рибари, и т. д.

Старешина и наставник окр. инџинир.

У пионирској рудничкој чети има 148 убојника и 20 комораџија.

Људи из ових села састављају ову пионирску чету:

Луњевица, Грабовица, Јабланица, Велереч, Семедраж, Љутовница, Мајдан, Кнежевац, Каменица, Прњавор, Липовац,

Доња врбава, Бело поље, Д. Црнућа, Калиманићи, Бершићи, Врнчани, (црногорског). Синошевићи, Љеваја, Брежа, Горњи и Д. Бранетићи, Озрем, Лозањ, Таково, Шарани, Дренова, Лочевци, Коштунићи, Браићи, Полом, Бањани, (црногорског). Срезојевци, Баа, Прањани, Теочин, Леушићи, Ракова, Брђани, Соколићи, Прислоница, Пријељина, Коњевићи, Љубић, Јанчићи, Мијоковци, Рошци, Врнчани, (моравског). Пријевор Видова, Гор. Горевница, Трбушани, Балуга, Мојсиње, Д. Трепча, Д. Горевница, Мрчајевци, Бресница, Обрва, Милочај, Сирча, Лађевци, Цветке, Рудник, Заграђа, Војковци, Јарменовци, Гуришевци, Манојловци, Рељинци, Мутањ, Церова, Калањевци, Шутци, Живковци, Трудељ, Смрдљиковац, Босута, Драгољ, Моравци, Бањани (качерски), Штавица, Козељ, Дићи, Пољанице, Гукоши, Ивановци, Липље, Бранчићи, Шилопој, Накучани, Давидовица, Крива река, Угриновци и Ручићи.

Војници су наоружани руским олучним пушкама које се спред пуне.

ж) Рудничка болничарска (санитетска) чета.

Зборно је место у Горњем Милановцу.

У ову долазе из целог округа најпре сви ислужени болничари стајаће војске, а остатак су народни војници који се по штогод око видања и лечења разумеју.

Болничарска чета има 69 убојника и 17 коморџија. Њима је старешина окружни лекар.

Људе за болничку чету дају ова села: Г. Милановац, Луњевица, Семедраж, Велереч, Клатичево, Каменица, Липовац, Сврачковци, Неваде, Г. Врбава, Г. Црнућа, Калиманићи, Врнчани (црногр.), Гор. Бранетићи, Таково, Шарани, Дренова, Бањани (црногор.), Прањани, Милићевци, Вранићи, Ракова, Прислоница, Пријељина, Коњевићи, Љубић, Јанчићи, Мијоковци, Рошци, Врнчани (мор.). Пријевор, Видова, Гор. Горевница, Трбушани, Балуга, Мојсиње, Мр-

чајевци, Тавник, Обрва, Милочај, Цветке, Рудник, Заграђа, Гуришевци, Мутањ, Церова, Калањевци, Шутци, Живковци, Трудељ, Сирдљиковац, Босута, Драгољ, Моравци, Бањани (качер.), Штавица, Козељ, Дићи, Пољанице, Гукоши, Ивановци, Шилопај, Накучани и Крива река.

Војници нису за сада још ни с каквим оружјем наоружани.

з) Руднички занатлијски вод.

Зборно место у Горњем Милановцу.

У овај долазе потребан број мајстора свакога заната из целог округа, као: терзије, ковачи, абаџије, сарачи, туфекџије . . .

Ова места дају људе за занатлијски вод:

Горњи Милановац, Грабовица, Љутовница, Каменица, Липовац, Д. Врбава, Таково, Милићевци, Ракова, Прислоница, Пријељина, Рошци, Врнчани (морав.), Пријевор, Гор. Горевница, Мојсиње, Д. Трепча, Остра, Мрчајевци, Тавник, Лађевци, Рудник, Заграђа, Гуришевци, Калањевци, Трудељ, Сирдљиковац, Драгољ, Моравци и Штавица.

У рудничком занатлијском воду има 48 убојника и 9 коморџија.

И они још за сада немају никаквог оружја.

На послетку је

и) Руднички профијантски вод.

Зборно место у Горњем Милановцу.

У овај долазе из целог округа сви касапи, лебари и томе подобни.

Ова места дају људе за профијантски вод:

Горњи Милановац, Велереч, Клатичево, Мајдан, Каменица, Липовац, Сврачковци, Гор. Врбава, Д. Црнућа, Калиманићи, Бершићи, Врнчани (црногор.), Брежа, Доњ. Бранетићи, Таково, Враnићи, Соколићи, Пријељина, Јанчићи, Рошци, Врнчани (морав.), Пријевор, Гор. Горевница, Трбу-

шани, Станчићи, Мојсиње, Гор. Трепча, Вујетници. Остра, Д. Горевница, Мрчајевци, Тавник. Милочај, Рудник, Заграђа. Гуришевци. Мутањ. Церова, Шутци, Живковци, Трудељ, Сирдљиковац, Босута, Драгољ, Козељ. Пољанице, Гукоши, Ивановци, Крива река и Бољковци.

У профијантском воду има 41 убојник и 10 коморџија.

И профијантски вод није још с никаквим оружјем снабдевен.

Војници I. класе, колико је за сада набављено, имају већи део потпуно одело, и то од сва три батаљона пешака, лаке батерије и ескадрона; за пионирску чету наручено је, али још није готово; болничарска чета, профијантски и занатлијски вод немају ништа од одела.

Друга класа (ред).

Друга класа народне војске дели се само на 3 батаљона пехоте, и то:

а) Црногорски батаљон,

б) Моравски батаљон, и

в) Качерски батаљон.

Осталих родова војске у другој класи нема.

Зборна батаљона и четна места иста су као и у првој класи; тако исто и називи чета. Само села, која састављају поједине чете, нису као и у I. класи, него у неколико различна због другог броја убојника.

И јачина батаљона и чета друге класе мања је него што је првог реда народне војске. Тако у првој класи у једној чети има по 209 убојника и по 30 коморџија; а у батаљону по 841 убојник и по 130 коморџија. У другој пак класи свака чета има по 120 убојника и по 12 коморџија, а у сваком батаљону по 485 убојника и по 39 коморџија.

Сад имамо још да кажемо, која села коју чету друге класе поименце састављају. Тако:

а) Црногорски батаљон.

1. Чету **Црнућску** састављају села: Горња и Д. Црнућа, Бело Поље, Горња и Д. Врбава, Кнежевац, Каменица, Липовац, Прњавор, Сврачковци, Неваде, Грабовица и Јабланица.

2. Чету **Таковачку** праве села: Таково, Бершићи, Дренова, Лочевци, Клатичево, Велереч, Брусница, Луњевица, Јабланица и Горњи Милановац.

3. Чету **Прањанску** састављају села: Прањани, Коштунићи, Теочин, Брајићи, Полом, Леушићи, Срезојевци и Бањани (црногор). И

4., Чету **Пријељинску** састављају села: Пријељина, Враћићи, Милићевци, Соколићи, Ракова, Љубић, Брђани, Прислоница, Семедражи, Шарани и Брусница.

б) Моравски батаљон.

1., **Мијоковачку** чету праве села: Мијоковци, Рошци, Јанчићи, Врнчани (морав.), Гор. Горевница, Пријевор, Видова, Трбушани и Враћићи.

2. **Мојсињску** чету дају села: Мојсиње, Острa, Д. Горевница, Вујетинци, Доња и Гор. Трепча, Станчићи, Балуга, Пријељина и Коњевићи.

3. **Мрчајевачку** чету састављају села: Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга и Доња Горевница.

4. **Милочајску** чету дају села: Милочај, Тавник, Лађевци, Цветке, Обрва, Поповићи, Опланићи и Сирча.

На послетку:

в) Качерски батаљон.

1. **Рудничку** чету дају села: Рудник, Гуришевци, Јарменовци, Манојловци, Којковци, Заграђа, Рељинци, Церова, Мутањ, Мајдан, Љутовница, Шилопај, Давидовица и Крива река.

2. **Калањевачку** чету састављају села: Калањевци, Шутци, Сирдљиковац, Живковци, Босута, Драгољ, Трудељ и Пољанице.

3. **Бољковачку** чету чине села: Бољковци, Крива река, Ручићи, Горњи и Д. Бранетићи, Врнчани (црногор.), Озрем, Лозањ, Калиманићи, Љеваја, Накучани, Синошевићи и Брезна. И

4. **Моравачку** чету састављају села: Моравци, Липље, Ивановци, Козељ, Бранчићи, Гукоши, Дићи, Вањани (срез. качер.), Штавица, Угриновци, Баа и Лалинци.

Друга класа народне војске није ничим наоружана, нити је униформисана као прва класа.

На послетку да изложимо још и целокупан преглед од обе класе народне војске рудничког округа, из кога ће се јасно увидети цела убојна сила овога округа. Ево дакле тог прегледа по попису за 1870. годину.

ПРЕГЛЕД НАРОДНЕ ВОЈСКЕ

рудничког округа за 1870. годину.

Број	Имена појединих родова и делова војске	Командира	Батаљ. ађутанта, комесара, писара и заставника	Четовођа	Водника	Двадесетника	Десетара, четних писара и комесара	Трубача	Редова	Свега убојника	Коморџија	Целокупан број
	I-ви ред (класа).											
1	1. Црногорски бат.	1	4	4	16	4	76	16	720	841	130	971
2	2. Моравски батаљ.	1	4	4	16	4	76	16	720	841	130	971
3	3. Качерски батаљ.	1	4	4	16	4	76	16	720	841	130	971
4	Рудничка лака батерија	—	—	1	4	1	18	4	172	200	30	230
5	Руднички ескадрон	1	—	—	4	1	11	4	100	121	30	151
6	Рудничка пионирска чета . .	—	—	1	4	1	14	3	125	148	20	168
7	Рудничка болничарска чета .	—	—	1	4	1	1	2	60	69	17	86
8	Руднички занатлијски вод . . .	—	—	—	1	1	4	—	42	48	9	57
9	Руднички профијантски вод .	—	—	—	1	1	4	—	35	41	10	51
	Цела прва класа	4	12	15	66	18	280	61	2694	3150	506	3656
	II-ги ред (класа).											
10	1. Црногорски бат.	1	4	4	16	4	44	12	400	485	51	536
11	2. Моравски батаљ.	1	4	4	16	4	44	12	400	485	51	536
12	3. Качерски батаљ.	1	4	4	16	4	44	12	400	485	51	536
	Цела друга класа	3	12	12	48	12	132	36	1200	1455	153	1608
	Цела војна сила	7	24	27	114	30	412	97	3894	4605	659	5264

Примедба. Осем назначеног кадра стојеће војске за рудничку лаку батерију, налазе се за потребу народне војске у овом округу: један пешачки официр, један пешачки и један коњички подофицир, који су придати војном одељењу начелства истог округа: а поред тога још и један штабни официр, који по нарочитим налозима господ. војног министра, врши штабне послове у томе округу.

II.

Орографија.[1])

Орографија рудничког округа понајпрече стоји у свези са оним планинским ланцем, који из Црне Горе са Кома и Дурмитора долази, и код Јавора у Србију се увлачи. То је дакле природна свеза са Црном Гором, а она је у орографијском смислу и најважнија од свију осталих. Осим тога, орографија рудничког округа стоји у свези са орографијом Србије (а посредством ове и са орографијом целе Европе), и то:

На северу: код Белог поља и Коклотича куда се планински ланци са Рудника у крагујевачки округ пружају;

На западу: на Риору куда се пружа планински венац од Повлена, Торника и Маљена из ужичког округа;

На југу: код Каблара, где планински венац, што из Црне Горе преко чачанског округа долази, Овчар са Кабларом веже и Српску Мораву пресеца;

На истоку: код Котленика према Карановцу; и код Буковика и Црног врха.

У оном планинском ланцу, који у свези са црногорским планинама стоји, и који се између заплаве (басена) Колубаре и Српске Мораве пружа и кроз руднички округ пролази, највећи и најважнији је планински чвор — **Рудник планина**, и да би изложили орографију рудничког округа, ми ћемо од њега одпочети.

1. Планински венци у рудничком округу.

Рудничка планина, од које и цео округ свој назив носи, јесте највећи планински чвор у рудничком округу.

---

[1]) Орографија узета је понајпре у претрес за то, што правци брегова опредељују правце водама, а по овима се опет управља насељеност и цела струја живота народног у свима правцима.

Са Рудника одвајају се ова **четири главна планинска венца или водолучне међе:**

а) Главне водолучнице.

Прва. На запад преко: Ђурêвице, Делалића прлине[1]), Стражевице, Рапшинаца (в. брдо), Брекиње, за тим на Тр̏ӣповац, Мрамор, Становӣшта, Врнчанску механу, Превоје, Јасик, Вра́новицу, Пр̀дестругу, Сла́нац, Пријеко брдо, Липову пољању, Кладе, Велико брдо, Рајац, Гру̏кôвицу, Шиљак, Анатему, Дебело брдо, Сувобор, даље на Букови врх (сад прелази у ваљевски округ), на Игрӣшта, и око извора Гра̏ба, пење се најпре на мали Риор (Риорак) а за тим и на велики Риор, и даље иде у ужички округ на Маљен, Торник, Повлен, Медведник и свршава се према Дрини.

Ова планинска грана дели воде Колубари и западној (српској) Морави; а по именце Љигу с десне и Деспотовици, Дичини и Чемерници с леве стране.

У овој планинској грани најважнији су планински чворови односно за руднички округ: **Маљен, Риор, Сувобор, Рајац, Проструга,** и **Тр̏ӣповац;** остали су мање вредности и спомену̑ће се доцније.

Овај планински венац, особито од Проструге до Сувобора, има према Љигу (север) стрм нагиб, који је обрастао шумом буковом; а према Дичини спушта се благим нагибом покривеним растовом гором.

Друга. На север, преко велике и мале Ќе́ље, на Суво брдо, К̀клôтич (Клокотич), даље на Стражевицу (ту из-

---

[1]) Токатлићев сестрић убио је качерског војводу Арсенија Лому из потаје на томе месту Делалића прлини. Кад Лома погибе, онда његови момци навале на пратњу Токатлићеву, који је још пре тога код садање среске канцеларије убијен био, и потуку све, па тада погине и неки Делалић. Његова лешина лежала је на том месту, где је и погинуо, више дана, и ништа је није хтело да дирне, и тако је се ту и распао, и земљу ону омастио. Веле, да је на том месту земља била као сагорела, и за три године да није трава расла, и отуд то место назову »Делалића прлина«.

лази из рудничког округа), и обилазећи око извора приточица Качера и Јасенице, пење се на Венчац, и ту се дели на двоје: **десно**, управо на север, преко Космаја, свршује се Авалом изнад Београда, те прави вододелницу Колубари и главној Морави; а **лево**, иде северо-западу на: Букуљу, Шӯтицу, Орловицу, Ва̑ган, и даље, те прави водолучницу Љигу и Пештану.

Ова вододелница дели воде Колубари и Главној Морави; а по именце: лево непосредно Љигу а посредно Качеру, а десно Јасеници.

Најглавнији планински чворови у овој вододелници јесу: **Ќе́ља или в. Штурац, Венчац и Ваган.**

Ове су две вододелнице биле најглавније и оне имају значај и у орографији Србије, а сада долазе друге две мање важне, и које нису од таквог значаја као оне прве две; јер оне само у односу на орографију рудничког округа и заплаву српске Мораве играју главну улогу; али у односу на целокупну орографију Србије, оне имају потчињену улогу и само су споредне водолучнице, јер деле воде приточицама српске Мораве. Тако:

Трећа. Окреће скоро на исток: са вел. и малог Штурца на Славу, Бело поље, Милатовац, Орловицу, Саму Букву, Сламиште, Џавино поље, Ковачевац, Тикву, Голо брдо, на Рамаћски вис, одатле прелази на Трску, Петковац, Турске гробове, удара на Баранску механу, (овде прелази у крагујевачки окр.) и иде даље на Гледић и Благотин планину, према саставу западне (српске) и источне (бугар) Мораве.

Ова планинска грана дели воде западној и главној Морави, а непосредно: с десне стране Гружи, а с леве Јасеници, Лепеници, Белици и другима.

Најважнији планински чворови су: **Мали Штурац и Бело Поље.**

Четврта. Она са Рудника узимље главни правац на југ, и са оба Штурца долази на Славу и Бело поље, одатле

на Бијели камен, Ћелову чесму, Марковац, Вис, па Сврачковачком планином на Збеговишта, Градину, Бабин нос, Ке́љу, Рапај брдо, Врлетну страну, Клик, Ћа̏ву, Гувни́шта, Ровине, Црни врх, Цре̑шњетину, Вис, Буковик. Одадве окреће право на југоисток, преко Стојковца (Лигар), Мариног брда, Пераче, Бумбарева брда, па Котлеником на: Осаћански гроб, Ракљасту косу, Пи́ла, Вел. врх, Црни врх, Орловац, Велику ливаду, Црни врх, Пљакову шиндру, Татарлук, Седам грма, Малу Борчу и према утоку Ибра силази Морави.

Ова је планинска грана сва које на граници, а које опет са свим у рудничком округу, и дели воде с леве стране Гружи а с десне приточицама српске Мораве, које од Чачка до Карановца с лева у њу утичу.

У овој планинској грани најважнији су ови планински чворови: **Бело поље, Збеговишта, Црни врх, Буковик и** цео **Котленик** са појединим врховима.

Из овога досадањег видимо, да односно воде у рудничком округу има два главна прелива: **северни,** куда се воде сливају у долину Љига, Брезовице и Качера — Заплава **Колубаре:** и **јужни,** куда се воде сливају у долину Мораве, Чемернице, Дичине и Деспотовице, а за тим и у долину Груже и Јасенице, — заплава **Моравска.**

б) Споредне водолучне међе.

Оне полазе из планинских чворова, који се налазе у поменутим главним водолучницама, и тако редом:

Са **Маљена** иде **прва** водолучница око изворног предела Плане и Каменице на југ, код извора Ло̑мнице улази у Руднички округ, и преко Шиљковице, Годуна, Равнине, Дупца, Букове горе, Кесецијиног гроба и Вјетриње, долази на **Каблар.** Са Каблара прелази преко Мораве на Овчар између манастира Преображења и Никоља на левој руднич-

кој, и с друге стране између манастира Сретена и Ваведења на десној — чачанској страни. Овде истина српска Морава прекида ову орографијску свезу, али је она очигледна, и само је мнимо прекинута; јер клисура, кроз коју Морава овде пролази, и водопади, које Морава између Овчара и Каблара прави, најбоље очитују ову природну орографијску свезу два голема брега.

У овој вододелници најглавнији су планински чворови и врхови: **Каблар** и **Шиљковица.**

Са **Риофа** полази **друга** споредна водолучна међа: око изворног предела Дучине и Плане изнад Арнаутског потока улази у руднички округ, води све коловозом чачанским на гробље мијоковачко, за тим скреће на исток и завршује Љубићем према Чемерници.

Она дели воде с лева Чемерници, а с десна реци Каменици.

Ова вододелница има главни правац према југоистоку, и назнатнији је у њему врх **Љубић** а највиши **Ђевојачки мрамор**, на међи рошчанској, прањанској и мијоковачкој.

Са **Сувобора** иде **трећа** вододелница на мали Сувобор (Сувоборак), па низ страњи пут на: Преслијеш, Дреновити врх, Лисине, Теочински крст, Коштунићски крст, Равни гај, Бор, Галич, Дреновачко брдо, Чвароту, Совљак, па преко Рожња на Лису пољану, Грчко гробље и свршује се Вилиним колом[1]) спрам састава Дичине и Чемернице.

Ова вододелница има главни правац према југоистоку, и готово је равноодстојна са другом. Она дели воде: десно Дичини, а лево Чемерници.

Најважнији планински врхови у њој ови су: **Теочински крст, Коштунићски крст, Галич** и **Рожањ са својим врховима.**

---

[1]) О вилином колу постоји гатка, да су се ту виле виђале ђе играју, и познало се на трави ђе су коло водиле; трава је била угажена и кад порасте црна.

Са **Проструге** иде **четврта** вододелница на север између Љига и Брезовице, а непосредно између Славковичке и Бољковачке реке. И то на: Рѐпино брдо, Широку плочу и брдо **Славковицу**.

Овде је најважнији врх брдо **Славковица**.

Са **Трѝповца** пружа се:

Пета споредна вододелница на: Забрницу, Брекињу, Црни врх, (Брусница) Игрѝшта, Брусничко осоје, Руду Главицу, Илијак, и Зрнац (Зрњачу).

Ова вододелница има главни правац према југу и дели воде: с десне стране Деспотовици, а с леве Дичини.

У њој највиши су врхови: **Илијак, Зрнац и Руда главица**.

Са **великог Штурца** полази **шеста** водолучна међа на: вел. и малу Кељу, Дрењак, Островицу малу, велику Островицу, Ћајино брдо, Градску гору, Близанце, (Боблија, Мекота, Гуњице), Кљештевицу (Бошанско гробље), Мотику, Братинце, Обешењак (Липет), опет на други Обешењак, на Дићску главицу и свршује се височима према Љигу.

Ова вододелница има главни правац према западо-северозападу. и дели воде: десно Качеру а лево реци Брезовици. Највиши су врхови: **Островица, Братинци и Обешењак**.

Са **Вагана** иде **седма** вододелница на: Штȍвку, Средњак, Дебело брдо, Стражару, Кљештевицу, даље на Чикер и између Љига и Качера, изнад Моравачке цркве свршава се.

Њен је главни правац према западу и дели воде: десно најпре Оњегу а после Љигу, а лево Качеру. У њему је најважнија **Кљештевица**[1]).

Са **Буковика** пружа се **осма** вододелница на: Вис, велики Вујан, мали Вујан, (прелази Деспотовицу) на Илијак,

[1]) Има више места и тачака, које носе једнаки назив или име, као: Црни врх, Кљештевица, Вис, Јасик, Вел. врх, ит д. које је овде тешко разликовати, мањ ако се ставља у чијем је атару то место о коме је реч; а иначе то ће се најбоље растумачити у »топографијксо-статистичком речнику«, који сам ја предузео да израдим за руднички округ,

Руду Главицу, Топилине, Крвавац, (прелази Дичину) Стражевицу, Рожањ, Јељен, (прелази Милићевачку реку), на Јајачку (сад прелази Горевничку реку), за тим иде на Дерловачу, Јељен, Мали Космај, Велики Космај, Бабину главу, Кукавицу, (прелази Чемерницу код утока Плане) па Воденичким брдом, удара преко изворног предела Смрдуше и Пла̀не и пење се на Риор.

Као што се види, овај је планински венац на 5 места водом прекинут, као год и онај код Каблара, и у томе се они одликују од осталих, који су цели, не испрекидани. Овај се пак што са Буковика иде од осталих још и у томе одликује, што је по положају попречан према осталима јер их пресеца, и то **осми** на Илијаку, **трећи** на Рожњу, а с **другим** се на планини Дучини састаје и с њим заједно на Риор излази.

Али и ако је овај планински венац на више места водом испрекидан, опет то не смета његовој природној свези, која се познаје како по теснацима, кроз које поменуте реке протичу на тим местима, где тај венац преко истих река прелази, тако и по геологијској формацији земљишта целог тог венца, јер је свуда једно исто племе — **серпентин**.

Ова попречна водолучница има главни правац према западу. У њој су најглавнији врхови: **Вујан, Илијак и Космај.**

С тим су изложене споредне али понајважније вододелнице, које деле воде најглавнијим рекама рудничког округа. Споредне пак вододелнице, које до сад нису спомињате, и које потчињену улогу играју, и које деле воде рекама и речицама (приточицама) што састављају најглавније реке рудничког округа, биће споменуте кад се буде говорило понаособ о планинским чворовима и најважнијим планинским врховима и висовима у овом округу.

2. Планински чворови и врхови.

Рудничка планина (Рудник).

Ова планина добија назив отуд што су у њој некада „руде“ копане; да су пак рудокопње туда постојале сведоче остатци шлакња, које се у красојевачком потоку много налазе, и многе закопине и рударски подземни ходници и потерне.

Под именом рудничке планине, разуме се цео планински предео, који обухвата изворе: Златарице, Јаценице, Јарменовачке реке, Благовештанске и реке Злочнице (саставци Јаценице); по том Каменице, Враћевшничке реке, Црнућске реке, Клисуре и главног извора Груже (састојци реке Груже); на послетку Поповићског потока, Красојевачке реке, Плужевиначког Потока и Рудничке реке (извори Деспотовице). Цео овај простор има на 8 сахати околне хор. дужине.

Њен највиши врх јест **Штурац**, и то онај према западу зове се **велики Штурац**, а онај према истоку **мали Штурац**. Између њих налази се планинско седло (превоје). Преко овог превоја (седла) између оба Штурца пролази стаза, која из Рудника у манастир Благовештење или преко Бушинаца у Страгаре води. Њихова висина је по Хердеру 3427 стопа,[1]) а по Ф. Заху 3245 стопа.[2])

Према северу испод тог превоја извире река Јаценица испод једног камена, и то место зове се „Теферич“, па по њему и тај крај планине. Ту су Турци излазили те ладну воду пили и седели, па отуд и назив „Теферич“. И сада наши о младој недељи по Петрову дне (кад и на Савинцу), скупљају се и играју. Ту се налазе јаворови.

В. и м. **Штурац**. Од среске канцеларије до на превоје пењање траје један сахат. Одатле на вел. Штурац уза

---

[1]) Види Гласник српског ученог друштва књига IV. свеска XXI. (старог реда), страна 168 и 169.

[2]) Његова предавања у војној академији 1860. год.

сами врх пењање је четврт сахата. Дакле од среске канцеларије до на врх вел. Штурца може се попети за пет четврти сата, не баш хитрог хода.

Не знам докле се са Штурца догледати даје, јер кад год сам се на вел. Штурац пео, увек је било магловито време, које није дозвољавало велики доглед.

Оба Штурца на врху су гола и ту расте: папрат, коњштак, дивља паприка, репушина, боца, дивизма, шаповина (овце од ње цркавају кад је око Тројица једу), аптовина, коприва и друге обичне траве.

На Штурцу има камења од вапнате формације, које у себи садржи гвожђе; и племе порфира је доста распрострто.

Гора највише је букова, за тим има доста јавора и липе, кленова, грабова, ...; према Красојевцима има и растове горе.

На врху Штурца има некоје рупе и закопине, које су сигурно рудокопски покушаји били. Таквим рупама сав је Рудник ишаран.

Стари Рудник.

Турски градић у Руднику. На северној страни испод вел. и м. Штурца, а на левој обали главног извора Јасенице, у одстојању 4—500^{m} од ње, налазе се и сада развалине старог турског рудничког градића. (Види слику 1.)

Основни му је вид квадрат, на ћошковима с по једном округлом кулом. Дужина једне стране градића је 50 к., пречник шупљине куле 4 к. дебљина зида градића 1 кор. Површина му је износила на 2500□ корака. Правац једне стране му је 30 фати северо-западу. Две стране су му готово равноодстојне са током Јасенице.

Куле су биле од неколико тавана. Имале су отворе и метеризе. Врата су била изнутра. Куле се све држе; горње две у висини од 3 ф. Висина зида градског држи се негде и на 2 хв. Око градића постојао је некада ша-

нац неправилног изломљеног вида. Овај је градић имао улогу у време нашег ослобођења, јер у њему је обитавао Сали-ага, руднички бик и Токатлић.

Причају, да су у Рудник слали на заточење у време наших краљева.

Врло је могућно да је темељ овој тврдињи ударила још феудална система средњег века, када је ритерски дух био у највећем јеку, па је у касније време дотериван и измењен.

Миса. На 2—300^{m} изнад градића наоде се развалипе некакве ваљда католичке цркве, коју становници зову „Миса“ (слика 2). Она је такође квадратног вида. Дужина једне стране 14 кор. Главни правац једне стране 40^{0} према западу, дакле скоро као и код градића. На страни зида, која према северу лежи има троја врата; а на остале 3 стране по двоја врата. Све је од камена са мало цигаља и малтером озидано. У зидовима било је и греда узиданих. Миси су довођене воде из брда у чунковима земљаним, који се и данас налазе (од три шуха дужине). Врата су на форму готскога стила изведена. Иначе ништа се особито не примећава.

Од Мисе на 50—100 корака стоје и сада неке четвртасте грађевине, за које веле да је била **тамница.** За њу мисли се да је била од неколико тавана.

Лако је вероватно, да су због рудокопњи боравили овде раденици католичке вероисповеди, па су том приликом и цркву саградили. Отуда и ти остатци постоје.

Испод те зидине налазе се на неколико корака развалине неке православне цркве.

Преко Јасенице, на десној обали, према овој цркви налазе се развалине неке манастирине (цркве православне). Ту се и неки гробови налазе, и на једном веле да стоји: „Капетан Петар.“ Из једне куће ту у околини, отишло је девет сабаља на Косово.

Изнад те манастирине је **Маријанов гроб.**[1])

Турска варош. Испод градића налазе се остатци од старе турске вароши. Кроз турску чаршију води калдрма, која се продужава и до Мисе и до Теферича. У чаршији налази се ваљана чесма. Мало даље од ње, испод града, био је Сали-агин (бик) конак.

Где су конаци турских бегова били, ту је сада правитељствена земља од 30 плугова земље, (10 плугова ораће земље). Аренда за три године 40 дуката цесар.

На овом месту врло је ладно, и зима дуже траје но на другом месту, и снег преко зиме ретко кад окопни. То је једно због тога, што лежи на великој апсолутној висини испод вел. и м. Штурца, а друго и с тога што је положај према северу, а са свију осталих страна заклоњен брдима. То дакле производи ниску температуру. За то су Турци, док некада у Руднику бorављаху, говорили: „валах у целој Србији једна зима, а у нашем Руднику две.“

У коси испод вел. Штурца а према турској вароши наоди се брдо **Краљевица.** Испод њега је брдо **Виуљ.**

Из старе вароши води пут страном испод вел. Штурца, а одатле изнад Краљевице, и долази на извор **Азну,**[2]) у врх Лучина потока. То је врло добра вода. Ту су Турци обично Србе вешали. Даље страном долази се на извор **Катру.** Катра је врло добра, јака и ладна вода.

Испод Ка̑тре на 2 до 300^m налазе се остатци неке **црквине.**

Стара црква. Она је изнад садање среске канцеларије (слика 3). Дужина јој је без олтара 10 кор., а ширина осам корака. Мала црквица, која се још добро познаје каквог је

[1]) Неки Маријан из Јарменоваца гулио луб, па га липа притисла, и он добауљао до руднички међе, те Турцима платили крвнину 1001 грош.

[2]) Кад су ковнице престале радити, веле, да су ту неки новци закопани и отуд то име.

вида. Зидина се местимично држи на 2, 3— 4 метра. Правац цркве окренут је од истока за 20° северу.

Ова је црква сигурно била за прву стару варош. У овој цркви пре једне године копали су, еда би какви старински знак нашли, и ту у цркви наиђу на један гроб, и у њему нађу пикљенице дупке постављене, и главу, која је на челу пробијена била. По положају у гробу био је ваљда владика и по свој прилици из пушке је у чело погођен и убијен.

Поред цркве има старо гробље, које зову **маџарско гробље.**[1]).

Стара варош. Она је постојала одма испод ове црквине на месту **Рудничишту** изнад Ракића гроба. Одавде се је после варош преселила у поток Јасеницу где је сад градић, а то због силног ветра, који је туда владао, и који је тако јак био, да је кровове са кућа чак у село Заграђу носио. И ту је врло студено.

Овим путем из турске чаршије на Азну, Катру и Рудничиште Турци су из вароши и градића пролазили те у поље и Чачак ишли.

Од малог Штурца према северу управо пружа се гола коса између Јасенице и Јарменовачке реке, која се **Звезда** зове. На њој су Величковци и Маријанац.

На запад пружа се друга коса и ту је заселак Злокуће.[2])

---

[1]) Маџарских гробаља има много и на свима су грдне плоче од вапнате формације, неотесане и без икаквих знакова. Веле, да су за то тако тешке знакове над мртвацима метали што су онда биле неке животиње на форму медведа (ваљда хијене), које су гробове отварале и мртваце вадиле и ждрале. Таквих гробља имаде на: вел. Кељев, изнад механе у Чемерници на десној обали Шибана, у Полому, на Мрамору, на брду Соколићском, у Опланићима, на Јелином брду . . .

[2]) На том месту као и у целом Руднику вадиле су се некада руде и обичај је тада постојао да сваки који се хтедне да причести пре него у цркву оде, морао је извесну множину руде ископати. Један пут оде велики број људи да изврши овај налог па да се причести, али се тад у подземном ходнику обурва земља и све их осим једног претрпа. Онда овај оде тамошњем рударском ста-

Према југозападу испод в. Штурца пружа се коса Плужевина између рудничке реке и плужевиначког потока. Ту где река свој почетак има налази се једна пећина, и у њој језеро. То је језеро може се рећи глава Деспотовици. Него то језеро по свој прилици није и пређе постојало, када су рудокопње биле у јеку; јер је тада постојала на сваки начин потерна, којом се до тога места, где је сада језеро, долазило, те су се руде вадиле. То се доказује тиме, што кад је неки део наших пионира 1866. године почео да копа тај подземни ходник, наишло се на остатке древених рамова, којима се обурвање земље осигуравало. Зуб времена дакле најпосле обурвао је земљу, пошто су рамови потрулили и попустили, и тако ток тој води спречио, те се тамо образује језеро, а вода тек врло мало по пукотинама земљиним по гдегде истиче и даље се у рудничку реку слива. Копању наших пионира била је цел да се до тог језера продре и пут води отвори, али су само донекле доспели, јер је потреба изискивала да се тај посао прекине. У ту се пећину врло тешко силази кроз један отвор, који вертикално над њом лежи; по гдегде мора се четвороношке ићи, и унутра је врло мрачно. У језеру вода је врло бистра и студена; дубљина је велика. О томе језеру и пећини многе се гатке у народу причају. Неки веле: да у њему имају нека гвоздена врата, и на овима велики гвозден локот, који по свој прилици чува небројено благо. И томе подобно. Кад су наши пионири на томе месту почели да копају, онда су ставили на уласку у ходник натпис: „На срећу Михаило Обреновић III.“ А на ходнику у врху красојевачке реке: „на срећу М. П. Блазнавац“.

Десно од те пећине, а испод великог Штурца страна је гола и каменита и зове се **Прлине**.

решипи па му приповеди случај. Он му љутит одговори: »на зло си ми и ти кући дошао«, па у једу и њега убије, и отуд то место добије назив »Злокуће«.

Више к југу пружа се од вел. Штурца друга коса између плужевиначког потока и красојевачке реке. Ту су биле старе ковнице, у страни према красојевачкој реци. Ту је био један велики наковањ, који се сада налази у Мајдану у старој среској канцеларији. Близу извора красојевачке реке извор је Гушава, где су биле Карађорђеве ковнице. У врху красојевачке реке такође су наши пионири покушавали да пронађу старе рудокопне ходнике, па су и ту наишли на њихове трагове, али прекидоше после неког времена посао као и тамо. На месту Ливадици, у врх села Красојеваца налазе се неке развалине од рударских здања. Са овог места па до старе вароши код градића у Руднику водио је све страном стари вальда рударски пут. У Красојевцима се виде остатци некакве куле, па то место и сада зову „кула". Осем тога на десној обали красојевачке реке, у страни високо, налази се „Бездан", отвор, кроз који се може дубоко у земљу — у некакву пећину да спусти. То је по свој прилици рударски ходник, у који се озго улазило, дакле има вертикалан правац.

Од малог Штурца према југу пружа се планински венац на Славу и Бело поље. Слава[1]) то је превоје између малог Штурца и Белог поља, и туда пролази пут (коњска стаза) из дољине Злочнице и Благовештења за у долину Деспотовице.

Бело поље, то је планински чвор, од кога се пружају две планинске гране: једна на запад која дели воде Гружи и Лепеници, и куда иде окружна граница: а друга на југ, сврачковачком и мајданском планином. Бело поље на гра-

[1]) »Слава« добила је отуд име, што туда пролазе кирџије из Страгара, Блазнаве, Маслошева, и других села где вино добро роди, па носе вино у села што у долини Деспотовице леже; и како је отуд (из Страгара) идући до на Славу све узбрдно, а одатле све на под ногу, то кад год су с вином на то место (славу) долазили они су се одмарали, пили у »славу«, јер им је мило било што одавде све низ брдо иду, па им је лако.

ници овог округа и тромеђе је, јер се ту сутичу међе атара: мајданског, црнућског и каменичког. Бело поље има висину скоро као и оба Штурца.

Испод Белог поља на врху каменичке реке находе се неки остатци некаке цркве.

Од Белог поља к југу брдо је Марковац, па један и други Вис, за тим долазе Збеговишта,[1]) па се завршује са Градином, на којој се неке развалине налазе, због чега и она то име носи.

Од Виса[2]) к западу пружају се косе између красојевачке реке и поповићског потока, и између овог и Пастрмичког потока; а према истоку: једна коса, која дели воде Каменичкој и врачевничкој реци, и иде на Борачко гробље. Голо брдо и Змијињак: одатле се дели, и лева грана води између каменичке реке и манастирског потока на Тршевине, даље на Раскрснице, мали Клик, и ту се опет дели и десна иде на в. Клик и свршује Миновим брдом[3]) према враћевшничкој механи, и прави водолучницу враћевшничкој реци и Кешевцу; и лева што води на Макевица и Ђуковац, и прави вододелницу каменичкој реци и Кешевцу. Она пак (десна) грана што дели воде осјачкој реци и манастирском потоку, са Змијињака иде на Давидовицу и Трокраки крш, па се свршује изнад манастира Враћевшнице у стрмом нагибу.

Друга коса са Виса дели воде осјачком потоку (главном извору враћевшничке реке) и црнућској реци и води на селишта, Лепу Главицу, Орловац, и свршује Ресуљама према крагујевачком насипу, између потока Косовињака (Ђеровог) и враћевшничке реке.

---

[1]) У време нашег ослобођења, ту су »збегови« били, и отуд та планина име »збеговишта« носи.

[2]) Испод виса идући у Мајдан налазе се развалине, под именом »Градина у Ђуревцу«, то су остатци некакве богомоље.

[3]) На њему се налазе остатци некаког старинског гробља, које мештани зову »Мађарско гробље.«

Вис је висок око 2800 стопа.[1])

Са **Збеговишта** иде једна према југо-западу између поповићског и Лазића потока; а друга према југо-истоку између Клисуре и Црнућске реке на Турско гробље и Дреновац и према саставку Клисуре и Црнућске реке свршује се стрмим нагибом.

Са **Градине** иде више споредних незнатних водолучница, и то: једна на Маркову Ливаду и Висошац, између потока Луњевице и Клисуре; друга између Речице и Луњевца; трећа на Чукару између Репушине и Речице; четврта на Вел. брдо, Вел. врх, Мали врх и Главицу, између Гloговца и потока што у Деспотовицу (с лева) стачу; пета на Дугачку Косу и Отрешњак,[2]) између Лазића и Пастрмичког потока.

Али од свију досадањих најважнија је она водолучница, која са Градине води на Бабин нос, Кéљу, Рапај брдо (ту пресеца крагујевачки насип), Клик, Гувништа, Црни врх, итд., која дели воде Деспотовице и Груже, и коју смо на своме месту целу описали.

Сад још да споменемо и ону водолучницу, која се од малог Штурца на северо-исток пружа на Црни врх и десно на Гаревицу и планине манастира Никоља и Благовештења Она дели воде Јасенице (лево) и Сребрнице (десно, а непосредно Благовештенској реци и Злочници).

Од Градине до Марковца с десне стране густа је букова шума; а према југу и с леве стране има растове шуме.

До сад смо казали све што је имало знатније у цело. рудничкој планини, а сад ћемо још рећи по нашем јеста-

---

[1]) По Ами Бују, види Гласник XXI. стр. 168. и 169. Тамо се каже брдо код Црнуће, а како је Вис одма изнад Црнуће, то закључујем, да ће он ту висину имати.

[2]) »Отрешњак« (Отресине) за то се то брдо тако зове, што веле да је некад на томе месту змај падао и своје »отресине« остављао.

ственику г. др. Јосифу Панчићу,[1]) какво је земљиште рудничке планине у геологијском смислу.

По њему дакле налазе се у рудничкој планини ови минерали и геологијске формације и племена:

Обични халцедон (стр. 93), гипс (стр. 107), хлорит (Ripidolith стр. 219), галенит (Bleiglanz, Bleichweif стр. 274), халкопирит (Kupferkies стр. 286), арсенопирит (Arsenkies, Arsenikkies, Misspickel стр. 288) има га врло много, даље пирхотин (Magnetkies) и пирит (Schwefelkies, Eisenkies, 289), сфалерит (Marmatit, Zinkblende, Blende, 296); поред тога има још племе диабаза, и то: лерзолит (Augitfels), диабаз зеленац (Hyperit, Grünstein), афанит, диабазни шкриљац, диабазни порфир, калцитни диабаз (Diabasmandelstein, Kalktrapp, Blatterstein, види стр. 354); даље племе порфира: порфир без кварца, минет, гранит-порфир или сијенит-порфир, фелент-порфир (Euritporphyr, Feldsteinporphyr, Thonsteinporphyr) и ретинит (Stigmit, Pechsteinporphyr, види стр. 356); поред тога има још и много трахита (стр. 358).

Около рудничке планине налази се формација микашиста (серпентина) стр. 352 и 396.

Ево шта барон Хердер о рудничкој планини у главном вели:

„Што се земљословног састава ови руднички планина тиче, како велики тако и мали Штурац састоје се од иловитог камена (Thonshiefer), у ком се једна велика жила од сијенита подиже; а у овом сијениту налазе се оне богате рудне жиле које у себи: оловне, бакарне, арсеничне, гвоздене и кобалдове руде, а у овима помешане и благородне метале садржавају. — Неблагородни руда жила има дебљину од 3 до 6 фати, а рудна жила, која благородне ме-

---

[1]) Види књигу: »Минералогија и Геологија,« по Науману и Беданту написао др. Јосиф Панчић. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији. 1867. год.

тале садржава, има дебљину од по фата, као што се то при врху Штурца и код Мајдана видити може. — „„Тако је дакле ова рудна жила код Рудника и Мајдана неизказано богата свакојаким металима!““ вели Б. Хердер.“ (Види о томе барона Ж. А. В. Хердера руднички пут по Србији 1835. год. стр. 44).

О старом Руднику говори се нешто и у Лицејци I. на страни 48—52. Писао је † Коста Поповић.

Сувобор.

Сувобор је добио име отуд, што је на том месту некада био један „Суви бор“, који је доцније пао. Сувобор има висину по Ами Бују 2000 стопа.[1])

Сувобор је планински чвор као и Рудник. Од њега иду вододелинице на све стране, и то осим оне **главне**, која од Рудника преко њега на Риор и Маљен иде, и оне **споредне**, која дели воде Дичине и Чемернице, а које су на своме месту описане, још и ове:

Прва, на југо-запад дели воде Грабу и Буковачи, и води на Мујов гроб,[2]) ту се лево одваја једна грана те води на Зелену Косу и Вел. Вис и дели малу и велику Буковачу; а она иде даље десно на Поноре, Ра̂вну Гору, Бабину Главу, Шиљак, Рудине, Осредце и завршује голим брдом По̂дом, код састава Граба и Буковаче. И

Друга, она води на Дебело брдо, Гучево,[3]) Ступ, Овчицу, Рујевац и Бабин нос, и дели воде Палежничке и Баашке реке.

---

[1]) Види Гласник XXI. страна 168. и 169.

[2]) Убили хајдуци неког Турчина Мују на том месту, па зато је »Мујов гроб.« Белеге никакве нема; јер кад је, веле, неко време кнѣаз Милош из неког узрока заповедио да се све белеге по Србији поваде, које спомен о Турцима чине, онда је и та белега поништена.

[3]) У Гучеву се једном у ноћ, у очи св. Вартоломеја, поломила многа гора. То код простог света предсказује многу смрт или велике непогоде времена.

Него осем тих вододелница има још једна која се од оне, што дели воду Дичини и Чемерници, одваја код Дреновитог врха, те води на Греду, Брёзицу, Злоступ и Маџарско брдо и свршује се код састава Шибана и Чемернице. Она дели воде с десне стране: Буковачи и Чемерници, с леве: Дреновачи и Шибану.

Сувобор има два врха: велики и мали Сувобор. Мали је са свим го, а велики по странама има грмове горе.

Поред вел. и мал. Сувобора, остављајући њих десно а Де бело брдо лево, пролази коловоз, који из Чачка на Мијо ковачку цркву у Ваљево води.

Према саставу Равне Ријеке и Суве Дичине, по дну великог Сувобора је коњски Тор и Јаћимово становиште мало више Јаћимова коса; а лево од њих велико и мало Јеље. Ово добија назив од јела, које се само на та два места груписане налазе; иначе их нигде више нема, не само у Сувобору, него и у целом рудничком округу.

На Сувобору понајвише је грмова гора, него има и кленова, грабова, јасења, јавора, јела и брестова. Од биљака: јарич (вода од јарича добра је са барутом, ракијом и машћу за лечење краста; воле га стока), црњушина, линцура, срчањик (добар од бола у трбуху, даје се и стоци у соли од пролива), репушина, млечика и још неке. Од животиња има лисица, зечева, веверица, јазаваца, куна, по некад се види и по која срна али врло ретко; одавна било је у Сувобору и курјака, али сад их је нестало. Од камења највише је распрострто племе серпентина и вапнаца. Све ово вреди за Анатему, Добро поље, Шиљак и Дебело брдо.

Од Шиљка према Дичини пружа се Шиљкова коса.

Дебело брдо је голо и пљоснасто. Тако исто и Анатема[1]) и Добро Поље голи су.

---

[1]) Анатема добила је име отуд, што је гола, па у зиму због тога и што је велика висина ту су големи сметови и јака зима, и с тога је врло тегобно туда проћи, па за то је то место и ›ан атемисано.

Из Сувобора извиру: Суви граб, вел. и мала Буковача. Сува Дичина, Равна ријека и Понори, што у палежничку реку слази.

Са Сувобора великог свуд около виде се: Маљен, Медведник, Цер, Авала, Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Мучањ, Овчар, Каблар, Јањица и Столови.

Да кажемо још нешто о **Равној гори и Бабиној глави.**

Равна гора простире се од Мујовог гроба и Сиговијех врела па до Мокре пећине и захвата изворе: Мале Буковаче, Граба и Понора (приточице Сувог гр̏аба). Њена ивица према Бабиној глави, зове се **Сигова греда,** а добија тај назив отуда, што је то један одсек према југу, кречне формације. Рâвна гора је прави платов, који је сав густом буковом шумом покривен. Према југу јој је вертикални одсек (сигова греда); према северу спушта се доста благо у долину Сувог граба; а према северо-истоку диже се венцем на Сувобор. На врху мале Буковаче је **сува пећина** (нема воде); она је мала. **Водена пећина** је она где извире река Гр̏аб, о њој ће бити говора при хидрографији.

Сви нагиби приточица Граба и Буковаче, обрасли су грмовом гором, а венци између њих (Бабина глава, велики Вис, Зељаница, ...), голи су. Формација геологијска у целом изворном пределу Чемернице је серпентин и вапнац. У обема пећинама има и **капник** (сиге или **бигра**) (Tropfstein). Поред овога налази се и племе гранита нешто; а у Равној гори још и шифера (шкриљца).

Бабина глава. То је голетан камените врх на југу од Сигове греде и Рâвне горе. Формација серпентина и вапнаца, као и Гр̀ађêник, (Голо брдо одмах до Бабине главе северозападно), Сувобор, Риор, Илијак, Пуовац итд. И Бабина гла́ва и Грађеник имају горњу површину голу. Стране су им нешто обрасле грмовом шумом. Бабина глава и виша је и голија је од Грађеника. Име је добила отуд, што се је

некад на том месту нашла „глава“ неке „бабе“, коју су ту зверад нашла, па је сву разтргла, а само јој глава остала, и тако се то брдо назове „Бабина глава“.

Са Бабине Главе види се: Маљен, Ваљево, Цер, Сувобор, Вел. брдо, Штурац, Вујан, Овчар, Каблар, Јањица и Риор.

Каблар. То је после Рудника и Сувобора понајвиша планина у целом рудничком округу. Његова висина по Ами Бују износи на 1920 стопа.[1]) За његов назив мисли се да долази отуд, што је неки богати чобанин био, који је у **Овчару** (чачански округ — према Каблару) „овце“ чувао; а у садањем „**Каблару**“ „каблове“ за млеко држао.

Са Каблара осем оне вододелнице, која од Маљена, на Каблар, Овчар и даље поред Ибра на Јавор иде, и која је већ на своме месту описана, пружају се још и ове од мање вредности вододелнице:

Једна на **Шêст** и **Кијевчицу** и свршава се доста стрмно према утоку врнчанске реке у Мораву, којима воде дели.

Друга опет на **Сéлац** и свршава се према утоку Каменице у Мораву.

Шест то је растовом шумом обрасло брдо, и добило је назив отуд, што је у њему некада боравио некакви хајдук који је имао „шест“ прстију, и такво име носио. У Шêсту је извор ајдучки Маљеник према северу. На Шесту и Орујевици кремештак са кварцем. т. ј. у том је крају распрострто племе силиката са вапнацем.

Кијевчица брдо, преко кога у окукама прелази пут, који из Милановца у Тучково и даље у Пожегу левом обалом Мораве непрелазећи је, води, обрасло је већином грмовом гором. Преко њега прелази граница округа рудничког и ужичког, а непосредно атар села Тучкова, које је до скора било у руднич. а сада је у ужич. округу. Ово

[1]) Види Гласник XXI. страна 168. и 169.

брдо по причању мештана доводи име одатле: Била је некада, веле, у томе крају једна врло лепа девојка, о коју су се многи момци отимали, а поглавито двојица, који су се од осталих одликовали. Да би се знало чија ће бити, њој падне на памет из охолости та луда мисао, да ће онога бити који је на својим леђима од Мораве уз брдо до на врх у кâсу изнесе. И они пристану на то: и први покуша срећу, узме је на леђа и почне с њом уз брдо трчати, па кажу, да је већ близу врха стигао, кад је мислио да своју цел постигне, али од умора и терета јако задихан кине, и на месту мртав са драгим теретом падне, и отуд овај брегназову „Кијевчица“. После и њега на том месту сахране, где му се и белега наоди, а она охола девојка оде за оног другог такмаца.

У Каблару је највише распрострто вапнато камење, а доказ су томе оне многе пећине у Каблару.

Поједини делови Каблара местимично зову се **Велика и Мала стијена** (главни врхови Каблара), **Турчиновац**[1]) (пећина), **Требљевина** (доњи бок са извором), **Равна стијена, Оштра стијена, Орлујска, Трновача, Вилина рупа, Пријекладе и Велика пећина**; а по дну Каблара, поред воде страпе, зову се **Ридови**.

Каблар и његов сусед **Овчар**, начичкани су манастирима, и то Каблар, с горње стране има манастире: **Благовештење и Преображење**; а с доње **Никоље и Јовање**. О овим манастирима биће говор у одељку о топографији. Тако и Овчар с горње стране: **Тројица и Сретење** а с доње: **Ваведење и Вазнесење**. Ових 8 овако групираних манастира зајиста могу се с правом једним именом назвати: „Српска света гора“ као што један наш списатељ и назива.

Из Каблара никаква важнија река не извире, али се има још то као важније да спомене, да Морава ту, између

[1]) У њој су некад били збегови, па »Турци« на те жртве у пећину пуцали и отуда јој име.

Овчара и Каблара тече кроз најстрожији теснац у потпуном смислу речи „клисуру“, и то 1/4 сата, и због стена овчарских и кабларских прави водопад и разне кривине, и ударајући о њихове литице производи велики шум, који допуњава ону дивљу али уједно и дивну хармонију целе природе, која испуњава околину ових божанствених и мирних уточишта.

Иначе теснац, кроз који Морава овуда протиче траје од утока Папратишке и Врнчанске реке па до улива реке Каменице у Мораву, а то износи око 1½ сах. хода.

Између врхова Овчара и Каблара хоризонатног растојања нема више од 1000 метара.

Риор.

То је најсевернија тачка рудничког округа. Он је тромеђа околним окрузима, јер се ту састају границе округа рудничког, ужичког и ваљевског.

Риор је као и цео тај крај око Маљена од серпентинског племена камења.

На Риору је највише буква, за тим грм, бреза, липа. а и по која јела даље к Маљену, у коме јелова шума сачињава главни део.

Риор се дели на велики и мали Риор или Риорак, који је према истоку, Грабу силазећи. Са малог Риора на вел. Риор пење се 25 минути. Тромеђа је на великом Риору.

Од рудничких потока из Риора извире Шо́ловац и Мићирађа.

Осем споменутих вододелница, које преко Риора пролазе и са Риора полазе, пружа се још и ова споредна вододелница на југ, планином Ду̂чином, и при врху реке Дучине дели се: лево на вел. брдо, те дели воде Дучини и Грабу. а десно, планином Дучином те дели воде Пла́ни и Дучини.

Са великог Риора види се: Маљен, Цер, Авала, Космај, Букуља, Сувобор, Велико брдо (Полом), Штурац, Црни Врх,

Тријеска, Бабина глава, Вујан, Острица, Буковик, Овчар, и Каблар.

Рајац.

Рајац је голо, пљоснато брдо на границе рудничког округа, и лежи у оној главној вододелници, која са Рудника на Сувобор и Маљен иде и воде Колубари и српској Морави дели. Рајац је мало нижи од Сувобора и са њега се врло далеко догледати даје и свуда је диван поглед. Са Рајца се дакле виде свуд унаоколо, почев од Маљена, ове планине, места и брегови: Маљен, Столови (Дивчибара), Медведник, Авала, Космај, Буковик, Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Мучањ, Овчар, Каблар, Јањица (ужич.), Сувобор, и Козомор. И диван је поглед на све стране.

Са Рајца одвајају се 3 споредне водолучнице, и то:

Једна, према северу, која дели воде бâшкој и славковичкој реци, и иде на Грађеник (чардак),[1]) па се свршује стрмим нагибом према саставу те две реке.

Друга, према југу, те дели воде великој и малој Дичини, и иде на Пȅтлачу, . Грȁшац (вел. брдо поломско). Ту се дели, и главна иде лево на Стовиште големо брдо и преко Руде главице силази на састав обе Дичине, десна грана води на Пањеве, Молитву, Амбариште и свршује бубовачком косом.

И Стóвиште и Грȁшац гола су брда и немају шуме; тек у подножју њиховом находи се растова гора. Са оба ова брда доста се далеко види. Тако са Грȁшца види се: Маљен, Сувобор, Рајац, Авала, Космај. Буковик, Островица, Штурац, Тријеска, Букуља, Вујан, Столови, Овчар, Каблар, Чемерањ и Јелица.

---

[1]) На брду Грађенику има стење на форму чардака, па се и то место тако зове.

Трећа. Ова се од онога првог главног ланца одваја са великог брда (на међи славковачкој), и води југу на Часту букву,[1]) па делећи воде Дичини и Озремици силази преко Дубова на њихов састав.

Велико брдо сво је старом буковом шумом обрасло, и то од Липовог поља до Рајца.

Из Рајца извире мала Дичина и Славковачка река.

Рајац има 20 минути дужине и 5—10 м. ширине. Сав је го. На Рајцу највише дува север и најјачи је. Земља је на њему врло добра, само велика висина не дозвољава да се обрађује. Кад дува јужни ветар и кошава, онда зар и може нешто на њему успевати. На Рајцу расте млечика, угарчица (угарак), сporиш, боквица, лишаивац, оструга, коприва, врањи лук, каћунак, божур, бјелушица (од беса ђеду је), напникур (љута трава), трава која се од крви овцама даје, и многе друге обичне траве.

По странама Рајца и то према југу (Рајачки поток, Шишковац, Вучији поток, Пањеви, Грашачки поток) грмова а према северу (Баа и Славковица) букова је гора.

Од камења порфири и вапнато племе највише је распрострто.

На Рајцу има две пећине: Горња зове се **Љиљкова рупа.** Био је неки Љиљко ајдук, па један пут кад је потера за њим била, прокаже га неки чобанин да се туда налази, и он убије тога чобанина, па се у ту пећину сакрије. Али они нагурају сено у пећину и запале, тако и „Љиљко“ и сви његови другови ту изгину. Чобанина после закопају ту близу на Рајцу и белегу му ударе, која и сада постоји, и то место зове се „Мрамор.“ У овој пећини има воде.

Доња пећина зове се **Звекара.** Она је сува. Мало ниже од ње је ајдучка чесма, где пут из Бањана у Славковицу преко брда прелази.

---

[1]) У Частим буквама налази се извор »Зукановац“, врло добра вода, кога је начинио неки Турчин »Зукан«.

На Рајцу састају се путови из Бâ, Полома, Бањана, Славковице и Бољковаца.

Из Полома води пут преко Амбаришта, Молитве, на Петлачи се раздваја, и леви води на Вијуљак и преко Рајца у Баа и даље у Ваљево. Он није баш тако употребљив. Десни иде на Камење, Бугарску воду (извор, назван по неком Бугарину који га је градио); код Ајдук-чесме састаје се са оним што из Бањана преко Мајдана брдом и оним што уз м. Дичину до цркве води, па заједно излазе на превоје, где се опет деле; десни води венцем на Вел. брдо, Липову пољану, Пространу, . . . за Бољковце, Београд и Бранетиће; а леви низ брдо у Славковицу и даље низ Љиг за Ваљево.

Вујан.

Тако се зове планина између села: Брђана, Прислонице, Трепче, Луњевице и Бруснице. Његовим венцем пролази међа среза моравског и црногорског. Он је добио име од глагола **учати, ујати,** јер кад ветар дува, шума се у њему колеба и стоји ука по Вујну. И њему је право име „Ујан“, па је касније прозват **Вујан.**[1])

Од дрва има према Луњевици у осоју сама буква и доста плодна земља; а у присоју према Прислоници, грмова гора. Венац дели врсте дрвећа. Поред тога још нешто липе, јавора, граба, млијеча . . .

Од камења има: глимеровити пескара, племе силиката, кречника и кварца. Уједно од тог камења спада и тоциљ (крижац) како га мештани зову.

Од зверади има у Вујну: зечева, лисица, куна, јазаваца, а по некад и курјака, ако из Буковика и чачанских планина дођу.

---

[1]) Види о томе говор при манастиру истог имена, који се као и планина у старија времена звао Обровин — »Ујан.« Подобно »сухо« — суво«.

Од биљака налази се кукурек, коприва, копитњак, висибаба, јагода, јагачина, навале, каћунак, божур и друго цвеће.

Преко врха Вујна, на „столице“[1]) састаје се стаза, која преко из Луњевице долази и коловоз, који венцем од Добре воде и Прислонице води, и оба заједно слазе у манастир Вујан.

Како је Вујан сав густом шумом обрастао, то са њега није велики преглед, али се опет између појединих дрва догледати даје: Рудничка планина, Тријеска, Црни врх (Врбав), Буковик, Чачак, Јелица, Чемерање, Овчар и Каблар.

Из Вујна извиру ове знатније речице и потоци: Луњевичка, Бања, Грачаница, Вујански поток, Прислоничка ријека, Вујанска ријека (иду у Деспотовицу и Дичину), и Добра Вода (у Мораву).

Вујан лежи у оном попречном особите природе ланцу, и он је некакви планински чвор, па се од њега, осим оног венца источно на Буковик и западно на Илијак, одвајајуош и ове споредне водолучнице:

Једна на југ, те дели воде Дичини и реки Бањи која у Мораву слази.

Друга на Правдића косу, и дели воду прислоничкој и Вујанској реци.

Трећа на косу Ријечане, те дели воде прислоничкој ријеци и вујанском потоку.

Четврта разгранава се према Деспотовици на Влâс, Сињевац, Побиље, те дели воде Грачаници и вујанском потоку, као и оним поточањцима, који између њих у Деспотовицу слазе.

---

[1]) Тако се зове превоје између великог и малог Вујна. Ту су некада постојале древене »столице«, које је газда Никола Луњевица за одмарање путника начинио, који преко тога места у манастир Вујан ишли буду. Сад тих столица нема.

Пета разгранава се на Дреновити Врх, Пу̀овац, Осоје и Ковиљачу, те дели воде Бањи и Грачаници и потоцима који између њих у Деспотовицу утичу. На послетку

Шеста с Великог Вујна на Мали и даље све венцем, к Деспотовици на Липовац, те дели воде Луњевачкој реци и Бањи.

Од Милановца до на међу трепчанску (превоје Добра Вода) један сахат: одавде до на врх Великог Вујна три четврти сахата.

Толико о Вујну планини, а сад је на реду:

Островица

(слика 4).

Островица лежи у оном планинском венцу, који од Рудника између Брезовице и Качера иде.

Островица је један камени шиљак, па због таквог је вида и име добила.

Она је вулканског типа као и Тријеска. Слојеви су падни од гранита; има и сијенита.

На Островици налази се нешто мало биљака, као: млечика, матица, слез, боца; а од дрва по који глог, јасен и липа; остало је све голо стење и камење, у стрме и вратоломне литице сложено, да језа човека подухвати кад одозго на ниже погледи. Само још у подини, на њеној североисточној страни, око извора Јасенице има букова шума; а иначе је свуда голо.

На Острвицу може се попети само узаном козијом стазом, од северо-западне стране, са Ћајиног брда.

На Островици налазе се остатци и развалине некакве тврдињице. За њу веле да ју је зидала „проклета Јерина“, па колико је пакосна била, све је тешке жене терала да за град носе уз брдо камење, те су тако децу побацивале. Тако причају мештани.

Врх Островице одвојен је на два вршка: јужни (велики град) и североисточни (мали град). Велики град има у дужину до 40, а у ширину око 15 корака; мали пак град 15 кор. у сваком правцу. Велики и мали град дакле раздвојени су једном провалом не баш много дубоком, и везују се једним зидом. На великом граду, на јужном његовом делу, држи се још једно платно од града на 4 м. висине. На томе крају налази се и једна соба округло озидана, на самој ивици, за које држим да је тамница била. Ту, веле, пре две године да је равно било, па да су неки страни људи на Ускрс ископали три фучије блага. Фучије су биле са трешњевим дугама а имале су бакарне обруче. Сад се на том месту види округло удубљење у земљи, као да је доиста одатле штогод ископано. На зиду који још постоји, има отвор, који је сигурно за одбрану служио.

У средини (боку) висине налази се у камену ижљебљена ступа. На западној и источној страни налази се по једна столица у камену исечена, где је ваљда некада властела на теферич излазила. Оне су такође у боку Островице испод горњих кула.

Од стране северо-западне, куда се на Островицу узилази, дакле приступ могућан, подизате су неке куле и зидине, ваљда за одбрану и затварање приступа у град у ратно доба. На другим пак странама, где су и литице и по томе приступ немогућан, сасма следствено, никакве зидине за одбрану нису подизате.

Називи Островице: Велики град, Мали град, Столице и Јеленска стена.

О Островици писао је нешто и † Коста Поповић, у Лицејци I. на страни 52—57. Островица је постојала још у време битке косовске (1389. год.), а њу је освојио Султан Махомед прве године одма по освојењу Цариграда,[1]) 1454.

---

[1]) Види Гласник св. XVIII. стр. 31.

год. И по томе није истина што народ прича, да је Островицу зидала проклета Јерина. Ово се дознаје из летописа, који је написао неки Михајло Константиновић, Србин из Островице. Овај летопис или историја писана је око 1490. г. Види Гласник свеска XVIII. стр. 25—188.

Островица има велику релативну висину према околним брдима, јер је то један шиљак, који је сигурно каквом еруптивном силом из унутрашњости земље избио.

О Ускрсу, Ђурђеву дне и на Марков дан, излази мушкиње и женскиње (тако у Труделљу изговарају) које је у стању да се на врх Островице попне, па ту по вазадан играју на оном узаном простору. Стаза, по којој се сада пење, како које године све је клизавија и опаснија, јер жљеботине, које су само толике, да се стопа намести, како које године све су већма излизане и најмања непажња или невештина прети да се у бездан скрха и о стрме литице Островице у комаде разбије.

Са Ћајиног брда на врх Островице пењање траје $^1/_2$ сах.

Са Островице види се до Авале, за тим до Овчара и Каблара, па на Вујан и Рудник, и део смедеревског и пожаревачког округа. Од планина види се Авала, Космај, Букуља, Венчац, Штурац, Црни Врх, Тријеска, Вујан, Овчар, Каблар, Теочински Крст, Медведник и Ваган.

У подножју Островице извиру два красна извора, и то: на југо-западној страни **Драгуш**, кога се вода слива у заграђску реку с десна. Ту је „**скраси камен.**“ Пре је стајао дупке и једноман био, а сад је преваљен и преломљен. И ту је благо тражено. Ова је вода врло ладна и здрава и доста јака. Према њој, на другој, североисточној страни Островице скоро такви исти извор извире, који се **Јасеница** зове, које се вода слива у Островичку реку (Ра̂слову). Она је исто тако добра и јака као и Драгуш. Туда пролази пут, који са Рудника калањевачкој цркви води.

Островица о којој је овде реч, зове се **велика Островица** а до ње на јужној страни сниже и све шумом обрасло брдо зове се **мала Островица**.

Осем оног планинског венца, који преко Островице прелази, и који је на свом месту описан, одвајају се од ње још и ове споредно водолучнице:

Једна, на малу Островицу, Дрењак, Блата[1]) и Метаљку и дели воде реке Јасенице и Поточана.

Друга, на Коњевац између Заграђске реке и Драгуша. И

Трећа, на север, преко Шаторишта[2]), Топовишта[3]), Орловца (Тремушњака), Кикова, Врлаје и завршује Парлогом према саставу Козељице и Качера. Ова водолучница дели воде Качеру и Козељици.

Четврта, главна, која иде на градску гору, Ћајино брдо, Мекоте, итд. већ је описана.

Ћајино брдо лежи северозападно од Островице. Ту је на том брду, када су Турци некада Островицу опсели, неки старешина њихов **Ћаја**, чадор подигао, па по њему се и то брдо назвало. Испод Ћајиног брда извор је **Доћен**, (према западу) који се у Драгуш поток улива.

Буковик.

Преко Буковика прелази она водолучница, која дели воде Гружи и Морави, и која је на свом месту описана.

Буковик је планински чвор, и од њега се одвајају још и ове водолучнице:

---

[1]) На Блатима налази се код Ракића куће гроб војводе качерског Арсенија Ломе, кога је Токатлићев сестрић из потаје убио. Види о томе одељак »Етнографија и Историја«.

[2]) На овом је брду војска, која је Островачки град опсела и тукла, своје »шаторе« разапела, па је и оно име отуд добило. Преко њега прелази пут из Рудника за калањевачку реку.

[3]) Голо брдо, које се за то тако зове, што су некада Турци са њега из »топова« град на Островици тукли.

Једна, на југ, преко Увијене оскоруше и Котарна, те излази на зборно батаљоно место моравског батаљона, и дели воде Бањи и Островачкој реци.

Друга иде на Острицу и дели воде Островачкој и Вујетиначкој реци.

Трећа води на Биорац између Јаблан: и Луњевачке реке.

Из тог пак планинског, који дели воде Гружи и Морави, одваја се од Стојковца још и

Четврта споредна водолучница, која иде на камените Клик и Пилетине, па се разграњава те дели воде Бресници и приточицама, које у њу с десна утичу а тако исто Буковцу и Илијачком потоку.

Из Буковика извире Бања, Островичка и Вујетиначка река и Поточани.

Буковик је сав скоро густом буковом шумом обрастао; а по странама особито према Морави има и рашћа. Тако и даље венцем према Вујну. У Буковику има довољно ладне и честите воде.

Од камења највише је распрострто племе гранита. То је чврсто камење у плочама. Од тога камења секу се у Буковику надгробне плоче. У Вујетинцима сече се и камење за воденицу.

Острица.

То је брдо између Вујетиначке и Островачке реке према њиховом саставку и са свију страна водом је опкружено, само на северној страни иде планински венац, који веже Острицу и Буковик. То је превоје између Островачке и Вујетиначке реке, и туда коловоз из Бреснице за Милановац прелази.

Острица је камените вис од гранитне формације. На њој има највише грмења (у подини), јасења, липе, дријена, клена, бреста и по дну још рујевине и клокотич дрвота.

Од биља има: дивља боранија, чувалица, чемерика, росопас, репушина, автик (аптовина, бурјан), зечије уво, дивизма, јагода, млечика, коприва, типац, власуља ....

У време Кочине крајине били су збегови у Острици.

Острица је здраво питомо место, и ту се стока јако погоји. Некада је по њој и кукута расла, а сада аптовина.

У Острици су називи: **велика и мала Острица и чувалица (вршци), Павлов до̑, Ковиљи́ште, Орлу́шци, Липар до̑** и други.

Са Острице виде се: Столови, Јелица, Чачак, Овчар, Каблар, Среска канцеларија у Пријељини, Вујан, Буковик, Островица, Тријеска, вел и м. Штурац и Црни врх.

Острица је шиљаста и личи на пласт сена, коме је подина већа од Островичке. Због њиховог вида и Острица (остро, врхасто) и Остврица добиле су име.

Црни Врх.

Црних врхова у овом округу има врло много, и то: у атару села Бреснице, Лађеваца, Доње врбаве, Клатичева, Мијоковаца, Манојловаца, и можда их и још имаде; али је овде говор о Црном врху врбавском.

Он лежи у оном планинском ланцу, који од Рудника иде и дели воде Гружи и Деспотовици најпре а за тим и приточицама Моравским.

Осем дакле тог планинског венца пружају се са Црног врха још и ове споредне водолучнице:

Једна, према југозападу, на Црѐшњѐтину, Савићевицу и Тријеску, на састав Јабланичког потока и Грабовичке реке, којима и воде дели.

Друга, према западу, на Ровине, Гувништа, Врлетну страну (клик), м. Врх, в. Врх, Метаљку, Кршеве, те на Парац.[1]) Ова водолучница дели воде Луњевичкој реци и Деспотовици.

Трећа, на Крстове и Ло́зовац, и сад разграњава лево, те дели воде приточицама које с десна у Гружу утичу и

[1]) Златни врх је брдашце одма преко грчке воде, а зове се тако због тога, што су са њега тукли оне градове на Борачком крџу.

десно на Златни врх и Борачки крш[1]) те дели воде Гружи и њеним приточицама с једне стране, а с друге Црној ријеци (поточани). Од Крстова[2]) прелази у крагујевачки округ, и с тога не излаже се тако опширно.

Парац, то је доста високо брдо, на левој страни Деспотовице, одма према Милановцу. Оно је прошарано грмовом младом шумом и са пропланцима њива и ливада. Врх Парца зове се **Кршеви**. То су стене гранитне формације. Испод врха находе се два извора: **Ждребан** и **Кобилан** (кобила и ждребе), са врло добром водом, која се у Деспотовицу слева. За Парац се прича, да је ту некад постојало село истог имена, па се је после изделило, и отуд су постала села: Неваде, Грабовица и Велереч.

Црни врх је сав буковом шумом обрастао, и с њега није никакав преглед.

Из Црног врха извиру: Грабовичка речица (у Деспотовицу), Коњски и Велики поток, Врановац и Црна ријека (у Гружу).

У Црном врху има зверади као и у Вујну. Камење је племе форм. гранита понајвише.

Т р и ј е с к а.

Тријеска је камените пупак, који је сигурно услед вулканизма еруптивном снагом из земље истеран. И само име сведочи да је услед неког „тријеса“ (треса) постала, па су је и мештани тако крстили. Нижа је од Вујна. Камените слојеви на Трijесци стоје готово падно. Камење спада у врсту гранита.

Тријеска лежи на саставу Јабланичког потока и Грабовичке речице, која из Црног врха извире, и са свију

[1]) На овом кршу (камењару) находе се силне зидине и пећине за 400 душа. Ту су некада неке тврдиње и замци постојали; а у време крајинења и збегови су у тамошњим пећинама били.

[2]) У Крстовима сече се камење за надгробне плоче, — сорта гранита као и Поредњаци, па отуда и ово име.

страна је водом опкружена, само на источној страни везује се преко Савићевице са планинским венцима, којима се може отићи на Јешевац и Котленик с једне стране, и на Црни врх и Рудник с друге стране.

Тријеска је готово гола, по гдегде налази се по који јасен, граб, липа, млијеч и дријен. Осем дрва има и биља: дивизма, ђинђа, руса, боца и коприва. У подножију била је некада красна грмова гора, али од ње сада ни трага нема; земља је гола. А и за Тријеску веле да је некада била покривена шумом и у њој се налазило срна и кошута, курјакова и друге звeради. Сада се пак само лисице налазе.

И Тријеска има велику релативну висину, и на њу се само пешак успузати може, и то само са источне и северне стране; иначе је с друге стране ни самом пешаку немогућан узилазак због њених одсека и вертикално постављених литица.

Врх Тријеске је дугуљаста пљошта од 100 кор. дужине и око 20 кор. ширине. У среди је мали вис и ту је замак или кула стајала. Пречник је те куле 10 кор. а дебљина зида 1 корак. И цео платов (равничица) ограђен је био једним околним платном, али које се сада срушило и не познаје се. Ово је платно ваљда служило као одбрана томе замку или кули на Тријесци. На зидинама куле познају се рупе, где су брвна таванска била. И то ће ваљда бити некаква средњевековна архитектура.

Народ прича, да је овај замак на Тријесци зидала проклета Јерина.

Одмах на десној обали Грабовичке реке прама Тријесци, на северној страни, лежи брдо **Велики врх**, (голо брдо), с кога су веле Турци из топова тукли овај Јеринин градић на Тријесци.

Велики врх и Тријеску неки именују **Поредњаци**, што су једно према другом. И Велики врх је од гранитне формације камена као и Тријеска.

На западној страни Тријеске налазе се у камену жљеботине на форму човечије стопале од чизме, а поред њих и траг од хрта. За те знакове причају, да је туда свети Сава ходио.

На северозападној пак страни налазе се неке жљеботине на форму чиније и ступе.

По дну Тријеске, а према саставу она два потока, њена подина вел. и мали Лаз.

Из Тријеске никакви поток не извире.

Са Тријеске види се: Милановац, Островица, Штурца оба, Црни врх, Столови, Вујан, и Каблар.

Котленик.

Тако се зове цео планински венац од Бумбарева брда, до Мораве спрам утока Ибра у њу.

Котленик прави у томе крају границу Рудничком и Крагујевачком округу, и главни му је правац југоисточни.

Највиши врхови у Котленику, почев од Бумбарева брда, ови су: Осаћански гроб[1]), Ракљаста коса, Пйла, Велики врх, Црни врх, Орловац, Велика ливада, Црни врх, Пљакова шиндра[2]), Татарлук, Седам грма,[3]) мала Борча и Камицора.

У рудничком округу из Котленика извиру ове реке и потоци:

Вољавча, Буковљак, Лађевачка, Цветачка, Ђурин п. Милочајска, Поповићска, Дубоки, Банићски, Змајевачки и Староселски поток и напослетку Сирчанска река.

Са разних врхова Котленика одвајају се споредне водолучнице, те деле воде поменутим потоцима и речицама.

---

[1]) Ту је неки Осаћанин погинуо и закопан, па за то је »осаћански гроб.«

[2]) Са овог је места Пљако »шиндру« носио те цркву (кубе) у Жичи покривао, па за то му тако име и надenуто. Испод Пљакове шиндре је Мендина коса, где су Срби неког Турчина Менду убили.

[3]) На том месту доиста се налазе седам великих грма.

Тако: са Осаћанског гроба иде водолучница на Церовиту косу те дели воде Вољавчи и Буковљаку.

Са Црног врха пружа се једна коса те дели воде Лађевачкој и Цветачкој реци.

Са велике ливаде одвајају се две водолучнице, и то:

Једна на југо-запад те дели воде Цветачкој и Милочајској реци; а

Друга на југ, преко Остре главице и Андријине косе.[1]) Одавде се разграњава десно, те дели воде поменутим поточањцима, а лево води на Равни гај и Сирачко брдо, те дели воде Старосеоској и Сирчанској реци.

Са велике ливаде види се: Јастребац, Столови, Жича, Карановац, Овчар, Каблар, Вујан, Буковик и Острица.

На Камицори има неко наслагано камење, за које опет веле да је проклета Јерина град зидала. Подножије овог брда умива Морава својим валима, а одма испод њега слива се Ибар у Мораву. Са тога места зајиста је диван поглед по пространој равници Моравској на: Жичу и Карановац, на Столове, Јелицу и Каблар. И по свој прилици то је и најглавнији мотив био те се градић и на тој стени подизао, ако не још и брањење прелаза Мораве на томе месту.

Са Камицоре види се: Жича, Карановац, Столови, Јелица, Овчар и Каблар.

У целом Котленику највише је од камења распрострто племе гранита, а има и серпентина — белутак.

Од дрва Котленик на страни рудничкој (у присоју) има грмова, а на страни крагујевачкој (Гружа) (у осоју) већином букова шума. Венац дели гору.

---

[1]) Неки Андрија и његов брат беху досадили Турцима својим зулумима. Па један пут дошли у ту косу, прострли аљине да им се осуше, а они легли те спавали. Турци их тада из Карановца на дурбин угледају, и дођу те их увате и погубе. И за то се то место назове »Андријна коса.«

Велика ливада је гола; а Пљакова шиндра, Татарлук, мала Борча оба Црна врха,[1]) Вел. врх, Ракљаста коса и Осаћански гроб покривени су густом шумом.

Котленик пресецају више стаза, које из рудничког у крагујевачки округ воде.

Котленик је сув, без воде. У њему се при врху нигде не може наћи извора и чесама као у Буковику, осем у потоцима и то ниско. Његов је пад на рудничкој страни стрм.

Рожањ.

И Рожањ је планински венац на форму Котленика.

Рожањ се дакле зове цео планински венац од Брђана до Бершића, или још боље од Лисе пољане (Беља) до Совљака. Добио је име, ја држим, од камења које се у њему налази; а које је племе силиката (рожнац). Шума је већином од грмове врсте.

Од звеáради има: зечева, лисица, јазаваца, веверица, а по некад може се и по који курјак наћи.

Главни је правац Рожња југозападни. Он дели воде Чемерници и Дичини, а непосредно приточицама Чемернице, Милићевачкој и Раковској реци и Каљавцу и приточицама Дичине неким поточањцима. Од Рожња се дакле и десно и лево пружају косе те граде ове водолучнице.

Како је Рожањ сав грмовом гором обрастао, то са њега није никакви преглед могућан. И у њему слабо воде има.

Венцем Рожња проводи пут, који из Брђана у Бершиће и даље венцем за Ваљево води.

Из Рожња извире, и то: према југу Милићевачка и Раковска река и Каљавац, а према северу приточице, које се у Дичину с десна уливају.

---

[1]) У Црном врху Трговишком (заселак Сирче) на вел. Петак олуја поломила грдну гору.

Проструга.

Проструга лежи у оној главној вододелници, што од Рудника на Сувобор и Маљен води. Осем дакле те вододелнице од Проструге одвајају се још и ове:

Једна, на север, преко Репиног брда, Широке плоче[1]) и Славковице, те дели воде Бољковачкој реци и Брезовици с једне стране и Славковичкој реци с друге стране.

Друга, према југу, на Корњет, те дели воде Браничици и Озремици.

Осем тога још и:

Трећа, која према југу удара на Боблију, између потока Котарића и Ријеке. Под тим брдом Боблијом извор је Бубњевац. Причају ми да је у турским књигама о овим местима овако забележено: Под Бобовцем (Боблија), извор је Буровац (бубњевац).

Проструга је гола са свим особито према Озремици, а према Бољковцима има шуме.

Према западу је од Проструге брдо Сла́нац, а одма до њега Пријеко брдо (пољана). На том Пријеком брду има старинског гробља. Срби су на Прострузи уватили бусију и Турке дочекали; али их неко изда и Турке с леђа подведе, те тако ту њих 70 погине а само 3 жива умакну. Турци су дошли од Лалинаца и било их је 3—5000 људи под неким Мула Аметом из Ужица.

На Прострузи расте сама папрат, а у истом венцу даље на Липовој пољани и Кладама[2]) има још и: сријемаш (нема цвета, чисто је слан на кусу, а мирис има као лук, ши-

---

[1]) Код Плоче на Славковичком брду била је некад тромеђа рудничке, ваљевске и београдске нахије, јер су Гукоши, Дићи, Бањани, Моравци и Липље били београдски, а Барзиловица и Дудовица рудничка; а сада је обратно.

[2]) Тако се зове коса између Ријеке и Љесковог потока, обрасла буковом шумом. Зове се тако што је некакви вихор сву гору пре неколико година поломио, и сада се само »кладе« виде.

роко лишће), и креберина (има бео цвет, цвета почетком априла и има лишће на форму јавора и клена).

Са Проструге види се: Космај, Букуља, Островица, Штурац, Трієска, Буковик, Вујан и Овчар.

Са Липове пољане пак види се: Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Кликови (Стражевица), Крвавац, Овчар и Грашац.

Липова пољана је виша од Проструге.

На Проструги крсте се путови: један што из Бершића (механе) уз Озремицу преко Проструге у Бољковце и даље у Љиг води; и други, који са Рајца венцем на Врановицу и даље на Врнчанску механу води.

Из Проструге према југу извире један крак Озремице, а према северу пот. Сланац.

Врановица.

И Врановица као и Проструга лежи у том планинском венцу који се од Рудника на Сувобор пружа.

Са Врановице иду 3 споредне водолучнице, и то:

Једна, према северу, на Бољковачки Клик, те дели воде Бољковачкој реци и Чортановцу.

Друга, на југ, између Браничице и Љевајице на Пејово брдо, и дели воде овим рекама. И

Трећа на југ, између Љевајнце и Врнчанске реке.

Врановица је сва гола, на којој расте хрђаво сено. Према Браничици и Љевајици благ јој је нагиб, а према Бољковачкој реци стрм.

У Врановици сече се камење за надгробне плоче.

Са Врановице види се: Космај, Букуља, Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Овчар и Каблар.

У Врановици је распострто племе кречног камена.

Из Врановице извире према југу Браничица и Љевајица, а према северу Чортановац.

Шиљковица.

Ово је планински врх у Каратку, који лежи у планинском венцу што са Маљена на Каблар иде.

Шиљковица лежи у изворном пределу Добрињске реке и Лӧмнице.

Са Шиљковице иде водолучница на југ, преко Годуна и Оруjевице, те дели воде Добрињској и Врнчанској реци.

И Годун и Шиљковица и Оруjевица обрасли су доста густом грмовом шумом с тога и није са ње преглед велики.

Из Годуна извире Врнчанска река. На Оруjевици је кремештак са кварцом.

По дну Оруjевице прелази међа рудничка и ужичка.

Галич.

То је један врло узвишени платов. Лежи између Коњске, Горевничке и Брезањске реке.

Галич је планински чвор; од њега се одвајају две вододелнице на југ, и то:

Једна преко Бора, Камените, Метаљке, Ружиног гроба,[1]) Јељена,[2]) па силази на Трсине код утока Горевничке реке у Чемерницу, и дели воде овим рекама.

Друга води на Јајачку и преко Вранића силази Чемерници. Она дели воде Милићевачкој и Горевничкој реци.

Из Галича извире: Коњска и Горевничка река, и потоци: Перало и Глоговац, који се у Брезањску реку стачу.

Галичев је положај доста отворен, и за то се с њега далеко прегледати даје. Са њега се види: Авала, Космај, Букуља, Островица, Штурац, Црни врх (врб), Тријеска, Вујан и Острица.

---

[1]) Тако се зове једно превоје на граници среза моравског и црногорског. На том је месту нађена мртва нека жена Ружа, па су онда по адету Турци ударили намет на Сревојевце и Г. Горевницу.

[2]) Тако се зове једно доста високо брдо у атару села Гор. Горевнице. Добило је име отуд што је на том месту »Јељен« неког човека убио.

Галич је го и по гдегде има нешто грмове шуме. На њему је највише распрострто племе сниката, и то рожнац, које се целим Рожњем пружа, даље на Камениту, Бор и Метаљку, око изворног предела Брезањске реке на Леушићски и Брезањски Кремен. Према Дреновачком Брду је вапната формација.

Теочински крст.

Тако се зове планински врх у изворном пределу Теочинске реке. Он је планински чвор споредне вредности.

Од њега се одвајају ове две споредне водолучнице, а да о другим мањим и не говорим, и то:

Једна на југозапад око Коштунићског крста, те дели воде Дреновачи и Шибану.

Друга према југо-истоку, на Бôско брдо, Ђурово брдо, Ластву, Збориште, Главицу и завршује се Мрђеницом. Ова вододелница дели воде Дичини и Дреновици.

Из Теочинског Крста извиру два крака Теочинске реке (мало и велико врêло) и поток Пáновац.

Теочински је крст го. На њему је и у околини његовој највише распрострто племе вапнаца (глимер-мрамор). То сведоче и многа врêла, која се у овој околини налазе, и из којих велика множина воде у једанпут куља, а ретко се замрзавају. Таква су врела: шибањско, брезањско и мало и велико врȇло теочинско.

На Теочинском крсту некада су се искупљали људи као на сабор за живота Милића Дринчића војводе из Теочина. Сада је то престало.

Теочинско је поље сво голо. То је венац, који се пружа око изворног предела Теочинске реке. Туда је врло студено јер брише северац; а у зиму су грдни сметови.

Са Теочинског крста добар је преглед. Одатле се види: Рвор, Шиљак, Рајац, Вел. брдо (Грашац), Космај, Букуља,

Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Вујан, Овчар. Каблар, Зајчица и Субјел (ужич.)

Ваган.

Ваган је тромеђа рудничком, београдском и крагујевачком округу. То је скоро најсевернија тачка рудничког округа.

Ваган лежи у оном планинском венцу што са Букуље иде и дели воде Љигу и Morави.

И он је планински чвор. Од њега се пружају три вододелнице:

Једна на исток, те дели воде Качеру и Љигу. Она је већ описана.

Друга води на Старчево брдо па венцем на Вис и дели воде Оњегу и Пештану. Њен је главни правац према северо-западу.

Трећа на југ, преко Штôвне, Главице и Дудинца, и дели воде Качеру и Букуљи.

У брду Штôвни веле, да су некада Маџари олово лили. Ево шта барон Хердер о томе вели: „Код села Живковаца налазе се комадићи оловне руде, који вероватно из какве оближње рудне жиле произходе, и заиста не далеко од села на страни брега Штовна види се остављени мајдан, из кога је та руда овамо дошла; тај мајдан изгледа незнатан, но зато се може с временом ближе испитати.“ (Барона Ж. А. В. Хердера рударски пут по Србији стр. 42).

Ваган је од чести го а од чести грмовом шумом обрастао.

Са Вагана је приличан поглед и виде се: Авала, Космај, Букуља, Венчац, Штурац, Коклотич, Островица, Вујан, Овчар и Каблар.

Преко Вагана води пут из Сирдљиковца и Рудника за Аранђеловац (Врбицу).

Из Вагана извире само Оњег и неке приточице Букуље и Пештана.

Стражевица (Кликови).

То су два гола врха, на десној обали Дичине у једном куту, а налазе се у оном попречном планинском ланцу.

У Стражевици овлађује серпентин.

Од биља има јагачина и власуља. По боку особито према северној страни највише се наоди рујевина.

Поједини називи Стражевице ови су: Велика Стражевица — Кликови, Пландиште — Средња Стражевица, а испод ове је према истоку Мала Стражевица — Бабина рупа.

Стражевица је добила име отуда, што су ту некада „страже“ против Турака постојале.

Северна коса од Кликова обрасла је растовом гором, а јужна је гола, осим код Ливадица и у Курјачком потоку. К северо-западу пружа се од Стражевице Крива греда, која се у Дичину према Крвавцу пружа.

Са Стражевице види се цела долина Дичине од Брђана до среске канцеларије и цела долина Мораве, долина Луњевице и један део Дичине. Поред тога виде се још Штурац, Пореднњак, Тријеска, Вујан, Буковик, Котленик, среска канцеларија у Пријељини, Љубић, Јелица, Плоча, Овчар и Каблар.

Крвавац.

Крвавац је серпентинско брдо, које лежи на левој обали Дичине, одмах према Стражевици. Ту између њих Дичина прави окуке и тече кроз теснац. Висина је колико и Стражевица, Пуовац и (јазачке рупе) Илијак.

Из Крвавца извиру више поточића, који се с лева у Дичину саливају, и који ће у одељку о хидрографији бити споменути.

Крвавац је добио име отуд, што веле да је ту негде у неко време велики бој био и крв текла, па отуда „крвавац“.

У Крвавцу има рујевине и грмове шуме, као и у Стражевици. Од биља: јагачина, метловина и божур.

Са Крвавца види се: Островица, Штурац, Тријеска, Вујан, Буковик, Стражевица, Јелица, Овчар и Каблар.

На Крвавцу су: Рујевно гу̏вно, а испод овога према Дичини Крива греда,[1] а у равни је испод њега Црна бара. У њој се увек доста риба науди. Отиче у Дичину.

Коклотич (Клокотич).

Коклотич лежи у оном главном планинском венцу, који са Штурца на Венчац иде и воде Колубари и главној Morави дели.

Он је такође један планински чвор споредне вредности. Од њега се, осем описане главне водолучнице одвајају још и ове споредне:

Једна на север, низ Кȍрушац[2]) и свршује Вра́нȏвцем код састава реке Босуте и Ра̑слове и дели воде Раслови (с леве) и малој Босути (с десне стране).

Друга, на северо-исток, преко Главице, па на Лисине, и дели воде мале и велике Босуте.

Трећа на југо-исток, на Стражу, између Војковачке реке и пот. Вучака, који се у Јасеницу (с лева) уливају. И

Четврта, на југо-исток (више јужно), на Суво брдо, Дебело брдо, Забељ и свршује Жеравцем те дели воде Поточана и Војковачке реке.

Из Коклотича извиру: мала и велика Босута и Војковачка река.

Коклотич је сав гȏ и на њему расте само папрат. Тако у опште може се рећи и за цео Кȍрушац; само према Врановцу има грмове горе; тако и према Главици. Ту је вавек студено, а у зиму су велики сметови.

---

[1]) На Кривој греди има усека у камену, где веле да су некада трешњеви топови намештани те се пуцало против Турака онда, кад су ту многи изгинули, и откад је то Брдо добило име »Крвавац«.

[2]) Корушац, зове се цео венац између Босуте, Трешњевице, Војковаца, Јарменоваца и Рудника. Ту спада и Коклотич, коса до Врановаца, Суво брдо и Дебело брдо, за тим северу до Гла́вице а истоку до Стражевице.

Преко Коклотича и низ Корушац води у Босуту, Гараше, или прѐко Вагана у Аранђеловац.

Са Коклотича види се Штурац, Буковик, Вујан, Островица, Космај, Букуља и Венчац.

Илијак.

То је серпентинско доста високо брдо, и лежи у оном попречном ланцу, који од Вујна к западу иде и три најглавније реке рудничког округа пресеца. Уједно он лежи и у оној споредној водолучници, која се од Триповца дели и воде Дичине и Деспотовице одваја. Иначе од њега се никаква водолучница не одваја. Само неколико незнатних поточића из њега извире; јер Илијак у своме тескобном положају између Дичине и Деспотовице, не може ни да произведе никакву голему ни значајну реку.

Илијак је висок као и Кликови и Пуовац. Илијак се простире од пеђинског потока и Врањака с једне, па до Савића потока и Равног гаја с друге стране. Између Илијака и Зрнца пролази међа моравског и црногорског среза.

На Илијаку је стара, ретка, растова шума. Од биља има; папрат, јагачина, власуља и др.

На Илијаку су називи: **велики Илијак и мали Илијак = Црвени камен.**

Са Илијака није велики преглед.

Кеља.

Она лежи као и Коклотич у оном планинском ланцу, који је већ описан. То је голо, доста високо брдо. Између њега и Штурца је оно превоје (планинско седло), које управо дели изворе Јасенице и Деспотовице.

Од Кеље се пружа само једна споредна водолучница те дели воде Салашком потоку и Заграђској реци.

Из Кеље извире Заграђска река.

Кеља има два врха: **велика и мала Кеља.**

Испод Кеље је неко старинско гробље.

Са Кеље се види: Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска Буковик, Вујан, Овчар и Каблар.

Љубић.

Тако се зове последње узвишење оног планинског венца, који се од Риора одваја и воде Чемерници и Каменици дели. По овом брегу зове се и село „Љубић“, које на њему и около лежи.

Љубић није висок: према Чемерници има доста стрм нагиб, а према Морави и Трбушанима доста благ.

Љубић је хисторијски важна тачка. На томе месту 1815. у понедељак по Ђурђеву дне био је кнез Милош са Катићем, Добрачом, Грбовићем, Рајићем и другима, први бој за слободу. За ту цељ на Љубићу подигнута су била на највишој тачки три шанца, четвртасте форме, но који се данас готово нимало не познају. О томе опширније види у одељку о етнографији и историји.

Љубић је од чести покривен растовом гором, а од чести је посејан кућама са Љубића и Коњевића. Љубић има у дужину $1\frac{1}{2}$ сах. а у ширину до 1 сах. путне дужине, и простире се између Чемернице чачанског насипа те до Студеница идући мијоковачкој цркви.

Из Љубића не извире никаква важна река, осим неколико поточића. На Љубићу налазе се два извора: Водице и Никитова добра вода.

Од Љубића се никаква водолучница не одваја, мањ она која је већ споменута.

Са Љубића није велики преглед.

Преко њега воде више коловоза попреко и један уз дуж.

Трйповац.

То је планински чвор, и од њега се више вододелница деле. Осем дакле оне главне, што са Рудника на Сувобор

и Маљен иде, и осем оне што дели воде Дичини и Деспотовици, одвајају се још ове споредне водолучнице, и то:

Једна на југо-запад преко Тетребуше, Сочивишта и Кусање, где код таковске цркве завршује, те дели воде Клатичевачкој и Калиманској реци.

Друга на запад преко Мрамора, те дели воде Калиманској и Врнчанској реци.

Трећа на северо-запад, преко Мрамора, Јелета, Виса, Лисина, Јасиковаче и завршује Јасицима, те дели воде Бољковачкој реци и Брезовици. И

Четврта к северо-западу косом на Голу́бац, те дели воде Кривој и Шилопајској реци.

Из Триповца извиру: Крива река, Грнчарица, Љутовничка и Врнчанска река.

Триповац је доста грмовом гором обрастао, а на североисточној страни има и букове шуме, и с тога није велики преглед. С њега се виде: Островица, Штурац, Тријеска и Вујан.

У Триповцу је чесма Барјактаровића на којој је вода врло добра.

Тим је довршено посматрање појединих чворова и врхова планинских, а сад остаје још да кажемо, који ранг ти разни врхови и висине међусобно имају, оцењујући по погледу.

Ред је од прилике овај:

Оба Штурца, Бело поље, Сврачковачка планина, Сувобор, Рајац; Гра̏шац, Риор, Каблар, Сто́виште, Вујан, Црни врх, Буковик, Островица, Годун, Бабина глава, Оруjевица; сад долазе укупно, Славковица, Мекоте и Мотика, Лисине, Острица, Грађеник, Ваган, Коклотич, Вис (смрдљиковачки), Обешењак, Грађеник, па Пруструга, Врановица, Крвавац, Стражевица, Илијак, Тријеска, Котленик, Врлаја, Љубић, Триповац и тако даље.

И тим је завршена орографија рудничког округа.

III.

Хидрографија.

Хидрографија рудничког округа део је Хидрографије целе Србије, као што је ова опет део Хидрографије целе Јевропе.

Морава прави јужну међу рудничком округу и то око 13 сахата путне дужине.

Већи део рудничког округа припада заплави (басену) моравској (западне) и то њеном четвртом оделу, који се од теснаца овчарског и кабларског до теснаца Јасика и Трстеника (Осаонице) пружа.

Него осим заплаве Мораве, припада рудничком округу и један део заплаве реке Колубаре, а поименце Љига (Качер и Брезовица) јер овај с десне стране[1]) у Колубару слева се; а осим тога један део Јасенице и Груже, које обе такође заплави Мораве припадају, јер прва утиче у првом а Гружа у четвртом оделу Мораве.

Из овога види се, да све воде рудничког округа припадају само заплавама ове две српске реке: Мораве и Колубаре.

1. Заплава[2]) реке Мораве.

Морава[3]) је гранична река рудничког округа. Она је највећа од свију река тог округа.

Њена дужина колико међи овом округу, износи на 13½ сахата путне дужине, = 54000 метара. Морава прави границу рудничком округу испод Пожеге, од близу утока Врнчанске реке до спрам Карановца, код утока Ибра (скела сирчанска — Камицора).

---

[1]) Свуда, где год се говори о овим странама, при Хидрографији, разуме се, кад се низ воду гледа, дакле по току воде, и тако је то оријентовање при свима водама стално.

[2]) Заплава је исто што и »басен« — »област«, али се нама чини да је ово најудеснији назив.

[3]) Неки наводе да је име »Морава« словенска реч, и да означава велику воду; долази пак од »мор«, »море« види Лицејку II.

Апсолутне висине неких тачака на Морави ове су:

Пожега 300 м.

Чачак 168 м.

Карановац и уток Ибра 150 метара.[1]) Из овога даје се лако извести колики је од прилике пад Моравин у томе простору.

Долина Мораве у рудничком округу, од утока Врнчанске реке до утока Каменице у Мораву, стешњена је. То износи око 2 сах. Ту се пружају високе планинске гране са Овчара и Каблара и долину Мораве стешњавају тако, да она једва кривудајући истиче са великом хуком из тога планинског ждрела. Од утока Каменице па до утока Поповићске реке (око 9½ сах.) долина је моравска у рудничком округу отворена, и образује доста пространу раван, по којој су посејане плодне њиве и ливаде Морављана. Ту у томе простору долина Мораве тако је пространа да на неким местима има (на рудничкој страни) по ½ сах. (у пријеворском атару), 1 сах. (Станчићи Мојсиње,) а по негде и по 1½ сах. путне дужине (Бресница и Обрва). Од Поповићске реке па до Камицоре (уток Ибра), опет се долина Мораве стешњава, али не онако јако као код Каблара; особито је на чачанској страни долина моравска отворена. На рудничкој страни пружају се косе са Котленика, те овај назови-теснац образују, али који прави вид теснаца има тек код утока Ибра, где се венац Котленика к Морави спушта и последњом стеном Камицором завршује, о коју, као какав бедем ударају сједињени вали мутне Мораве и горскога Ибра. Али ово је врло кратко, па се опет долина шири до Јасике. Од Поповићске реке до Камицоре 2 сах.

Главни правац тока Моравиног, док рудничком округу границу прави, јесте југоисточни. Оделито пак: у теснацу кабларском има правац к истоку; од утока Каменице до

[1]) Из предавања управитеља војне Академије, садањег артилеријског пуковника г. Ф. Заха.

утока Бање мало к југо-истоку; а од Бање па на ниже окреће више к југу.

Ток Моравин је здраво неправилан и промењлив. Сав је у окукама, које су у теснацу кабларском сталне, а у равници изнад и испод Чачка промењливе. На једној окуци у кабларском теснацу лежи и манастир Јовање, и ту једна таква окука не припада чачанском него рудничком округу и то су земље манастира Јовања. Окука према Чачку врло је неприродна, јер је удубљена у руднички округ. По њеноме виду, може се познати да се само вештачким начином тако одржава, и да би Морава по правцу матице морала продрети или кроз Чачак или изнад њега, да га вештачки подигнути насипи не бране.[1]) Одмах испод Чачка образује Морава једну повелику аду. Тако исто код утока Бреснице где се одваја од Мораве један рукав, који се зове Моравац и где Рвеница утиче. Ту је воденица проте из Цветака, са 4 камена, најбоља у целом округу. Између утока Цветачке и Милочајске реке гради Морава и трећу аду која се зове Бошњовац, где се такође један рукав од Мораве под именом Моравишта одваја.

На Морави има два брода: трбушански испод Чачка код старе трбушанске механе и дрварски брод испод Чачка. Поред тога на Морави има и 6 скела: станчићска (и станачка), мрчајевачка (Гушавац), катршка, обрвска, милочајска, поповићска и сирчанска (сирачка) скела, названа **Камицора** по брду под којим се налази. Од свију ових скела најпостојанија је сирчанска, јер ту је корито Мораве уско и дубоко, што се налази између стеновитих брда, па је и постојано. На скели милочајској највише, а за тим и на сирчанској, превози се за Карановац.

[1]) Нешто о току Мораве, као и о Чачку, Милановцу и Карановцу може се видети у чланку: »значај Чачка, Горњег Милановца и Карановца« коме се одазвао чланак под именом »Чачак« а затим је завршио ову полемику чланак »Истину на видело«. Види бројеве »Србије« на крају 1869 и у почетку 1870 године.

Поред овога свега на Морави налази се код Чачка и један мост на понтонима, који се само у време велике воде и леда диже.

Риба у Морави има свакојаких и по роду и по величини.

Цео басен Мораве са свима њеним приточицама (осем Груже и Јасенице, које ћу засебно посмотрити, јер им је само изворни предео у рудничком округу) захвата на 64 □ сахата = 16 квадратних миља, а које чини скоро ⅔ целе хоризонатне површине рудничког округа.

Од овога око 9 □ сах. долази на равнице, дакле око $^1/_7$ а остало брда и планине.

Сад да видимо које реке и потоци, почев одозго па на ниже, у рудничком округу у Мораву с десна утичу:

1. Врнчанска река,
2. Асановац,
3. Селачки поток,
4. Каменица,
5. Мора́вац,
6. Чемерница,
7. Ратковац,
8. Бања,
9. Бресница,
10. Царевац,
11. Цветачка река,
12. Милочајска река,
13. Поповићска река,
14. Грабачки поток,
15. Дубоки поток,
16. Слатина,
17. Бинићски поток,
18. Зимовачки поток,
19. Старосеоска река,
20. Жутача,

21. Сирчанска (и Сирачка) река, и

22. Камицорски поток.

Примедба. Безимене потоке и оне којима имена нисам могао сазнати нисам их ни овде ни на другом месту спомињао; а има их и таквих.

1. **Врнчанска река.** Она извире из Годуна, из оног планинског венца што се са Каблара на Шиљковицу и даље на Маљен пружа. Изворни крак зове јој се **Церовица.** Тече најпре к југу за тим окреће к југо-западу и испод Добрињске реке код школе тучковачке улива се. Њена цела дужина износи $1\frac{1}{2}$ сах. Ушће јој лежи у ужичком округу, и припада селу Тучкову, које је скоро било у рудничком округу.

Врнчанска река прима у себе почев од извора и то с десна:

Змијоглавац поток; између њега и извора Врнчанске реке коса је Змијоглавац.

Јасеновац поток; извире из водолучнице која са Годуна на Орујевицу слази. С десна у Јасеновац утиче један поток што из Орујевице долази. Између Јасеновца и Змијоглавца коса је Баримиште.

С леве стране:

Поток **Скȍк** извире из Букове горе. Између Скока и Церовице налази се коса Размановац. И

Студенац поток утиче испод Змијоглавца из Шѐста.

Од риба у Врнчанској реци има по која кркушица и кленчади.

Вододелница Врнчанске реке иде овако: Кијевчица, Шест, Вјетриња, Кесецијин гроб, Букова гора, Равнине, Годун, Орујевица.

Њен је предео здраво бреговит; долина стешњена, а корито дубоко урито. Права планинска река.

2. Поток **Асановац** извире из брда Шѐста, и утиче у Мораву изнад манастира Благовештења.

3. **Селачки** поток. Има два крака: десни извире из Каблара, а леви из Селца (Се́лац брдо), од кога име добија. Улева се у Мораву испод манастира Никоља.

4. **Река Каменица.** Њен је главни правац од севера к југу. Извире испод Маљена и улева се у Мораву код села Видове, испод манастира Вазнесења (на чачанској страни), на крају кабларског теснаца.

То је врло плаовита река, и кад је кишно време, особито у јесен и у пролеће кад се снег са планина топи, врло је бујна и опаснија и од саме Чемернице. У то вр̑еме носи врло велико стење и камење и све пред собом руши и сваку свезу прекида. Од силног камења, које собом носи, и од кога јој је и корито пуно, добила је име „Каменица."

Каменица тек од брда Рујевца ст̑упа у руднички округ, и до утока Лȏмнице прави само међу рудничком и ужичком округу, а одатле са свим улази у руднички округ, и одатле до утока обе јој обале и све приточице припадају томе округу.

Од места где наступа у руднички округ ове се реке и потоци у њу улевају, и то с десна:

Река Лȏмница[1]) (неки је зову и Лȏвница). Она извире из венца који се са Шиљковице пружа, и после једног сата тȏка к југо-истоку улева се у Каменицу у селу Јанчићима. У Лȏмницу с десна утичу **Чокањац, Клисура**

[1]) Кад су се некада цинови са Турцима (то су обични људи) тукли, они се први пут у селу Јежевици (ужичка нахија) сукобили, и ту су се цинови јако »најежили« и поплашили, па отуда томе селу име »Јежевица«. За тим се довате „шуме" и отуд Шумњаковина (заселак Гојине горе села на граници ужичког округа), па се »поломе« у реци »Лȏмници« (отуда јој име); сад се прихвате »голијег брда« (тада Гојина гора), и код садањег брда и потока »Рујевца« потуку се, и ту »рујев поток« од крви буде, и цинови пропадну. Отуд се тај поток назива »Рујеви поток« и то брдо »Рујевац«.

То ми је причао Јевта из Прањана, а за цинове вели да је Марко Распоповић из Трнаве, писар господара Јована, из неке књиге казивао. Он је мислим 1842. године негде погинуо.

Падински поток; а с лева више незнатних поточића којима не могох имена сазнати.

Лômница гради својим током међу рудничком и ужичком округу.

Даље **Раковица** поток, извире испод Вјетриње у два крака, и код Брљеве баре у Каменицу улева се.

Од брда Рујевца с леве стране у Каменицу утичу:

Катрића поток. Овај с лева прима у се поток **Колибари**. Оба извиру из планинског венца што дели воде Каменици и Чемерници. С десне стране Катрића потока брдо је Главај. Низ овај поток слази пут из Прањана у Јанчиће.

Глоговац извире испод Ђевојачког мрамора.

Јововац поток. И

Ћурила. Овај поток је понајдужи; извире и он као и сви на левој страни из венца који дели воде Чемерници и Каменици. Улива се пак испод Раковице. Ћурила примају у врху с десна поток **Јагликовац**, а на дну, с лева **Белушки** поток. Ћурила извиру према потоку **Љубоводе**, што у Чемерницу иде.

На Каменици има 8 воденица.

Долина је Каменице врло тескобна и високим брдима окружена.

Ток јој је доста неправилан, али сталан; само при утоку, где слази у раван, јако се у бујицама разлева и штете чини. Изнад утока Лômнице ток јој јако мења правац и окреће к југо-западу, и прави једну замашну окуку; али од утока Лômнице узимље један главни правац к југо-истоку.

Дужина тока Каменице, од утока па док се не изађе из рудничког округа, износи два 2 сахата = 8000 метр.

У Каменици има: кленова и кркушица, редко скобаља; некада је било младица и мренова, али су се сада затрле. Поред тога има у Каменици рака.

У област реке Каменице спадају села: Јанчићи, један део Прањана, Рошци, Видова и већи део Пријевора.

5. **Моравац.** То је вода, која се цеди из пиштољина, које се испод венца, што са Љубића на Риор иде, налазе. Његов је главни правац на југо-исток, пресеца пут који из Коњевића у Видову води, и изнад Чачка у Мораву улива се.

Осем пиштољина главни извор Моравца је **Потураков** поток, који с лева прима **Јунату.** Даље с лева у Моравац утиче поток **Ђерасимовац.** Сви ови потоци извиру из поменутог планинског венца. На врху Моравца је место **Питомина,** у ра̂вни; а између Моравца и Ђерасимовца ливаде **Баточина** (на десној страни Ђерасимовца). Оба су места у атару пријеворском.

6. **Чемерница.** Ова река захвата највећи део рудничког округа, за то ћемо о њеној заплави засебно да говоримо, пошто свршимо говор о моравским приточицама.

7. **Ратковац** (Матијевац). И тај се поток као и Моравац највише дели из пиштољина; у врху има два крака десни **Оращје,** а леви **Парлошки** поток; оба извиру изнад насипа, што из Коњевића у Мојсиње води.

Ратковац утиче одма испод Чемернице у Мораву. Нема увек воде.

8. **Река Бања.** Има два главна крака: десни зове се **Добра вода**[1]) и извире из Вујна; а леви **Бесни поток** и извире из Буковика. Оба се састају у атару села Горње Трепче, и тако састављени, узимљу главни правац под именом **Бање,** која с десна прима поток **Вргању,** код мојсињске механе прелази насип, и за тим окрећући мало к

[1]) Добра вода то је поток кога се глава такође добра вода зове, а названа је тако, што је врло ладна, лака за пиће, добра и никад не пресише. Она је на северној страни Виса, који између Вујна и Буковика лежи. На овом потоку, где га пут, што из Милановца у Мојсиње води, пресеца, налази се једна ћуприја, која је позната под именом »Шапчина ћуприја«, која и данас постоји. Ова је ћуприја добила назив одовуд: неки Турчин из Шапца путовао овуда, па је на томе потоку коња заглибио и после ћуприју од камена направио, која се по његовој постојбини и прозове.

истоку улива се у Мораву. Близу утока нема сталног корита него се разлива по околини.

Бесни поток може се узети као главни извор **Бање**. Он при врху има два крака: десни **Вилина Вода**, и леви **Језера или Ивова Бара**. **Језера** су дакле прави извор **Бање**, јер ту од једанпут као из каквог извора куља вода, па је с тога и назван тај крак **Језера**. То језеро никад се несмрзава, и за то је названо **Бања** одакле и цела река име носи. Језера су у присоју Буковика. Ту се налази једна црква, али која не служи сада јер нема свећеника.

У Бањи има: нешто кленова, скобаља, кркуша, вретенара и рака.

Долина Бање је стешњена; тек од мојсињске механе отворена је, где настаје моравска равањ, и куда Бања почиње да се разлива. Од мојсињске механе до извора ток јој је и корито стално.

На Бањи има око 20 воденица.

Корито Бање од утока до под Вујан или Буковик износи $2^{3}/_{4}$ сахата = 11000 метара.

У басен реке Бање спадају села: Горња и Доња Трепча и један део Мојсиња и Станчића.

9. **Река Бресница**. Ова река има две главне гране: **Островку** и **Бресницу**, које се у селу Катрги састају, па за тим под именом **Бреснице**, уливају се у Моравац, у атару катршком. Бресница стаче се у Моравац (један рукав Моравин) онде, где придолази Рвеница, која се из тамошњих пиштољина одваја.

За то пак што су и Островка и Бресница једнаке и по дужини и јачини воде, то ћемо их обе понаособно посмотрити.

а) Островка.

Она извире из Буковика, тече најпре к југу, пошто пређе насип који из Мојсиња на Бумбаревац и у Карановац води, окреће југоистоку, и у атару села Катрге са-

стаје се са Бресницом (с лева долази), и под именом Бреснице улива се у Моравац.

У Островку утичу ове речице и потоци и то с десна:

Поток **Брзица.** На левој страни овог потока налази се извор **Поклопити.**[1])

Поток **Кукољина** извире испод Увијене оскоруше. Извор је његов врло добра чесма, и носи име **Кукољ**, отуда је и потоку име.

Кутлача. Овај поток долази испод Котарна, прима с десна потоке: **Облинац** и **Рићушу** и стаче се испод Стожина у Островачку реку, а изнад мојсињског насипа. Корито је овом потоку дубоко, и долина му је уска и високим странама опкружена.

С лева утичу у Островку:

Чувалица поток, прима с лева поток **Долове**, и стаче се у Островачку реку спрам стене Соколице[2]) и Момчиловице.[3])

Мали поток извире из Острице, а стаче се у Островку испод Кукољине.

Вујетиначка река. Извире из Буковика, обилази лево око Острице, и према југу испод Острице састаје се са Островачком реком.

Каљавац поток долази из Доње Горевнице, прелази насип мојсињски и испод њега улази у Островку. Слабо има воде.

Буковац. Извире испод Каменитог клика. Код извора има више кракова, а главни (леви) зове се **Попов сломи-**

---

[1]) Поклопити извор добио је име отуд што је „поклопљен“ каменом једним Направили су га ајдуци.

[2]) Соколица је врлетна стена на десној обали Островачке реке. На њој је некада био град, од кога се и сада остатци находе и познају. Ту су у време устанка нашег били и збегови. При дну поред воде има пећина и у њима се налазе остатци од некаквих старих посуђа.

[3]) Момчиловица се зове стена једна на утоку Кукољине у Островку.

врат.[1]) Изнад цркве мрчајевачке Буковац прима с десне стране **Илијачки** поток, прелази насип код механе мрчајевачке, и пошто с лева придође му још једна већином сува **јаруга**, утиче с лева у Островку.

Долина Островке до насипа, који из Мојсиња у Бресницу води, уска је и доста затворена, а одатле долази у раван моравску. Особито је дубока и тесна долина Островке од њеног извора до састава са Вујетиначком реком. Одатле до насипа долина је нешто шира; десна је обала нижа од леве, која је и стрма.

У изворном пределу до Кукољине и Малог потока зове се **Чувалица**,[2]) а одатле особито пошто прими Вујетиначку реку па до састава са Бресницом зове се **Островка** или **Островачка река**, по селу Остри и брду Острици.

Островка од састава са Бресницом до испод Буковика има дужине $3^1/_2$ сахата = 14000 метара. Ток јој је доста неправилан; где залази у равницу моравску није постојан.

Од риба налази се у Островки: кленова, скобаља, кркуша, вретенара и рака.

На Островки има 5—6 воденица.

У басен Островке спадају села: Вујетинци, Остра, један део Мојсиња и Доња Горијевница; Мрчајевци долазе непосредно у басен Буковца.

б) Бресница.

Извире испод брда Стојковца (Липар), тече к југоистоку до пута, који из Коњевића на Бумбарево брдо води, ту окреће југозападу, па пошто се са Островком састави, окреће опет к југостоку и улива се у Мораву.

---

[1]) Неки поп скрхао се с коњем у тај поток и погинуо, па отуд је име »Попов сломиврат.«

[2]) По трави истог имена, које се у тој околини и па Острици доста налази.

У Бресницу утичу, и то с десне стране:

Маква поток, прави међу атару бечањском и бресничком, пређе насип мојсињски, и испод њега иде у Бресницу.

Жујевац (бечањски поток) пошто пређе насип, испод њега улива се у Бресницу баш изнад Мутапове ћуприје.

Ова два потока слабо воде имају.

С леве стране уливају се:

Перача поток извире из брда Пераче.

Вољавча долази из Котленика. С десна утиче у Вољавчу **Дубоки поток**, у који опет с десне стране иде **Циганска бара**, преко које пут из Бреснице за Бумбарево и Крагујевац прелази, и која донекле прави међу рудничком и крагујевачком потоку. У потоку Вољавчи некада је био манастир, а сада се налазе неке рујине и црквица. Ту је био кнеза Милоша забран некада. У тој околини вађен је скоро камени угљен за нашу тополивницу, а има га у великој множини на тој страни Котленика.

Вољавча иде у Бресницу изнад Макве.

Више ни један поток не утиче у Бресницу.

Бресница је добила име од села Бреснице, кроз које и протиче.

У Бресници као и у Островки има кленова, скобаља, кркуша, вретенара и рака.

На Бресници има 2—3 воденице.

Ток Бреснице неправилан је и има 3 главна правца. Ток јој се ломи код бресничке механе и Мутапове ћуприје. До бресничке механе долина јој је доста уска, али опет шира од Островачке и Буковца. Од механе ступа у раван моравску где се и разлива кад је кишно доба.

Долина Бреснице од њеног утока до под Стојковац износи $3\frac{1}{2}$ сахата = 14000 метара као и код Островке.

У област Бреснице спадају села; Бресница, Бечањ, један део Тавника и Катрге.

10. **Царевац.** Тако се зове река, која извире из Котленика, и које се извори од Осаћанског гроба до Црног Врха протежу. У главном она има два крака: десни зове се **Буковљак**, а леви **лађевачка** река, по селу кроз које протиче. И Буковљак и Лађевачка река имају више приточица, од којих код Буковљака леви крак зове се **Сувајa**, на десној страни које се пружа **коритна коса.** Одмах испод пута, који из Бреснице у Милочај води састају се Буковљак и Лађевачка река, и одатле носи име **Лађевачка река** до у атар села Обрве. Ту се из пиштољина околних цеди вода, која је себи и корито за отицање у Мораву направила, и добила име **Жутоја.** У селу Обрви састаје се Жутоја са Лађевачком реком, и одатле почиње се звати Царевац, који узев правац југоистоку стаче се у Мораву.

Царевац добио је назив, веле, отуда што се ту некада искупила „царева“ војска.

С леве стране Царевца њиве су које се зову **Разбојиште**, а с десне стране њиве **Капетануша.** Разбојиште зове се за то, што се ту потукла и разбегла војска; а Капетануша, што су се на том месту потукли и погинули капетани.

Царевац има 2 главна правца: први до испод пута према југоистоку; а други до утока југозападу.

Дужина тока и долине Царевца од утока до извора износи око $2\frac{1}{2}$ сахата = 10000 метара.

На Царевцу има свега 5 воденица.

11. **Цветачка река.** И ова река извире из Котленика, и има два главна извора: десни, извире између Црног врха и Орловца и леви, који се зове Ђакова чесма, између Орловца и Велике ливаде. Ова је чесма одма изнад Цветачке цркве; а по дну села овај поток зове се Цветачка река. Оба ова главна извора састају се поред пута, који из Бреснице у Милочај води. Одатле узимље југо-источни правац под именом Цветачке реке, прима с лева Ђурин

поток, и утиче у Мораву близу места, где се један рукав од Мораве под именом **Моравиште** одваја.

На овој реци има 4 воденице, али које не раде увек.

Као и код Царевца тако је и долина Цветачке реке до изнад пута бресничког (Милочај) стешњена и удубљена, а кад наступа у раван отворена и непостојана.

Дужина ове реке око $2\frac{1}{2}$ сата.

12. **Милочајска река.** Извире испод велике ливаде из Котленика. Леви крак долази из Андријине косе, пролази поред Градине и у селу Милочају састаје се са десним краком. До милочајске механе има југоисточни правац, а одатле окреће више к југу, и утиче у Моравиште, где долази у раван, разлива се.

На њој се налазе 3 воденице, које не мељу у свако доба.

Дужина ове реке од утока до извора има око 2 с. = 8000 м.

Протиче кроз атар села Милочаја, откуд и име добија.

13. **Поповићска река.** Извире из Андријине косе, прелази пут који из Милочаја у Сирчу води и према југу стаче се у Мораву.

Нема увек воде.

14. **Грабачки поток.** Обично је сув, само кад пада киша има воде. Иде у Мораву пошто пређе пут.

15. **Дубоки поток** као и Грабачки поток.

16. **Слатина** поточањак, ретко има воде.

17. **Бинићски поток** као и Грабачки поток.

18. **Зимовачки** поток. Исто.

19. **Староселска река.** Извире иза Кршњевца из Андријине косе, (Равигај) и остављајући лево Сирчанско брдо према југу улива се у Мораву. Има по мало воде. Ту је некада старо село било, отуда и то име.

21. **Сирчанска**[1]) **река.** Сирчанска река извире из Котленика испод Велике ливаде. Задржава један правац —

[1]) Неки од мештана зову и Сирачка река. Тако и сирачко (сирчанско) брдо; Љубић, љубичко (љубићско) брдо; Коњевићи, коње-

јужни, и близу изнад скеле камицорске улива се у Мораву. Извор јој се зове Јаова бара[1]); а близу утока прима с лева **Вурмански поток**, који такође из Котленика испод Пљакове шиндре и мале Борче[2]) извире.

Ова река има прилично воде; на њој нема воденица.

Њено је корито доста удубљено и долина уска и високим странама наткриљена, — планинска река.

Дужина њена од утока до испод Пљакове шиндре износи око 2 сахата = 8000 метара.

На послетку у Мораву из рудничког округа иде и

22. **Камицорски поток.** Извире из брда Камицоре и стаче се према Ибру у Мораву. То је управо торент. Он прави на томе месту међу рудничком и крагујевачком округу.

Овим смо завршили преглед река и потока, које из рудничког округа у Мораву с лева утичу.

Кад бацимо један општи поглед на ове приточице, видимо то: да онде, где је Морава у теснацу, као од Врнчанске реке до Каменице и од Поповићске реке до Камицоре, има више приточица, али кратких и са мало воде, које карактеришу планинску формацију тих околина; на против онде где се долина Мораве шири, ту су ређе реке али дуже и водом обилатије, као Чемерница (с њом Дичина и Деспотовица), Бања и Бресница.

У басен Мораве, колико рудничком округу припада, и колико је према изложеним водама назначено, ова села спадају: Врнчани, Јанчићи, Рошци, један део Прањана,

---

вичко (коњевићско) брдо; Трепча, трепачка (трепчанска) црква; Станчићи, станачка (станчићска) скела, и тако даље.

[1]) Био неки Турчин Јаов који је ударао глобу свима који су хтели штогод на том месту укосити; отуда име.

[2]) Има две Борче: Мала Борча лежи испод Седам грма у венцу Котленика, а Велика Борча, на левој страни Сирчанске реке, према утоку Бурманског потока. Велика Борча је сва густом растовом шумом обрасла, и ништа се са ње не може видети, и ако доста велику релативну висину имаде.

Видова, Пријевор, део Трбушана и Љубића, Коњевићи, део Пријељине, Балуга, Станчићи, Горња и Доња Трепча, Мојсиње, Вујетинци, Остра, Доња Горијевница, Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга, Лађевци, Обрва, Цветке, Милочај, Поповићи, Опланићи и Сирча. Осем овога манастири: Благовештење, Преображење, Николље и Јовање. Свега дакле 26 целих села и од 4 неки део и 4 манастира.

У долини Мораве од дрва находе се: врбе, јасике, тополе, али понајвише лужњаци (у атару села Мрчајеваца, Катрге, Тавника, Бечња и др.); у атару Трбушана долина је водоплавна. Ту се находе слане баре, где дивљи голубови много падају.

Сад долази:

2. Заплава реке Чемернице.

Од река, које са свим спадају у својину рудничког округа, Чемерница је најзнатнија и по дужини тока и долине и по величини просторије, коју њен басен захвата, и по множини воде и по свему у опште. Осем изворног предела Пла́не она цела припада рудничком округу.

Чемерница извире из планине Сувобора (јер отуд извиру најглавнији њени извори: Суви граб, обе Буковаче) на северној страни близу границе рудничког и ваљевског округа. Главни јој је правац к југу и у атару села Балуге и Коњевића утиче у Мораву.

За то, што јој је долина са оним серпентинским планинским ланцем стешњена, који од Буковика и Вујна на Илијак, Крвавац, Стражевицу, Рожањ, Јељен (мијоковачки), Јајачку, Јељен (горњо-горевнички), велики и мали Космај, Црни Врх и даље на Риор иде, може се долина реке Чемернице на два главна дела поделити, и то:

Први горњи део **изворни предео**[1]) Чемернице, од извора њених па до утока Плане (средина теснаца), и

[1]) У ужем смислу подељење Чемернице било би на 3 дела: изворни предео до саставка Граба и Буковаче, одакле почиње

Други доњи део, од утока Плане у Чемерницу до утока њеног у Мораву. Овај је њен део важнији од првог дела; јер у овом другом делу Чемернице придолазе јој најзнатније реке: Дичина и Деспотовица.

Прави пак теснац у Чемерници траје од **Јелиног брда**, испод утока Коњске, до **Ридова** (Чопин рид) у атару села горње Горевнице, дакле скоро 2 сахата путне дужине. Ту је тако уска долина, колико је за корито реке нужно. Тек по гдегде види се по какав ливадак поред реке, а с обадве стране натклопиле се стрме и високе серпентинске формације стене.

а) Ток Чемернице и приточице њене.

Прâви и најглавнији извор Чемернице јесте **водена пећина** (слика 5) у Рâвној гори,[1]) на граници рудничког и ваљевског округа. Ова је пећина дугачка око ½ сахата, и у њу се, наравно воду газећи, може ићи до на 50 корака, а даље је уска и не може се проћи. Из те пећине извире **Грȁб** (тако се зове главни извор Чемернице), и одмах је тако јак, да може воденицу окретати. Вода је бистра и студена и никада не пресише. Име је добио од неког Граба који се је ту находио. У Грабу има: пастрмака, кленова, гаовица (кркуша) и рака, мало ниже од пећине вретенаца. На самим устима од пећине находе се само пастрмке, и то у великој множини, особито у време њиховог икрења. Око пећине од биља находи се: јарич (за мајасил лек), чемерика, срчаник (корен за јело), метиљ (планински, не шкоди овцама), потпонац (једу га козе) и друге траве. У самој пећини находи се доста

носити име Чемернице; средњи део, одатле до утока Плане; а доњи и најважнији од утока Плане до утока Чемернице у Мораву. Ово пак подељење, што смо навели, мало је крупније и генералније.

[1]) Види »Сувобор.«

слепих мишева. У пећини је мрачно и без светила не може се ни 10 корака ићи. Стене су од кречне формације, као што је и цела ова околина, за то се и одликује многим пећинама, вртачама (највише их у Ра̂вној гори има) и понорама.

Пошто из водене пећине истече, утиче у Граб с десна:

Суви гра̏б. Он извире на источној страни Сувобора, и извор му се зове **Ба̏рице**, које с лева примају поток **Поноре.** На том месту где поток Поноре у Суви граб утиче, налази се и опет једно врело, одакле вода у доста великој множини кључа и у Суви граб улива се. И ова је вода као и она у воденој пећини ладна, бистра и оштра. Суви граб има више западни правац, и гради међу рудничком и ваљевском округу.

Пошто се ова два Граба састану, а то је одма испод водене пећине, ова вода носи назив **Гра̏ба** и узимље главни правац према југоистоку, и вијугајући између серпентинских стена риорских и сувоборских грана прави многе окуке (серпентине).

Испод утока Сувог граба улева се у Граб с десне стране поток **Мићирађа**, који испод вел. и м. Риора извире.

Испод овога с леве стране поток **Гра̀ђеник**, који од Бабине главе и брда истог имена долази.

Даље с десне стране утиче у Граб поток **Шо̀ловац**, који из Риора извире, а испод овога опет још један поточак **Шо̀ловац.** За тим с леве стране **Дубоки поток**, који има почетак испод Бабине главе. То је торент, који нема увек воде.

На скоро 1½ сах. од водене пећине, а близу састава Буковаче и Граба, утиче у Граб с десне стране:

Река Ду̏чина. Она извире из планине Дучине, огранка Риоровог. Пре него што у Чемерницу улази, прима с де̏сне стране поток **По̀довац**, а за тим мало ниже с леве стране поток **Гво̀зде̂њачу**, који из Велика брда долази.

На Дучини нема ни једна воденица. Низ њу до утока Подовца иде međа рудничке и ужичке нахије.

На скоро по утоку Дучине у Граб састаје се овај са реком Буковачом под брдом **Пȍдом**, и одатле настаје генерални назив **„Чемерница“**, а називи Граб, Дучина, Буковача ишчезавају у њој.

На Грабу има 3 воденице. Његово је корито уско и дубоко; долина врло стешњена: од водене пећине до састава са Буковачом Граб је у непрекидном врло строгом теснацу.

Река Буковача. Она има два главна крака: **велика Буковача** (леви) и **мала Буковача** (десни крак).

Велика Буковача извире испод Сувобора, и узимље главни правац к југу, прима с десне стране потоке: **Вежикур** и **Ваиħа поток**, а с леве стране **Дубоку долину** и **Курјачки поток.** На $1\frac{1}{2}$ сахат од прилике од извора, велика Буковача прима у се с десне стране **малу Буковачу**, која свој почетак има испод Сигове греде код Суве пећине, и у коју с десна улази торент **Меħице**.

Пошто се обе Буковаче састану, продужују к југу свој ток под именом **Буковаче**, која прима с лева **Дубоки** и **Танки поток**, и на скоро састаје се са **Грȁбом** у подножју **Пȍда**, па одатле под именом **Чемернице** теку на југ.

Долина Буковаче је као и Граба уска, врло стешњена и високим серпентинским планинама опкружена. Рибе се находе које и у Грабу Од горе највише има растове шуме.

Сад да пођемо даље.

Пошто се дакле Граб и Буковача сједине, добијају општи назив **Чемерница**, која узимље један правац к југу, и у овом правцу тече око $\frac{3}{4}$ сата. У том простору прима с леве стране **Дубоки поток**, за тим с десне **Гецов поток**, у који опет с леве стране улази поток **Човеково трло.**[1]) Ово

---

[1]) На коси, с леве стране потока Човеково трло, има закопина нека. Људи причају, да је ту некада била некаква црква, и стари људи памте, да је часна трапеза из те цркве однесена у бре-

су све сами поточци, који обично воде немају, него им се само долине познају, куда се вода у кишно доба слива и отиче. Одмах испод Гецовог потока с леве стране утиче у Чемерницу:

Шибан. Извире испод Теочинског крста на 1 сах. од утока, и главни му је правац тока према југо-западу. Извор је Шибана врело одакле вода у великој множини кључа („шиба“), тако, да мало ниже одма воденице и ваљавице окреће. По извору је и име добио. И извор Шибана доказује да је околина од кречне формације. Ови се млачци никада не смрзавају и с тога воденице на Шибану готово непрекидно раде. Од извора до утока на Шибану има преко 10 које воденица које ваљарица. Долина је Шабана уска. У Шибану има: кркушица, кленчића, чељара (платичице, козарице) и рака. Код шибанског врела је судница општине теочинске.

Шибан у половини свог тока прима с десне стране поток **Оагорелу башчу**, а близу свог утока у Чемерницу реку **Дреновачу.** Она извире из Браиһске планине (Лисине) и текуһи на југ, после 2 сата, састаје се са Шибаном. Долина Дреновачи је као и Граба, Буковаче и Дучине уска и корито дубоко урито.

У углу, који Чемерница и Шибан праве, налази се Маџарско брдо, а на њему неко старинско гробље, које зову „маџарско гробље“. У том гробљу налазе се велике камене плоче вапнате формације без икаквих знакова, које су преко гробова положене. Ове су плоче необрађене и великих димензија. Један само гроб има камен, који дупке стоји, и

заньску цркву (господар Ва́со). Мисли се да је ова црква била као капела, ако не што друго, ономе гробљу, које се на **Маџарском брду**, изнад механе, находи, и које се »Маџарско гробље« зове. Поред ове цркве у брду налазе се неки закопи, трагови од постојеһих путова. Мало више палазе се трагови од винограда, који су ваљда тој цркви или манастиру припадали. Испод цркве у дну брда има закопина, за које се мисли, да су били конаци, стаје и подруми тога манастира или цркве.

на њему је урезан крст. За овај гроб мисли се да њиховог свештеника означава. Положај је гробова као и код хришћанских. Ја сам платио те су два гроба раскопана, у нади да ћу какав новац или старину наћи, те да се по томе види из кога су времена ови гробови и којој народности припадају; али осем костију и креча ништа не нађох. Науман бејах да и онај гроб са знаком раскопам, те да видим нема ли шта особито, али ми време недостаде. Што креч нађох наилазим на ту мисао, да је тада каква епидемија (зараза) владала, кад су ови гробови покопани, па је за то креч у гробнице метат, да се не би загушљиви задај производио.

Од утока Шибана Чемерница окреће мало више к истоку, и после ½ сахата код Јелина брда улази у Клисуру (теснац), која траје 2 сахата, док код Чопиног рида не излази опет у пространо мијоковачко поље.

Од утока Шибана до Јелина брда у Чемерницу с лева утичу:

Маца поток извире из Кремена леушићског;

Отублина и Долови, поточци испод Маџарског гробља.[1]) И

Коњска река извире из Галича. Њен је главни извор **Царевић**. У овој се је околини родила кнегиња Љубица. У Коњску с десна утиче поток **Собина**, који с лева опет прима поток **Ковачицу**.

Долина Чемернице од састава Граба и Буковаче до Јелина брда доста је отворена, особито од утока Шибана до утока Коњске, где може по гдегде имати и на 800 до 1000 метара попречног профила. Испод утока Шибана прелази Чемерницу насип, који из Горњег Милановца у Пожегу води.

Од утока Коњске у Чемерницу ова окреће више к југу и прави многе окуке, вијугајући најпре између Јелиног брда и Равнаша (Ридови, језик од Годојевине). Јелино

---

[1]) »Маџарско је гробље« као и оно изнад механе на маџарском брду.

брдо је са свим голо. Формација серпентин и вапнац. Од трава највише је свињећа (бео висок цвет и род). Има је и на Бабиној глави, Сувобору, Рајцу и другим висовима. И на Јелином брду има старинског гробља као и на маџарском брду, па га тако и зову „маџарско“. Баш на самом уласку у теснац, према Јелином брду утиче у Чемерницу поток **Четковац**, који из Годојевине долази и с леве стране прима поток **Вучијак** (из Космаја). Испод Равняша улазе у Чемерницу с леве стране **Дубоки поток**, између Бабине греде и Космаја, а с леве поток **Вајатина**. Оба су кад није кишно доба суви, дакле торенти. Мало ниже Чемерница обилази око Бабине греде и прима с леве стране поток **Бугарку**. Бугарка извире под Орлојевцем, косом великог Космаја. Има врло добар извор **Бугарка**, који је саградила нека девојка „**Бугарка**“, па отуд и томе потоку име. Бугарка гради међу Срезојевци и горњој Горевници донекле. Мало испод Бугарке утиче у Чемерницу:

Река **Пла́на**. Она извире испод Риора у ужичком округу и у атару прањанском улази у руднички округ. Од уласка у руднички округ па до утока има око 2 сахата и главни јој је правац југо-источни, али више источни. У том простору прима Плана с десне стране ове потоке: **Арнаутски п. Бралски поток**. где је извор **Несторовац**, **Алугу** и поток **Перилйшта**. С леве пак стране између Брâлског потока и Алуге утиче у Плану **Смрдуша**, баш испод цркве прањанске. Смрдуша извире близу реке Дучине и потока Поповца и главни јој је правац према југу. Дужина њене долине износи од прилике 1¾ сах. = око 7000 метара. Заплаве обе ове реке спадају у атар села Прањана, и близу њиховог саставка (на ¼ — ½ сах.) прелази обадве друм који из Милановца у Пожегу води на цркву прањанску. Долине обе ове реке уске су и дубоке, само близу њиховог саставка отворена је пространа раван, која је плодна и врло питома и спада међу најпитомија места рудничког округа. Иначе

изворни предели ових река су серпентинског племена, као и сва околина Сувобора, Риора и Маљена. Од горе највише грмова.

Цео басен Плане и Смрдуше захвата село Прањани.

За име **Пла́не** и **Смрдуше**, прича се да долази одовуд: за турска земана, док су аге и спахије по овим покрајинама пребивале, удари једном у пролеће сла́на те усеве јако оштети. У јутру ага из заплаве (отоке) Смрдуше упита онога у Плани, како је; онај рече: „Богме код мене се све „запламило“, мучно да ће што бити; а како је код тебе?“ — Онај одговори: „А код мене све „смрди.“ Отуд називи **Плана** и **Смрдуша**.

Одмах испод Плане утиче с десна у Чемерницу поток **Љу̑бободе**, који прави међу атару прањанском и мијоковачком. У Љубоводе стачу се с десна потоци: **Бајиновац** и **Бојани поток**. Између Плане и Љубовода је брдо **По̀глед** и у њему извор **Змајевац**. За овај извор кажу да је врло студен и сматрају га као светињу, јер многима помаже од грознице. С десне стране Љубовода је **Црни врх**.

Од утока Плане и Љубоводе Чемерница прави окуке, између Црног врха и Кукавице, обилазећи **Греду**, што се са Црног врха у Чемерницу спустила, и у том с леве стране прима торент **Змајевац**, који из Космаја долази. На левој страни овог потока камените је крш, који се зове **Бабина глава**. Даље вијуга Чемерница између **Дуге косе** и **Бусика**, па сад прима с лева **Јерински поток**, а одмах испод овога с десне стране **Лужански поток**. Јерински поток почиње још испод Ружина гроба и извор му се зове **Вучијак**, а има и приточица које испод Јељена (гор. Горевничког) с лева долазе. Правећи једнако окуке између ових серпентинских стена, испод Топаљасте косе прима Чемерница с леве стране **Бојани** и **Чесмински** поток (има чесма а отуд и име), а испод ових с десне стране **Црни поток** и **Топлик**, у који с десне стране улази поток **Курепловац**. Ово су све

сами торенти који слабо воде имају. Сад Чемерница пролазећи кроз најжешћи кланац између Мијоковачког и Чопиног рида излази у отворено мијоковачко поље.

Као што рекосмо Чемерница је текла 2 сах. кроз клисуру, коју онај попречни серпентински ланац гради. У тој Клисури долина је Чемернице тако уска да пут страном или долином не може да води, осем преко саме Чемернице, коју од Чесминског потока до Кукавице 6 пута прелази. Највећи је теснац од Чопиног рида до Чесминског потока, и од Кукавице до утока Бугарке. У простору који ови кланци захватају. а то је од Чопиног рида до Јелина брда, стране су долине стрме и високе од серпентина. У реци има леп шљунак. Стране су обрасле понајвише растовом гором. Црни врх (мијоковачки) најбоље је очуван, јер највише шуме има, и за то се слабо где камење на површини види.

Од Чопиног рида долина Чемернице шири се у плодну равницу, где су места: **Жудовина, Ршава и Црквина.**[1]) Од Чопина рида до мијоковачке цркве Чемерница узимље правац према југо-истоку, прима с десна **Дрндарски**[2]) поток а с лева **Ајдуковац**. У Дрндарски поток улази с десна **Топалски** поток. Код мијоковачке цркве (изнад) улази у Чемерницу поток **Јасиковац**, који прави међу Мијоковцима и Трбушанима. Одмах испод цркве иде у Чемерницу поточак **Студéнац**.

Од цркве мијоковачке до спрам среске канцеларије (2 сах), где се са Дичином састаје, Чемерница узимље један главни правац к истоку (20° разлика), и долина јој је доста отворена, поглавито лева обала. У том простору утичу у Чемерницу и то с леве стране:

---

[1]) За ово место кажу, да је ту некада постојала нека »црква«, од које се и сада остатци познају, отуда име »црквина«. Оно је на десној обали Чемернице, близу утока Дрндарског потока.

[2]) У том потоку некада је живио неки »Дрндар«, па отуд »Дрндарски« поток.

Горијевничка река. Она извире у Срезојевачкој планини испод Галича, и утиче близу мијоковачве цркве одмах испод Студенца у Чемерницу. У Горијевничку реку у изворном пределу с десне стране утиче **Радичев поток.** Дужина јој је долине 2 ½ сах. = 10000 мет. Долина јој је обично свуда уска и дубока као у сваке планинске реке, особито између Дерловаче и Јајачке, куда пролази онај попречни серпентински ланац са Вујна. Главни јој је правац на југ.

Милићевачка река. Извире из Рожња. Извори јој се зову **Ливадице**; а лева њихова страна Тороманунше. Долина јој је тескобна као и у Горијевничке реке, особито између Јајачке и Јељена (Милићевачког) куда онај попречни ланац пролази. Она прави донекле међу Вранићима и Ракови. Утиче у Чемерницу скоро на 1 сат испод мијоковачке цркве. У Милићевачку реку с лева утиче поток **Каљавац**, који с лева прима пот. **Тодоровац**, а у овај опет с лева утиче **Рожањски** поток. Сва ова три потока иду из Рожња. Дужина долине јој је од утока до извора око 2½ сата = 10000 метара. Правац је долине од севера на југ.

Раковска река. Извире из Рожња, и стаче се на ½ сата испод Милићевачке реке у Чемерницу. Раковска река прима с десне стране **Слатину** поток. И Раковске је реке правац према југу. И иначе у осталом слаже се у свему са карактеристиком Горијевничке и Милићевачке реке. Све ове три реке са Чемерницом праве од прилике прави угао (100°, подељење округа бусоле на 400°).

Испод Раковске реке с лева у Чемерницу иду и ови поточци:

Пејчин поток;

Крупеж поток (јазбине); и

Каљавац (Слатина), који близу састава Дичине и Чемернице у ову улази. Каљавац долази из Рожња, испод Лисе пољане (Беља). Његов извор зове се **Скоковац** (Пасији поток). Правац му је јужни.

С десне пак стране у Чемерницу сливају се:

Водица поток, на врху кога је извор **Водица**, стаче се спрам Пејчина потока;

Никитов[1]) поток слева се испод Крупежа;

Гманов поток и

Танчов п. (Дубоки) стачу се изнад Каљавца у Чемерницу.

Сви ови поточићи иду из Љубића, али слабо воде имају.

Сад се Чемерница испод брда Љубића састаје са **Дичином** и промењује правац.

Од састава Чемернице са Дичином, Чемерница узимље опет правац к југу, пресеца насипе који из Чачка у Горњи Милановац и Бумбарево брдо воде, (испод среске канцеларије у Пријељини; брод), протиче кроз поље Љубичко и Коњевичко и у атару села Балуге и Коњевића улева се у Мораву. Испод насипа мојсињског улази у Чемерницу **Бајин** пот. који слабо има воде. Од састава па до ушћа носи име Чемернице, а назив „Дичина“ губи се са водом при саставку. Пошто пређе насип чачански, Чемерница долази у пространу долину Мораве, у којој се њена долина губи.

Ми споменусмо за реку **Дичину**, да се према среској канцеларији са Чемерницом састаје, и по томе и она са својим приточицама припада заплави Чемернице; али како је Дичина и по јачини воде и по величини своје заплаве једна од највећих река рудничког округа, то ћемо њену заплаву засебно посмотрити, кад довршимо говор о заплави Чемернице.

Тим довршујемо посматрање тока Чемернице, а сад да бацимо још један лак поглед.

У простору од Сувобора до Јелина брда и Космаја траје **изворни предео** Чемернице, где се састају реке:

---

[1]) У врху овог потока има извор Никитова — добра — вода, у боку Љубића. Ова је вода ладна и добра од грознице, где многи иду те је пију и купају се, па веле и да им помаже (ваљда што је ладна).

Граб, обе Букqваче, Дучина, Шибан, Дреновача и Плана са Сирдушом. У томе простору обе стране заплаве Чемернице доста су простране, али се опет примећава да су дуже оне приточице које с лева у Чемерницу долазе. Међу тим код свију је главно то: да су им долине уске и дубоке и да је земљиште у главном серпентин и вапнац. Све ове приточице Чемернице могу се општим именом назвати: **планинске реке.**

Доњи и главнији део Чемернице, који траје од Плане и теспаца до утока, пространији је и веће реке у Чемерницу утичу него оне у изворном пределу, као Дичина са Деспотовицом, а после још и Милићевачка и Горијевничка река. Али у овом другом делу примећава се да је лева страна и долине и заплаве шира и пространија од десне њене стране. Јер док с десне стране само некакви поточањци из Љубића иду, дотле с леве стране утичу у Чемерницу најпре Горијевничка и Милићевачка река а за тим и Дичина са Деспотовицом. У овом доњем делу Чемернице од дрва највише је распрострта грмова гора.

Из тога се види: да је водолучница која дели воде приточицама Чемернице на десној страни ближа кориту саме Чемернице, него она на левој страни, а то је једна врло важна карактеристика.

б) Просторија и назив.

По свему досада реченом Чемерница има тип **планинске реке,** и по дубоком и уском кориту, и по доста великој брзини (због пада) и по наглом придолажењу воде. Поглавито ово својство Чемернице доказује да је она планинска река; јер кад је кишно време, или се снег топи, вода се нагло слије са оних стрмних и голих брда, и Чемерница тако бујно нарасте, да руши пред собом све што нађе и разлива се по целој својој долини; тада је врло опасна, многе штете чини и комуникација је на њој пре-

кинута[1]) за неко време, које може и по читав дан да траје. Нешто дакле због тога, што кад придође производи јад и „чемер“, јер многе штете почини, а нешто и због тога што се у долини Чемернице свуда готово налази доста трава **Чемерика** (широк зелен лист на форму боквице — **жиловлака**) и дато је овој реци име „**Чемерница**“, које је добро и карактерише.

Од риба налазе се у Чемерници код Мијоковаца: кркуше, скобаљи, чељари (вијуни), кленови, вретенци (вретенари) и раци.

Дужина долине Чемернице од утока па до мокре пећине има око 9 ¾ сах = 39000 метара; а до врха Варица (испод Сувобора) на 11 ¼ сах = 45000 метара.

На Чемерници нигде нема ни моста ни прелаза; бродова има на више мêста.

Заплава саме Чемернице (без Дичине и Деспотовице) износи око 20·6 □ сах = 5·1 □ миље. Од овога долази 0·5 □ сахати на равнице. А са заплавом Дичине и Деспотовице, које такође заплави Чемернице припадају, онда њена цела заплава износи на 44·4 □ сати = 11·1 □ миље.

На Чемерници самој има око 13 воденица; осем тога на Буковачи 3—4 и на Шибану 10—11 које воденица које ваљарица.

У басену Чемернице леже ова села: Коштунићи, Прањани, део Теочина, Леушићи, Срезојевци, Мијоковци, Горња Горијевница, део од Бершића, Трбушана и Љубића, Милићевци, Враневи, Ракова и део од Брђана и Соколића. Свега 9 целих села и од 6 по известан део.

И тим завршујемо говор о реци Чемерници.

[1]) Поглавито због тога, што се у известна времена прекида комуникација (саобраћај) на Морави и Чемерници, из војних призрења отворена је непосредна свеза између Гор. Милановца и Пожеге, који пут Мораву никако не прелази, а Дичину и Чемерницу прелази у изворном пределу њиховом, где су мање опасне, и по томе може се узети да је та свеза увек постојана.

3. Заплава реке Дичине.

Ова је река по јачини воде и по величини заплаве своје после Чемернице највећа река у рудничком округу. Она цела целцата са свима својим приточицама припада рудничком округу.

Дичина има два главна извора: **Велика Дичина** (десни) извире испод Сувобора; и **Мала Дичина** (леви извор) извире из Рајца, ове се обе Дичине састају код бањанске цркве, и одатле се зове просто **Дичина**, која се слива у Чемерницу испод брда Љубића, спрам среске канцеларије у Пријељини.

И ове реке долина се на једном месту стешњава, и то онде где онај попречни планински ланац са Вујна удара, а то је између Рожња и Стражевице с једне, и између Крвавца и Илијака с друге стране. Ова клисура или теснац дели долину Дичини на два главна дела.

Горњи део или изворни предео Дичине, од њених извора (Сувобора и Рајца), па до клисуре код Крвавца и Стражевице, или до утока Дреновице; и

Доњи део, од тога места до утока у Чемерницу, где у Брђанском пољу прима с леве стране реку Деспотовицу.

Изворни предео може се опет на два пододељења поделити и то; на **прави изворни** предео (велика и мала Дичина), од извора до састава обе Дичине, и одакле добија ова река прави назив „**Дичине**"; и на **други** део, од састава обе Дичине до Крвавца, у ком оделу прима многе знатне приточице: Озремицу, Браничицу, Љесковицу са Љевајицом и Дреновицу.

а. Ток и приточице Дичине.

Као што рекосмо главни извор Дичине јест:

Велика Дичина. Она извире на југозападној страни планине Сувобора, и ту се зове **Сува Дичина**, ваљда што мало воде има. У подножју Сувобора, код Коњског тора,

улази у Суву Дичину с лева **Равна риjека**. Ова извире испод Шиљка и Анатеме, прима с лева **Добру воду** (долази испод Доброг поља) које се и извор тако зове. Пошто се Сува Дичина са Равном риjеком састане, наскоро прима с десне стране поток **Зо̑вље**, за тим с леве стране **Ваштића** поток а одма испод њега поток **Шишковац**. Овај поток извире испод Гру̑ковице, и прима с леве стране поток **Репушину** и **Паљевац**. Испод Шишковца улази с десна поток **Слатина**, а с лева **Шодин** поток и **Пановица**. Испод ових с десна утиче у Суву Дичину **Браићска река**. Ова извире из Преслиjеша, извор јој се зове **Свињчине**, које с десна примају поточак а одмах, за тим с леве стране **Васиљевића** поток и код **Лу̑ња** улази у Дичину. Пошто Сува Дичина прими Браићску реку почиње се звати **Велика Дичина**, и под тим именом прима испод Просjеченице с десна поток **Дубокицу**, а испод овога поток **Вучију долину**, који из Врле̑тнице долази. Одмах испод овог потока с леве стране улази у Дичину **Јоловића** поток а испод овога с леве стране **Бубовачки** поток, који се по извору (Бубовац) тако зове. Извор овога потока зове се **Драшкића** поток, у који с лева улазе са̨ставци, код извора Бубо̗вца, одакле носи назив **Бубовачки** поток, и близу утока у Дичину прима с леве стране **Коленичко вре̑ло**, код Поломских воденица. Бубовачки поток извире испод Амбари́шта и Молитве, а Коленичко врело испод Стовишта. Између Бубовачког потока и Коленичког врела налази се **Коленичка коса**. Испод Теочинског клика близу састава обе Дичине улази у велику Дичину с десна поток **Па́новац**, који из Теочинског крста долази. На скоро после овога састаје се **Велика Дичина** (десна) са **Малом Дичином** (лева) под брдом **Руда главица**. Главни је правац велике Дичине од северозапада к југоистоку.

У великој Дичини код поломских воденица налазе се жљеботине у камену које се зову „стопале светог Саве,“

Мала Дичина извире испод Рајца, и глава јој се зове **Рајачки поток**, који извире испод Граба, и глава му се зове **Ајдучка чесма.** Рајачки поток прима с десне стране **Вучији** поток (каловити), који из Рајца долази. Код Јеленстене са Рајачким потоком с лева састаје се **Црвени поток.** Испод овога улази с десна **Грашачки** поток (Ранкова вода), и одатле добија назив **Мала Дичина.** За тим улазе у њу с лева потоци: **Ђурунски** и **Ристивојевац** а с десна **Симановац**, и по том се мала и велика Дичина испод Руде главице и спрам бањанске цркве састају, одакле се просто зове **Дичина.** Главни је правац мале Дичине од севера к југу. Дужина мале Дичине $1\frac{1}{2}$ сах = 6000 метара.

На $\frac{1}{4}$ сах. од цркве, близу потока Симановца и Ристивојевца, извор је **Савинац**, на левој обали мале Дичине, поред реке. Ту из једне камене плоче извире лепа вода у лето студена а у зиму млака; вода отиче на 3 стране (као крст); форма камена је као самар. Само уз воду ништа не отиче. У овој се води купају грозничави, и веле да им помаже.

Спрам цркве, на десној страни Дичине, под Теочинским кликом, има један добар извор, који је у лето студен, а у зиму млак и не може се смрзнути, и зове се **Бања.** Отуд и томе селу име **Бањани.**

У Дичини, при саставу обадве, од риба има: кленова, кркуша, пешева (пеш), пузија, пастрмака, платичица (кесегице, зељари), вијунова, вретенара и рака. Пузије се највише находе од Лозња до Такова; а пастрмке око поломских воденица у Великој Дичини.

Долине и велике и мале Дичине уске су и дубоке; стране су обрасле и то десне буковом гором, (Руда главица, Честа буква, Просјеченица,) а лево има грмове горе (Црни врх, Пановац и други).

Од бањанске цркве Дичина узимље правац према југу до потока **Ћелије**, и одатле окреће југоистоку до утока реке **Љесковице.**

Од бањанске цркве најпре утиче у Дичину с лева **Ерића** поток, па **Студенац**, за тим с десна **Драића** и **Божића** поток, па опет с лева: **Макљеш**, **Змајевачки** и поток **Парлог**, а испод овога утиче у Дичину с десна поток **Ћелије**[1]), у који опет с десна улази поток **Црвине**. Десна страна овог потока је буковом а лева грмовом шумом обрасла. Испод Ћелија утичу ови потоци у Дичину:

Ковачевића поток (с десна), **Мартиновића** (с лева), **Васовића**, (с десна), **Селиште**, **Драговац** и **Млаква** (с лева), **Аџића** поток (с десна), **Нешковића** (с лева), **Пололниште** (с десна), **Брезански** поток (с лева), **Маџарац**, **Тршће**, **Јасик** и **Јасење** потоци, који с десна долазе, и то Јасик изнад а Јасење одмах испод механе берошићске. Ту код механе прелази преко Дичине (дрвен мост) друм пожешки, који из Милановца долази. Одма испод Јасења утиче у Дичину с лева река:

Озремица. Она извире испод голог брда Проструге, у селу Горњим Бранетићима, протиче кроз Озрем и у атару села Бершића у Диздаревом пољу улева се у Дичину. На том месту и Дичина и Озремица изливају се и штету праве. Место између Дичине и Озремице зове се Међурача и Кључ.

Главни извори Озремице јесу: **Ајдучка чесма** и **Звекара** (извори). Ајдучка чесма је под Липовом пољаном, отиче к југу, прима најпре с десна **Мескови поток** и **Ријеку**, а с лева **Јасиковачу**, па се са Звекаром састаје. Под брдом Боблијом у селу Г. Бранетићима, прима с лева поток **Јасик**. Овај поток долази из Ппроструге и у њега утичу с десна поток **Јазовина**, а с леве **Котарић**. Сви овако удружени потоци узимљу правац на југ, и протичу кроз село

---

[1]) Овај поток за то се тако зове, што су ту некада »ћелије« биле манастира, који је у потоку »Црквинама« био. Овај је манастир веле постојао у време Кочине крајине. У дну овог потока у долини Дичине налазе се њиве **Десетци** и **Ћелијске**, које су томе манастиру припадале.

Озрем, под именом **Озремице.** У дну села Озрема улева се у Озремицу с десне стране река **Врусница.** Ова река долази испод брда Мајдана (Кршеви), где се камење за воденице сече, и тамо се зове **Дубоки поток**, за тим остављајући десно Лисине, протиче кроз Озрем под именом **Грка Врусница**, ту у селу прима с десна поток **Слатку Врусницу**, и на скоро обе се улевају у Озремицу, која за тим прелази пожешко-милановачки насип, и иде у Дичину. Долина Озремице доста је уска. Тек близу састава Врусница и Озремице шири јој се долина. Главни јој је правац од севера на југ. Дужина јој је долине око $2\frac{1}{4}$ сахати = 9000 метара. На њој нема никаквих воденица.

На Озремици има 5—6 воденичица, које само у кишно доба мељу.

У басену Озремице леже села: Горњи Бранетићи (део већи), Озрем, Лозањ и Бањани (поташи део).

Испод Озремице с десна иде у Дичину суви поток **Запада**, а испод овога с леве стране река:

Браничица. И ова река извире из оног главног планинског ланца, који дели воде Колубари и Морави, а поименце иде испод брда **Вра́нȏвице** (Корнет), тече управо к југу и улева се у Дичину. За то што у селу Бранетићима извире и носи име **Браничица.** Њена је долина уска, ужа него Озремице; Браничица не прима у се скоро никакве важније приточице. Водом је слабија од Озремице. Дужина њене долине износи око $1\frac{3}{4}$ сахата = 7000 метара. И на њој нема никаквих воденица.

После Браничице утичу у Дичину потоци **Студе́нац** (с десна), **Левајски поток** (Слатина) с лева и **Уровача** с десне стране; а после овога у дну таковачког поља а испод чувеног таковачког грма улева се у Дичину с лева река:

Љесковица. Ова је река здраво разграната и има 4 приточице, које је састављају, од којих две су главне:

Љевајица и **Клатичевачка** река, а две су споредне: **Врнчанска** и **Калиманска** река. Од свију пак ових приточица може се рећи да је **Љевајица** најглавнија и може се као глава Љесковице сматрати, јер од састава њеног са Врнчанском реком добија ова река назив Љесковице.

Љевајица извире из брда Вра́нȏвице у Горњим Бранетићима, узимље правац на југ као и Браничица и у селу Синошевићима састаје се са Врнчанском и Калиманском реком, и одатле добија општи назив Љесковица, по имену неке ливаде **Љескова бара.**

Врнчанска река извире испод Јасика из оног главног планинског ланца, и при извору зове се **Живобара**, за тим текући к југу прима с лева потоке **Рȏвачу**, **Превојски** и **Петров поток**, и у Синошевићима састаје се с **Калиманском реком**, која с лева долази, и после неколико минута овако састављене примају с десна Љевајицу, па под именом Љесковице отичу даље. Врнчанска река извире у селу Врнчанима, кроз које донекле и протиче, па отуда и име добија.

Калиманска река извире из Триповца, и тече југозападу. Извор се зове **Палу́чак**, у који с лева улази **Ћопин** поток, а за тим с десна **Змајевац**, а испод овога **Мѐдљен**, који од Мрамора (мађарског гробља) иде. **Ниже** Медљена утиче с лева у Калиманску реку **Дубоки поток**, за тим она протиче кроз Калиманиће, одакле и име добија и у Синошевићима састаје се са Врнчанском реком, а одмах за тим и с Љевајицом.

Као што је већ речено, пошто се Калиманска и Врнчанска река састану и с десна дође и Љевајица, то се сви ти називи претапљу у општи назив **Љесковице**, која даље к југу иде, протиче поред мајдана таковачког (где се камење вади), и испод Пркосаве утиче у њу с лева река

Клатичевачка. Она извире из брда Триповца на његовој источној страни. Главни извор зове јој се **Дубоки**

поток. У овај улази с лева **Сѐлинац**, а с десна поток **Мочи̏лац**, а испод њега код Шабанове баре[1]) поток **Пѐловац**, који опет с десна прима Ра̑чи поток. Мочи̏лац извире испод Љутовничке цркве. Ови састављени потоци протичу кроз село Љутовницу, у правцу према југоистоку и ту се зове **Љутовничка река.** Са места, где ова река пресеца ваљевски насип, узимље други правац, југозападу, и протиче кроз село Клатичево, па за то и добија име **Клатичевачка река.** У томе простору улевају се у њу ови потоци: **Завидруг** (с лева), **Пољана** и **Каловити** поток (с десна). Каловити поток иде из Тѐтревуше и с десна улази у њега **Ђа̏вин** поток. Испод Каловита пот. стаче се у Клатичевачку реку с лева **Вучијак**, па Jо̑вац (с десна), **Закоп** (лев), **Ступлина** и Јагњилов поток (с десна), **Заједница** (с лева , **Добриловац** (с десна), и **Јасеновити** и **Жупањевац** с лева, и сада и сама Клатичевачка река улева се у Љесковицу. Овако састављене примају с лева поток **Што̑ну**, која из осоја таковачког долази, и после неколико минути од састава Љесковице и Клатичевачке реке, утиче и Љесковица у **Дичину**, баш на устима теснаца, у који сада Дичина наступа.

Дужина Клатичевачке реке од састава с Љесковицом до под Триповац износи око 2 сах. = 8000 метара.

Дужина пак Љесковице од њеног утока у Дичину до под Врановицу има око $2^1/_4$ сах. = 9000 метара.

У басен Љесковице спадају ова села: Врнчани, Љеваја, један део од Бранетића, Синошевићи, Калиманићи, један делић Накучана, Љутовница, Клатичево и Таково. Свега дакле 7 цели села и од два по известан комад.

Долине свију ових речица од991 чести су отворене а од чести уске и затворене; али се све одликују својом пито-

---

[1]) Тако се зове пиштољина (тресковац) у долини љутовничке реке онде где се састају Пѐловац и Дубока. Неки Турчин »Шабан« (ковач) погинуо је на томе месту, па су по њему и томе месту име наденули.

мином и плодношћу. Особито долина Клатичевачке реке здраво је питома. Њене паше и ливаде на далеко се не налазе. Њена лева обала обрасла је буковом а десна грмовом шумом; долина пак Љевајице, Калиманске и Врнчанске реке већим делом обрасла је младом растовом гором.

Од утока Озремице до утока Љесковице у Дичину ова има главни правац југоисточни. А код утока саме Љесковице прави један прелом скоро под правим углом.

Од утока Љесковице Дичина узимље правац југо-југозападни и залази у теснац, који до близу Смрдљиве воде траје. Одма испод Љесковице стачу се ови торенти у Дичину: **Смрдан** (с десна), **Кр̀ке, Долови** и **Гари́шта** с лева. Испод овог потока и цркве **Савинца** утиче у Дичину с десна

Река Дреновица. Река Дреновица извире испод Теочинског крста у 2 главна врѐла: **Велико врѐло** (лево) и **Мало врѐло** (десно), која оба врѐла пошто се састану граде **Теочинску реку**, у коју с десна испод Брезањског кремена (силикатна стена) утиче **Брезањска река.** Ова извире изнад брезањске цркве из једног големог врѐла, али јој се крајеви долине пружају до испод Коштунићског крста (голо шиљкасто брдо као и Теочински крст). Ово Брезањско врѐло исте је природе као и она два теочинска врела (велико и мало), и при самом извору имају толико воде, да би могла један воденички камен да окрећу. То су големи извори у дну долине, из којих вода у доста великој множини кључа и даље отиче, а долине им се и даље на више продужују и ако у њима воде слабо има. Врѐла: Шибанско, Водена пећина, Суви граб (поноре), оба Теочинска врела и Брезањско најбољи су докази да је њихова околина кречне формације, а ово још доказује боље и то, што се у Брајићима, Брезни, . . . дојиста и креч пече. У Брезањску реку изнад цркве с лева иде **Кракаш**, а испод цркве с десна пот. **Глоговац.** Пошто се Брезањска и Теочинска река састану, протичу кроз атар села Бершића, и за то се ту зове

Бершићска река, и прима с десна поток Перало, који из силикатног брда Галича долази, потом протиче ова река испод Дреновачког брда и пролазећи кроз село Дренову добија име Дреновица, и под тим именом и у Дичину се улива.

Долина Дреновице од извора до утока већином је стешњена, особито испод кремена Брезањског и Дреновачког брда. У њој има грмове и букове горе, али више последње.

Главни правац долине је од северо-запада к југо-истоку. Дужина њена око 2¾ сах. = на 11000 метара.

Дреновица никад не усише и због млачака (врела) не леди се, и с тога на њој има око 18 воденица од утока до извора.

У басен Дреновице спадају ова села: Теочин, Брезна и Бершићи (од свију већи део), Дренова цела и од Шарана мањи део.

Испод утока Дреновице Дичина ступа у строги теснац и вијугагајући између серпентинских стена Крвавца и Стражевице прима у себе ове торенте: Рускавац, с лева одмах испод Дреновице, Савиљан и Боговосоје (с лева), Јовковића пот. и Дубраву (с десна), Криви дô и Лијепи дô (с леве), Дубоки пот. (дес), Студенац (лев), Јелен, Црвени извор, Ајдучица и Мисија долина с десна; Вучијак, Јегдин, (куси) поток, Пауновац, Смрдански, Тршће и Врањак с леве стране. Јегдин поток извире под Сувом страном, под Никшиним долом из Крвавца. Од Дубраве пак па на овамо до Јегдина потока, сви поточићи с десна иду из Рожња, а с лева из Крвавца. Поток Врањак извире из Руде главице. Тршчани пот. (Тршће) извире из Црвеног брда и Велике стијене (измеђ њих протиче). Ту се находи једна рујина (црквина) и грофови. Некада је постојала црква. Причају стари, да је у сенетима (књигама) царским (турским) звала се црква Љесковица; горњи крај села око цркве Горња Семендра, а луке у Дичини Доња Семендра. Смрдан-

ски пот. извире из Тоцилина и Брусничког осоја и тамо се зове **Глоговац**. Где ови потоци у Дичину утичу, лева је њена обала мало пространа и отворена, а десна припрта и стрма. Сви ови потоци доста су кратки, али јаки водом, особито кад придођу. Све косе између ових потока већином су младом растовом шумом покривене.

Испод Врањака Дичина и опет ступа у строги прâви теснац, и у њему стачу се у Дичину ови торенти: Чесма (с десна) иде од Ливадице испод Велике Стражевице (Кликови) а према њој с лева поток **Грдановац**. Мало ниже слева се у Дичину **Курјачки поток**, у који с десна улази п. **Врањача**. У овом потоку има извор **Ајдучица**. Даље утичу у Дичину **Дренов** и **Савића** пот. (с лева) а **Суви** пот. **Лозањац** и **Сурдук** с десне стране, где Дичина излази у отворено поље и у Међурачи састаје се са реком **Деспотовицом**, која с лева долази и у Дичину утиче. Поред потока Лозањца коса је **Амбарйште**, где су некада турски амбарови били, па отуд и име. Близу састава пак Дичине и Деспотовице њиве су, које се зову **Градобитина**, куда је некада град тукао, па отуда то име остало.

Пошто се састану Дичина и Деспотовица, име се ове последње губи и остаје само **Дичина**, која узимље правац к југо-истоку (више к југу) и текући широком и отвореном долином после од прилике 1 сахата хода састаје се у Пријељанском пољу под правим углом са Чемерницом, која с десна долази, и у њој своје име губи.

Како је пак и Деспотовица по својој величини једна од најзнатнијих река рудничког округа, то ћемо и о њеној заплави понаособно говорити, док свршимо горор о Дичини.

Од састава пак са Деспотовицом до састава са Чемерницом, Дичина у томе простору прима ове речице и поточиће, и то с десне стране:

Орашки поток (Вератин). Ту је извор Студенац. Био неки зао турчин **Верат**, а неки човек из Соколића био као

он, па је с кућом у томе потоку наставао. Овога човека по оном турчину прозову Верат. Сад има читава фамилија Вератовића. Отуд и томе потоку име. У њему има ораха, за то је и назват **Орашки** (Орашни) поток. Овај поток иде испод Грчког гробља.[1]) Утиче у Дичину баш спрам Прислонићске ријеке.

Баћин[2]) пот. Слабо има воде. Улази у Дичину одмах изнад Пријељанског потока. И

Бубановац поток слива се испод Плане у Дичину.

С леве пак стране, од утока Деспотовице ове приточице иду у Дичину:

Вујански поток (Орашје), извире између вел. и малог Вујна, протиче поред манастира, прима с десна поток **Водицу**, пресеца насип чачански, и пролазећи кроз Горње поље утиче у Дичину.

Костића пот. већином сув; испод насипа одваја се и код Јабучја иде у Дичину.

Прислоничка ријека, извире из великог Вујна окреће на запад, пресеца насип чачански, протиче кроз средње поље и улива се у Дичину спрам Орашког потока.

Вујанска ријека извире из великог Вујна, као и Прислоничка река прелази насип и кроз Доње поље отиче у Дичину.

Пријељански поток прави међу Прислоници и Пријељини, пресеца насип и иде у Дичину испод Баћиног потока.

Сви ови потоци имају уске долине и дубоко урито корито.

Испод Пријељанског потока с лева у Дичину утичу још и потоци **Плâна** и **Каљине** који слабо воде имају, а насип чачански пресецају.

---

[1]) Налазе се неке надгробне доста големе плоче, па су за то ово место назвали грчко гробље што не знају чији су гробови. Познаје се и место где је као некаква црквина била. Ту прелази међа Соколићска и Брђанска.

[2]) Био неки Баћа, који у томе потоку боравио, па се по њему и крстио; али се његова фамилија затрла.

Косе изнад насипа чачанског ниске су и од части ретком шумом, а од части њивама и људским становима покривене. Шума је растова.

Тим је завршено оделито посматрање тока Дичине и њених приточица, а сад ћемо да бацимо један општи лаки поглед на њену заплаву и долину.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Кад се погледа на вид долине и целе заплаве реке Дучине види се: да је и њена лева страна и долине и заплаве отворенија и пространија од десне као год и Чемернице. То се особито примећава у простору, где у Дичину с лева утичу реке: Озремица, Браничица и Љесковица са Љевајицом, Врнчанском, Калиманском и Клатичевачком, реком, док међутим с десне стране утичу у Дичину све сами потоци. Једва тек кôд Савинца улева се с десна једна повећа река: Дреновица. Тако исто и од састава Десповице са Дичином и ове са Чемерницом. Остало су све сами потоци и торенти.

Долина Дичине од састава вел. и мале Дичине до утока Љесковице у њу доста је пространа, особито од утока Озремице па до Љесковице, где може имати и на 1000 метара попречног профила. Од бершићске механе па на више обична је ширина око 500 м. Од утока Љесковице до Савинца долина је врло уска и једва уз њу пут води. Код цркве савиначке шири се мало и прави једну дивну карличицу у којој тихо почива црква Савинац, задужбина кнеза Милоша Обреновића. Испод Дреновице долина се и опет јако стешњава, особито између Крвавца и Стражевице, где је најстрожији теснац. Тек од утока Јегдиног потока лева се обала шири, а десна је страна стена Стражевице коју умивају таласи Дичине. Испод потока Врањака опет се долина Дичине јако стешњава, које траје до потока Лозањца. Ту се долина шири и Дичина се у томе пространом

пољу састаје са Деспотовицом. Од тога састава па до састава са Чемерницом долина је Дичине пространа, особито њена лева обала. Попречни профили долине могу овде изнети око 25 минути хода.

Одкуд долази та реч „Дичина", није ми могуће било да сазнам.

Дичина и Деспотовица изливају се често, особито у пролеће, а по некад и у јесен, па и зими, па онда потапљу цело поље — део долине — ћа до њених обала. Кад придође, веле, да је Дичина у води јача и опаснија за неко време и од саме Чемернице.

На Дичини има један дрвени мост код бершићске механе и један прелази на „Каменцу", испод потока Сурдука. Иначе има доста бродова.

Од Риба код Брђана у Дичини има: кркуша, мренова, кленова, по који сом (ниже), вијуна, платица и рака. Од змија има гуја — шарана. У великој Дичини у поломском атару има: кркуша, пастрмака, пузија, платичица (кесегице, зељари), пешева, кленова, вијунова и рака; код бањанске цркве има све ове врсте рибе осим пастрмака, а поред тога и вретенара.

На самој Дичини има око 25 воденица.

Дужина долине Дичине од састава са Чемерницом до извора испод Сувобора износи око 8 сахата путне дужине дакле на 32000 метара.

Просторија њене заплаве са заплавом Деспотовице износи око 24 □ сах. = 6 □ миља. А заплава саме Дичине и њених приточица (без Деспотовице и ове приточица) захвата око 16 □ сахати а то чини око 4 □ миље хоризонатне површине.

Од заплаве 0· 6 □ сах. спада на равнице а остало су све брда и планине.

Басену реке Дичине припадају ова села: Полом, Бањани, Теочин, Лозањ, Брезна, Бершићи, Озрем, Горњи

и Доњи Бранетићи, Љеваја, Лочевци, Врнчани, Калиманићи, Синошевићи, делић од Накучана, Љутовница, Клатичево, Таково, Шарани, Дренова, Семедражи, већи део Брђана и Соколића, Прислоница и већи део од Пријељине. Свега дакле 21 цело село и од 4 по неки део. Поред тога и један манастир: Вујан.

Овим пак завршујемо говор и о реци Дичини.

4. Заплава реке Деспотовице.

Деснотовица је такође једна од најзнатнијих река у рудничком округу. Њена цела заплава, са свима својим приточицама својина је рудничког округа као што је и Дичина.

Долина Деспотовице као и долина Дичине и Чемернице стешњена је на једном месту оним понречним планинским ланцем, који са Вујна долази, а то је између огранака Вујна (Пуовац и Влас) с леве и Илијака с десне стране. С тога се и долина Деспотовице може поделити одма на 3 главна дела:

Изворни предео или горњи део, који обухвата изворе Деспотовице, и простире се од њених извора до састава Рудничке и Красојевачке реке, код Деспотовице улази у отворено поље, и одакле престаје да носи мѣсне називе него добија опште име „Деспотовица“, који назив и до свога састава са Дичином задржава.

Средњи део простире се од састава Красојевачке и Рудничке реке и других приточица, које Деспотовицу састављају, па до утока реке Брусничке у њу, где Деспотовица у строги теснац улази, што га онај попречни ланац прави.

Доњи део захвата **Клисуру** (теснац), кроз који Деспотовица скоро ½ сата протиче, и даље до њеног састава са Дичином испод Смрдљиве воде (сумпоровите).

а) То̑к и приточице њене.

Деспотовица има, може се рећи, два главна извора **Рудничку** и **Красојевачку реку**; али је управо глава ова последња.

Рудничка река извире испод великог Штурца на његовој западној страни, и пошто сиђе и добије мало блажији ток, узимље правац на југ, и зове се **Рудничка река**. Ова прима с десне стране поток **Стражевицу**, који од брда Стражевице [1]) долази, и под косом Плужевином [2]) састаје се са **Плужевиначким** потоком, који на југо-западној страни вел. Штурца извире. Врх Плужевиначког потока зове се **Злокућански** пот. у који с десна улази **Мимовац**, а мало ниже опет с десна, поток **Прлински** што из Прлина иде. У басену Плужевинског потока заселак је **Злокуће**. Одатле почиње се звати **Мајданска река**, јер ступа у атар села Мајдана, и одма испод мајданске механе прима с десне стране **Рашшиначки поток**, а после десет минути састаје се са **Красојевачком реком**, која с лева долази.

Красојевачка река, глава Деспотовице извире на јужној страни малог Штурца, управо између њега и Белог поља, — испод превоја **Slаве**, има главни правац југо-западу, протиче кроз Красојевац (заселак мајдански), и код **Ранца** [3]) састаје се са Мајданском реком. У њу с десна иде поток **Гушавац**, а ниже спрам цркве с лева поток од **Селишта**.

---

[1]) Тако се зове једно брдо, доста шумовито на међи: мајданској, мутањској и рудничкој, а добило име отуд што су ту неки из Мутња били на »стражи« 1815 год. кад је Ломо војвода погинуо на Делалића прлини, па су његове пратиоце на том месту сачекали и потукли, а само Токатлићев сестрић умакао.

[2]) Испод косе Плужевине, на том саставу рудничке реке и Плужевиначког потока, био је пређе један камен (сад га нема), и звао се »Јелин камен.« Веле, да је ту некада неки цар, кад је ковнице по Руднику обилазио, ручао на том месту и од своје жене »Јеле« био отрован.

[3]) Тако се зове једно место у ливадама мајданским, што је ту било једно дрво крушке »ра̀нац.«

Мало даље од овог састава Красојевачке и Рудничке реке утиче с десна **Каловити** поток. Сад река узимље више југо-источни правац, и између више незнатних поточића прима с леве стране и **Јанића** поток, а на ½ сах. од Красојевачке реке прима с леве стране **Поповачки** поток, који извире испод **Виса** из оног ланца, што се са Штурца и Белог поља на југо-запад пружа. Одавде престају мѣсни називи, и река је позната само под именом Деспотовице.

Долина ове реке као и њених приточица довде је стешњена и дубока; особито Рудничке реке, Плужевиначког, Рапшиначког и Каловитог потока. Само долина Красојевачке реке нешто је пространија. И од састава Красојевачке реке до утока Поповићског потока долина је нешто шира него при извору, али је и то у малом размеру (200 — 500 метара). Шуме има и растове и букове.

Од Поповићског потока Деспотовица окреће опет к југу, и прима с лева поток **Номину** и **Лазића** пот. за тим **Румића** пот. (десно), па **Пастрмички** поток. У пастрмички[1]) пот. с лева утиче под брдом Отрешњак **Кривачића** поток. Даље у Деспотовицу иду: **Крловачки** пот. (с десна), **Мали поток** и **Вел. поток** (с лева), **Иванчића** п. (с десна), **Куси** пот. и **Луке** (с лева). Сад Деспотовица пресеца насип, који из Милановца у Крагујевац води, и одмах за тим прима с лева М. реку.

Мала река извире на јужној страни испод брда **Градине** (јужни ћошак Рудничке планине). Извор јој се зове **Глоговац**. Он има правац к југу, тече испод великог брда, протиче поред Ќеље и Бабиног носа (брдо шиљасто) с леве и Великог врха с десне стране, и испод **Рапај** брда пресеца крагујевачки насип, под правим углом ломи се и узимље правац западу. Од потока **Јојовца** добија назив Мале реке, и прима потоке: **Чокањац**, **Јојовац** и **Задуж-**

---

[1]) У овом потоку било је некада врло много пастрмака, па су утамањене, отуд име том потоку.

бину[1]) с лева, **Милијин** поток (десно,) **Водицу** и **Миловановац** (с лева), **Слâвље** (с десна) и поток Јасење с леве стране, и стаче се у Деспотовицу одмах испод моста где прелази крагујевачки насип. Поток Славље има свој почетак испод Главице. Долина Мале реке узана је, али плодна. Њеном десном страном води крагујевачки насип. На овој речици има 3 воденице. Дужина њене долине има $1\frac{1}{2}$ сах. =. око 6000 метара. Лева страна њене долине већином је њивама и ливадама посејана, а десна ретком растовом шумом.

Долина Деспотовице довде је доста пространа, особито њена десна страна, којом и пут руднички води. Лева је страна уска, јер тамо Деспотовица дере испод брда и коса, које су стрме и високе, и које се са Рудничке и Сврачковачке планине спуштају.

Према утоку Мале реке у Деспотовицу састају се руднички (београдски) и крагујевачки пут, код **Дивљаке**.[2])

Од утока Мале реке Деспотовица окреће југо-западу, прима с десна поток **Липе** а с лева **Водицу** (долази од извора Кобилана) и још један поток коме је глава извор **Ждребан** (оба у Парцу) па за тим с десна утиче у Деспотовицу **Речица**, изнад Горњег Милановца.

Речица извире испод Брекиње, и тамо се зове Јаковљево, има правац јужни и протичући кроз село Велереч зове се **Велеречка река.** Одма изнад насипа крагујевачког прима с десне поток **Бацковац** (Бачковац). Овај поток добија назив по извору истог имена, који је испод Велеречке сударнице. а главни извор овог потока зове се **Студенац.** У селу Велеречи прима с десна **Горички** поток, у који опет с десна улази поток **Стублина**[3]), који свој извор има одмах

[1]) У врху тог потока има и чесма истог имена, коју је неки ваљда саградио и себи спомен оставио.

[2]) Тако се зове то место због једног дрвета »Дивљаке«, које и сада постоји

[3]) Била нека Стублина па по њој и поток назват.

испод ваљевског насипа. Пошто се Велеречка река и Бачковац саставе зове се **Речица**, и под тим именом пресеца крагујевачки насип и одмах испод њега прима с десна **Крушевички** поток, који је већином без воде, а за тим у Мeђурачи с десна у Деспотовицу улива се под именом Речице. Долина Велеречке реке уска је и дубока, а Бацковца мало шира, плитка и врло питома Највише има грмове горе.

Испод Речице с десна утиче у Деспотовицу **Ивички** поток, баш на уласку у Горњи Милановац. Овај поток пресеца крагујевачки насип. Глава овог потока зове се **Поњавски** поток, у који с десна улази **Бадањ** (Ивице, Суви п.) а с лева Слатина. На Ивичком потоку има лепа камена ћуприја.

Сад Деспотовица протиче поред вароши Горњег Милановца, остављајући је на десној обали, и на крају вароши прима с десна поток **Глибски**. Он долази из Брянкова брда, пресеца чачански насип, прима с десна поток **Диловац** (има и извор истог имена), и на јужној страни испод вароши улева се у Деспотовицу.

Даље у Деспотовицу иде с десна сув већином поток Слатина, који долази из **Силистарова брда** (Јелен), [1] а испод овога улева се у Деснотовицу с лева.

Луњевачка река. Она извире из Црног врха (врб) и извор јој се зове Грабовачка река. Тече к западу, обилази око Тријеске (остаје лево), прима с десна поток **Лововац**, протиче кроз село Јабланицу и добија назив **Јабланичка** река, па под великим Лазом, испод Тријеске, прима с лева **Јабланички** поток, за тим ступа у атар села Луњевице, где добија име **Луњевичке** реке, и испод косе Био-

[1] Неки Аврам Силистар ишао против кнеза Милоша, па је на том брду убијен и сарањен, за то се и зове »Силистарово брдо.« А Јелен зове се за то, што је некада на том брду књез Милош јелене држао.

рац прима с лева **Бистри поток**. Глава бистром потоку зове се **Газдин** поток, и ту има чесма, коју је газда **Никола Луњевица** направио, али која је сада батаљена. У Бистри поток од Газдина потока утичу с лева: **Мали дô, Велики дô** и **Липље**, а за тим с десна долази Крушачки поток. Од утока Бистрог потока Луњевачка река прима с лева **Дубоки поток**, за тим с десна **Ражанички** поток и близу утока **Чапљак**, који с лева из Вујна долази. После овога у месту **Међурачи** утиче у Деспотовицу Луњевичка река с лева. На десно њеној обали, између ње и Деспотовице, налази се доста пространо и плодно поље **Ражаник**. На целој Луњевачкој реци има око 9 незнатних воденица, које само у извесна времена мељу. Долина Грабовачке и Јабланичке реке здраво је стешњена и дубока, а при утоку Бистрог потока прилично пространа, особито где долази у долину Деспотовице у поље Ражаник. Шума је већим делом букова. У Луњевачкој реци од риба има: кркуша, кленова, вијуна а некад било је и пузија. Рака има по свима потоцима врло добрих и кусниjих но по већим рекама. Дужина њене долине износи на $1^{3}/_{4}$ са̂х. = око 7000 метара.

У басену Луњевачке реке леже: Јабланица, Луњевица и део од Грабовице.

На $^{1}/_{4}$ сах. испод утока Луњевичке реке утиче с десна у Деспотовицу **Речица**, која кроз стару варош Брусницу пролази. Изворни крак зове се **Трњаци**, у који поток с лева утиче **Оращје**, узимље правац к југу, и у старој чаршији, испод Брусничке цркве прима с десна поток **Мауковац**. Долина је Речице уска.

Према утоку Речице слйва се с лева у Деспотовицу **Бања**, поток који испод Вујна долази. То је прави горски поток. Стране су му стрме и голе; камен серпентин. Од дрва тек по која буква види се. Дужина ове долине 20 до 25 минути. Долина је дубока и уска. На Бањи близу утока има 2 воденичице. Уз Бању води стаза за у манастир Вујан.

Испод утока Бање и Речице почиње долина Деспотовице да се стешњава, и Деспотовица вијугајући између ових серпентинских стена прави окуке и сваки час правац мења. За главни правац до утока може се рећи да је јужни.

Од утока Бање у Деспотовицу утичу ови потоци: **Ковиљача** (с лева), **Врелски** поток (десно). Ту је чесма **Млаковац**, који је име отуд добио што је млак. Даље **Камените** и **Падински** поток с десна, **Добра вода** (с лева), **Пећински** и **Љуљачки поток** с десне стране. Одатле настаје тек права **Клисура**, кроз коју Деспотовица тече, између голог серпентинског стења, које се са Пуовца и Власа с леве и са Илијака с десне стране пружа. Код Пећинског потока налази се **Луњевичина чесма** (Ковач, Газдина вода). То је врло добра и јака вода. Ову је чесму саградио газда Никола Луњевица, а оправио је син му г. Панта Луњевица, садањи срески старешина са мајком Ђурђијом. Уз Пећински поток води коловоз у Семедраже. Даље утиче у Деспотовицу **Изворачи** поток с лева. Сад Деспотовица обилазећи око Кривог вира, пресеца чачански насип (брод) и прима с десна **Дебели поток**. Испод њега стаче се у Деспотовицу с лева поток **Грачаница**. Овај поток прави донекле међу црногорском и моравском срезу. Испод њеног утока Деспотовица опет пресеца чачански насип (брод) и прима с десна **Зрњачки** поток, а с лева **Балетин** поток и **Кљаинац**. Сад код Јелића хана и по трећи пут Деспотовица пресеца чачански насип (добар дрвен мост), прима с лева поток **Сињевац**, пружа се у отворено Брђанско поље, у коме се према Сирдљивој бари састаје са Дичином, у којој и своју воду и своје име губи.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Из овога се види, да је најпространија долина реке Деспотовице око вароши Горњег Милановца, а најужа у Клисури. Права Клисура траје од **Пећинског** до **Зрњачког**

потока скоро ½ с. а теснац од утока Бање до утока Кљаница скоро 1 сах. Заплава пак Деспотовице доста је симетрично подељена, правилније него код Дичине и Чемернице.

Клисура је већином гола, од самог серпентинског стења састављена. Ретко се налази по нешто растове горе.

Долином Деспотовице води пут из Рудника у Горњи Милановац, а за тим насип од Милановца за Чачак, и то први десном, а други обема њеним обалама.

Реч „Деспотовица“ мисли се да долази од „Деспота“, т. ј. кад су некада српски деспоти (владаоци) суштаствовали, опи су имали своје ковнице у Руднику, па како Деспотовица отуд постаје, то јој по њима и име дато.

Деспотовица је доста опасна кад придође, али не тако као Дичина и Чемерница. На Деспотовици има 3 дрвене ћуприје: Код Јелића Хана, Милановца и Дивљаке, и 2 главна брода у Клисури; али их има и више незнатних бродова, јер се и Деспотовица у обично време свуда може да преброди. Кад је кишно време Деспотовица је доста бујна и тада је опасно у Клисури пребродити је за неко кратко време.

Од риба у Деспотовици већином има оне исте као и у Дичини, осем пастрмака. А и рацп нису онако добри као они у Дичини.

Долина Деспотовице од састава њеног са Дичином па до под велики Штурац износи на 5 сах. хода = око 20000 м.

Заплава пак Деспотовице захвата на 7·8 □ сах. = око 2 □ миље хоризонатне површине.

На самој Деспотовици има 6. а у целој заплави 18 разне величине и вредности воденица. —

У заплаву реке Деспотовице спадају ова села: део од Рудника, Мајдан, Сврачковци, Велереч, Неваде, Брусница Горњи Милановац, Грабовица, Јабланица Луњевица, и део од Семедражи и Брђана. Дакле свега 1 варош и 8 целих села, а од 3 по неки део.

5. Заплава реке Груже.

И ова река припада заплави Мораве, али за то што је само њен извор у рудничком округу, за то није ни стављена у заплаву Мораве, него је засебно посматрамо.

Гружа као и све њене главне приточице извире из Рудничке планине а утиче у Мораву испод утока Ибра у четвртом оделу долине Моравске (с лева). Управо рудничком округу припада само **изворни** предео Груже, а остало је све у крагујевачком округу. Ми ћемо дакле само ово да посмотримо што припада овом округу, а то је — изворни предео Груже.

а) Ток и приточице њене.

Гружа извире из рудничке планине, испод Градине (Плоче), ту се зове **Репушина**, и то је главни извор Груже. Репушина тече од севера на југ, протиче поред Бабина носа и Кéље (Грабовичка), на $^3/_4$ сата од извора пресеца крагујевачки насип, ломи се под правим углом и узимље правац на исток. На томе лакту (прелому) прима с десна већином сув поток **Слатину**, у који с десна улазе **Јованов извор и поток**. Од тога лакта почиње се звати **Гружа**, који назив до утока задржава.

Текући к истоку у доњем свом току прима у себе ове потоке и речице и то с десна утичу у Гружу: **Вр̏ело**,[1]) **Кршеви**, **Крушка** и поток **Трска**; за тим **Речица** (с лева), која такође испод Плоче извире и с десна изнад насипа **Тополски** поток у себе прима. Даље улази у Гружу: **Лȁв** (десно), **Ђурђијин**[2]) поток (с лева), **Коњски поток** (с десна). Овај поток извире испод Црног врха, и извор зове мỳ се **Студена вода**,, у који ниже с лева улази поток **Ровине**.

[1]) Врело је поточак испод врлетне стране. Има извор који је у зиму топао а у лето ладан. За то му је име и дато. На извору налазе се неки остатци налик на сребро.

[2]) У том се потоку нека баба Ђурђија удавила, кад је некада поводањ био, па му је за то име тако наденуто.

Испод Коњског потока с лева у Гружу утиче **Луњевац**, који испод Градине извире. Овај пот. гради међу горњој и доњој Врбави. Даље стачу се у Гружу **Јасик** (с десна), **Ковачевац**[1]) (лева), **Јасик** и **Водица** (с десна), **Долина** (лева) у овај с лева иде суви поток **Гаће**, и **Саставци** с десна у Гружу се стаче. Испод утока овог потока, Гружа пресеца опет крагујевачки насип (дрвен мост), окреће више североистоку и прима с десна **Велики поток**, који се при извору зове **Брвавац**. За тим с лева иде у Гружу поток **Ивковача**,[2]) спрам Шареног извора (слика 6) и Вампирског гробља. У Ивковачу с десна иде поточак **Коњска вода**. Даље стаче се у Гружу с десна поток **Вра́новац**,[3]) који испод Крстова и Црног врха извире. Даље сливају се у Гружу **Слатина** (с лева), за тим Гружа и по трећи пут пресеца крагујевачки насип (дрвен мост) и прима с десна потоке: **Јовановачу**, **Радмиловац**, **Кленовац**, у који с десна иде поток **Сајмен**,

[1]) На левој обали Ковачевца потока, испод пута, једно заграђено меставце зове се Ливадица (и сада је ливада). Веле да је ту некад врбавска школа била, и да су се ту неки од данашњих живих сељака учили.

[2]) Кажу, да је у потоку Ивковачи била некада црква, па се камење од ње и сада на том месту познаје. А шарени извор који се овде спомиње, и који испод Мокрог поља и насипа, на десној обали Груже лежи, веле да је томе манастиру или цркви припадао. Тај је извор од камена, на коме има неке шаре: каменом је и патосан и врло је добра вода. На једном камену стоји ово: **Н Б Ж Л Є Ѵ Ь Ѳ С Л. Г О Д С Л Н** више не може да се позна.

[3]) О овоме потоку постоји ова прича:

У засеоку белопољском »Врановцу« а то је у томе потоку, било је некада језеро, и одатле је излазио неки црн (вран) бик (отуд име томе потоку) и прождирао људе. Онда дођу неки из села Грабовице и доведу силовита бика, окују му рогове и пусте га те оног враног бика прободе. Кажу још и то: да је некада у том језеру врила вода 10 дана, па су људи бацали сланину и зечину, те су затрпали ту провалију, и веле, кад је то на том месту врело, у то исто време отвори се на другој страни брда Ђа у Трепчи »бања« (извор реке Бање), о којој је говор већ био. Ту у потоку Врановцу налазе се неке рујине од цркве неке.

и речицу **Кòњушару** која из Лȍзовца иде, и код извора зове се **Ра̀внӧ̄горац**. Гружа протичући кроз отворено поље Карачицу и обишав **Калипоље**[1]) прима с лева реку **Црнућару**.

Црнућара (црнућска река) извире из Рудничке планине испод Збеговишта и Виса, и текући према југо-истоку пресеца крагујевачки насип (дрвена ћуприја) и испод овог а према брду Таланбàсима улева се у Гружу. Црнућска река има 2 главна крака: **Црнућска река** (леви) и **Клисура** (десни крак). Црнућска река извире опет у 2 крака испод Виса и леви крак зове се **Попов до̑**, а испод састава оба крака зове се **Шапоровац**. Испод Дреновца брда састаје се Црнућска река са Клисуром. Клисура извире испод Градине и Збеговишта у више кракова, и тамо се зове **Трљаци**, и пошто прође између Турског гробља и Маркове ливаде састаје се испод Дреновца са Црнућаром и после под именом Црнућске реке утичу у Гружу. Долина је и Црнућске реке и Клисуре уска а дубока, тип планинске реке. Кад је кишно време, онда су оне бујне и брзе, иначе мало воде имају. Дужина Црнућске реке од утока у Гружу до извора износи око $1^1/_2$ сах. = на 6000 м. На Црнућари има до 3 воденичице.

Испод Црнућаре иде у Гружу с лева поток **Косовињак** (Ђерин), а за тим

Враћевшничка речица. Она извире из Рудничке планине испод Виса у више грана и тамо се зове **Осјачки** поток, протичући кроз село Горњу Црнућу прима с лева **Međин** поток, који прави међу атару манастира Враћевшнице, па отуд је ваљда то име и добио. Осјачки поток за тим и даље југо-истоку тече и код манастира **Враћевшнице** (испод)

[1]) То је знатно место за нашу историју, јер је на њему држао Карађорђе ону знатну скупштину која је донела одлуку да се заратимо с Турцима и онда кад су они нама под угодним условима мир нудили. Види о томе опширније у оделу »Етнографија и историја.«

прима с лева **Манастирски** поток, који кроз манастир протиче. А испод овога прима опет с лева поток **Совојевац**. Од утока манастирског пот. почиње се звати **Враћевшничка** река, па пресецајући крагујевачки насип код механе враћевшничке улива се у Гружу. Долина је Враћевшничке речице као и Црнућаре уска и дубока. Дужина њене долине од утока до под Вис износи такође на 1½ сах. На овој речици има до 8 воденичица.

Од механе враћевшничке Гружа окреће више к истоку, протиче кроз широко **Липовачко** поље и прима с десна поток **Стари Липовац**,[1]) а с лева **Кёшевац**, који долази испод малог Клика и Слатину, а с лева **Медведицу**,[2]) која је цела у крагујевачком округу. Испод Медведице с лева улива се у Гружу река:

Каменица. Она извире из рудничке планине испод **Белог поља**, тече на југоисток, пресеца крагујевачки насип (брод) улива се у Гружу према брду крагујевачком **Авали**. Извор Каменице зове се **Лесков** поток, који с лева прима **Шумелоки поток**, а ниже с десна **Пљакину чесму**. Даље текући к југо-истоку протиче кроз село Каменицу и добија име истог села, па прима ове потоке: **Шабанов до̑** (с лева) долази испод брда Сламишта, **Врадин** поток (с десна) од Голог брда, **Дубоки** поток (с лева) испод Џавиног поља, **Рајски** пот. (лево) испод брда Ковачевца, **Тршевачки** пот. (десно) испод **Змијињца**, **Оборски** пот. (лево), **Сарички** пот. (десно), **Ковачевац**[3]) и **Медведњак** (с лева), опет **Сарички**

---

[1]) У том је потоку пређе село било, па се одатле пре Карађорђеве крајине преселило овде где сад постоји. У Старом Липовцу има гробље и црквина.

[2]) У том потоку Медведици причају да има некаква стара црквина.

[3]) Испод утока Ковачевца потока, на левој обали Каменице налазе се развалине неке цркве, која се зове »Кастун«, а према овој на десној страни реке извор је Дикован врло студен и лековит од грознице, за који веле, да је тој цркви припадао.

пот. (с десна), **Вэрег**[1]) (лево) и **Оровац**, који испод брда Трске долази, **Кленовац** (десно) из Маковице и на послетку у реку Каменицу с лева стаче се поток Глоговац, који од Петковца долази. Долина је реке Каменице уска особито у изворном пределу. Само од утока Варега до утока Глоговца мало се шири, и ту попречни профил може па 500 м. изнети. Ова река има у своме кориту врло много камења, па је по својој прилици отуд и име „Каменица“ добила. Она је врло бесна и опасна кад придође и за кратко време опасно је прећи је и за то свезу прекида на насипу за неко време. У извору њеном код Лескова потока кажу да се налазе неке развалине од некакве цркве. Дужина долине Каменичке реке од утока до под Бело поље износи на $2\frac{1}{4}$ сах. = око 9000 м.

На реци Каменици има на 10 воденица.

На $\frac{1}{4}$ сахата испод утока Каменице утиче у Гружу с лева поток **Врбица**. У почетку има 2 крака: **Мали Кереш** (десни) и **Велики Кереш**. Кад се обадва Кереша састану онда се почиње звати **Врбица** и под тим именом прима с лева поточак **Думачу**, који под брдом Думачом поред насипа у Врбицу стаче се, за тим Врбица пресеца крагујевачки насип и у Гружу улева се.

Од тога места Гружа окреће на југоисток у крагујевачки округ, и више никаква приточица из рудничког округа у њу не иде.

---

[1]) Близу потока Варега има једна плоча и на њој стоји овај натпис:

ТАСЄЖІТА
ІДВѢСЄ СТРѢГО
ГОЮМНЛЬЎИЎ
ЄДИАТЎАДРЎГАЎЖЬ
ИЎКРЬСТЎ (3 писмена избрисана) **Н**
КОНЬГЛАВЄАТО ПИСА
ПОПЬ ПИКО.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Кад бацимо један општи поглед на заплаву реке Груже у колико рудничком округу припада, видимо, да је њена лева страна много пространија од десне. Јер док с леве стране у Гружу уливају се 3 повећа потока (Репушина, Речица и Луњевац) и 4 речице (Црнућара са Клисуром, Враћевшница и Каменица), дотле с десне стране у Гружу иду само да речемо 2 повећа потока: Врановац и Коњушара. Дужина левих приточица је од $^3/_4$—2 сахата; а десних од $^1/_2$—$^3/_4$ сахата. Левих су корите готово равноодстојне; а десних пе.

Што се долине Груже тиче, она се највише стешњава при излазу из рудничког округа, испод утока Каменице, т. ј. између Ковиљаче и Авале; за тим код враћевшничке механе између Таламбаса и Минова брда и код утока Ивковаче и Великог потока. Између ових појединих сужавања долина се шири и профили су јој како где: у Липовачком пољу до $^1/_4$ сахата; у Карачици на 5—600; метара око утока Речице и Луњевца на 400 метара. За правац тока саме реке казано је већ где је који.

Стране и дно долине Груже доста је плодно, и посејано је ливадама и њивама; а стране по гдегде и доста честом растовом шумом. Гружа није опасна вода. На њој има 3 дрвене ћуприје: на Репушини, изнад Великог потока и у Калипољу.

Име „Груже“ одакле долаиз не може се сазнати.

Долином Груже (обема обалама) води насип из Горњег Милановца за Крагујевац.

На самој Гружи има 8 воденица, а кад узмемо у рачун и остале које су на њеним приточицама, онда у целој заплави Груже има до 30 воденица разне каквоће и једна механа 3-ће класе у Враћевшници.

Дужина долине Груже од границе до под Градину износи на $2^1/_2$ сах. = око 10000 метара.

А заплава њена захвата на $5^1|_4$ □ сахата око = $1^1/_4$ □ миље хоризонатне површине.

Од Риба у Гружи налазе се од прилике оне исте које и у Деспотовици.

У басен Груже колико рудничком округу припада долазе ова села: део од Грабовице и Сврачковаца, Горња и Доња Врбава, Бело поље, Горња и Доња Црнућа, Прњавор, Липовац, Каменица и Кнежевац, а осем тога и један манастир: Враћевшница. Свега дакле 9 целих села и од два по известан део, а преко тога и 1 манастир.

6. Заплава реке Јасенице.

Јасеница као и Гружа припада заплави реке Мораве, али као и она није цела својина рудничког округа, јер је као и код Груже само изворни предео, па и то не цео у рудничком округу, а остатак припада крагујевачком и смедеревском округу. За то и Јасеницу засебно од Мораве посматрамо и не споменув је тамо.

Јасеница извире из Рудника а улева се у Мораву с леве стране код Орашја, дакле готово у половини првог одела долине моравске.

Ми ћемо дакле сад да посмотримо само онај део Јасенице који рудничком округу припада.

а) Ток и приточице Јасенице.

Јасеница извире између великог и малог Штурца. Њена глава зове се Теферич (види „рудничка планина“.) Најпре има правац северозападни и одма је тако јака да воденице окреће. На $^1/_2$ сахата од извора ломи се под правим углом и узимље правац на североисток. На томе баш савијутку прима с лева поток Златарицу, којој је глава извор Кȁтра изнад среске канцеларије (види „рудничка планина“), и која најпре има више западни правац, пресеца путруднички (гази се), за тим се окреће северо-истоку, пресеца

опет београдско-руднички пут, прима с десна **Лучин**[1] поток и улева се у Јасеницу. Од овог места иде с лева у Јасеницу **Драгића** поток, који са Ломовог гроба долази (Блата, види „Етнографија и Историја“), после скоро $^{1}|_{4}$ сахата с десна **Милићев** поток који из брда **Звезде** долази. На $^{3}|_{4}$ сата од среске канцеларије на Руднику улева се у Јасеницу с лева **Поточани**, повелики поток, који испод Сувог брда иде. Главни његов рукав зове се **Стојановачки** поток у који с лева утиче најпре **Раковита Лука**, а за тим ниже поток **Змајевац**, који из брда Забјела долази. Од утока Поточана Јасеница окреће више к истоку и прима с десна поток **Амбарине**, а с лева **Жеравачки** поток, а одмах за тим **Војковачку** реку, која испод Клокотича (Коклотича) долази. Правац јој је југо-источни. Испод Војковачке реке с десна иде у Јасеницу **Јарменовачка** река, одмах испод јарменовачке механе. Она извире испод малог Штурца на његовој североисточној страни. Извор јој се зове **Дундовача**. У јарменовачку реку иде с десна поток **Врућци**. Јарменовачка река има најпре североисточни, а за тим северни правац. На овој реци има око 17 воденица и 14 ваљарица. Она добија назив од села кроз које протиче (Јарменовци). Долина јој је уска и доста дубока. Од утока Јарменовачке реке Јасеница узимље управо источни правац и прима с десна **Цеврљин** поток а с лева **Вучак**, баш изнад механе манојловачке. За тим улевају се у Јасеницу с десна **Калуђерски** поток и **Репиште**, а с лева **Парлог**, који прави међу рудничком и крагујевачком округу. Одатле настаје дакле крагујевачки округ, у који и Јасеница даље протиче, за то и наше посматрање престаје.

---

[1]) На врху овог Лучиног потока извор је Азна, где су Турци Србе вешали; а ниже изнад пута, који од среске канцеларије у Стару варош води, налази се поток Дина вода. Иначе у околини тога потока има много липа, које у пролеће целу околину дивном миром испуњују.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Кад бацимо један лаки поглед на целу заплаву Јасенице, онда видимо да је бар овај део, што рудничком округу припада доста равномерно (симетрично) подељен, тако да Јасеница са својим приточицама образује скоро један круг, кога је средиште (центрум) састав Поточана са Јасеницом.

Долина јој је у опште уска, поглавито до утока Поточана. Одатле почиње све више да се шири, и близу границе крагујевачког округа попречни профил дна долине може имати око 800 метара. Ту је лева обала шира од десне. Стране су долине стрме и високе, и већином буковом шумом обрасле. Од камења највише се налази глимершифер.

Долином Јасенице води пут из Горњег Милановца за Београд, који још није регулисан. Он води обема њеним обалама, и за то Јасеницу прелази 6 пута (осем оно 2 пут што Златарицу прелази), и нигде нема ћуприје него се гази.

Јасеница је доста бујна и опасна кад придође и може за неко време комуникацију (саобраћај) да прекине.

На самој Јасеници има око 30 које воденица које ваљарица, које са онима на Јарменовачкој реци износи скоро око 40 воденица разне каквоће.

Назив „Јасеница“ веле, да долази отуд, што је на том месту ђе она извире, био неки голем „јасен“, па је по њему и име дато Јасеница.

Од риба у Јасеници налазе се од чести оне исте које и у Гружи и Деспотовици.

Дужина долине реке Јасенице од границе рудничке до под Штурац, износи 2 сах. = 8000 метара. А заплава Јасенице захвата на $3\frac{1}{4}$ □ сах. дакле око $\frac{4}{5}$ квадратне миље хоризонатне површине.

У басен реке Јасенице, колико рудничком округу припада, долазе ова села: већи део Рудника, Гуришевци, Јарменовци, Манојловци и готово цели Војковци. —

Све воде дакле, о којима смо до селе говорили, припадале су басену моравском дакле преливу јужном, а сад ћемо да пређемо на северни прелив воде, и говорићемо о водама које басену колубарском припадају. Тако:

7. Заплава реке Љига.

Љиг је као и Морава гранична река рудничког округа; она донекле прави међу рудничком и ваљевском округу. Докле прави међу, дотле је десна обала рудничка а лева ваљевска; само извор Љига (Бâшка река) сав је (обе обале) у рудничком округу. Код Дудовице излази са свим из рудничког округа те прави међу београдском и ваљевском округу.

Љиг припада са свим другом речном басену, а не оном коме су и досадање реке, које смо посматрали, припадале. Љиг је приточица Колубаре и зато његова заплава и припада басену Колубарском, а посредно савском.

Љиг извире из главног планинског ланца што се са Рудника на Сувобор пружа и улева се код Белог брода у Колубару.

Кад узмемо у рачун воде, које из рудн. округа у Љиг утичу, и кад посмотримо његов даљи ток, може се долина Љига на два дела поделити, и то **горњи део или изворни предео**, то је простор, који захвата заплава Љига докле прави границу рудн. окр.; и **доњи део** од тога места до утока.

Ми ћемо дакле да посмотримо тај његов **изворни предео** у колико рудничком округу припада.

а) Ток Љига и приточице његове.

Као што рекосмо Љиг извире из оног главног планинског венца, који се са Рудника на Рајац, Сувобор, Риор, Маљен и тако даље пружа, и дели воде: северно Колу-

бари а јужно Морави. Љиг извире у селу Бау, између Сувобора и Рајца, управо испод планине **Грӳковице** према Добром пољу. Извор је Љига као и извор Чемернице, т. ј. из вапнасте формације стења, из једне пећине куља вода у великој множини тако, да два воденична витла може окретати. Само се овај извор у толико од извора Чемернице разликује, што овде вода ври, дакле оздо долази; а код Чемернице тече као и свака вода текућа, а то је знак, да шупљином из далека иде, које код Љига није, него му је баш онде извор прави. Ово се доказује и тиме, што кад се на томе месту што год баци, оно далеко потоне, из чега се види, да је ту велики понор, и да вода оздо извире, а не тече из далека.

За то се одмах испод извора и зове **Врѐло**, и окреће многе воденице. Отвор места где Љиг извире има форму свода, и не може се више од 5 корака напред ићи јер је безкрајни понор (слика 7). Понекад придође вода, и онда је мутна и носи црвену земљу, и за то се држи, да јој је глава у Добром пољу, јер тамо се таква земља налази. Ово врело никада усанути нит се замрзнути може. Одмах испод врела налазе се зидине неког старог манастира (види о томе одељак „Топографија" — Баа).

Врѐло пошто отече мало, узимље правац северу, прима с десна **Орашков** поток, протиче кроз село **Баа** и добија назив **Бâшка** река, за тим прима с лева поток **Рујевац**, који из брда Рујевца [1]) долази, и на ½ сах. од извора састаје се са **Палежничком** реком, која с лева долази. **Палежничка** река извире испод Сувобора (управо испод Дебелог брда) на његовој северо-источној страни, и извор се зове **Поноре**, текући к северу зове се **Дубоки** поток, и протичући кроз Клисуру прима с лева поток ваљевске нахије, и одавде окреће готово западу, и пошто утиче у њу **Орнички** поток, протиче поред Бабине главе и састаје се са Бâшком

[1] У томе брду поред грмове горе има највише рујевине, и отуд „Рујевац"

реком. Одавде почиње се ова вода звати **Љиг**, који назив до свога утока задржава. Од овог дакле саставка Љиг узимље правац на северо-исток, и на 20 минути од саставка прима с десна **Славковичку реку**. Ова река извире испод Рајца, и тамо се зове **Провалија**, у коју с десна иде поток **Шибови**, за тим узимље правац на север, протиче кроз село Славковицу, и на 1 сахат скоро од извора улева се с десна у Љиг. Сад Љиг све више к северу окреће, и на ½ сахата од саставка Башке и Палежничке реке утиче у Љиг с десна река **Брезовица**. Али како је ова река доста велика и спада међу највеће реке рудничког округа, то ћемо њену заплаву касније нарочито да посмотримо, пошто буде довршен говор о Љигу. Текући даље, Љиг прима с десна поток **Слопове**, и код гукошке механе пресеца насип који из Горњег Милановца у Ваљево води (ваљан мост од камена). Од овог моста Љиг и опет окреће много к истоку, и на 10 минути испод моста улева се у Љиг река **Качер**. Но како је и Качер једна од најзнатнијих река рудничког округа и његова заплава спада међу највеће овога округа, то ћемо и њу засебно посматрати. Испод утока Качера иде у Љиг поток **Тӯтменац**. Код моравачке механе Љиг прави једну окуку у десно и почиње све више северу да нагиње, и у то прима с десна речицу **Брестову**. Ова иде испод **Церовитог рта** и **Ржовишта** у 2 крака, од којих леви зове се **Велика**, а десни **мала Брестова**. Овако састављене примају с десна **Гемовац** поток, поред кога је десно извор **Бубан**. Испод Гемовца с лева иде у Брестов поток **Чворовац**, а за тим се и Брестова у Љиг улива. Испод Брестове иде у Љиг речица **Липовица**. Она иде из брда Чикера, такође у 2 крака: десни **велика** и леви **мала Липовица**. Пошто се састану прима Липовица с лева поток **Дубокаш**, а за тим и сама се у Љиг улева.

Од утока Липовице Љиг окреће управо к северу, и прелази у беогр. округ, те дели овај од ваљевског округа.

Али како у Љиг ниже улива се и река **Оњег**, која из рудничког округа долази, а само му је уток на атару београдске нахије, то ћемо и о њему коју рећи.

Оњег извире из **Вагана**, који је тромеђа рудничком, београдском и крагујевачком округу. Главни је правац Оњега од истока западу. При врху у Оњег с лева утиче поток **Пеињак**, који из Кљештевице долази, а ниже **Моруговац Врело**. За тим с десне стране пот. **Црнишава**, а испод овога с лева **Суви Оњег**, у који опет с лева иде **Оршин** п. У селу Смрдљиковцу, код механе, с десна утиче у Оњег **Бабина река**. Она извире испод Виса, изнад механе састаје се са **малом Криважом**, која с десна долази. Мала Криваја такође из Виса долази, и одмах с лева прима **Ликарницу**, а за тим поток **Брзак**. Код тога састава находи се сумпоровита кисела вода, откуда је и село добило име Смрдљиковац. (О томе види опширније у одељку „Топографија — Смрдљиковац). Испод Киселе воде иде с десна у Криважу **Заломити** п, а испод овога пот. **Грабовита** (с лева). Мало ниже састаје се Криваја са **Плочником**, који с десна долази и у који утиче с лева поток **Јастребовац**. Испод Бабине реке иде с десна у Оњег **Дуга јаруга** а за тим поток **Плачковац**. Испод Плачковца с лева стаче се у Оњег **Песковита**, а ниже ове с десна **Велика Криваја**. Одавде Оњег улази у београдски округ (село Дудовица), и после пола сах. улева се у Љиг. Долина Оњега већином је уска, тек око механе смрдљиковачке шири се нешто, особито десна страна. Испод Велике Криваје, где ступа у долину Љига, тече отвореном равницом љишком до утока. Долином Оњега од утока донекле води пут из Ваљева у Аранђеловац, и то десном његовом обалом. Дужина је Оњега око 2 сах. = на 8000 м.

На Оњегу има 5 воденица. У заплави његовој има највише букове горе.

Испод утока Оњега никаква више приточица из рудничког округа у Љиг не иде.

б) Природа и просторија заплаве и долине Љига.

Кад бацимо један општи поглед на заплаву Љига од извора до Ођега, видимо да је здраво несразмерно распоређена: с десне — рудничке стране улевају се у Љиг големе реке: Брезовица и Качер, док с леве — ваљевске стране само поточићи иду.

Долина је Љига од извора до механе и ћуприје на Љигу (у Гукошима) уска и затворена; а одатле се шири поглавито лева обала; од моравачке пак цркве десна обала постаје шира од леве, и то тако пространа, да у дудовачком пољу попречан профил може и на ½ сата изнети.

Љиг пресецају два важна пута: из Ваљева у Горњи Милановац (камени Мост) и из Ваљева у Аранђеловац (древни мост). Осем тога код моравачке цркве има један древен мост, а изнад утока Качера брод је. Осим ових путова, у колико се рудничког округа дотиче, низ Љиг води и преки пут из Чачка преко Брезне, Лозња и Бањана, на Рајац, па низ Славковичку реку и Љиг на камену ћуприју код Гукошке механе. Овај пут прелази Љиг 3 пут (све бродови); а онај из Бâ, прелази га од извора до ћуприје 7. пута.

Стране долине Љига доста су стрме и високе, особито до моравачке цркве, а одатле су ниже и благог нагиба. Дно долине је врло плодно, особито од Гукошке механе па на ниже. Шуме има највише букове. У Бау има и грмове и букове горе, но више прве.

На Љигу има, од његовог извора па док не зађе у београдски округ, на 20 воденица (на самој бâшкој реци има их око 18); а ове са онима у Ођегу чине око 25 воденица разне каквоће.

У Бâшкој реци а тако и ниже у Љигу, од риба има: кркуша, говедараца, платичица, рака. . . .

Љиг је доста опасан кад придође, и плави поља, али опет није као Чемерница и Дичина.

Одакле назив „Љиг“ постаје нисам могао докучити.

Дужина Љига (од Ба̑ до Дудовице) износи око 3½ сахата = на 14000 метара.

Заплава Љига, колико рудничком округу припада, али без заплаве Брезовице и Качера, износи око 7·0 □ сахата дакле скоро 2 квадратне миље; а са заплавама Качера и Брезовице захвата око 26·3 □ сахата, дакле преко 6·5 четвртоугалне миље хоризонатне површине. Од овога је 0·5 □ сахата равница, а остало су брда разне висине.

У заплаву Љига, (без Брезовице и Качера) колико рудничком округу припада, долазе ова села: Баа, део од Гукоша и Бранчића, Моравци, Липље, Сирдљиковац и део од Живковаца.

8. Заплава реке Брезовице.

Заплава ове реке, као год и Дичине и Деспотовице, цела припада рудничком округу.

Њена заплава може се поделити на 2 дела по њеној природи, и то на горњи део или изворни предео, који се простире од њених извора па до утока Криве реке у Брезовицу, и на доњи и важнији део, од тих саставака до утока. У изворном пределу скупљају се сви главни састојци Брезовице: **Церовска река, Грнчарица** и **Крива река**; а у доњем делу улива се у Брезовицу од приточица као најзнатнија река **Вољковачка**.

Назив „**Брезовица**“ веле, да је постао отуд, што је на извору њеном била нека голема „бреза“ дрво, као што је на извору „Јасенице“ био „јасен“, па су ову прозвали „Јасеница“, а ону „Брезовица“; али јој народ већином придаје местимичне називе, т. ј. кроз које село пролази, онако се и зове, тако је зову: Угриновачка река, Штавичка, Гукошка, итд.

а) Ток и приточице њене.

Брезовица извире из рудничке планине на западној страни великог Штурца а изнад рудничког пута. У почетку има правац на запад, пресеца пут руднички и пошто испод Ђуревице прими с лева **Селашки** поток, окреће северозападу, и састаје се са **Заграђском реком**, која испод Ќе́ље извире и глава јој се **Изворац** зове. Пошто се састану, Брезовица држи северозападни правац, протиче испод Коњевца кроз село Заграђу и прима с десна поток **Драгуш**, који има 2 извора: леви је под Островицом, на њеној југозападној страни, и зове се **Драгуш**, а десни је испод Ћајиног брда и зове се **Доћен**. Од утока Драгуша Брезовица узимље западни правац и на ½ сахата прима с лева **Криву реку**.

Крива река. Извире из Триповца, на његовој северозападној страни, и тамо се зове **Вра́новац**, у који с лева иде поток **Мандева**; ниже овога **Дрме**, па поток **Дријенови** и за тим **Пељин** поток. Одма испод овог потока с десна иде **Падина**, а доста ниже с лева утиче у Криву реку **Плочник**, који с десна прима **Буковац** поток. На скоро ½ сахати одавде с лева стаче се **Влашки** поток, који од Лисина иде, а одмах за тим састаје се Крива река са **Давидовицом**, која с десна долази.

Давидовица или **Давидовачка река** постаје из **Грнчарице** (Шилопајска река), (лева) која из Триповца извире и **Церовачке** (десна) реке, које се обе код брдашца Циганке у пољу Шилопајском састају. Церовачка пак река састоји се из **Зовљака** (Доброковац), њен главни крак, који из Стражевице извире. У Зовљак с лева иде **Велики поток**, а мало ниже опет с лева **Царевац**, који испод Липе у Кама́ришту извире. Пошто се ови потоци састану, протичу кроз село Церову и добију назив „Церовска река́,“ која се опет на скоро састаје са Грнчарицом, и текући даље на северозапад пролази кроз село Давидовицу (отуд добија

назив) и прима с десна најпре поток **Грачицу** а за тим **Војчиновицу** и око ¾ сахата од Циганке састаје се са Кривом реком под именом **Давидовачке реке**. Овако састављене после 5 минути улевају се у Брезовицу с лева под именом **Криве реке**.

Главни правац Криве реке готово је северан. Долина њена око Пељина потока и Плочника доста је отворена, и стране су ниске и благе, особито десна страна; али извор Криве реке и саставак са Давидовицом прави је теснац. Долина је уска и дубока; а стране су стрме и високе.

Долина Давидовице око Циганке отворена је и дивна; али извори, и од Војчиновице до састава са Кривом реком и за тим са Брезовицом у теснацу су као и Крива река. Гора је већим делом грмова.

У овој околини најпитомије је место Шилопај, и то око брда Циганке.

Церовска река (од састава с Брезовицом до под Стражевицу) има око 1½ сахат дакле на 6000 метара. Исто тако и Крива река.

На Церовачкој реци има до 5 воденичица; а 1 на Кривој реци.

Од састава Криве реке и Брезовице ова узимље више северни правац, протиче кроз село Угриновце и прима редом ове потоке: **Милатовац** с десна, прави међу Рељинцима и Угриновцима; **Бајинац** (с лева) иде из Лисина, спрам њега је у долини, на десној обали Брезовице, зборно место качерског батаљона; **Сјеверовац** (с десна); **Немирањ** (с лева); **Турски** поток (с десна); **Дубоки** поток (с лева); **Радојчића** поток. Ово је понајдужи поток и долази испод Братенаца с десна у Брезовицу. Од утока овог потока Брезовица узимље више западни правац, и у томе правцу и у Љиг слива се. Даље опет **Дубоки** поток (с лева); за тим **Топлик** и **Грабовац** утичу с десна; а испод овог с стаче се у Брезовицу **Читлук**, који од Јасиковаче долази.

Испод Читлука иде у Брезовицу с десна **Бождаревац**, а ниже **Троструки** поток (Црвена плоча) с лева. Сад Брезовица пресеца ваљевски друм (Дрвен мост) и прима с лева **Бољковачку реку**.

Бољковачка река извире такође из оног главног планинског ланца из кога и Љиг, и то испод врнчанске механе. Изворни крак зове се **Отублина**, у који с лева иде поток **Ку̂лача**, који од Јасика долази. Мало ниже с лева улази пот. **Батињевац**. До Бољковачке цркве ова речица има северни правац и ту с десна одма испод цркве прима поток **Ранци**, а даље ниже испод Кика Бољковачког поток **Чортановац**, који с лева долази. Чортановац извире испод Врановице и извор му се зове **Бела вода**, у који мало ниже (с лева) иде **Вучија вода**; а још ниже почиње се звати „Чортановац“ и под тим именом и у Бољковачку реку стаче се. Ова река добија тај назив откад наступи на Бољковачки атар, и од цркве Бољковачке окреће северо-западу, који правац скоро до утока задржава. Испод Чортановца у Бољковачку реку с десна иде поток **Ши́ковац**, а још ниже с лева **Сла́нац**. Овај поток извире из Проструге и глава му се зове **Антонијева вода** (чесма), у коју с десна иде поточак **Се̂ч**, и по саставу овом почиње се звати **Сланац**, и онда тек прима с десна поток **Лазину воду**. Низ овај поток Сла́нац, а преко косе Ждребетин води преки пут из Чачка у Београд. Даље к утоку прима у се Бољковачка река с лева поток **Дубраву**, која из Репина брда долази, а још ниже **Белушки** поток, који из брда Славковице долази. Од утока овог потока Бољковачка река окреће к северу и после 10 минути улева се с леве стране у Брезовицу. Дужина ове реке од њеног утока до извора износи око 3 сахата = 12000 метара. Долина је уска поглавито од извора до бољковачке цркве; одатле пак до утока Белушког потока доста пространа и плодна. Њеном десном страном, и уопште до Бољковаца већином је грмова шума; а

левом страном и око Славковице има и букове горе. Долином ове реке води насип из Горњег Милановца у Ваљево, и то десном његовом обалом, нигде непрелазећи је. Риба у Бољковачкој реци има: кленова, кркуша, говедарича, пљотица и рака. На овој реци има око 7 воденичића.

Испод Бољковачке реке с десна иде у Брезовицу **Нинковића поток.**[1]) Даље к утоку с лева улази у Брезовицу поток **Јасеновац**, који из Славковичког брда из косе Каменитице долази. Наскоро после овога и сама се Брезовица у Љиг с десна улива.

То је било оделито посматрање Брезовице, а сад да кажемо коју уопште о њеној долини и заплави.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Као што видесмо, заплава ове реке дели се на два главна дела: **изворни предео**, где се скупљају: Крива река, Шилопајска (Грнчарица), Церовска и Брезовица; и **доњи део**, где се само потоци стичу, осем Бољковачке реке; али где је долина Брезовице пространија, и где она добија и прави тип реке. Изворни је предео доста сразмерно подељен: а у доњем делу лева страна је пространија од десне: јер вододелница заплаве Брезовице на њеној десној страни много ближе самом кориту долази него на левој страни.

Долина је Брезовице у изворном пределу доста стешњена; а у доњем делу пространија особито у Угриновачком пољу и око утока Бољковачке реке (десна обала), где попречни профил може и до 500 метара да изнесе.

Стране долине Брезовице доста су стрме и високе све до утока Бољковачке реке. Ту тек нешто је десна страна

[1]) На десној обали Брезовице, поред потока Нинковица, налази се развалина неке црквине и старо гробље са великим плочама. Неки веле да је ту био некад манастир Јовање, и да се је у њему нашла нека старина у којој се спомиње река »Брезовица«, као што је ми зовемо, а не Угриновачка, Штавичка, итд.

долине мало блажа, али и то је тек мало. Дно долине је свуда уопште доста плодно.

Од шуме у изворном пределу има највише грмове горе; а уопште на десној страни долине више грмове, а на левој има више букове горе.

Низ Брезовицу не води никакав важан пут.

Ма целој Брезовици од утока до извора има око 12 воденица које жљебара које с буквом; а са онима на њеним приточицама (Бољковачка река и Драгуш) има у њеној заплави скоре 20 воденица, које наравно у свако доба године не мељу.

Од риба у Брезовици има: кленова, скобаља, мреница, пљотица, кркуша, говедарчића, вијунова, рака црни, а у Дичини су бели.

Ова река није тако опасна кад придође.

Брезовица од састава са Љигом до извора има преко 5 сахата пута, дакле на 20000 метара дужине.

Заплава Брезовице захвата око 9¼ □ сахата а то износи на 2⅓ □ миље хоризонатне површине.

У басен реке Брезовице спадају ова села: део од Рудника, Заграђа, Мутањ, Церова, Шилопај, већи део Накучана, Давидовица, Крива река, Рељинци, Угриновци, Штавица, Бољковци, Ручићи, Лалинци, Бањани, Дићи, и већи део од Гукоша и Бранчића. Дакле 14 целих села и од 4 по неки известан део.

На послетку још је на реду:

9. Заплава реке Качера.

Заплава ове реке не припада баш цела рудничком окр., као и Чемерница; али опет зато њен мали део недостаје.

У колико пак у руднички округ спада по њеној природи, и она би се могла као и заплава Брезовице поделити на два главна дела: **изворни предео** где се искупљају: **Островичка река** (Рâслова) са **Драгољицом** (Драгољушом),

Велика и Мала Босута и Букуља, и одатле тек по њиховом саставу добија назив „**Качер**“, које име и до утока свог задржава. Иначе у изворном пределу свака приточица засебно име задржава, и тек по укупном саставу свију њихова се оделита имена претапљу у опште име **Ка̀чер**. Други је **Доњи део** заплаве Качера, који се простире од тачке састава свију главних приточица Качера, одакле он и почиње то име да носи па до утока. Значајно је да у овом доњем делу прима само једну знатну реку: **Козељицу** (с лева).

Одакле је назив те реке постао не може се дознати, мањ ако се узме као основ „каца“ — „качара“, и отуд „Качер“. По овој реци и цео срез зове се **Качерски** за то, што је ова вода највећа у томе срезу.

Ми ћемо сад да оделито посмотримо Качер у колико рудничком округу припада.

а) Ток и приточице њене.

Као што мало више приметисмо, Качер не носи то име од извора, него га добија тек пошто се Ра̂слова, Босута и Букуља састану, које су и најзнатнији његови састојци у изворном пределу. Али како од свију ових састојака само Ра̂слова цела припада рудничком округу, а од осталих већи или мањи део, то ћемо најпре с њом и да отпочнемо.

Островачка река. Њен врх почиње од брда Дрењака и Мраморите косе, дакле више Островице, и тамо се зове **Мала река**; али тек испод Островице њена је глава. На североисточној страни под Островицом, баш поред пута који из Рудника у Калањевце води, налази се чесма **Јасеница**, од које се вода слива у Малу реку с леве стране. Од тога места добија она назив **Островачка река**. Чесма Јасеница је врло добра и јака вода и никада усанути неће (види у одељку „Орографија“ — „Островица.“) Островачка река у целом свом току има један главни правац од југа к северу, протиче поред Топовишта и Крње Јеле, и ту почињу

је звати и **Рâслова.** Спрам Теовца и Крње Јеле прима с десна поток **Рњковац**, а ниже спрам Врановца прима с лева **Драгољицу** (или Драгољушу), која из Теовца долази. Кад буде по дну Врановца Островачка река састаје се са Босутом, која с десна долази, окрећу мало северо-западу и и на 200—300 корака састају се са Букуљом, која такође с десна придолази. Долина Островачке реке врло је уска и дубока: тип праве планинске реке. Шуме највише има растове, поглавито на десној страни. На Рâслови има на 6 воденица.

Босута. Има две Босуте: десна зове се **Велика Босута**, а лева Мала **Босута.** Велика Босута има 2 главна изворна крака: десни долази од планине Венчаца, а леви испод Клокотича, и састају се на крагујевачком атару. Велика Босута прави лŷк у десно, око Босућанске главице, и под Лисинама прима с десна потоке **Врлају** и **Бобовик**, испод утока Врлаје улази у руднички округ, а на скоро за тим састаје се под Лисинама и са малом Босутом, која с лева долази. Ма̀ла Босута долази испод Клокотича, и главни јој је правац северни, под Лисинама састаје се са Великом Босутом. Мала Босута цела припада рудничком округу. Пошто се обе Босуте састану, окрећу више западу, примају с лева поток **Вртоломину**, и на скоро за тим састају се са Рâсловом (Островачком реком), а мало час и са Букуљом. Долине обе Босуте, а поглавито мâле стешњена је; тек пошто се обе Босуте састану, долина је нешто пространија, али ово не траје ни $^1/_4$ сах. јер одмах за тим ступају у долину Качера, где у њему и ишчезавају. Између Раслове и и Мале Босуте пружа се планина **Кр̀рушац**, те долине овим рекама стешњава.

Букуља. Ова река има свој почетак испод планине **Букуље** (изнад Аранђеловца), од које и назив добија. Букуља у своме току прави један полукруг у десно те прима приточице од пот. Шутице, Орловице, Вагана, Кобиловаче

й Штовне, и близу уласка у руднички округ прима с десна поток **Буковижа**, и наскоро за тим, код Барјамовог поља улази у руднички округ, мало ниже прима с лева пот. **Станковачу**, у који опет с десна иде поточак **Медна**. Одмах после овог утока, под брдом Дудинцем и Чаћавцем, састаје се са Рasловом и Босутом, које су се већ пре тога биле саставиле и заједнички, с лева у Букуљу долазе. Ова је тачка врло важна, јер се неколико знатних долина и вода на једном месту састају, па по томе и путови, који њиховим долинама воде, концентришу се на овом месту и одатле зрачно одлазе на све стране: северу, брдом на Ваган и даље у Аранђеловац и Београд; на запад, низ Качер, у Калањевце и даље на Љиг; на југ, Корушцем, на Рудник и Милановац; на исток, преко Трешњевице у Шаторњу, Страгаре и Крагујевац. Долина Букуље близу међе рудничке доста је пространа и плодна; а како је при извору непознато ми је; тек колико сам приметити могао, све њене приточице имају уске а дубоке долине. Шуме има и једне и друге врсте, али ће ваљда бити већином букове.

Пошто се састану дакле све ове воде добијају општи назив „**Качер**", који узимље скоро западни правац и прима у се следеће потоке и речице: **Каоник**, с десна иде из Дудинца; **Страж̂евица**, с лева из Кикова; на врху Стражевице је извор **Сопот**; **Претурица**, поток, долази испод Главице из поља Широковца, и стаче се с десна у Качер; **Дубоки** поток (с лева;) **Оњешки** поток (с десна), Дубоки и Оњешки поток праве међу атару Драгољском и Живковачком. Даље слева се у Качер с десне стране **Живковачка** река. Њен је главни извор испод Штôвне, и зове се **Катра**. Живковачка река састоји се из више потока, од којих најниже прима с десна поток **Медêвац**, који из брда Беча и Дебелог брда долази. Испод Глоговице, код цркве Калањевачке улази с десна у Качер **Белановица**, калањевачка речица, која испод брда Стражаре свој

почетак има. У Белановицу с лева иде поточак **Собљак.** Осем тога, поред Белановице су, на њеној левој страни и извори **Језеро и Змајевац,** чије се воде у Белановицу сливају.

Код састава Белановице и Качера осем цркве налази се још и школа и сударница калањевачке општине.

Од утока Белановице Качер узимље право западни правац, који скоро до утока задржава, са малим кратким варијацијама по гдегде. На скоро испод утока Белановице иде у Качер с десна **Берисава,** која из Шутаца долази, и прави међу Шутцима и Калањевцима. Мало ниже Берисаве с лева иде у Качер **Црешњев поток.** Даље утичу у Качер: поток **Црквине**[1]) (с десна), **Крњин** поток (с лева), **Врањевача** (с десна), она прави међу Пољаницима и Шутцима; још ниже стачу се: **Црквине**[2]) поток (с лева), и он прави међу Козељу и Пољаницама; даље **Крњевац** (с лева), **Челар** (с десна), **Врбовац** (с десна), **Дубока јаруга** (с лева), а испод ове с лева улази у Качер река **Козељица.**

Козељица. Она извире на северној страни испод Островице, и изворни предео зове јој се **Варнице** (заселак Труделски.) Најпре има северозападни правац и прима с десна **Вучији поток,** протиче кроз село **Трудељ,** и добија назив **Трудељска река.** У самом селу нрима с десна **Староселску** реку, у коју опет с десна улази **Рâчи поток.** Одмах испод Староселске утиче у Трудељску реку с лева **Црна река,** која из Мекоте (Боблија) долази. Испод Црне реке иде с лева **Вернаја,** а за тим **Царева вода** (с десна), и према њој **Драгмирац** поток (с лева). Ту Трудељска река почиње да заокружује у лево, улази у атар села Козеља, добија назив **Козељица,** узимље правац западни и прима у себе ове потоке: **Српски поток**[3]) (с лева), у који опет с десна

---

[1]) Веле да ту има рујина од некакве цркве. Отуд име.

[2]) И овде кажу да има неких развалина.

[3]) По овоме називу »Српски поток«, као и по томе што се на 1—2 сата југозападу у атару бољковачком и угриновачком налази и »Влашки поток«, рекао бих да је ма кад тад морало у овој око-

иде **Јеловачки** поток, на врху кога је испод Јасења извор **Матијевац.** Даље **Плочник** иде из Липета и с лева слази у Козелицу; **Манастирски**[1]) поток и **Мркине** с десна и **Кнежевац** с лева. Близу утока у Качер Козељица окреће северу, ту прима с лева **Тисовицу**[2]) испод Голупца и наскоро за тим улива се у Качер у Тепчовом пољу. У Тисовицу с десна иде поток **Милошевац.** Козељица је једна од најзнатнијих приточица Качера и по дужини можда долази прва у рангу. Њена је долина уска а дубока, поглавито у Козељу; стране су долине стрме и високе; тек у Труделу нешто се долина мало шири, и стране су јој блажије. Шума је већином букова; у опште на десној страни је више грмова, а на левој готово све сама буква. Дужина Козељице од утока до под Островицу $3^1/_2$ сахата, дакле на 14000 метара. На Козељици има преко 10 воденичица.

Испод утока Козељице утичу у Качер поток **Рашковац** и **Киселица** (с десна), а **Бождаревац, Клêње** и **Грозничавица**[3]) потоци с лева. За тим Качер окреће на север и после 5 минути хода слива се у Љиг, где губи своје име.

Тим је завршено оделито посматрање и тока Качера, а сад ћемо још коју рећи и о његовој заплави и долини у опште.

лији бити Влаха, па су ишчезли или се некуда оделили; јер на што то разликовање у називима »српски« и »влашки«. То потврђују и имена околних села: Трудељ, Козељ, Драгољ, којих окончење не звони баш по српски.

[1]) Манастирски је поток скоро према потоку Црквине, што с лева у Качер иде. Да овај назив немадне какве свезе са оним кад су тако у близу? Кажу да и ту неких развала има, али ја их не гледах.

[2]) У овом потоку Тисовици, веле, да је закопана једна »тисова« фучија с новцима, отуд и име томе потоку. И сад се, кажу, нађе по који старински новац у овој околини.

[3]) У овом потоку на врху има и извор истог имена који је студен и веле да помаже од грознице, па за то је тако и назват.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Изворни предео Качера сразмерно је подељен и има вид троугла, кога је основица Раслова и део Букуље а висина велика Босута. О њима смо већ и оделито говорили на своме месту. Што се доњег дела Качера тиче, има се приметити, да приточице нису равномерно подељене на обе стране; јер док с десне стране утичу у Качер све сами потоци и поточићи, дотле с леве стране поред осталих потока улева се и река Козељица, која је од приточица у заплави Качера понајзнатнија. Због овога је водолучна међа Качера на левој страни удаљенија од Корита, него она на десној страни.

Долина Качера у овом доњем делу доста је пространа, особито од утока Берисаве до Врањеваче и око утока Козељице. Уопште свуда је десна обала пространија од леве. На тим местима попречни профил дна долине може изнети 3– 500 метара. Од утока Козељице па до утока Качера и од састава Букуље са Расловом до утока Живковачке реке долина је уска до 300 метара највише, али и ту је десна обала шира од леве. Долина се мало сужава између потока Киселице и Рашковца, даље код потока Врањеваче и Челара и између утока Белановице и Живковачке реке, али и то нису строги теснаци — Клисуре, као у Деспотовици, Дичини и Чемерници. Дно је долине плодно и посејано многим њивама и ливадама. Стране су долине гдешто стрме и високе, а гдешто и сниже и доста благе. Највише су и најстрмије стране између Козељице и Качера, а најблаже су према утоку Козељице. Горе највише има грмове.

Низ Качер води пут из Рудника преко Калањеваца у Моравце, на Љиг. Овај пут прелази Качер једанпут код калањевачке цркве (Дрвен мост). Иначе због осталих путова и коловоза који уз, низ њега и попреко воде, на Качеру има свега 4 дрвене ћупријице.

Качер није тако опасан кад придође као и Брезовица.

Од Риба у Качеру има: кленова, кркуша, говедарића, црвенперака и рака.

На Качеру самом има 10 воденица, које са онима на Козељици и Рâслови износи да око 26 воденичица у заплави Качера имаде.

Дужина Качера од састава с Љигом до под Островицу (Раслова) износи око 6 сахата = 24000 метара.

У Заплаву Качера, колико рудничком округу припада, долазе ова села: неки део од Војковаца и Заграђе, Босута, Трудељ, Драгољ, већи део од Живковаца и Калањеваца, Шутци, Козељ, Пољанице, Ивановци и Бранчићи. Свега дакле 8 целих села и од 4 по неки известан део.

Заплава Качера захвата као и заплава Брезовице 9¼ □ сахата које чини 2 ⅓ □ миље, хоризонатне површине. И заиста, може се рећи, да је област (заплава) Качера слична са заплавом Брезовице, када се у сравњење узме њихов облик и природа; јер им је и поделење једнако и изворни предели слични (по 3 главне приточице); па и доњи делови подобни су им (и Качер и Брезовица примају с лева по једну знатну приточицу: Козељица и Бољковачка река), а и тôкови су им од прилике једнаки, итд. И зајиста у целоме овом округу, нема више никакве воде, које би међусобно тако много једна на другу наличиле, као ове две.

Тим је завршено и оделито посматрање Качера, а сада ћемо да бацимо један општи поглед на хидрографију рудничког округа, те да ранжирамо све знатније воде тога округа, колико њему припадају, како би се знао ред међу њима, као што и са орографијом од прилике учинисмо.

По **дужини њихових долина**, реке у рудничком окр. (колико њему припадају) заузимљу овај ранг: Морава, Чемерница, Дичина, Качер, Деспотовица, Брезовица, Љиг,

Козељица, Бресница, Островка, Бољковачка река, Бања, Дреновица, Гружа, Милићевачка и Горијевничка река, Лађевачка и Цветачка река, Озремица, Лесковица, Каменица (груж.), Јасеница, Каменица (ужичка), Враћевшничка река, Плáна, Клатичевачка Сирчанска река, Смрдуша, Луњевачка река итд.

По **просторији пак заплаве**, у колико је за неке израчунато, међу њима постоји овај ред: Морава, Чемерница, Дичина, Љиг, Качер, Брезовица, Деспотовица, Гружа и на послетку долази Јасеница.

И с тим је свршено и посматрање хидрографије рудничког округа.

Сад је на реду **топографија.**

Садржина.

СРПСКИ ИСТОРИЈСКО-ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ.

ПРЕДЛОГ И НАЦРТ

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

Прочитан 22. Авг. 1872 на састанку историчког и државничког одсека Српскога учног друштва.

На састанцима овога друштва водили су се толико пута разговори знатни и замашни по наше научно развиће, замишљани су планови, од којих и ако није сваки изведен, очевидно је сваки у своје време као суврemена потреба занимао наше одличне људе. Ако се одушевљење каткада варало, сматрајући за суврemену потребу, што по нижем развићу народа још није постало потреба — историк идеја, кад једном стане мотрити ток њихов у народу нашем, заиста ће забележити ове патриотизмом нанесене обмане. На кратко, хтео сам рећи, како су се своколике те ствари састајале око друштва овог, како се тим самим ширио круг његова рада даље него што му га бележе статути. Ја у томе видим прво знаке онога што ће по времену тек доћи, ако нас наше праведне наде не преваре, да, то јест, ово друштво буде средиште нашега чисто научног истраживалачког рада.

С тога сам и ја данас наумио да изнесем један предлог. Ја не знам какве ће он бити среће ни пред вама данас, ни на љутој проби извршења — али охрабрен досадашњом либералношћу, с којом је ово друштво предлоге сваке врсте саслушавало, радо вам га износим.

Данас, господо, на нашу домовину падају дужности да на свима странама народнога живота заступа и остале гране нашега народа, које непосредно учествовати не могу. Нема

сумње, да се у свеколикој маси тога рада највише може учинити на пољу просветном. Има стра́на̂ тога просветнога рада, у којима ће бити понајпре задатак овога друштва, да се стара око унапређења њихова. На неким се научним гранама то већ осведочило. Од како је, на прилику, ово друштво установљено, нико није више од њега учинио за купљење и издавање грађе за изучење наше историје. Покрај слабих средстава његових знатне су заслуге овога друштва и за део науке о изучењу природних особина домовине наше. И на осталим свима гранама друштво је својим радом припомогло колико је могло. Од наше́га научнога рада што није свезано непосредно с њим, свезано је са члановима његовим. Међу те гране научнога рада припадају свакојаке научне збирке, без којих је научни рад немогућан, нити се започети може; а свак ће се, нарочито од старије господе чланова, опоменути, како се управо са почетцима овога друштва почињу и наше научне збирке. Друштвена збирка рукописа, друштвена књижница, друштвени историјски архив, изван осталога, довољан су доказ овоме. На то питање и ми смо данас ради да обратимо пажњу вашу.

Свакоме је од вас, господо, познато, да су наше научне збирке у Београду малене и сиромашне, баш и кад узмемо у рачун да су скорашње и нове. Народна библиотека, главна збирка књижевних помоћних средстава за научни рад, једва својом величином премаша величину приватних таких збирака каквих се по Јевропи почесто налази; њезина је знатност у томе, што има наших народних реткости и књижевних знаменитости, и што је ку̑пљена већином на таком истом темељу, те ће скорим моћи постати сместиште најбогатије снабдевено изворима за изучавање наших ствари; народни музеј, покрај грдне тескобе у којој је, не може ни да покаже свој прави карактер, јер се нема где све да изнесе и размести по одељењима тако, да једно одељење у друго не улази, и да се може одмах спазити,

на којој је страни његово богатство, на којој ли сиромаштво, но о томе ћемо говорити касније; јестаственичка збирка не могу рећи како стоји, али о богатству или потпуности уверен сам да ни ту неће моћи бити говора, и сва прилика да ће најдрагоценије ствари те збирке бити српска специмина, набављена трудом г. дра J. Панчића. Како стоје помоћна средства професорска за предавање разних наука знали би рећи дотични професори, али се слабо чује, да се и они каквим обиљем хвале.

Међу тим, крајње је време, да се око ових ствари више ради, јер се и у народу говори: да „без халата нема заната.“ Било што данас нема за то што смо нови, па се није знало шта ће се пре, било да су и у ово мало година прилике и погдекоје године пропуштане узалуд, требало би од данас боље очи отворити. Јер и у нас, као и свуда, нити ће се без халата моћи занат научити, нити ће га они који га знају, моћи радити како треба, а још мање ће им лако бити сачувати се да га не забораве.

Није наше, нити можемо да свеколико ово поље, потребу, достатак или недостатак научних збирака за све научне гране у обзир узимамо. То би био посао за више људи. Ну међу разним тим књижевним и научним „занатима“, иначе струкама, има један који би се могао назвати историјом, схвативши ту реч тако, да она обухвати свеколике гране народнога живота. Ми ћемо да се запитамо, какве ми научне збирке имамо, које би послужиле изучавању нашег народног живота у прошлости и у садашњости његовој, и какве би нам за тај посао требале.

Да се изучи народни живот по свима својим гранама и особинама у прошлости и у садашњости, потребне су ове научне збирке:

а. Потпуна библиотека свију оних дела, у којима се може наћи макар штогод за изучење било прошлости било садашњости народне;

б. Историјски архив, у ком би била прибрана писмена и свакојаки документи који могу послужити за изучење прошлости народне;

в. Историјско-етнографски музеј, у ком би се представио очигледним начином живот народни у свему, у чему се он спољно показује у прошлости и у садашњости његовој.

К рацијоналном изучењу историје потребно је познање климе и природних увета у којима који народ живи, познање пластичкога облика земље и свега онога што из тога излази, као што су свезе и изласци путова, итд. Али како се ове науке развијају као особене гране и у историју долазе само као помоћнице, то њихове научне збирке развијају се и купе такође самостално.

Прилазимо дакле к ономе што је посебно историјско, да видимо како стоји и шта би још требало и за што.

Како је збирку књижевних средстава, са њезине највеће јевтиноће и удесности за набавку, најлакше имати, то смо ми у томе, може се казати, најнапреднији, ту смо напреднији него у осталим гранама; и ако и ту остаје много још да се учини, много још да се прибере и прикупи, што до данас још није урађено. И ту чине сметњу поглавито ограничена средства, која се у нас на разноструке потребе дају, ограничена радна снага која се пословању око ових збирака у држави посвећује. Ну и колико су књиге, по томе већ што се у више екземплара штампају и налазе, згодније за набавку, опет ће по неки важан рукопис који је једини, вући к себи људе који хоће да се с њим упознаду. Ни ту се дакле, па често ни с највећим трошком неће моћи прикупити тако све, да баш ништа не буде недостајало.

Посве друкчије стоји са архивом. Земље, које нису биле срећне да их пале и робе Турци, кроз које нису пролазиле толике ордије као кроз нашу, које нису потресали толики урнебесни потреси као што су нашу — могу се

данас поносити красним, богатим и старим, државним, породичним и општинским архивима. Ми то видимо већ у неколико у својој околини, на прилику по Хрватској и Угарској: тим је поносита нарочито Италија; тога је пуно по Француској, Енглеској и Немачкој. У тим архивима је пуно грађе за студију разних грана народнога живота у прошлости, од које често поузданије бити не може, и која је у неку руку неисцрпна. Али у нас тога скоро ничега нема. Што понегде има, као што су неки општински архиви међу Србима у Угарској, и архиви новога државног живота у Србији, то је све скорашње. Од онога, што би требало да чини таки архиви за старије доба, налазе се развалине на све стране, у породица, у појединих људи и којекуда на страни, као део поменутих страних архива. С тога међу послове који су од прве потребе за критично и научно изучење наше историје долази преметање **странских архива** у којима је само прилика да имају штогод о Србима. Нешто је од тога већ чињено, и ту је и ово друштво било међу првима које је обратило пажњу на млетачки архив, из којега споменике што се нас тичу издаје данас југословенска академија у зборнику који ће изнети много грдних томова. Нешто треба тек да се чини. Наш историк г. др. Фр. Рачки и руски проф. г. В. В. Макушев, који се баве нашом историјом, преметали су с великом коришћу талијанске архиве. Исто би то требало чинити још на многим местима свуд по околини, а и подаље. Цариград сам и турске хранионице писама и хартија државне управе где их има, добро би било да ко може барем толико испитати, да се види има ли што тамо или нема — а не може бити да нема, кад би нам само било приступно и познато, и кад би се нешто и нешто нађи могло. Из тога узрока крајње би време било, да се и код нас за сада установи добро уређен земаљски или државни архив, као што је око тога, опет с учешћем овога друштва, нешто

већ и рађенс. Тај архив добро би било да се удеси тако, да постане средиште свега, што би се у том правцу од јако налазило, или што би било данас негде прибрано. Ту би даље за сада могао бити добро заступљен део наше нове историје, акти Србије и државне управе у њој све донде, докле они данас могу бити отворени научној или историјској дискусији по начелима која би се о томе посебице установила.

Наш народни музеј који је истом у заметку, који је, као што и мало пре рекосмо, у тескоби, да му се збирке још не могу како ваља ни да разместе, по општем стању збирака својих налази се још у стадији постајања и прибирања. Како се мало на њ троши[1]), како му је мало радне снаге посвећено[2]), он може у тој стадији остати врло дуго. Така стадија доноси са собом као нараву последицу, да музеј нема извесног карактера; још се у њему не види, с којим се планом збирке шире (у колико се, па макар то како мало било, шире), на што се иде целим заводом. То се већ данас у Јевропи у сваком музеју строго разликује, те се музеји у разним правцима купе и шире. Наш музеј могао би се карактерисати као археолошки музеј за оно што се у нашој земљи ископава и налази од

[1]) Буџет за набавку књига, рукописа, или других књижевних реткости за библиотеку, за трошкове на повез, и за набавку старина, реткости и драгоцености за музеј износи сад само 520 дуката на годину.

[2]) Библиотека и музеј покрај разнострука посла веома спорог и пипавог, који се из године у годину удваја и утраја, имају свега два чиновника. Преко би потребно било, да музеј добије особита специјална човека за се. Тиме би и једно и друго заведење јако добило; а само тако се може у напред покренути живље развиће оба завода. Једна снага не може савладати послове тако многостручне по научној струци и по спреми за њих потребној.

старих историјских споменика било нашег народа било осталих. Наше народно држи превагу над осталим, али не толико самим бројем старина колико збирком историјских слика, која је такође састављена с музејем. Како су од народа, који су владали на земљишту домовине наше, најбогатији културом били Римљани, то је њихових старина, њихове нумизматике и осталих споменика највећи број — и с тога, што је у купљењу свега што је у музеју, држана основна идеја, да у збирке његове улази оно што је у Србији нађено, та идеја и служи управо средиштем и главном карактерном цртом за до сад. Као полазна тачка за даљи рад и развијање могла би послужити подела на одељења, која се сад види, и која би се, да је места, у неколико још сад могла разместити у посебне партије. На прилику већ збирка слика ваљало би да има простор за се, па да се тако разним начинима још попуњава. Тога ради може бити да би време било таким путем кретати ствар у напредак из онога што сад има, и о томе сам ја и рад посебице пробеседити.

Говорено је још напред о томе, како се нама барем на научном и књижевном пољу ваља почети више бринути да се покажемо као средина, да чинимо штогод што би нам набавило права на то. Говорено је мало даље о потреби историјско-етнографског музеја, као једног од првих извора за изучење историје. Запитаћемо се, колико може наш музеј у дотичним својим одељењима одговорити овој потреби? Наше народно рухо, тако богато и многоструччно, заступљено је у нашем садашњем музеју осам слика само са једним комадом. Од слика управо су само две једино ради руха; остале, припадајући у историјску галерију, рађене су с другом побудом. Наша народна стара традицијонална индустрија није ни толико. Наша народна оруђа, наш старински кућни намештај не може се нигде на скупу и у целини видети. Ми немамо збирке, у којој бисмо могли ви-

дети сами свој васколики старински живот, ту полазну тачку садашњега и будућега, представљен у својим споменицима. Управо у овом обзиру с коришћу се може употребити збирка женскога накита, данас прилично богата, и збирка нумизматичка, данас најпотпунија, што је игде има.

А овде се, господо, имамо рашта замислити. Етнографско-историјски музеји добијају у савременом свету, спрам правца којим данас наука иде, све већу вредност и знаменитост. Они су тако да кажемо огледало, у коме се јасно огледа културна историја једнога народа, она дакле страна народног живота која се у наше напредно време највећма цени и штује. С тога понеки зову таке музеје и културно-историјским музејима. Проћи кроз један таки добро уређен музеј значи у неком погледу колико прочитати неколико томова о оним стварима. Или да коректније кажем, што су студији земљописа карте, то су студији историје или културне историје или науке о познању свога народа у његовом савременом стању оваки музеји.

К осветљењу овога свега имамо још штошта да додамо. Као што се у историји о постању земље ређају један врх другога различити слојеви, па у бреговима, где је те слојеве ерупција испреметала, оштро око геологово познаје од када је који; као што у старој вароши нови и нови завладали народи обарају старо, и поврх онога у новим облицима свој стил дижу: тако се исто збива и у развићу цивилизације међу народима. Један стил и један облик диже се на рачун другога; или смеса урођених и унесених стихија даје вазда нешто треће. У тако званом вишем друштву нашега народа така се промена десила у средњем веку, кад смо се у садашњим својим местима сместили и населили. Византијска, или општа средњевековна култура (јер смо стајали у тешњим свезама и с Италијом) беше се онда настанила међу нама. За тим је дошла навала турска. Је ли она подлегла оној култури која се у оно време на-

лазила у овим земљама, и која је стајала на релативно високом ступњу, или је и она, донесавши бар у својим поглавицама и бар мрве од арапске културе, нешто ту принела те се у овим земљама саставио тип живота посве различан од онога који се међу тим на западу развио, питања су, која данас стоје једва положена а неодговорена. Али ове промене оставиле су у главноме недирнуту исконску културу, која се у маси нашег народа, на нашим селима сачувала. Из каквих је стихија изашла та култура? Је ли у њој све исконско, је ли све словенско, колико је, може бити, индојевропско, колико ли византијско или турско-источно? Ту вам долази као предмет испитивања сав народни живот у правоме смислу те речи, ту вам је индустрија или рад од најмањих ситница до најзнаменитијих послова, ту вам је одело, накит, ту архитектура кућа, ту посуђе, облик и грађење његово, ту колорит и комбинације или цртежи у фигурама, ту распоред и намештај куће, ту храна, ту начин спремања и готовљења и много друго којешта. Има велики број ствари на овоме пољу, које на први мах изгледају просте и случајне, а овамо носе дубок историјски значај у себи.

Него како му драго то било, према установама и правцу средњега века, према чудном упливу, који је на нас имала навала турска, наша народна култура остала је врло дуго времена, може бити хиљаду година, недотакнута, или незнатно дотакнута. Феудално-духовничка култура средњега века већ по поноситости својој није се хтела никуда ширити ван својих граница, а и сама спорост и неживотност или скупоћа њена задржавали би је на том путу, баш да јој начела ништа сметала нису. За време навале турске духовништво се наше демократисало и сјединило с народом, властеле је нестало са свим; народ се по планинама завлачио, чувајући стару културу, језик, веру и обичаје своје. Тако та првобитна или исконска култура,

најстарија за коју ми, може бити, знамо, изађе на видик у почетку овога века, као одмотана из каквог воштаног платна, изађе на дохват упливима његовим. Шта се сад могло догодити? Је ли време ту старинску културу сачувало од свега што се око ње и врх ње до овога века збивало, да покаже на њој моћ садашње културе спрам немоћи прошастих, или да је ми изучавамо као што се изучавају споменици што су из Херкуланума и Помпеје испод пепела извађени?! О томе се треба без сваке шале у научном интересу замислити. Ако се феудално-духовничка средњевековна култура задржала у круговима својим оставивши народ недотакнут — садашња јевропска култура не чини тако. Њезин је главни карактер демократски. Њезина је моћ парна махина; њезин уплив неодољив; њојзи служи усавршена комуникација; она плави куд долази, прелива или односи собом оно што затече. Посао је других људи, да одређују задатке наше према овоме културном сусрету, да процене шта је већ учињено, или шта ће требати учинити. Ја просто потврђујем ово, и питам, хоћемо ли ми, којима су несрећне историјске прилике одузеле скоро свеколике споменике средњевековне феудално-духовничке културе, допустити, да нам сад ова силна култура, која ће без сумње до велике мере униформисати сав свет, однесе и оно што нам се нашом традицијоналном културом од старина до јуче сачувало? А то ће извесно бити. Јер се униформисање и с њиме свезана промена збива непрекидно на наше очи. Познаје ли ко Београд, његове куће, њихову унутрашњост, њихове становнике, ко га је видео пре педесет година? Уздисаји старијих људи, који се нису дали уверити, да је нова цивилизација боља од старе, сведоче нам ово довољно. А иста промена, која се најочевидније збила у Београду, збива се све већма и већма и по осталој Србији силом оне моћи, по којој се у свакој земљи сва места угледају на главно место. Иста та моћ чини, те се опет

Београд (непрестано на наше очи) угледа на друге вршњакиње вароши, те жели, да се уједначи с њима.

Ево дакле једна промена, која без сумње није прва у нашој историји, која ће испунити много листова њених и уврстити се међу друге које су се пре ње догодиле. На овоме што смо површно о току њеном говорили, види се, како је било и с осталима. Разлика је међу њима, што ће ова засећи у народни живот до дна његова, до последњих живаца његових што ће га, управо да речемо, потпуно и скроз изменити, тако изменити, да ће старе основе народнога живота заузети са свим особена друкчија места. Ово иште од нас просто самоодржање наше, али ја то опет остављам другима којима је прави задатак.

Међу тим шта буде да буде у ствари од те старинске културе, неће никад ослабити ни цене изгубити историјски интерес који је с њом скопчан и који смо ми мало више наговестили. У изучавању живота видели смо колико важно место по данашњој науци заузима историјско-етнографски музеј. Тај музеј би био огледало културе, о којој смо говорили. Интересност тога музеја не зна се је ли већа за нас, или за странца који је дошао да нас изучи и позна; не зна се, да ли је кориснија по научника, уметника, песника, или ма кога из публике, који би дошао да његове збирке прогледа.

Српски народ није данас готова целина, али се данас на све стране ради, да се сви чланови његови проникну што живљим осећањем своје целине и заједнице. Наша су племена у простоти својој мислила, да нисмо један народ, или им то није на ум долазило, за то што се друкчије носимо, што се друкчије крстимо, што мало друкчијим акцентом или говором беседимо итд. Осим тога, господо, што против овога ради сва разборита књижевност и публицистика, што у борбу против овога улажу труд толики родољуби наши, крајње би време било, да се састави историјско-ет-

нографски музеј, о коме сам говорио, у коме би се очигледно могла видети заједница наша у свеколикој њеној разноликости, који би био, да тачно речем, музеј српства, у коме би се под једним кровом састале наше разликости, споменици наше досадашње исконске културе, да ту послуже као ћутљива а у једно силно речита школа о јединству и о карактерним знацима наше народности. Помислите на прилику једну или више дворана, у којима би на луткама стајало изложено свеколико рухо свију српских крајева, или свеколике врсте старинскога оружја нашег, или кућног намештаја или индустрије наше, узимајући је по разним струкама њеним.

Да бисте од прилике видели макар у главним цртама како ја мислим, да би оваки музеј основати и сакупити требало, ја ћу овде напоменути, која би му главна одељења у први мах требало одредити.

Међу првима би ваљало установити одељење за одело. Ту би требало гледати, да се одело мушко и женско, старачко, људи у пуном веку, младићско и детиње, за тим по разном ступњу богатства и укуса који је у обичају, стајаће и свакидашње заступи тако, да буду временом не само потпуно исцрпени сви крајеви наши са свима својим ма и најмањим варијацијама, него и свеколике варијације одела самога. Ако би се музеј установио на опширнију меру, како би врло било желети, требало би не само имати збирку одела на луткама, да га можемо имати у целини како стоји на људима и женама, него и засебице с обзиром на појединости, на прилику с обзиром на различите шаре. Тако би одељење појединости било врло од потребе, да би се, на прилику, изучили или разгледати могли начини шарања или орнаменатска стилистика нашега народа, на коју је већ упрла очи странска индустрија.[1]) Други део оваких

[1]) Овде ми је на уму честит посао Феликса Лаја из Осека под насловом Südslavische Ornamente. Gesammelt und herausgegeben von Felix Lay, ausgeführt von Fr. Fischbach 1871, уз

појединости одела могло би бити одељење обуће, одељење појаса, одељење капа, одељење марама или рубаца, на које се каткада шаре мећу итд. ако не бисмо ово све придружили одељењу наше домаће и кућне индустрије.

Друго одељење би могло бити за нашу домаћу индустрију. Ту индустрију хвата ропац, и она мора пропасти пред силом парне махине, ако јој се чим год не помогне. Она је осуђена да је поплави јевропски фабрикат из суседних наш фабричких земаља. А може бити да ће јој једина помоћ бити фабрикати наше земље. У том случају овај поштовања достојни начин зарађивања хлеба „златним“ рукама, којом изреком наш народ показује штовање своје према занатлијском знању и вештини, ишчезао би са свим; споменици његови остали би расејани, док се не би погубили, и историја индустрије наше причала би о празнини, где празнине није било, где су место ње радиле толике вредне и уметне руке, чувајући Бог зна чију старинску

које иде као књижевни текст дело Die Verbreitung und Cultur der Südslaven. Ihre Poesie, Hausindustrie, Ornamentik etc. Herausgegeben von Felix Lay in Essegg, које обоје ми веома препоручујемо свакоме коме то у круг студија улази. Како ови људи цене ову страну нашега народног рада нека посведоче ове врсте којима овде места дајемо: „Орнаментика домаће индустрије не налази се нигда у такоме богатству и у такој лепоти као мећу јужним Словенима на доњем Дунаву. Требало би да се ова честита и народна уметност заклони, да не би и сувише брзо пропала увозом јевтиних а вашарских фабричких еспапа. То је грана уметности која сад још цвета, али којој прети пропаст, а која, као што ћемо видети, хиљадама година траје. — Наше дело вели г. писац мало даље, има културно-историјску мисију, да посредује мећу јевропском индустријом и орнаментима југословенским, и да Југословенима укаже прилику да познаду и да са свешћу унапрећују ово добро, које су до сад инстинктивно неговали.“

занатлијску традицију. Ето колико би ту наш етнографски музеј бар за науку вредио. — То друго одељење дакле ваљало би поделити по струкама саме индустрије. Овде би могле доћи неколике гране из оног одељења одела. Ту би дошло дивно плетење, предење, ткање вуне, лана итд. Ту би дошле чарапе, назувци, кецеље, прегаче, тканице, шаренице, ћилими, поњаве итд. У слагању боја, у шарама и у многим другим појединостима нашли би ту вешти људи онолико интереса и студије, колико ми, може бити и не слутимо. Етнограф би поредио појединe комаде из разних предела у којима се носе, једне с другима, историк и археолог тражили би историјску традицију, изворе и паралеле, и сваки би нашао оно што је за њега. Ту би за тим дошла свакојака платна од најфинијих и најређих до најобичнијих и најгрубљих, и свакојака остала ткања, која се употребљују за одело онамо где старинско и домаће још није истерано „куповним."

У то би одељење даље дошао васколики грнчарски посао, који се још којекуда по нашој земљи налази мало по даље од река, куда није лако однети нове фабричне послове. Вешти људи налазе у овим пословима останака још од старинског јелинског рада,[1]) а ја мислим, да ће се тога, по вештијем испиту свуда понешто наћи. И они ће интересовати и обликом, и шарама, и бојењем, и ваљало би гледати, да се у том одељењу сваколика та струка заступи што потпуније.

Ковано метално посуђе, које је некада било господски и богатији намештај наших кућа, данас је ишчезло са свим, или је ретко где у употреби, бар колико је мени познато. И ако би ова збирка стала више трошка но друге, ваљало би и за њу се састарати, јер би се у њој могло прикупити највише старијих ствари, по томе што се ствари

[1]) Lay Felix у навед. расправи 23 стр.

од печене земље лупају. Ту би могло доћи и све остало од метала, што се употребљује као кућни намештај.

Збирка накита, за коју се и у садашњем музеју налази прилично прикупљених комада била би интересна за изучење индустрије по тој струци, и за изучење укуса, које би се могло прилично у прошлост пружити, јер се и у тој струци налази више старијих ствари. нарочито по удаљенијим селима.

Збирка оружја, за коју се у садашњем музеју прилична збирка налази, могла би се уредити с обзиром на индустрију, и то не би ништа сметало хронологијској разредби. Ту би нарочито ваљало узети обзир на оружје за које се зна где је ковано, јер су многа наша места по овоме чувена, а и ову ће индустрију потпуно убити или изменити нови систем оружја и ратовања данашњег.

Једно одељење ваљало би посветити свакојаким оруђима и алатима који су се у нас од старина затекли. Ту би могло доћи свакојаких сељачких оруђа (на прилику у маломе начињен механизам наших свакојаких воденица, даље различити народни музикални инструменти итд.), којих ће такође почети нестајати, чим успемо да један нараштај обучимо рационалноме сеоскоме газдовању. На послетку, имајући један пут овака оруђа са свију страна нашега народа, могла би нам и та збирка дати повода различитим размишљањима.

Једно одељење ваљало би посветити свакојаким снимцима. У јевропским се музејима виђају у плутову дрвету изрезани или у гипсу изливени снимци споменика као што је атински Партенон, римски Колосеј и друге ретке старине. Таким начином би се по времену могли за музеј начинити снимци важнијих архитектурних споменика наших. На такав начин, или просто од дрвета могли би се начинити снимци свију обичних грађевина по селима нашим са разних крајева народа нашег, да би се и ту видело,

у чему нам поједини крајеви наши један од другог одступају, у чему ли се слажу. Не би било без интереса износити и у групама кућу са свима споредним уз њу зградама. А цео овај посао има интереса и користи у томе, што се ево већ по Србији и у грађењу кућа приступа новим начинима, новоме кроју и плану — а стари начин може мало по мало ући усред деветнаестог века у предисторијски мрак, што не би служило на част науци нашој. Но овај начин снимања био би за први мах тежак и скуп. Али, не напустивши га за свагда, могло би се врло много учинити акварелским цртежима. Тим јевтинијим начином могли бисмо за први мах накнадити много и много којешта. Ти акварелски цртежи могли би нам пробијати стазу и указивати пут за попуњање осталих збирака, где се из ма каких узрока не би могле одмах набавити саме ствари у оригиналу. У тој збирци могли бисмо за краће време имати свеколики музеј као на картону, као на плану, по коме би се лако могло даље прикупљање руководити и управљати. Акварелима оваким могла би се заступити и српска живописна уметност, и они би заједно са осталим оригиналним сликама могли чинити нашу галерију слика, ако је једном скупимо у опсегу онога што су наши уметници радили; или би се сваколика така збирка узела као саставни део овога музеја. У томе акварелском снимању нашега живота, ја бих терао до архитектонских копија и топографских снимака, у којима бих осим саме архитектуре снимао села, да се види, како им стоји свака поједина кућа. Није без интереса питање, како су смештена и разређена села по разним странама нашег народа, да ли свуда једнако по једнакој мѣсности, или не, итд. Ту би било пуно грађе за многе струке свакоњрсних научника, а то би био у једно споменик наше марљивости за своју народност, нашег старања, да би било лако изучити је и добро познати не само странцима него и нама. Ја бих рекао, да многе наше ствари храмљу за

то, што ми сами себе не познајемо систематично, научно и у потпуности, што је знање, које ми о себи имамо, највише плод случаја, а не системног, смишљеног рада.

То би била у главноме одељења, која би ушла у састав историјско-етнографскога музеја, колико је могућно у напред га замислити. Наравно, да би се и после по потреби могло додавати и одељења на пододељења цепкати све по множини предмета, који би се где прикупили, као што је један дефинитиван у напред смишљен план у опште тешко одржати у оваким заводима, ако се не окамене, већ напредују, и ако се на њима ради. Основа за свеколика одељења што се тиче унутрашњег распореда ваљало би да буде хронологијска, чиме би збирке добиле историјски, а тиме већ научнији значај, а друга регулатива за деобу ваљало би да буде етнографијска, услед које би поједини предмети били подељени по крајевима и местима одакле су донесени. Једна од врло претежних научних страна, по којој би музеј добио много у очима оних који би оваке збирке сматрали за некорисне, што се баве често и врло обичним стварима, била би страна поређења, по којој бисмо један крај народа с другим поредили, крепећи тиме осећање о народној заједници и целини. [1])

---

[1]) И ако у систему нешто друкчијем и с друге полазне тачке, излаже главне мисли овога предлога и г. др. В. Богишић у књижици „Словенски музеум. Мисли о потреби научнога средишта за сваколика словенска племена, Нови Сад 1867“ извађено из „Српског Летописа“ за 1866. Међу оба предлога главна је разлика та, што је г. В. Богишић полазио са гледишта оппітега, словенскога, узимао за темељ словенску заједницу и предлагао средиште за изучење свеколикога словенства у свима гранама науке о народности и ономе што њу саставља; а ја сам остао на потреби једне словенске гране или групе. Доиста би добро било, да се може г. Богишића идеја остварити; али би средства за тако штогод данас могла дати једина Русија. Има пак и других

На послетку, господо, ред је да кажем, за што сам вам читао овај предлог, да кажем, каквим начином мислим да би се могло почети извршивање његово.

Ја мислим, да би требало узети два пута: требало би позвати поједине родољубе, да овој ствари припомогну својим прилозима, и старати се, да се од владе добије нарочита и редовна новчана помоћ, без које се ствар не би могла утврдити ни развити.

Поједини родољуби могли би помоћи у многоме. Они би могли налазити поједине нарочито историјске ствари које се у приватних лица налазе а музеју би требале, или би се за њ могле откупити, и могли би о томе извештавати учено друштво или управу овога музеја. Многи би, може бити, приложили сами штогод музеју, јер ће, на послетку у састав његов ући толике ситнице, које ће свакоме лакше бити набавити или поклонити него ли да се од њега тражи

незгода. У радни персонал музеја како га је г. Богишић предложио и нацртао, морала би ући по једна од најбољих научних снага сваке словенске народности. Тих снага, као што је познато, нема нигде, па ни у самој Русији, у сувишку, а од других слабијих словенских грана заузете за музеј снаге, доиста би, бавећи се при дотичним одсецима у музеју, и ту радећи на својим гранама и изучавајући их, мање помогле баш оној истој ствари, за коју се оснива сам музеј, него што би то било, кад би у своме народу своју радњу развијале. То из разлога свакоме довољно познатих, из разлога који нас на сваком кораку бригом обасипљу. Јер у садашњем стању словенских народа, нарочитоових што су слабији, треба врло много баш оне ваљане снаге, оних умова који могу посветлити и указати нову стазу бар у појединим струкама, с тога што смо у периоди у којој се махом пута тражи. Излази дакле на то, да сам ја гледећи на опште словенство и његове потребе, и овде за пут од појединих племена к целини, а не обратно. И у овом предлогу мене је водила наша научна и народна потреба; и ја сам, тражећи шта њој треба, тим споредним једва обележеним

нека знатнија старина, коју он по чему било особито цени. У позиву на прилоге и помоћ ваљало би појединце изложити шта улази у састав такога музеја, што би ствар веома олакшало. Ја мислим, да би се таким позивом могла ова ствар започети. Ту би имућним синовима нашега народа била згодна прилика, да своје родољубље покажу. За приложнике требало би основати књигу, у којој би се записивала њихова имена, а та би књига стајала изложена на особитом месту у музеју.

Али овим се ствар до краја не би могла извести, осим ако би се догодило, да какав одличан родољуб какву велику суму жртвује на извршење ове ствари. Главно дакле наше уздање морало би бити у помоћ наше владе, и од владе би требало тражити, да на ову ствар жртвује једну повећу суму за главне набавке за први мах, и да одреди редовну годишњу помоћ за даље унапређивање збирака.

путем дошао правце на велики пут г. Богишића, коме је он ударио белеге с оноликом ученошћу и дубљином мисли. Исто тако мислим ја, да се ово дело и изврши; овако је лакше, кориснијe, могућније и **поузданије**, и светлост тако прибирана обасјаће обилато сваки кут словенских земаља, пре него што се сконцентрише у жижи словенскога музеја. Нека најпре постану средине у свакој словенској групи за изучење саме те групе; нека се у свакој тој групи створе увети за њену научну еманципацију; нека она очврсне у поштовању себе саме, у борби за **културни** опстанак; нека с тога гледишта позна своје место у целокупноме словенству и своју свезу с организмом ове дивне толико неправедно презиране и оговаране групе народа — па ће заједница сама собом доћи, и тек тако ће бити користи од ње. Ја мислим, да је за поменути историјски процес ово природни пут. У осталом, ко радо мисли о словенској заједници, за њ је на првом месту да буде на чисто, којим правцем ваља да иде њено развиће; јер, ако се ту омаши, могу се силна средства и множине добре снаге бацити у ветар, потпомажући правац који ће будућност неуспехом осудити!

Јер, макар се како ствар отпочела или основала, збирке ове треба да састављају део садашњег народног музеја. С тога би се од владе морало тражити, да одреди место, у ком би се свеколико могло сместити и разредити како ваља.

У целоме, као у специјалнијем израђивању плана, у руковању с првим набавкама, док се ствари не да видљив правац, потребна би била помоћ ученог друштва. Ако би се одлучило, да се ствар отпочне приватним прилозима, ко ће други позвати народ и управити купљењем прилога, ако неће друштво? Исто тако нема сумње, да ће се ствар и код владе лакше примити, кад се зна да је прошла критику овога друштва.

С тога ја и износим целу ствар вама, господо, надајући се, да ћете је прихватити и даље повести, ако налазите да је на месту што сам предлагао. Ја мислим да и ви не сумњате не само о потреби овакога музеја, него и о дужности нашој да га саставимо, као и о интересу који имамо у овакој једној установи. Купећи музеј јелинских и римских старина, ми бисмо, ако пређемо границе онога што се у нашој земљи налази, просипали новце на ствар за нас прилично луксусну. У музеју такоме, који бисмо ми својим средствима подигли, не би лако могло бити онолико, колико се налази у славним јевропским музејима те врсте; нити би нас дакле тога ради странци тражили, нити бисмо ми могли лако бити без странских музеја, ако бисмо хтели, да се с том врстом старина боље упознамо. Међу тим за половину оних новаца ми бисмо могли подићи оваки свој музеј на већу корист и себи и осталоме свету. Музеја јелинских и римских старина има пуно и веома богатих по свету; овакога српскога музеја не би било нигде, оваки би био само у Београду. Ако би се уз ово подигао овде добар университет, на коме би се прикупљале све честите научне силе југословенске, ако би се мало више трошило на библиотеку, онда би наша пре-

стоница постала права научна средина, у којој би се могло све познати и наћи што се тиче нашега народа, почињући од његове историје, па свршујући танкостима његове етнографије и живота, и то би се све могло познати непосредно. Проћи музеј какав ми замишљамо да се склопи, значило би у неку руку толико колико пропутовати земље српске.

Што се тиче опсега овога музеја, ја бих му радије дао придев југословенски, јер верујем у научно начело, да се живот три југославенска племена једним током развијао, и да му је у будућности потреба, да једној мети тежи. И ко ће на прилику у кругу онога, о чему смо ми у нашем нацрту музеја говорили, разделити српско од бугарскога, а камо ли од хрватскога? Али ме је од тога задржало то, што увек мислим да је боље мањим започињати. Данас нико не може мислити, да српско искључује оно што је бугарско или хрватско, а ако би ова ствар удесно пошла, лако јој је размаћи границе и по вољи раширити круг. Ово све, ако би се срећно извело, био би само згодан прилог за општу југословенску ствар и народну им заједницу.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Састанак одсека историчког и државничког српског ученог друштва.

9 Марта 1872.

Били су: председник одсека г. Ст, Бошковић, чланови: г. г. арх. Дучић, А. Васиљевић, Вл. Јовановић, П. Срећковић, Г. Витковић, Љ. Каљевић, Ст. Поповић и М. Зечевић.

Бр. 1.

Г. Гаврило Витковић прочита извештај о свом путовању по Угарској ради истраживања историјских старина српских. Пошто г, Витковић сврши чатање својега извештаја, појавише се два предлога, и то први од г. арх. Дучића и Васиљевића: да се прочитати извештај дотера тако, како би се обележили сви нађени податци историјски, па из главнијих да се само садржина изнесе; а други од г. Љ. Каљевића: да се извештај штампа, како је поднесен. — Одсек усвоји последњи предлог, и одреди за њ г. Витковићу награде 30. дук. а за поклоњене књиге друштву изјави му своју захвалност.

Бр. 2.

Референти чланка г. Ал. Спасића „Неоснованост закона, који одређују maximum интереса“ изјавише, да га нису могли оценити с тога, што не могоше прочитати, јер је чланак писат нечитким, рукописом на веома танкој хартији поштанској, која пролива. — Одсек одлучи, да се о томе јави г. писцу.

Бр. 3.

Прочита се писмени предлог г. Вл. Јакшића, поткрепљен разлозима о томе: 1.) да се одсек сваког месеца два пут на састанак редовно сазивље, а само кад не би било дела за решавање да се изузетно један пут састаје, 2.) да се у позивници назначе списи, поднесени за „Гласник“; 3.) да се сви за „Гласник“ намењени списи у редовним састанцима у целости

прочитају, те да се свима члановима дâ прилика, да их могу у скупу претрести и оценити, а у случају, ако би који члан зажелео, да поднесени чланак и кући понесе ради тачнијег проучавања, да му се то допусти, па тек тада, пошто он свој писмени реферат у идућем састанку прочита, да се о поднесеном чланку коначна одлука донесе. — На ово одсек оцењујући у опште цељ и корист ових предлога, но узимљући у обзир, да се у свему не би могли без неких незгода извршити, одлучи: 1.) да се и од сада одсек састаје само онда кад се појави потреба; 2.) да се само у важнијим приликама у позивници назначи, шта ће се на састанку радити; и 3.) да се списи поднесени за „Гласник", и од сада оцењују по пропису друштвених правила.

Бр. 4.

Прочита се други предлог. г. Вл. Јакшића о томе: да друштвени орган „Гласник" не износи један пут мање а други пут више табака, него да се ради једноликости од сада штампа тако, како ће свака свеска изнети око 25 табака и да разлика међу свескама не буде већа од једног штампаног табака. — Одсек одлучи, да није толико потребно на то пазити, а немогућно је то и остварити, јер величина појединие свеске зависи од примљених чланака, који се у „Гласнику" штампају.

Прочитано и потписано на састанку одсека историчког и државничког срп. уч. друштва 4 Маја 1872 год.

Састанак одсека јестаственичко-математичарског

11. Марта 1872.

Били су: председник Зах, чланови Јосимовић, Алковић, Петковић, Владан Ђорђевић, Валента, Панчић и Драгашевић и Медовић.

Бр. 1.

Референти дела од г. Алексића „Морава, њено садање стање и могућност пловидбе по њој" — гг. Јосимовић, Алковић и Здравковић подносе своје извештаје о томе. и сви се слажу. да је дело за нас веома важно, јер се у њему налазе дата, која су одвећ користна при размишљању о Морави и употреби њеној, и предлажу, да се дело прими и писац награди са 100

дук. и 200 екземплара за себе одпечатаних. Што се тиче некојих преиначења, то се овлашћује г. Јосимовић, да се он у име одсека са г. писцем споразуме, и о томе извести.

Бр. 2.

ГГ. Владан Ђорђевић и Медовић као референти превода Дарвиновог дела „о постанку видова", што су поднели г. г. Данић и Пајић, — подносе своје мишљење, да се неможе у Гласник друштвени примити с тога, што у опште нису мишљења да у орган ученог друштва улазе преводи с превода, и што су г.г. преводиоци доста слабо превели.

Бр. 3.

Члан друштва г. Владан Ђорђевић подноси расправу „О каутерисању рана у опште и у каутерисању разголићених вêна на по се. Болничко-експериментална студија", и жели да је у одсеку чита. Пошто је та ствар чисто лекарска, одсек одлучује, да се сазову само они чланови овог одсека, који су лекари, па пошто прочитају, да о делу известе одсек.

Други састанак одбора.

13. Марта 1872.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, чланови г.г. пук Фр. Зах, проф. Ал. Васиљевић, Ст. Бошковић, Д. С. Милутиновић.

Бр. 5.

Прочитају се писма нових изабраних ред. чланова г.г. К. Магазиновића, Стев. Р. Поповића и М. Ракића, и дописног члана г. Св. Ј. Никетића, којим јављају да су примили дипломе и да се чланства примају. Г.Г. К. Магазиновић, Стева Поповић и М. Ракић уписују се у редовне чланове.

Бр. 6.

Прочита се писмо г. Нила Попова секретара благотвор. комитета из Москве, којим јавља, да слике старе архитектуре и живописа српских ваља послати тако, да приспеју до првих дана Маја. Одбор саопштава ово г. Д. С. Милутиновићу председнику уметничког одсека, да има на уму.

Бр. 7.

Секретар прочита приправљену представку, којом ће се од стране друштва тражити увећање помоћи код владе. Одбор усвоји представку као што је написана, нареди да се препис спреми, на ком ће се потписати сви чланови одбора, да се представка у протоколу саопшти цела, и да се потребан број експемплара за чланове скупштине наштампа.

Бр. .

Секретар јавља, да је г. Петар Мировић поклонио за историјски архив Српског ученог друштва шест писама из времена кнеза Милоша. Прима се с хвалом.

Бр. 9.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон и у замену:

1. Од г. намесника Ј. Гавриловића:

а. Протоколи народне скупштине која је држана у Крагујевцу 1 /1. Београд 1871.

б. К. Допис из општине београдске.

в. Закон о устројству војске. Београд 18/0.

г. Г. Вучковића Ропство у слободи. I. Н. Сад 1872.

2. Од краљ. пруске академије наука Monatsbericht за Новембар 1871.

3. Од Матице словенске из Љубљане:

а. Schoedler Knjiga prirode. VI. snop. 1881.

б. Letopis Matice slovenske za 1871. Ljubljana 1872.

4. Од пруске академије наука из Берлина Verzeicnniss der Abhandlungen der königlich. preussischen Akademie der Wissenschaften von 1710—1870. Berlin 1871;

Monatsbericht за December 1871.

5. Од г. П. Мировића: Ат. Нешковића Историја славеноболгарског народа по Ј. Рајићу. Будим 1801.

Од Матице далматинске из Задра:

а. Narodni koledar za 18/2.

б. Smilesa Radišu Bog pomaže (Self-help) preradio M. Pavlinović. Zadar 1871.

7. Од ред. члана г. Стев. Д. Поповића проф. уч. школе његово дело „Рад у школи. Методику. По Карлу Кêру. Београд 1872.

8. Од г. Светозара Ј. Никетића дописног члана његову лекцију: Какво је било доба немањићско. На св. Саву у лозничкој реалци говорио Св. Ј. Никетић. У Београду 1870.

9. Од г. митрополита Михаила:

а. Православље и аустро-угарских Срба црквено-школски сабори од 1864 до 1872 године. Београд 1872.

б. Његово дело: Одбрана истине. Београд 1872.

10. Од царске руске академије наука Записки, томъ XIX. и XX. 1.

Памятники дипломатическихъ сношеній древней Россіи съ державами иностранными. X. С. Петербургъ 1871.

12. Од универзитета варшавског: Университетскія извѣстія 1872 бр. 1.

13. Од ред. члана г. Љубомира Клерића његово дело: Die theoretische und praktische Verwendung einer neuen Sprengpatrone und Zündugsmethode. Mit 5. Holzschnitten.

ПРИЛОГ К ПРОТОКОЛУ.

Представка коју је одбор српског ученог друштва поднео вис. влади зарад повишице средстава друштвених.

„Српско учено друштво" установа је у отачаству нашем, којој је задатак, да је од помоћи научној књижевности нашега народа. Оно би требало не само да јој је од помоћи, него да јој је средиште, да је напред креће, да јој правац даје.

Али овакав задатак маша доста далеко, границе су његове неодређене. С тога да бисмо с њиме на чисто били, потребно је да означимо свој поглед на науку, на правце њена развијања и ширења, на поделу рада њезина. Ни онда кад је друштво ово подигнуто, нити икад за време свога досадашњег рада, па ни данас није оно само самцато у српској књижевности. И онда и данас радиле су и раде покрај друштва и друге силе, и по томе смо ми и изабрали горе поменути пут, да бисмо разјаснили, какав део припада друштву у пространоме задатку књижевнога рада у народу нашем.

Остављајући на страну народну или лепу књижевност, у раду око науке оштро се разликују три ступња:

1. Ступањ прибирања грађе, класификације и истраживања, ступањ првих припремних научних послова који остају као монографије или као урађени саставни делови науке;

2. Ступањ систематисања, ако је већ довољно грађе сакупљено, у ком се приступа склапању и излагању науке у целини, у правцу строго научном, на основу рада који смо у први ступањ ставили;

3. Ступањ раширивања, популарног рада, рада школског и васпитачког у опште, у коме се истине, мало час реченим путем у ред доведене, на све стране шире, да постану општа својина.

Ово је пут постања појединих наука, пут раширења њихова. Тим су путем постале досадашње науке, тим се путем нове стварају, а старе измењују и поправљају.

Но знатан део овога рада већ је за све главне науке претурен; ми се налазимо у веку, у коме ступањ *раширавања науке* заузима своје заслужно место; прва два дела пак само раде, да трећем што више грађе, што више испитаних и прибраних података прибаве.

Какав је дакле наш народни положај према овом покрету и стању светском?

Колико је и колико пре нас урађено на свима наукама! Многим десетинама година, многим генијалним рукама нагомилани рад својина је западне Јевропе или напреднијих словенских рођака наших. С тога њима и јесте данас лако, да само изумевају начине лакше од лакших, којима ће осведочене истине на све стране ширити. Какав је дакле, и опет питамо, наш положај према њима, какав наш задатак?

Је ли, да помислимо, како је и нама потребно веровати Птоломеју, па тек Копернику? Је ли, да будемо најпре сколастичари, па да чекамо свога српског или словенскога Бекона, Лока и Јума? Или ћемо се дотле тврдоглаво одрицати Њутна и Дарвина, докле се нама наши не роде? ....

Ово би било смешно. Научни и културни рад заједно са свима последицама својим припада свету, припада свакоме ко је кадар и ко хоће да се користи њиме.

И нама је на расположењу наука светска. Можемо из те огромне ризнице узимати све по вољи, можемо усвајати готове чињенице, готове облике, готове системе, готове послове, како

се нама свиди и како нам затреба. Али смо дужни пазити, да не останемо назадни, да не усвајамо мимо напредније оно што је назадније, мимо боље — горе. Дужни смо тога ради изучити историју, развиће и ступањ науке у данашњем свету, дужни смо следити за њом, оком вазда отвореним и будним. Јер само тако можемо добити народно и научно грађанство у културној Јевропи. У ком се народу тај начин и тај рад пренебрегава, тај се бележи међу народе назадне и од времена заостале.

Но колико је ово важна ствар, она је и опет толико замашна и огромна, да у својој целини никако не може бити задатак никаквог ни најјачег ни најбогатијег појединог друштва — она је *задатак свеколиких умствених сила народних.*

Ни у томе дакле не може бити прави друштвени задатак. Али ни с тим није свршен сав посао који ми у науци имамо. Јер кад се све ово *најсавесније* изврши, остаје једна празнина, коју треба попунити, и која је скопчана с чашћу и с интересима нашег народног имена.

Српски народ је део човечанства, његова постојбина део света — и кроз то обадвоје ми заузимамо у науци свој део јер је науци задатак човек по свима странама својим и по свему што се за њ и за живот његов ма по чему веже, и задатак јој је природа, у којој се све то збива. Има наука које су једнаке свуда, но има их, којима до потпуности треба изучење сваког народа по свима гранама живота његова и изучење постојбине му по свима гранама природе њезине.

Ко ће дакле попунити онај део науке који према овоме нама припада? Ко ће попунити део нашега отачаства у гранама јестаственице, ко ће изучити климат и природне силе, које се у нашој домовини јављају, ко ће између закона што су општи или су за поједине земље нађени, пронаћи оне који се с нама слажу? Ко ће попунити наш део у географији, ко ће у историји, ко у књижевности, језику, и толиким другим гранама изучења људи и природе? Хоћемо ли чекати странце, да нама нашу земљу опишу, да нашу народност изуче?

Све су то питања, која се не могу наћи готова и расправљена. То је она граница, на којој се могућност узимања зауставља, где се налазимо пред радом, који само наших руку чека. Ако нам је онамо, у границама опште светске науке,

лако било одредити свој задатак само у томе, да пазимо шта ћемо узајмити, да се старамо да просто не заостанемо — овде ствар стоји са свим друкчије.

Све поменуте и непоменуте стране нашег отачаства и наше народности, морају се попунити у науци, ако нећемо да нам се не могне рећи, како свакога боље познајемо но себе. Но наука се може попунити или израдити само строго научним путем; да је можемо увести у школу, ваља да је најпре израђена за академију; то ће рећи: пут изналажења истине има само један, а то је строго научни, начин излагања удешава се према потреби. Грађа се купи, и податци се прибирају за професоре и стручне књижевнике; ови је прерађују за своје слушаоце и за већу публику, а одатле истине и добитци научни прелазе у сав народ.

Према овоме свему како бисмо одредили задатак и тежњу друштвену? Какав од ових свију послова треба друштво да ради? Шта себи да постави за главни задатак, да би и у нашој књижевности настала подела послова, па да се зна ко је за чим, да се не догађа, да једни другима посао отнимају па наопачке, то јест да не испадне, да сваки ради оно што не треба, а избегава оно што треба?...

Саме прилике наше одређују тај задатак друштвени. Лако је погодити, да друштвени посао треба да остане оно, чему никако не би досезале приватне силе, а то је поглавито изучавање оних страна нашега живота и природе, које нема ко други урадити. У нејакој нашој књижевности, где се ни обична предузећа не могу да одрже, како би се могло извршити издавање извора, или саопштавање голих јестаствених посматрања и бележака?... У књижевности, у којој не успевају ни предузећа са свим популарне и примењене природе, како би се могла извршити гола испитивања или прибирања и поређења, без којих се никако не могу научно обрадити поједине гране живота или природе, а које свима популарним пословима морају вазда као темељ остати?

На какве велике успехе родољубивим прилозима од стране појединаца још је мање мислити у земљи где је свако богатство тако рећи јучерашње, и где народ имајући своју државу од ње очекује да се о свима оваким стварима брине. А кад је тако, хоћемо ли — и опет велимо — чекати странце, да

нашу земљу опишу, да нашу народност изуче? Или ћемо оне наше синове, који су кадри или желе на овај начин своме народу да привреде, терати да својим пословима траже места у туђим књижевностима, обилазећи своју народну?...

Овоме дакле друштву ваља да буде међу главним пословима *да купи грађу и да је обрађује до науке, да проналази оно, што није пронађено на науци о нашој народности и постојбини, да испитује, што није испитано.* Овоме је сведочанство сам досадашњи рад преко свију толиких и толиких препрека сваке врсте. Где се год што ради о српском народу ма по којој струци, не могу се обићи списи ни издања овога друштва. То је знак, којим путем треба и у напредак да се његов рад продужи. Уз то би друштву споредан задатак био, да је на стражи научнога покрета у свету, те у то име да даје прегледе научнога рада по осталим струкама.

Али рад овакве врсте, макар да је он основа свему осталоме стручном раду у књижевности, не издржава публика нигде скоро, ни у књижевностима напредних и великих народа. Свуда се оваква књижевна радња издржава или великим задужбинама и родољубним прилозима у богатијих народа, или обилатом помоћу државном, која једина регуларном непрекидношћу својом може да накнади оскудицу великих капитала, којима каткад друштва располажу.

Средства овога друштва никад нису била доведена на таку меру, да би му се задатак могао кренути озбиљније. И ако је сама научна снага нашега народа веома нејака, те се не може озбиљно мислити на дубок и свестран рад, опет се зна, да без показане прилике силе дремају у нерадњи. До пре неколико година давато је ученом друштву у помоћ свега преко сто педесет дуката, које му је још у почетку одређено. С том сумом провело је и натезало друштво толико година, и с том сумом је ипак пустило у свет више ваљаних послова. Пре неколико година сума је помоћи друштвене подигнута на пет стотина дуката. У брзо се могло опазити, да рад друштвени иде и снажније и живље, и да се са сваком новом књигом друштвеном принови по штогод у зборник нејаке наше науке. Пре две године одређена је друштву 5.000 гр. пор. помоћи на путовање ради науке о нашој земљи и народности, и за кратко време привређено је и на том пољу онолико колико се за тако кратко време

могло, али да се ова прилика није указала, остала би на сваки начин недодирнута гдекоја питања што су до сад истакнута, чега ради је довољно поменути рад око испитивања старе српске грађевине и живописа, нити би се јавила многа друга, што ће их ова прилика у напредак изазвати.

Сама главна помоћ, на вршење редовног задатка друштвеног, која је пре неколико година повишена, у брзо се показала као недовољна. Већ је у ову годину друштво ступило с дефицитом који премаша четвртину годишњега му доходка, и са дугом од преко 250 дуката у штампарији. Овај ће одношај да расте, и брзо ће се дотерати дотле, да друштво не само не ће моћи из године у годину ширити круг радње своје, изазивати је у све већој и већој и већој мери, — него не ће моћи ни у пола одговарати оним потребама које му се саме буду јављале!

Ово пак не може желети никакав родољуб ни пријатељ књижевности. Напредак науке у данашњем свету ствар је, која самом политичком положају народа важност даје, већу него што се некада силом добављала. Наука прибавља појединим местима у свету привлачну моћ, којом постају средиште нáрôдâ и племена, с којом је глас њихов у свету или међу суплеменицима важан и чувен; напредак науке, распростртост науке огледа се у свима гранама живота. Наука данас ослобођава, наука уједињава, наука осваја, наука и ратује. Јер је рад науке непрекидан, а непрекидност, постојанство савлађује све препреке и незгоде, рâвнû пут свему врснијом и напреднијем. Тежња за науком и одликовањем научним, надметање на овом пољу, чини главни правац данашњег покрета светског, главну тежњу свију народа и племена. Ко на овом мегдану победи — ономе се клања данашњи свет!

Ми као самостални представник свога народа не треба да можемо мање него Хрвати, а нарочито би требало, да нас на јачи рад храбре Бугари, који немајући нигде ништа од државног живота, који су под Турцима, па су створили своје књижевно друштво са капиталом од 200.000 франака, самим родољубивим жртвама. Маџари су подигли своју академију на ступањ јевропске академије, и нема данас народа који на ово не жртвује и не троши. Ено сродних нам Чеха, народа који живи на простору колико Србија, а који се само личним напрезањем, преко свију немачких насиља и сплетака и прива-

тних и државних, упоредно у култури са напредним јевропским народима. Куд ћемо бољег примера од њих. Најпосле кад се данас вредност народа у науци много мери не само по томе колико је туђега готовог усвојити умео, него колико је сам урадио на изучењу себе сама и домовине своје, кад ово даје место у колу образованих народа у науци самој — хоћемо ли скрштених руку од других чекати, да нас науче ономе, што је наш задатак да израђујемо? Хоћемо ли као немоћни и богаљи код својих руку своје снаге из туђе руке очекивати или потомству на врат товарити, око чега ми треба да се трудимо?!

У овоме су у кратко прибрани разлози, који су побудили скуп Српског ученог друштва, да на свом састанку од ове год. изрече одлуку да се умоли влада, да помоћ која се даје Српском ученом друштву за сад удвоји, еда би се дало маха пословима који би се према снази и према људима нашим већ сад могли отпочети. Нема сумње, да ће умножена средства дати прилике, да се рад умножи и унапреди, и да ће у томе бити довољна накнада трошку који држава у то име жртвује. Нема сумње, велимо с тога, што је тај одношај у досадашњој историји истога овога друштва осведочен.

Одбор Српског ученог друштва има част те овим доставља министарству просвете овај предлог, с молбом, да се достави високој влади, и поуздано се нада, да ће висока влада с готовошћу признати важност оних побуда, које су склониле скуп, да јој се с овим обраћа, те да ће порадити, да се и овој страни народнога живота дâ она помоћ, која јој је без сваке сумње потребна.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

Како се опис округа Рудничког није могао штампати под непосредним надзором самога писца, морало се поткрасти погрешака у именима, које се овим свеколике исправљају.

Стр. 180 вр. 6 оздо стоји Бушници м. Бушинци.
„ 182 „ 9 озго „ Огње „ Оњег.
„ 182 „ 16 „ „ Страженицу „ Стражевицу.
„ 183 „ 9 „ „ Раклеасту „ Ракљасту.
„ 183 прим. 3 „ „ ајдучки извод „ ајдучки извор.
„ 183 вр. посл. доле „ колема „ голема.
„ 184 „ 6 озго „ ваљевског „ чачанског.
„ 186 „ таблица код „срез Моравски“ стоји 38 м. 37.
„ 186 у истој таблици код „део округ“ ст. 38 м. 40.
„ 186 код „скупно у целом округу“ 1217 место 1220 и 227 место 226.
„ 186 код „Варош за себе има“ ст. 312 м. 321 и опет 312 место 321.
„ 189 вр. 3 озго стоји Гојевничку м. Горѐвничку.
„ 199 „ 2 „ „ Брежа „ Брезна.
„ 200 „ 9 оздо „ $^1/_2$ „ $3^1/_2$
„ 202 „ 8 „ „ Дичи „ Дићи.
„ 203 „ 9 озго „ Брежа, Д. Вранетићи „ Брезна, Д. Бранетићи.
„ 204 „ 2 „ „ Брежа „ Брезна.
„ 205 „ 3 оздо „ Брежа „ Брезна.
„ 215 „ 11 озго стоји: с десне стране Деспотовици, а с леве Дичини, м. с леве стране Деспотовици а с десне Дичини.
„ 215 вр. 22 озго стоји Штовку м. Штовну.
„ 216 „ 22 „ после речи „водолучница“ треба још да дође „(боље планински венци).“
„ 217 вр. 10 озго стоји Благовештанске м. Благовештенске.
„ 218 „ 6 оздо „ фати „ степени.
„ 221 „ 10 „ „ Кељен „ Кељи.

Стр.	223	вр.	6	озго	стоји	Гушава	м.	Гушанац.
„	224	„	13	„	„	врачевничкој	„	Враћевшничкој.
„	224	„	19	„	„	Макевица	„	Маковицу.
„	224	„	27	„	„	Ресуљама	„	Росуљама.
„	225	„	9	„	„	Луњевице	„	Луњевца.
„	236	„	11	„	„	Чемерање	„	Чемерањ.
„	237	„	26	„	„	извора	„	чесме.
„	240	„	5	оздо	„	Островачки	„	Островички.
„	240	„	3	„	„	реку	„	цркву,
„	241	„	6	озго	„	Луњевачке реке	„	Бистрог потока,
„	241	„	4	оздо	„	дрвота	„	дрвета.
„	243	„	1	озго	уз Златни врх долази примедба наштампана на стр. 242.			
„	245	вр.	10	оздо	стоји	Баннћски	м.	Бинићски.
„	255	„	1	озго	после „води“ треба додати „пут.“			
„	256	„	20	„	стоји	са	м.	села.
„	256	„	23	„	„	Студеница	„	Студенца.
„	258	„	10	„	„	Јасаке	„	Јасике.
„	260	„	7	„	после „окука“ треба још „с оне стране.“			
„	260	„	21	„	стоји	испод	м.	изнад.
„	261	„	14	„	„	десна	„	лева.
„	263	„	25	„	„	Турцима	„	Жу́рцима.
„	268	„	1	„	„	Изнад	„	Испод.
„	270	„	23	„	„	југоистоку	„	западу.
„	271	„	28	„	„	Равигај	„	Равни Гај.
„	277	„	13	„	„	Шабана	„	Шибана.
„	279	„	10	„	„	леве	„	десне,
„	279	„	16	„	„	Срезојевци	„	Срезојевцима.
„	279	„	9	оздо	„	Поповца	„	Подовца,
„	287	„	8	озго	„	Паљевац	„	Пањевац.
„	288	„	8	„	„	Ђурунски	„	Вурунски.
„	289	„	5 и 6	„	„	Црвине	„	Црквине.
„	289	„	25	„	„	Мескови	„	Љескови.
„	290	„	12	„	од тачке до краја изоставити.			
„	292	„	11	„	стоји	Тетревуше	м.	Тетребуше.
„	294	„	20	„	„	Савиљан	„	Савинац.
„	299	„	23	„	„	код Деспотовице	„	кад Деспотовица.
„	301	„	5	„	„	Поповачки	„	Поповићски.
„	303	„	25	„	„	Грабовачка	„	Грабовичка.

Стр.	304	вр.	13	озго	стоји	Грабовачке	м.	Грабовичке.
„	306	„	18	„	„	Изворачи	„	Изворачки.
„	306	„	19	„	„	вира	„	рида.
„	309	„	14	„	„	Трљаци	„	Трњаци.
„	310	„	12	„	„	лева	„	десна.
„	314	„	3	оздо	„	Дина	„	пиздина.
„	319	„	7	озго	после „Моруговац“ још „и.“			
„	325	„	3	„	стоји нигде непрелазећи је, м. двапут је прелазећи.			
„	325	вр.	4	озго	стоји	говедарича	м.	говедарица.
„	325	„	5	„	„	воденичића	„	воденичица.
„	325	„	5	оздо	„	Нинковица	„	Нинковића.
„	329	„	2	озго	„	Буковижа	„	Буковита.
„	230	„	10	оздо	„	Бернаја	„	Бунаја.